

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Мовні і концептуальні картини світу

Випуск 2 (62)

У збірнику вміщено наукові розвідки професорів, доцентів, викладачів, аспірантів та студентів, присвячені аналізу світоглядних горизонтів сучасного мовознавства.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	О.І. Ніка, д. філол. н., проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Ш.Т. Апридонідзе (Інститут грузинської мови АН Грузії), д. філол. н., проф.; Р. Бальсис (Клайпедський університет), д. філол. н., проф.; А.І. Бельський (Білоруський державний університет), д. філол. н., проф.; І.В. Кононенко (Варшавський державний педагогічний університет ім. Максима Танка), д. філол. н., проф.; В.Б. Бурбело, д. філол. н., проф.; І.О. Голубовська, д. філол. н., проф.; Н.Ю. Жлуктенко, к. філол. н., проф.; В.І. Карабан, д. філол. н., проф.; Н.Ф. Клименко, д. філол. н., проф.; Н.М. Корбозерова, д. філол. н., проф.; Г.Г. Крючков, д. філол. н., проф.; О.С. Снитко, д. філол. н., проф.; Л.І. Шевченко, д. філол. н., проф.; Л.В. Коломієць, д. філол. н., проф.; О.І. Чердніченко, д. філол. н., проф.; Г.А. Черненко, к. філол. н.
Адреса редколегії	01033, Київ-033, б-р Тараса Шевченка, 14 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, тел. 239-32-58
Рекомендовано	Рекомендовано Вченою радою Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка 19.04.2018 р., протокол №8.
Зареєстровано	Міністерство юстиції України (свідцтво про державну реєстрацію КВ № 16155-4627Р від 11.12.2009 р.) Включено до Переліку наукових фахових видань України (Наказ Міністерства освіти та науки України №1328 від 21.12.2015 р.)
Адреса видавця	04080, Україна, м.Київ-80, а/с 41 тел./фак.: (044) 227-38-48; 227-38-28

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

Linguistic and conceptual worldviews

Issue 2 (62)

This collection contains scientific articles written by professors, lecturers, postgraduate and undergraduate students. These articles concern analysis of worldview perspectives of current linguistics.

EDITOR-IN-CHIEF	O.I. Nika, Dr. habil., full professor
EDITORIAL BOARD	Sh.T. Apridonidze (Academy of Sciences of Georgia, Institute of Georgian Language), Dr. habil., full prof.; R. Bal'sys (University of Klaipeda), Dr. habil., full prof.; A.I. Byel'skyy (Belorussian State University) Dr. habil., full prof.; I.V.Kononenko (University of Warsaw), PhD.; V.D. Starychonok (Belorussian Maxim Tank State Pedagogical University), Dr. habil., full prof.; V.B. Burbello, Dr. habil., full prof.; I.O. Golubovska, Dr. habil., full prof.; N.Yu. Zhluktenko, Dr. habil., full prof.; V.I. Karaban, Dr. habil., full prof.; N.F. Klymenko, Dr. habil., full prof.; N.M. Korbozerova, Dr. habil., full prof.; G.G. Kryuchkov, Dr. habil., full prof.; O.S. Snitko, Dr. habil., full prof.; L.I. Shevchenko, Dr. habil., full prof.; L.V. Kolomiyets', Dr. habil., full prof.; O.I. Cherednichenko, Dr. habil., full prof.; H.A. Chernenko, Ph.D.
Editorial board address	01033, Kyiv-033, 14 Taras Shevchenko Avenue, Taras Shevchenko National University of Kyiv Institute of Philology, tel. (38044) 239-32-58
Recommended by	Recommended by Academic Board of Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv April 19, 2018 (Protocol №8)
Registered by	Ministry of Justice of Ukraine, certificate of the State registration KB № 16155-4627P (December 11, 2009) Included into the List of Scientific Professional Editions of Ukraine (Order of Ministry of Education and Science of Ukraine, protocol №1328, December 21, 2015)
Editor's address	04080, Ukraine, Kyiv-80, P.O.B. 41 tel./fax: (044) 227-38-48; 227-38-28

Authors of published materials are fully responsible for gathering and preciseness of published facts, quotations, economical and statistical data, proper nouns and other data. The editorial board reserves the right to shorten and edit their materials.

КИЕВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

Языковые и концептуальные картины мира

Выпуск 2 (62)

Сборник содержит научные работы профессоров, доцентов, преподавателей, аспирантов и студентов, посвященные анализу мировоззренческих горизонтов современного языковедения.

**ОТВЕТСТВЕННЫЙ
РЕДАКТОР**

О.И. Ника, д. филол. н., проф.

**РЕДАКЦИОННАЯ
КОЛЛЕГИЯ**

Ш.Т. Апридонидзе (Институт грузинского языка АН Грузии), д. филол. н., проф.; Р. Бальсис (Клайпедский университет), д. филол. н., проф.; А.И. Бельский (Белорусский государственный университет), д. филол. н., проф.; И.В. Кононенко (Варшавский университет), д. филол. н.; В.Д. Старичонок (Белорусский государственный педагогический университет им. Максима Танка), д. филол. н., проф.; В.Б. Бурбело, д. филол. н., проф.; И.А. Голубовская, д. филол. н., проф.; Н.Ю. Жлуктенко, к. филол. н., проф.; В.И. Карабан, д. филол.н., проф.; Н.Ф. Клименко, д. филол. н., проф.; Н.М. Корбозерова, д. филол. н., проф.; Г.Г. Крючков, д. филол. н., проф.; Е.С. Снитко, д. филол. н., проф.; Л.И. Шевченко, д. филол. н., проф.; Л. В. Коломиец, д. филол. н., проф.; А.И. Чередниченко, д. филол. н., проф.; А.А. Черненко, к. филол. н.

Адрес редколлегии

01033, Киев-033, б-р Тараса Шевченко, 14
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Институт филологии, тел. 239-32-58

Рекомендовано

Ученым советом Института филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко
19.04.2018 г., протокол №8.

Зарегистрировано

Министерство юстиции Украины (свидетельство о государственной регистрации КВ № 16155-4627Р от 11.12.2009 г.)
Включено в Список научных специализированных изданий Украины
(Приказ Министерства образования и науки Украины №1328 от 21.12.2015 г.)

Адрес издателя

04080, Украина, г.Киев-80, а/я 41
тел./фак.: (044) 227-38-48; 227-38-28

Авторы опубликованных материалов несут полную ответственность за подбор, точность изложенных фактов, цитат, экономико-статистических данных, имен собственных и остальной информации. Редколлегия оставляет за собой право сокращать и редактировать предоставленные материалы.

ЗМІСТ

Буайє А. ФОРМУВАННЯ ЕТНОСОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ТА ІДЕНТИТЕМИ.....	16
Афанасьєва О.М. СОЦІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА КОМУНІКАТИВНІ ФУНКЦІЇ УЧАСНИКІВ РИТУАЛІЗОВАНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ПРОСТОРІ.....	26
Біленко Т.Г. ТЕХНІЧНІ ТЕРМІНИ В СТРУКТУРІ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ	32
Богельська Б. І. МІКРОТОПОНІМІЯ УДРИЦЬКА ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ МОВНОЇ УНІКАЛЬНОСТІ ПОЛІССЯ	37
Богомолець-Бараш О. М., Шарко О. Б. НЕРЕКОМЕНДОВАНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ: ЗАУВАЖЕННЯ ДО ПОРАДНИКІВ ІЗ КУЛЬТУРИ СЛОВОВЖИВАННЯ	43
Бондаренко М. ФЛОРОНІМИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОГО СПРИЙНЯТТЯ.....	51
Бочарнікова А.М. СХІДНОІРАНСЬКІ ТА ЗАХІДНОІРАНСЬКІ РИСИ АВЕСТИЙСЬКОЇ МОВИ...	59
Бурбело В.Б. ЛІНГВОПОЕТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVIII СТ.	65
Веклич О.А. ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ МОВ І ДІАЛЕКТІВ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ГРАЦІЇ ДЕЛЕДДИ	72
Гашимова А. НАЗВИ ЛАНДШАФТІВ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОГО СПРИЙНЯТТЯ	80
Гречка С.О. ІМІДЖЕВА СКЛАДОВА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	87
Довгаль К.А. ГРАМАТИКОЛОГІЧНІ ТА ЛІНГВОТЕКСТОВІ ПАРАМЕТРИ МОДАЛЬНИХ СИНТАКСЕМ У РОМАНІ “ФРАГМЕНТИ ІЗ СУВОЮ МОЙР: ТЕАТР ПРОЗИ” В. ШЕВЧУКА	93
Зелена Ю.В. ЛІНГВІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ІНТЕРНЕТ-ЖАНРІВ СУЧАСНОЇ СОЦМЕРЕЖЕВОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	98
Калениченко М.М. БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ НА РІВНІ СИНТАКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ	104

Кіча А.В. ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКОМУ ТЕХНОТРИЛЕРІ	110
Кіяниця К.Ю. ІДЕОЛОГІЗАЦІЯ ПЕРЕКЛАДІВ ЯК ЗАСІБ ПОРУШЕННЯ МОВНОКУЛЬТУРНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ УКРАЇНСЬКИХ ПРОЗОВИХ ТЕКСТІВ).....	116
Крючков Г.Г. ІДЕНТИЧНІСТЬ І МОВНА ПОЛІТИКА В ЄВРОПІ.....	122
Кузьменко Ю.І. ЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ МАЮТЬ ФЕМІНІТИВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ?.....	127
Кутузова Т.В. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕМОЦІЙНОГО КОНЦЕПТУ СОРОМ У ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ	138
Кучеренко А.О. МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ САМОІДЕНТИЧНОСТІ УЧАСНИКІВ ІРАКСЬКИХ ІНТЕРНЕТ-СПІЛЬНОТ.....	144
Легейда А.В. МЕТАТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У КІНОДИСКУРСІ.....	152
Логвиненко І.А. НАЦІОНАЛЬНА КАРТИНА СВІТУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТУРЕЦЬКОЇ АНТРОПОНІМІКИ	164
Лось О.М. МАКРОСТРУКТУРА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО АКАДЕМІЧНОГО СЛОВНИКА ЗА РЕДАКЦІЄЮ А. КРИМСЬКОГО ТА С. ЄФРЕМОВА	172
Максимчук Г. МОВНІ МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СЛОВОТВОРЧОСТІ ІГОРЯ ПАВЛЮКА.....	181
Михальчук О.І. МОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНИХ ПРАВ ..	190
Міщинська І.В. РОЛЬ ПРОФЕСІОЛЕКТІВ У ВИЗНАЧЕННІ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	197
Орличенко О.В. НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОРТУГАЛЬСЬКИХ КАЗОК).....	202
Плющ Б.О. ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ І НОВІ ПЛАТФОРМИ РОЗШИРЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ГОРИЗОНТІВ ЗА МЕЖІ АНГЛОСФЕРИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА МОЖЛИВОСТІ	207
Пономарьова О.А. ТИПИ СИСТЕМНИХ ВІДНОШЕНЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ ЗА РОДОМ ЗАНЯТЬ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ).....	212

Попович Н.М. ДАВНЬОГРЕЦЬКА БОГОСЛОВСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ IV СТОЛІТТЯ ТА ЇЇ ПЕРЕКЛАД	220
Рудницька Н.М. ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД ЯК ЗАСІБ КОНСТРУЮВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	225
Ружанська К. АКТУАЛЬНІСТЬ ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИХ ІДЕЙ ВАСИЛЯ ЧАПЛЕНКА В СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ	231
Сєчіна С.І. КОНЦЕПТ “ІДЕНТИЧНІСТЬ” У ЧИЛІЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	235
Славова Л.Л. ВІРТУАЛЬНИЙ ОБРАЗ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ)	240
Сопільняк С.В. ПЕРСЬКІ ПРИКМЕТИ ТА ЗАБОБОНИ: ЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА	245
Феджора С.З. МОВНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО В ГУМОРЕСКАХ ПАВЛА ГЛАЗОВОГО	252
Фокін С.Б. ЯКІСНІ ВІДМІННОСТІ МІЖ ЕЛЕКТРОННИМ ТА ПАПЕРОВИМ СЛОВНИКОМ З ПОГЛЯДУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ	260

CONTENT

Boyer H.	LA PATRIMONIALISATION ETHNOSOCIOLOGIQUE ET LES IDENTITES.....	16
Afanasieva O.M.	SOCIAL IDENTITY AND COMMUNICATIVE FUNCTIONS OF RITUALIZED INTERACTION PARTICIPANTS IN THE ENGLISH-LANGUAGE SPACE	26
Bilenko T.G.	TECHNICAL TERMS IN THE STRUCTURE OF SCIENTIFIC TEXTS	32
Bohelska B. I.	MICROTOPONYMS OF UDRYTSK AS A REFLECTION OF LANGUAGE FEATURES OF POLISSYA.....	37
Bohomolets-Barash O. M., Sharko O. B.	UNRECOMMENDED RECOMMENDATION: A CRITICAL VIEW ON WORD USAGE HANDBOOKS.....	43
Bondarenko M.	NAMES OF PLANTS IN TARAS SHEVCHENKO'S LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD THROUGH MODERN PERCEPTION.....	51
Bocharnikova A.M.	EASTERN IRANIAN AND WESTERN IRANIAN FEATURES OF AVESTAN LANGUAGE.....	59
Burbelo V.B.	LINGVO-POETICS OF IDENTITY IN THE FRENCH LITERATURE OF THE 18TH CENTURY	65
Veklych O.A.	INTERFERENCE OF LANGUAGES AND DIALECTS IN GRAZIA DELEDDA'S ARTISTIC SPEECH.....	72
Hashimova A.	THE NAMES OF LANDSCAPES IN T. SHEVCHENKO'S LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD THROUGH THE PRISM OF CONTEMPORARY PERCEPTION.....	80
Hrechka S.	THE LINGUISTIC ASPECT OF THE IMAGE COMPONENT OF THE HYBRID WARFARE AGAINST UKRAINE.....	87
Dovhal K.A.	GRAMMATIC AND LINGUAL TEXTUAL PARAMETERS OF MODAL SYNTAXEMES IN THE NOVEL "FRAHMENTY IZ SUVOYU MOYR: TEATR PROZY" V. SHEVCHUKA.....	93
Zelena Y.V.	LINGUISTIC PECULIARITIES OF WEB-GENRES IN MODERN SOCIAL NETWORKS.....	98
Kalenychenko M.M.	IMPERSONAL SENTENCES AT THE LEVEL OF SYNTACTIC-SEMANTIC MODELING	104

Kicha A.	
FUNCTIONS OF LEXICAL UNITS OF THE FOREIGN LANGUAGES IN UKRAINIAN TECHNO-THRILLER.....	110
Kiianytsia K.Y.	
IDEOLOGIZATION OF TRANSLATIONS AS A WAY TO OFFEND LINGUISTIC, CULTURAL AND POLITICAL IDENTITY (ON THE EXAMPLE OF GERMAN-LANGUAGE TRANSLATIONS OF UKRAINIAN PROSE TEXTS).....	116
Kriuchkov H.H.	
IDENTITY AND LANGUAGE POLICIES IN EUROPE	122
Kuzmenko Y.I.	
WHAT ARE THE PROSPECTS OF FEMINITIVES IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE?	127
Kutuzova T.V.	
LINGVOCULTURAL CHARACTERISTICS OF THE EMOTIONAL CONCEPT SHAME IN LEXICOGRAPHIC SOURCES	138
Kucherenko A.A.	
LINGUISTIC MEANS OF SELF-IDENTITY EXPRESSION OF THE PARTICIPANTS OF IRAQI INTERNET COMMUNITIES	144
Legeyda A.V.	
METATEXTUALITY IN CINEMA DISCOURSE	152
Logvynenko I.A.	
NATIONAL PICTURE OF THE WORLD THROUGH THE PRISM OF THE TURKISH ANTHROPONYMS.....	164
Los O.	
THE MACROSTRUCTURE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN ACADEMIC DICTIONARY BY A. KRYMS'KYY AND S. EFREMOV	172
Maksymchuk H.	
LANGUAGE MARKERS OF NATIONAL IDENTITY IN THE IGOR PAVLIUK'S NEOLOGISMS.....	181
Mykhalchuk O.	
LANGUAGE COMPETENCE AS AN INSTRUMENT OF REALIZATION OF LANGUAGE RIGHTS	190
Mischynska I.V.	
PROFESSIOLECTS AND THEIR ROLE IN DEFINING LANGUAGE IDENTITY	197
Orlytchenko O.V.	
FOLK ARTS AS A MEANS OF NATIONAL IDENTITY (ON THE MATERIAL OF PORTUGUESE FAIRY TALES)	202
Pliushch B.O.	
TRANSLATING A UKRAINIAN BOOK IN TERMS OF EXTENDING HORIZONS OUTSIDE THE ENGLISH SPEAKING WORLD: NEW PLATFORMS, PROSPECTS AND OPPORTUNITIES	207
Ponomarova O.A.	
TYPES OF SYSTEMIC RELATIONS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A COMPONENT NAMING PEOPLE BY THEIR OCCUPATION (WITH REFERENCE TO UKRAINIAN, ENGLISH AND GERMAN).....	212

Popovych N.M.	
THE 4TH CENTURY ANCIENT GREEK THEOLOGICAL TERMINOLOGY AND ITS TRANSLATION	220
Rudnytska N.M.	
LITERARY TRANSLATION AS A MEANS OF THE SOVIET IDENTITY CONSTRUCTION	225
Ruzhanska K.	
VASYL CHAPLENKO'S HISTORICAL AND LINGUISTIC IDEAS OF CURRENT IMPORTANCE IN MODERN CONTEXT	231
Siechina S.I.	
CONCEPT "IDENTITY" IN THE CHILEAN LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD	235
Slavova L.L.	
VIRTUAL IMAGE OF A LINGUISTIC PERSONALITY (ON THE MATERIAL OF THE AMERICAN AND UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE)	240
Sopilniak S.	
PERSIAN SIGNS AND SUPERSTITIONS: LINGUISTIC CHARACTERISTICS	245
Fedzhora S.Z.	
LINGUAL MEANS OF CREATING A COMIC IN PAVLO HLAZOVYI HUMORESQUES	252
Fokin S.B.	
QUALITATIVE DIFFERENCES BETWEEN ELECTRONIC AND PAPER DICTIONARIES FROM THE POINT OF VIEW OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE	260

СОДЕРЖАНИЕ

Буайе А. ФОРМИРОВАНИЕ ЭТНОСОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ И ИДЕНТИТЕМЫ	16
Афанасьева О.Н. СОЦИАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И КОММУНИКАТИВНЫЕ ФУНКЦИИ УЧАСТНИКОВ РИТУАЛИЗОВАННОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ПРОСТРАНСТВЕ	26
Биленко Т.Г. ТЕХНИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ В СТРУКТУРЕ НАУЧНЫХ ТЕКСТОВ	32
Богельская Б.И. МИКРОТОПОНИМИЯ УДРИЦКА КАК ОТРАЖЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ УНИКАЛЬНОСТИ ПОЛЕСЬЯ	37
Богомолец-Бараш А. Н., Шарко О. Б. НЕРЕКОМЕНДУЕМЫЕ РЕКОМЕНДАЦИИ: ЗАМЕЧАНИЯ К ПОСОБИЯМ ПО КУЛЬТУРЕ РЕЧИ	43
Бондаренко М. ФЛОРОНИМЫ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА ТАРАСА ШЕВЧЕНКО СКВОЗЬ ПРИЗМУ СОВРЕМЕННОГО ВОСПРИЯТИЯ	51
Бочарникова А.М. ВОСТОЧНОИРАНСКИЕ И ЗАПАДНОИРАНСКИЕ ЧЕРТЫ АВЕСТИЙСКОГО ЯЗЫКА	59
Бурбело В.Б. ЛИНГВОПОЭТИКА ИДЕНТИЧНОСТИ ВО ФРАНЦУЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XVIII ВЕКА	65
Веклич О.А. ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ ЯЗЫКОВ И ДИАЛЕКТОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ ГРАЦИИ ДЕЛЕДДЫ	72
Гашимова А. НАЗВАНИЯ ЛАНДШАФТОВ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА ТАРАСА ШЕВЧЕНКО СКВОЗЬ ПРИЗМУ СОВРЕМЕННОГО МИРОВОСПРИЯТИЯ	80
Гречка С.А. ИМИДЖЕВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ ПРОТИВ УКРАИНЫ: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	87
Довгаль Е.А. ГРАММАТИКОЛОГИЧЕСКИЕ И ЛИНГВОТЕКСТОВЫЕ ПАРАМЕТРЫ МОДАЛЬНЫХ СИНТАКСЕМ В РОМАНЕ “ФРАГМЕНТИ ІЗ СУВОЮ МОЙР: ТЕАТР ПРОЗИ” В. ШЕВЧУКА	93
Зеленая Ю.В. ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА ИНТЕРНЕТ-ЖАНРОВ СОВРЕМЕННОЙ СОЦСЕТЕВОЙ КОММУНИКАЦИИ	98
Калениченко М.М. БЕЗЛИЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА УРОВНЕ СИНТАКСИКО- СЕМАНТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ	104

Кича А.В.	
ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ИНОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКИ В УКРАИНСКОМ ТЕХНОТРИЛЛЕРЕ	110
Кияница К.Ю.	
ИДЕОЛОГИЗАЦИЯ ПЕРЕВОДОВ КАК СРЕДСТВО НАРУШЕНИЯ ЯЗЫКОВО-КУЛЬТУРНОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ ПЕРЕВОДОВ УКРАИНСКИХ ПРОЗАИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ).....	116
Крючков Г.Г.	
ИДЕНТИЧНОСТЬ И ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА В ЕВРОПЕ	122
Кузьменко Ю.И.	
КАКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ У ФЕМИНИТИВОВ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ?	127
Кутузова Т.В.	
ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО КОНЦЕПТА СТЫД В ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ	138
Кучеренко А.А.	
ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ САМОИДЕНТИЧНОСТИ УЧАСТНИКОВ ИРАКСКИХ ИНТЕРНЕТ-СООБЩЕСТВ.....	144
Легейда А.В.	
МЕТАТЕКСТУАЛЬНОСТЬ В КИНОДИСКУРСЕ.....	152
Логвиненко И.А.	
НАЦИОНАЛЬНАЯ КАРТИНА МИРА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ТУРЕЦКОЙ АНТРОПОНИМИКИ	164
Лось О.Н.	
МАКРОСТРУКТУРА РУССКО-УКРАИНСКОГО АКАДЕМИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ ПОД РЕДАКЦИЕЙ А. КРЫМСКОГО И С. ЕФРЕМОВА.....	172
Максимчук Г.	
ЯЗЫКОВЫЕ МАРКЕРЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В СЛОВОТВОРЧЕСТВЕ ИГОРЯ ПАВЛЮКА.....	181
Михальчук О.И.	
ЯЗЫКОВАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВЫХ ПРАВ	190
Мищинская И.В.	
РОЛЬ ПРОФЕССИОЛЕКТОВ В ОПРЕДЕЛЕНИИ РЕЧЕВОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ	197
Орличенко Е.В.	
НАРОДНОЕ ТВОРЧЕСТВО КАК СПОСОБ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОРТУГАЛЬСКИХ СКАЗОК).....	202
Плющ Б.О.	
ПЕРЕВОД УКРАИНСКОЙ КНИГИ И НОВЫЕ ПЛАТФОРМЫ РАСШИРЕНИЯ ЛИТЕРАТУРНЫХ ГОРИЗОНТОВ ВНЕ АНГЛОСФЕРЫ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ	207

Пономарева О.А.	
ТИПЫ СИСТЕМНЫХ ОТНОШЕНИЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА ПО РОДУ ЗАНЯТИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО, АНГЛИЙСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ)	212
Попович Н.М.	
ДРЕВНЕГРЕЧЕСКАЯ БОГОСЛОВСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ \ IV СТОЛЕТИЯ И ЕЁ ПЕРЕВОД	220
Рудницкая Н.Н.	
ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД КАК СРЕДСТВО КОНСТРУИРОВАНИЯ СОВЕТСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ	225
Ружанская К.	
АКТУАЛЬНОСТЬ ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИДЕЙ ВАСИЛИЯ ЧАПЛЕНКО В СОВРЕМЕННОМ КОНТЕКСТЕ	231
Сечина С.И.	
КОНЦЕПТ “ИДЕНТИЧНОСТЬ” В ЧИЛИЙСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА	235
Славова Л.Л.	
ВИРТУАЛЬНЫЙ ОБРАЗ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ АМЕРИКАНСКОГО И УКРАИНСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА).....	240
Сопильняк С.В.	
ПЕРСИДСКИЕ ПРИМЕТЫ И СУЕВЕРИЯ: ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА	245
Феджора С.З.	
ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ КОМИЧЕСКОГО В ЮМОРЕСКАХ ПАВЛА ГЛАЗОВОГО	252
Фокин С.Б.	
КАЧЕСТВЕННЫЕ ОТЛИЧИЯ МЕЖДУ ЭЛЕКТРОННЫМИ И БУМАЖНЫМИ СЛОВАРЯМИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА	260

LA PATRIMONIALISATION ETHNOSOCIOLINGUISTIQUE
ET LES *IDENTITEMES*¹

*The reflection exposed in this paper concerns the production of **identity gestures** in language. The identity dynamics relies, in particular, on a permanent semio-cultural **heritagization** pattern analyzed in this paper regarding the creation and the expansion of **identitemes**. It corresponds to the process of inclusion to a set of identity marks typical of community, on the level of cultural community as a whole or that of one of its components, of the ethno-sociolinguistic elements whose memorial and symbolic value is recognized by almost all community members. These are the so-called “culturemes”, marked by an **identity appartenance**.*

Key words: sociolinguistics, linguistic community, picture of the world, ethno-sociolinguistic heritage, identity, *identiteme*, *cultureme*.

1. De l'*identité* et de la dynamique identitaire dans les communautés, groupes et réseaux. Le questionnement qui est exposé ici s'intègre à une problématique qui concerne la production de *faits et de gestes d'identité dans l'ordre langagier*, phénomène qui sollicite toute l'attention du sociolinguiste, en particulier parce qu'il est révélateur de l'état d'une communauté linguistique sur le plan de son imaginaire ethnosocioculturel, passé ou/et présent (Boyer 2016). Du reste, comme le rappelle P-L. Thomas (Thomas 1998) à propos du rapport entre langue et identité, les langues assurent fondamentalement deux fonctions: une « fonction communicative », qui peut paraître essentielle et qui l'est sûrement, et une « fonction symbolique », identitaire, dont on ne doit jamais sous-évaluer l'importance, et qui se manifeste, entre autres, au travers d'un fonctionnement sémioculturel, la *patrimonialisation ethnosociolinguistique*.

Par ailleurs, comme le souligne Christian Lagarde, Le rapport à l'autre ne saurait se circonscrire à la seule relation interindividuelle. L'homme, « animal social », est pris dans une relation collective qui se noue dans l'inclusion du « je » dans un « nous », et dans une relation potentiellement conflictuelle de ce « nous » (voire de ce « je ») avec un « eux » subsumant « les autres ».

Mais, toujours selon Lagarde, c'est à partir de là –que l'on me pardonne l'expression familière- que fréquemment « tout dérape ». [...] La dynamique [...] collective du « nous » fait plus que cumuler la totalité des « je », elle la dépasse.[...] C'est un « je » ou un petit groupe de « je » qui cristallise et oriente le « nous » et impulse ce dépassement, qui est en fait distorsion, de la somme arithmétique des « je ». Le rapport de l'individu à la nation et de celle-ci au nationalisme me paraît en être l'une des meilleures illustrations. (Lagarde 2015: 79). Si ce qui est en cause dans ma réflexion et mes hypothèses c'est bien l'*identité collective*, c'est-à dire *produite collectivement* et même s'il est vrai que le « nous » est à la base pensé/projeté par quelques « je » (inspirés éventuellement par un JE « meneur ») ce

¹ Cette conférence s'appuie bien évidemment sur un certain nombre de mes travaux, pour la plupart publiés (voir bibliographie).

même « nous » n'est définitivement « NOUS » que si la totalité ou une grande partie des « je » y trouvent leur compte, en premier lieu sur le plan des *représentations (collectives, sociales)*, sans pour autant qu'il s'agisse d'une «distorsion» (Lagarde 2015), d'une manipulation subie, d'autant plus inquiétante que les « je » suivistes « [manqueraient] de ressources culturelles adaptées face à la montée de l'intégrisme [sic] identitaire » comme semble le penser J.-C. Kaufmann (2014 : 59-71). Et force est de constater avec Fishman, que l'antiethnïcité est devenue le dernier refuge des cosmopolites autoritaires, qu'ils soient de gauche comme de droite, lesquels prétendent imposer leur remède idéologique aux autres. Cette attitude n'est pas moins répressive que le fait d'imposer une ethnïcité à ceux qui ne s'identifient pas avec elle (Fishman 2001 : 258 ; je traduis)

Il est bon de se souvenir par ailleurs que «L'identité n'est pas plus un donné qu'une essence» mais qu'au contraire « c'est le résultat d'une production signifiante que la société langagière permet, règle, contrôle» (Lafont 1986: 8) et dont le sociolinguiste est parfaitement habilité à rendre compte. Et que

la révolution symbolique contre la domination symbolique et les effets d'intimidation qu'elle exerce a pour enjeu non, comme on le dit, la conquête ou la reconquête d'une identité, mais la *réappropriation collective* [du] pouvoir sur les principes de construction et d'évaluation de sa propre identité que le dominé abdique au profit du dominant aussi longtemps qu'il accepte le choix d'être nié ou de se renier [...] pour se faire reconnaître (Bourdieu 1980 : 69; c'est moi qui souligne). Ainsi, la réflexion que je propose est tributaire d'une conviction, nourrie d'observations diversifiées dans la durée: la *dynamique identitaire* est un moteur particulièrement puissant au sein des sociétés les plus acquises apparemment à la post-modernité mondialiste, aussi bien sur le plan de la communauté nationale que sur celui de groupes (femmes, jeunes, paysans...), d'aires (régions, villes...) ou de réseaux (entreprises, clubs sportifs...) intra-communautaires (Boyer, 2008c et 2016). La *dynamique identitaire* étant associée ici à la *production d'identité(s)*, dans le domaine de l'activité langagière au sens large. Le dispositif sémio-culturel permanent de *patrimonialisation* est sollicité pour développer/alimenter la dynamique identitaire, dans certaines conditions et sous certaines modalités. Je considère, en première approximation, que la *patrimonialisation* - correspond à un processus d'intégration dans l'ensemble des repères identitaires d'une société donnée, sur le plan de la communauté linguistique dans son ensemble ou seulement d'une de ses composantes (groupe, réseau...), après figement, de signes ethnosocioculturels dont la teneur mémorielle et symbolique (emblématique/mythique) (Boyer 2003, 2016) fait l'objet d'un consensus quasi général; - et que ce processus se manifeste au travers de mises en texte/scène de ces signes ethnosocioculturels qui fonctionnent comme unités sémiolinguistiques autonomes et de nature fondamentalement *dialogique/polyphonique*, aujourd'hui singulièrement dans l'interdiscours médiatique dominant.

2. Les *identitèsemes* constat de départ est celui de l'existence de « mots » qui, comme le souligne Robert Galisson, sont «plus culturels que d'autres » (Galisson 1984: 93) ...et, partant, *plus identitaires que les autres*. Il s'agit de mots (et groupes de mots) qui ne sont pas que des dénominations de personnes, de lieux, d'objets ou encore de périodes ou d'événements : ils sont surtout pourvus d'une *connotation ethnosocioculturelle* indiscutablement notoire et stabilisée.

Ce paradigme intègre un ensemble d'unités de nature diverse : lexies de formats variés, «formules» (Krieg-Planque 2009)... mais aussi productions scripto-iconiques, audio-visuelles... Pour désigner cette unité polymorphe, ce «système sémiologique second» (Barthes 1957: 199), un *signe ethnosocioculturel*, certains traductologues et des didacticiens utilisent le terme de « culturème » (Cuciuc 2011, Lungu Badea 2009, Luque Nadal 2009, Collès 2007...). Je ne m'intéresse ici qu'aux « culturèmes » qui ont intégré depuis plus ou moins longtemps la strate, précisément patrimoniale (*archéologique*) d'un imaginaire ethnosocioculturel collectif (ex: « La Saint-Barthélemy ») ou à ceux qui, par un investissement identitaire subit et prolongé dû à un terrain sociétal problématique et porteur, sont spectaculairement (au sens médiatique du terme) intégrés (pour une durée indécidable) dans cette même strate patrimoniale (ex: « Touche pas à mon pote ») et que j'appelle *identitèmes*.

Il s'agit d'unités de nature langagière diverse, éventuellement sémiotiquement composites/hétérogènes qui relèvent d'un *fonctionnement ethnosocioculturel* avéré : d'un paradigme sémiolinguistique certes ouvert mais sur lequel s'exerce un contrôle idéologique/ représentationnel sélectif et soumis à une pression identitaire persistante / soutenue, génératrice de *patrimonialisation*. Si les *identitèmes* sémiolinguistiques relèvent comme les autres *signes ethnosocioculturels* d'une dynamique de *symbolisation* (Boyer 2008b), préalable à la *patrimonialisation*, (qui passe obligatoirement par un figement sémiotique), dans le cas de l' *identitème* on peut dire que ce processus de patrimonialisation a abouti à une notoriété incontestable et stable et que les éléments concernés deviennent autant de « lieux de mémoire » au sens de Pierre Nora (Nora 1997) qui s'installent dans l'*imaginaire ethnosocioculturel* d'une communauté nationale, régionale... (voire même sur une aire culturelle qui excède les frontières d'un pays).

3. Ébauche d'une typologie des *identitèmes*

On peut observer deux grands ensembles d'*identitèmes* :

A. Un ensemble où prennent place des noms propres : toponymes, anthroponymes... (« Verdun », « Jean Moulin »...), des noms communs (« banlieue », « laïcité »...), des syntagmes («Les 35 heures», « Le génie de la langue française») ... dont la dimension représentationnelle, ethnosocioculturelle et identitaire, supplante dans l'interdiscours dominant d'une communauté, d'un groupe, d'un réseau, leur dimension désignative (Boyer 2003, 2008a).

Examinons le cas de quatre lexies françaises contenant des sèmes à teneur religieuse : « clocher », « église », « minaret », « mosquée ».

Il est clair que «mosquée » et «minaret » sont depuis longtemps déjà dans le paysage lexico-sémantique français identifiés comme *signes ethnosocioculturels* (renvoyant à une certaine culture religieuse au sein de l'aire géographique arabo-musulmane présente ou passée). Il en va de même d' « église » et de « clocher » qui renvoient à la tradition catholique. Certes, « clocher » avait acquis semble-t-il un statut d'*identitème* en relation avec une certaine idée nostalgique de la France, celle d'une France rurale, paisible, heureuse... et que célèbre la chanson de Charles Trenet promue à bien des égards hymne national *civil*:

«Douce France», lorsqu'elle évoque entre autres « [le] village ... au clocher aux maisons sages »¹.

Les flux migratoires de la deuxième moitié du XXe siècle qui ont conduit à l'installation en France d'une importante population de religion musulmane et les représentations que cette installation a suscitées ont modifié le statut ethnosocioculturel de ces lexies : l'interdiscours médiatique a contribué à accentuer leur fonctionnement *dialogique* et à investir d'une dimension polémique « église » et « mosquée », « clocher » et « minaret ». Le sens des quatre unités s'est figé sur leur connotation ethnosocioculturelle; elles ont été soumises à une patrimonialisation continue (en tout premier lieu médiatique) qui en a fait des *identitè*mes.

On peut en trouver l'illustration dans le titre en couverture de *Valeurs Actuelles* concernant « L'Appel de Denis Tillinac » : « Touche pas à mon église ! ». *L'incident identitaire*, provoqué par une prise de position du Recteur de la Mosquée de Paris, a en effet apporté une contribution non négligeable à l'ancrage du dipôle «clocher»-«église» dans le paradigme des *identitè*mes. Comme on peut le vérifier dans ces propos publiés dans *Le Figaro*²:

Quand Dalil Boubakeur, qui est indiscutablement un modéré, propose qu'on remplace des églises vides par des mosquées, il sait que cette proposition n'a aucune chance d'aboutir. Pourquoi le fait-il ? Pour satisfaire la frange la plus extrémiste de ses fidèles. Car sur le plan du symbole, l'église qui devient mosquée signifie que le christianisme n'est qu'une étape sur le chemin de la religion révélée : l'islam.

Une certaine presse ne se prive d'ailleurs pas de pourvoir l'interdiscours médiatique en anecdotes de confirmation, comme le montre l'exemple ci-dessous :

À Nantes, la mosquée a remplacé une chapelle

Remplacement. Dans le chef-lieu de la Loire- Atlantique, une église abandonnée par ses fidèles a été transformée en mosquée, avant d'être finalement rasée pour faire place à un bâtiment de plus grande taille. Une histoire édifiante.³

Il en va de même pour les *identitè*mes associés à la paire antagoniste «église»-«mosquée» que sont « clocher » et « minaret », dans l'imaginaire ethnosocioculturel des Français , comme l'illustrent par exemple (pour ce qui concerne «clocher») les extraits ci-dessous d'un récit journalistique, en quelque sorte *exemplaire*⁴, et au titre bien dans l'air du temps: « Sauvetage : Un clocher millénaire ressuscité ».

Sauvetage. Perdu dans les vallons du Perche, Colonard-Corubert vient de fêter la restauration du plus ancien de ses trois clochers. Un défi qui n'avait rien d'évident pour cette commune de 260 âmes.

« Notre avenir est dans notre histoire » : ainsi s'exprime Guy Verney, maire de Colonard-Corubert (Orne), au lendemain de la réouverture de Notre-Dame de Courthioust.

¹ Elle sert de slogan ou encore de fond musical pour des publicités, des clips, des documentaires...).

² *Le Figaro*, samedi 27 juin 2015, p. 16; Débats (Pascal Bruckner : «L'islam radical a déclaré la guerre à l'Europe », par Tremolet de Villers, Vincent).

³ Mickaël Fonton dans *Valeurs Actuelles* (site web), Société, jeudi 9 juillet 2015. On notera l'utilisation désormais polémique du terme «remplacement».

⁴ Laurent Dandrieu dans *Valeurs Actuelles* (site web), Société, vendredi 10 juillet 2015.

Samedi 27 juin, la superbe restauration de cette église du XIe siècle, ajourée de baies à meneaux au XVIe, a été célébrée en grande pompe, et la population réunie autour du maire et des membres de l'association Les Trois Clochers pouvait se montrer légitimement fière. Mais ce passé n'a pas toujours paru aussi facile à assumer...

L'église médiévale en question n'était en effet que l'un des trois édifices catholiques dont l'entretien incombait au petit village de Colonard-Corubert : le Maire (par provocation ?) fait approuver par son Conseil municipal la vente de deux églises. Mais... le sous-préfet de l'époque, Claude Martin, s'y oppose vigoureusement. On raconte que ce catholique pratiquant aurait sermonné le maire : « Vous voulez qu'une mosquée s'installe dans votre village ? » La désaffectation refusée, il faut maintenant trouver le moyen de sauver ces églises.

On a compris que les moyens ont été trouvés, d'où l'issue heureuse que fêtait la population du village le 27 juin...¹

Un autre exemple me permettra d'illustrer la dimension transnationale de certains identitèms : l'aventure de l'antonomase «pasionaria».

Cette aventure est intéressante en ce qu'elle révèle comme un continuum dans le figement représentationnel que subit la nomination du personnage politique de Dolores Ibarruri, entre *mythe*, *emblème* et *stéréotype* (Boyer 2008b). En effet, il est indéniable que le point de départ de l'aventure en question est une emblématisation : « la » *Pasionaria* de la Guerre civile espagnole, députée communiste, est l'*emblème* de l'engagement révolutionnaire total et fervent pour la liberté et contre les forces totalitaires, ainsi que pour l'émancipation des femmes. Il est tout aussi évident que cet emblème, servi par un charisme inédit dans le mouvement ouvrier espagnol, celui d'une militante devenue leader politique du combat contre le soulèvement militaire et célébrée à l'intérieur et à l'extérieur de l'Espagne républicaine, ne pouvait pas ne pas revêtir une dimension mythique. Le *mythe* s'est vu renforcé évidemment par l'issue tragique du combat, puis l'exil massif et la répression menée par la dictature victorieuse, ainsi que par les « formules » (Krieg-Planque 2009) qui lui sont associées : « ¡No pasarán! » et « Plutôt mourir debout que vivre à genoux ». Cependant *pasionaria*, tout en conservant le statut d'*identitème*, est devenu en définitive le *stéréotype* de la femme (pas forcément politique) habitée par une cause, obsédée (parfois jusqu'à l'excès) par une conviction qu'elle cherche avec fougue à faire partager. (Boyer et Kotsyuba Ugryn 2012).

B. Un ensemble où prennent place des mots / séquences de signes qu'on peut appeler *logonymes* car il s'agit :

a. de *séquences discursives figées* (d'origine orale ou scripturale) à l'origine parfois indécidable, passées à la postérité ou tout au moins ayant acquis une notoriété indiscutable et une teneur identitaire avérée :

-*français* : « Paris vaut bien une messe », « Une certaine idée de la France », « Touche pas à mon pote », -*occitan* : « Gardarem lo Larzac » (*Nous garderons le Larzac*), « qu'es aquo ? » (*Qu'est-ce que c'est*), « A bisto de nas » (*approximativement, à la louche*), -*espagnol* : « No pasarán! » (*Ils ne passeront pas!*)...

¹ L'attentat terroriste perpétré par des islamistes dans l'église de Saint-Etienne-du-Rouvray le 26 juillet 2016 ne contribuera pas pour peu à confirmer la teneur identitaire d'«église» et le fonctionnement dialogique du mot.

Ce sont des logonymes qu'on peut qualifier de *logonymes de discours*.

Les discours journalistiques exploitent nombre de ces logonymes soit comme pures citations, soit à des fins rhétoriques : leur défigement est alors à la base de nombreux *palimpsestes* (Fiala et Habert 1989, Galisson 1993, Genette 1982). En voici quelques exemples (parmi bien d'autres) pour « Touche pas à mon pote » (énoncé qui apparaît en 1985 comme slogan de SOS Racisme, apposé sur le logo de l'association antiraciste), un logonyme devenu identité à succès (succès non démenti durant ces trois dernières décennies): « Touche pas à mon ADN » (*Libération*, mardi 18 sept 2007), « Touche pas à ma télé » (*Aujourd'hui en France*, mercredi 13 février 2008), « Touche pas à ma nation » (*Libération*, 14 sept 2010), « Touche pas à ma pute » (*Causeur* n°7 nov 2013.), « Touche pas à mon église ! » (*Valeurs Actuelles*, 9-15 juillet 2015)...

«Gardarem lo Larzac»

On doit observer qu'il existe des *signes ethnosocioculturels* (mots, énoncés, emblématiques d'un mouvement, d'un événement) circonscrits à un groupe, un réseau, une communauté restreinte (locale, régionale, militante) et même éventuellement produits dans une langue *autre* (minoritaire, étrangère) qui ont acquis, au travers en particulier de l'impact médiatique du mouvement ou de l'événement au sein duquel ils ont émergé, leurs lettres de noblesse *patrimoniale*, nationales voire internationales et dont l'affichage et la diffusion sont tels qu'ils deviennent rapidement des *identitèms*. Le logonyme « Gardarem lo Larzac » (*Nous garderons le Larzac*, en occitan) titre du journal qui a accompagné la lutte victorieuse (1971-1981) d'un vaste mouvement *militant* (au sens large du terme) et en premier lieu des 103 paysans menacés d'expropriation, contre l'extension programmée du camp militaire du Larzac, en est un exemple flagrant. Si « Larzac » est bien devenu un toponyme emblématisé (Boyer 2008a), on peut penser que « Gardarem lo Larzac », à l'origine un énoncé associé (mot d'ordre, slogan), a vu, par la grâce d'une patrimonialisation s'appuyant sur une base militante hors-normes et une médiatisation nationale et internationale exceptionnelle, son territoire de (re)connaissance élargi, au-delà du réseau originalement impliqué dans la lutte, à un vaste

ensemble citoyen pacifiste ou/et s'opposant par principe à toute menace de confiscation abusive. « Gardarem X » signifie le refus, par exemple en périphérie d'un Centre tout puissant, de se soumettre à un pouvoir autoritaire qui fait fi des usagers, de la base citoyenne.

On a vu ainsi apparaître (en 2013) dans le quartier des Beaux-Arts à Montpellier banderoles et affiches proclamant en occitan « Gardarem lo Stade Prévost » (*Nous garderons le Stade Prévost*), exprimant ainsi l'opposition collective à un projet immobilier supposant la disparition d'un terrain de sport (le Stade Prévost précisément) installé de longue date dans ce quartier (voir le cliché ci-dessous pris à l'intérieur d'un commerce du quartier concerné). Un symptôme qui conduit à penser que « Gardarem lo Larzac » est bien un *identitème français* disponible hors d'un contexte occitanophone (Document 1).

Doc. 1

Du reste, on est peut-être en train d'assister à une sorte de *retour sur identité* : un reportage intitulé LARZAC: L'ARMEE EST DE RETOUR du JT de 20h de FR2 (12 juillet 2016) nous apprend que « Dans le Larzac, les légionnaires s'installent » avec le soutien d'une partie des autochtones (dont des élus) mais avec l'opposition de certains autres qui ont recréé un collectif de lutte contre cette nouvelle occupation programmée : le collectif « Gardem lo Larzac ». On voit bien qu'il s'agit là d'une actualisation de l'*identité* né dans les années 70, trente-cinq ans après la décision de François Mitterrand (honorant ainsi l'une de ses promesses de campagne) de mettre fin au projet d'extension du camp militaire décidée par Michel Debré sous le septennat précédent. Le changement de temps dans l'énoncé en occitan (*gardons* et non plus *garderons*) est bien l'affirmation de la pérennité de la lutte identitaire (composite certes du point de vue sociologique et politique, mais ferme quant à l'objectif principal), de son contenu originel et de sa portée. Mais il n'est pas sûr que cette variante logonymique ait le même succès que le logonyme d'origine.

b. d'unités de langue ou d'interlecte emblématisées (qu'on peut qualifier de *logonymes de langue*¹) :

- dont le fonctionnement comme identité est permanent (pour une durée indéterminée): « septante », « votation », en français romand; « péguer » (*coller*), « escagasser » (*casser, démolir*), en *francitan* (Boyer 2010; De Pietro et Matthey 1993) ;

- dont le fonctionnement comme *identité* est occasionnel et dépend étroitement du contexte sociolinguistique/glottopolitique

On peut prendre comme exemple l'usage institutionnel exclusif d'une des langues en concurrence dans un environnement bilingue/diglossique (plus ou moins) conflictuel : cet usage revendique alors les deux fonctions de cette langue : communicative et symbolique/identitaire. Il en va ainsi au Québec avec le recours au seul mot français « arrêt » sur tel panneau de signalisation routière (qui en France, afficherait l'injonction « stop »), comme l'illustre le cliché ci-dessous (Document 2), et alors qu'officiellement le Québec est bilingue (anglais-français). L'utilisation d'« arrêt » est bien un geste (glottopolitique) d'identité, comme on peut en observer souvent dans la Belle Province, soucieuse de se proclamer avant tout francophone face à l'anglophonie dominante au Canada.

Je donnerai une illustration complémentaire de ce fonctionnement en confrontant une série de panneaux signalétiques urbains à message iconique ou parfois scripto-iconique prospectif (Documents 3, 4, 5 ci-dessous)

L'icône qui intéresse mon propos ici est celle qu'on peut rencontrer en divers lieux, en ville ou à l'extérieur de la ville, et dont le message vise à proscrire l'accès de ces lieux aux chiens. Dans le Document 3, la

Doc. 2

¹ On peut les considérer comme des *marqueurs sociolinguistiques* (Labov 1976, Boyer 2011).

Doc. 3

Doc. 4

Doc. 5

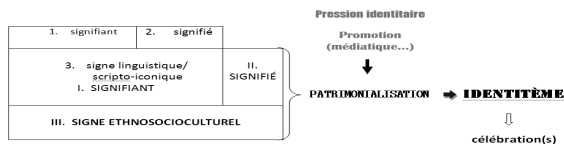
signalétique, en bordure de plage, concerne outre cette proscription, l'interdiction de faire du feu. Ce sont des icônes simples qui ne nécessitent aucun complément sémantique de quelque nature que ce soit, compte tenu du contexte. Ce qui ne semble pas être le cas dans le Document 4 où au message iconique est adjoind un message linguistique précisant que l'interdiction des chiens est limitée aux plages. Le message linguistique est ici parfaitement justifié par la précision dont il est porteur, restreignant l'espace de la proscription.

Le cas de figure enregistré dans le Document 5 est d'une tout autre nature, bien que présentant comme le précédent (Document 4) la juxtaposition de deux messages, l'un iconique, l'autre linguistique : « Gossos no » (*Chiens interdits*, en catalan). En effet le sens de ce dernier message ne précise pas la portée du message iconique : il énonce la même interdiction. Il manifeste donc une redondance, le message écrit étant superflu. Mais en apparence seulement : la redondance est stratégique, si l'on veut bien considérer la situation sociolinguistique concernée. Il s'agit en fait d'affirmer, à travers la reprise scripturale *en catalan* du message iconique, non seulement la légitimité de l'usage institutionnel de cette langue dans un contexte glottopolitique officiellement bilingue (la Communauté Autonome de Catalogne en Espagne) mais surtout sa présence sociolinguistique ...et identitaire. On a bien affaire ici à un acte de politique linguistique en même temps qu'à un *acte d'identité* (Le Page et Tabouret-Keller 1985).

4. Du signe ethnosocioculturel à l'identité : la patrimonialisation ethnosociolinguistique à l'œuvre

En clôture (provisoire) de la réflexion exposée ici et sur la base de la figuration du *mythe* proposée par Roland Barthes (Barthes 1957) à partir du modèle saussurien, je schématise comme suit le changement de nature sémiologique que suppose l'émergence du *signe ethnosocioculturel* puis celle (aléatoire) de l'*identité* (par rapport au *signe* linguistique ou/et iconique qui en constitue le fondement) :

Le *signe ethnosocioculturel* ne peut prétendre au statut d'*identité* s'il n'est pas pris en charge par l'*interdiscours* dominant principalement construit et véhiculé par les

médias, lesquels sont de nos jours des *instances de patrimonialisation* (sélectives bien entendu, mais dans le respect du *principe d'empathie*) (Lochard et Boyer 1998), car ils sont « enracinés dans un territoire, privilégiant les valeurs, les conflits, les perspectives qui organisent la réalité de ce territoire » (Esquenazi 2002). Une fois le *signe ethnosocioculturel* promu *identitème* (pour une durée indécidable, il convient de le rappeler) il ne reste plus qu'à organiser des célébrations au sein de la communauté (pour une large part encore une fois médiatiques, mais pas seulement) afin d'en confirmer la patrimonialisation. C'est du reste l'étendue, la fréquence et la continuité de ces célébrations qui donnent la mesure de la promotion de l'*identitème* et de son installation dans l'*imaginaire collectif* concerné (national, régional...).

Diverses modalités de célébration des *identitèmes* peuvent être observées. Outre les mises en scène médiatiques de tous ordres : couvertures de magazines et unes de Journaux focalisées sur un identitème linguistique ou scripto-iconique¹, palimpsestes dans des titres de presse², discours publicitaires/propagandistes, émissions de télévision..., il y a bien entendu les manifestations et discours commémoratifs, officiels ou non, sans oublier les films, spectacles, publications en tous genres³.

REFERENCES BIBLIOGRAPHIQUES

1. Barthes Roland (1957), *Mythologies*, Paris, Seuil (Collection Points).
2. Bourdieu Pierre (1980), «L'identité et la représentation», en *Actes de la recherche en sciences sociales*, 35, p. 63-72
3. Boyer Henri (2003), *De l'autre côté du discours. Recherches sur le fonctionnement des représentations communautaires*, Paris, L'Harmattan.
4. Boyer Henri (2008a), «Fonctionnements sociolinguistiques de la dénomination toponymique», *Mots. Les langages du politique* n° 86, p. 9-21.
5. Boyer Henri (2008b), «Stéréotype, emblème, mythe. Sémiotisation médiatique et figement représentationnel», *Mots. Les langages du politique* n° 88, Lyon, ENS Éditions, p. 99-113.
6. Boyer Henri (2008c), *Langue et identité. Sur le nationalisme linguistique*, Limoges, Lambert Lucas.
7. Boyer Henri (2010), «Que reste-t-il du francitan?», dans Henri Boyer (dir.), *Hybrides linguistiques...*, Paris, L'Harmattan, p. 235-255.
8. Boyer Henri (2011), «Mots et patrimoine, mots du patrimoine», dans Henri Mahé de Boislandelle, (dir.), *Le Patrimoine dans tous ses états*, Perpignan, Presses Universitaires de Perpignan, p. 33-41.
9. Boyer Henri (2016), *Faits et gestes d'identité en discours*, Paris, L'Harmattan.
10. Boyer Henri et Tetyana Kotsyuba Ugryn (2012), «Pasionaria. Du mythe au stéréotype ... en passant par les médias», *Mots. Les langages du politique* n° 98, Lyon, ENS LSH, ENS Éditions, p. 111-120.
11. Collès Luc . (2007), «Enseigner la langue-culture et les culturèmes», *Québec français* n° 146, p. 64-65.
12. Cuciuc Nina (2011), «Traduction culturelle: transfert de culturèmes», *La Linguistique*

¹ On ne compte plus les couvertures affichant simultanément la célèbre photographie-portrait de Jean Moulin associée au mot « Résistance ».

² Cf. les divers exemples concernant «Touche pas à mon pote».

³ Qu'on songe à la surexposition-surexploitation de «Jeanne d'Arc» (et de «bouter»), de «l'Abbé Pierre», de «Laïcité», de «Marianne» ou de...«Touche pas à mon pote».

2011/2 – Vol. 47, p. 137-150. 13. De Pietro Jean-François et Matthey Marinette (1993), «Comme Suisses romands, on emploie déjà tellement de germanismes sans s'en rendre compte...», *Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain* 19, 3-4, p. 121-136. 14. Esquenazi Jean-Pierre (2002), *L'écriture de l'actualité. Pour une sociologie du discours médiatique*, Grenoble, PUG. 15. Fiala Pierre et Habert Benoît (1989), «La langue de bois en éclat : les défigements dans les titres de presse quotidienne française», *Mots. Les langages du politique*, 21, p. 83-99. 16. Fishman Joshua A (2001), *Llengua i identitat*, Alzina, Edicions Bromera. 17. Galisson Robert (1984), «La culture populaire et les mots», *Bulletin de l'Unité de Recherche Linguistique n°4*, N° 2, Institut national de la langue française (CNRS), p. 87-99. 18. Galisson Robert (1993), «Les palimpsestes verbaux : des révélateurs culturels remarquables, mais peu remarqués...», dans *Repères, recherches en didactique du français langue maternelle*, n° 8, p. 41-62. 19. Genette Gérard (1982), *Palimpsestes*, Paris, Seuil. 20. Kaufmann Jean-Claude, 2014, *Identités, la bombe à retardement*, Paris, Éditions Textuel. 21. Krieg-Planque Alice (2009), *La notion de «formule» en analyse du discours*, Besançon, Presses Universitaires de Franche-Comté. 22. Labov William (1976), *Sociolinguistique*, Paris, Minuit. 23. Lafont Robert (1986), «Contrôle d'identités», dans *La Production d'identités*, Montpellier, Université Paul-Valéry-CNRS, p. 5-18. 24. Lagarde Christian (2015), «La thématique de l'identité dans l'analyse du discours», dans Jean-Claude Soulages, (dir.), *L'analyse de discours. Sa place dans les sciences du langage et de la communication. Hommage à Patrick Charaudeau*, Rennes, PUR, p. 77-84. 25. Le Page R. et Tabouret-Keller A. (1985). *Acts of Identity. Creole-based approaches to language and ethnicity*, Cambridge, Cambridge University Press. 26. Lochard Guy et Boyer Henri (1998), *La communication médiatique*, Paris, Seuil. 27. Lungu-Badea Georgiana (2009), «Remarques sur le concept de culture», *Translationes 1*, Timisoara, Editura Universitatii de Vest, p. 15-78. 28. Luque Nadal Lucia (2009), «Los culturemas: unidades lingüísticas, ideológicas o culturales?», *Language Design* 11, p 93-120. 29. Nora Pierre (dir.), 1997, *Les lieux de mémoire*, Paris, Gallimard. 30. Thomas Paul-Louis (1998), «Fonction communicative et fonction symbolique de la langue, sur l'exemple du serbo-croate: bosniaque, croate, serbe», dans *Revue des Études Slaves*, Paris, LXXI/1, p. 27-37.

**Анрі Буайє, доктор наук, проф.
Університет Монпельє III**

ФОРМУВАННЯ ЕТНОСОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ТА ІДЕНТИТЕМИ

Стаття стосується проблематики створення жесхів ідентичності на мовленнєвому рівні. Динаміка ідентичності спірається, зокрема, на перманентний семіокультурний механізм формування спадщини, аналіз якого буде проведено тут стосовно утворення та поширення ідентитетом, що відповідає процесу включення в сукупність ознак ідентичності певного суспільства, після усталення та на рівні як культурної спільноти в цілому, так і однієї з її складових, етносоціолінгвістичних одиниць, меморіальний та символічний зміст яких є предметом практично загального консенсусу. Йдеться про «культуреми», але про культуреми, позначені ідентичною приналежністю.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовна спільнота, система уявлень, етносоціолінгвістична на спадщина, ідентичність, ідентитета, культура.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭТНОСОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ И ИДЕНТИТЕМЫ

*Статья посвящена проблематике формирования **жестов идентичности** на речевом уровне. Динамика идентичности опирается, в частности, на перманентный семиокультурный механизм **формирования наследия**, анализ которого будет проведён в этой статье с точки зрения образования и распространения **идентитетом**, что соответствует процессу включения в совокупность признаков идентичности определенного общества, после установления и на уровне культурного сообщества в целом либо одной из его составляющих, этносоциолінгвістических единиц, мемориальное и символическое значение которых является предметом практически общего консенсуса. Речь идёт о «культурах», но о культурах, обозначенных принадлежностью к идентичности.*

Ключевые слова: *социолінгвістика, мовне сообщество, система представлений, этносоциолінгвістическое наследие, идентичность, идентитета, культура*

УДК 811.111: 316.77

*Афанасьева О.М., к.філол.н., докторант
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ*

СОЦІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І КОМУНІКАТИВНІ ФУНКЦІЇ УЧАСНИКІВ РИТУАЛІЗОВАНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ПРОСТОРІ

Статтю присвячено аналізу сучасних підходів до проблеми ідентичності, передусім мовознавчих, і представленню авторського бачення структури ідентичності та динаміки її трансформацій в ритуалізованих комунікативних практиках на матеріалі англomовної лінгвокультури.

Ключові слова: *ідентичність, ритуал, комунікація, актор, англomовний, лінгвокультура.*

Проблеми визначення, опису та аналізу ідентичності постали наразі серед найактуальніших у суспільних науках. У соціологічному плані учені розрізняють індивідуальну, соціальну, групову, спільнотну, етнічну, національну, регіональну, місцеву, культурну, професійну, гендерну, множинну, міжкультурну ідентичність тощо (Г. Теджфел, Д. Тернер, П. Рікер, Д. Беррі, К. Каміярі, К. Дюбар, А. Мансо, Е. Ліп'янські, Б. Лаїр, Д.-К. Мартен, І. Мені, К. Тамплі, П. Дену, П. Шародо). Ці питання викликають усе більшу зацікавленість мовознавців, передусім у вивченні соціолінгвістичних, лінгвокультурологічних, мовних, лінгводидактичних аспектів ідентичності. Так, різні аспекти ідентичності розглядаються з лінгвоетнографічного погляду (Дж. Гамперц, Д. Хаймз, А. Кріз, М. Хеллер, К. Тастінг, Дж. Мейбін), в лінгвоантропологічному і лінгвокультурному аспектах як проблеми мовної особистості (Е. Бенвеніст, М. Брачер, Ю. Караулов, Ю. Аפרесян, В. Гак, І. Голубовська, О. Мазепова, Л. Струганець, М. Ендрюс, М. Котюрова, Н. Голева, М. Ляпон, Г. Богіна, Є. Іванцова, Н. Лаврінова, Г. Камалова, С. Ісканіус, В. Хабіров, Е. Майборода, М. Цапко,

В. Кулик, Н. Купіна, Дж. Джозеф, С. Г. Іглесіас, Дж. Сан-Юл Парк, М. Перес-Міланс, Р. Дейлайт, І. Сентенберг), як мовний портрет, лінгвокультурний типаж із лінгвоаксіологічного погляду (В. Карасик, О. Дмитрієва, А. Коровіна, Є. Голодова, Л. Васильєва, Т. Сукаленко, Є. Ярмахова, Ю. Кwartовкіна, Т. Івушкіна, Є. Скачко, В. Катерміна, А. Михайлова, В. Радван, М. Міщенко, О. Комбарова, Е. Ярмахова, В. Дерев'янська, А. Олянич, Є. Бакумова, А. Карасик, Є. Клименко, І. Дубініна, Т. Бондаренко, І. Мурзінова, Л. Єніна, Є. Гуляєва), образ людини (М. Одинцова, О. Вольф, В. Телія, Л. Нікітіна), як лінгвоперсонологія (В. Нерознак, М. Голєв, Н. Сайкова, О. Хомич, Л. Комісарова, І. Шестакова, Н. Лебедєва, Т. Чернишова, Т. Внучкова, Є. Іванцова), як ідентичність комунікативна (М. Румлеанчі, В. Шматов) і дискурсивна (П. Шародо, К. Шаброль). Новим виміром ідентичності в її соціокомунікативному і дискурсивному аспектах стала наразі цифрова ідентичність, яка формується у віртуальних спільнотах (С. Пру, Д. Бойд, М. Ченг, Е. Гудмен, Дж. Донат, Дж. О'Брайєн, К. Вокер, М. Пападакіс, Е. Вінн, Дж. Кац, Ф. Жорж, А. Кляйн, Д. Кардон та ін.).

Дослідники зосереджують свою увагу як на питаннях психокогнітивного плану, які стосуються мовної та комунікативної особистості, так і практичного виміру відповідних компетенцій мовця. Серед них розглядаються параметри мовної свідомості (або мовного чи мовленнєвого мислення) та свідомості комунікативної: перша, за Й. Стерніним, є сукупністю психічних механізмів породження, розуміння мовлення і збереження мови в свідомості, а друга – це сукупність комунікативних знань і комунікативних механізмів, які забезпечують увесь комплекс комунікативної діяльності людини, це – комунікативні настанови свідомості, сукупність ментальних комунікативних категорій, включаючи набір прийнятих у суспільстві норм і правил комунікації [3, с. 47-48]. Так, зокрема, мовна свідомість включає інформацію про формули привітання та про їх диференційовані значення, у той час як комунікативна свідомість оперує інформацією про те, з ким і як, в яких ситуаціях, де і коли, дотримуючись якої дистанції треба вітатися тощо [3, с. 48]. На думку деяких дослідників, видове поняття комунікативної особистості значно ширше поняття мовної особистості, адже воно включає характеристики, пов'язані з вибором не лише вербального, але й невербального коду комунікації, використання штучних і змішаних комунікативних кодів у взаємодії людини і машини [2, с. 106]. Три основні параметри комунікативної особистості, а саме: мотиваційний, когнітивний і функціональний, є визначальними для розуміння комунікативної особистості як одного з виявів цілісної особистості людини, обумовленого, передусім її комунікативними потребами, когнітивним діапазоном і власне комунікативною компетенцією, що полягає в умінні вибору комунікативного коду, який забезпечує адекватне сприйняття і цілеспрямоване передавання інформації в конкретній ситуації [2, с. 106].

Отже, комунікативна компетенція виступає як здатність організації ефективного перебігу інтеракції та розглядається поряд з іншими компетенціями мовця, до яких відносять енциклопедичну, мовну, комунікативну, соціокультурну, дискурсивну, риторичну, прагматичну компетенції мовця (Д. Хаймс, К. Кербра-Ореккйоні, С. Муаран, І. Бардьер) і навіть компетенції багатомовну і багатокультурну (Д. Кост, Д. Мор, Ж. Зарат), які ґрунтуються на відповідних знаннях та уміннях як власне лінгвального характеру, так і нормативного, прийнятого в певній культурі, ціннісно позначеного.

До таких компетенцій культурно-унормувального плану, з нашого погляду, можна віднести знання та уміння щодо поведінкових моделей у ритуально визначених ситуаціях. У такій перспективі питання ідентичності, що охоплюють різні суспільно визначені мовно-комунікативні виміри діяльності людини, ще досить побіжно розглядалися в площині ритуалізованих комунікативних практик. Окреслення проблем ідентичності саме в цьому аспекті комунікації на матеріалі сучасної англомовної лінгвокультури є метою нашої розвідки.

Сучасні дослідники наголошують на визначальній ролі ритуалу як у формуванні людської особистості (К. Вульф), так і в різноманітних видах людської діяльності. Так, А. Мікаелс навіть увів поняття *homo ritualis*, застосовуючи його передусім до спільнот, життєдіяльність яких характеризується високим рівнем ритуалізації: напр., південноазійські (зокрема індуїстська) спільноти, японська та ін. [5]. З одного боку, ритуал фіксує, приписує, формалізує людську поведінку, а з іншого, – має динамічний характер, пов'язаний зі змінами в суспільному житті. Він становить основу принципів ввічливості, етикетів і протоколів різного типу, правил хороших манер, які регулюють різні аспекти соціальної взаємодії. З огляду на ці його властивості дослідники доходять висновку про реляційну сутність ритуалу, навіть виділяють ритуали реляційного типу, які формуються в спільнотах, різних професійних групах тощо [4]. Отже, ритуал стає основним вузлом взаємодії «Я» та «Іншого», контактом і грою ідентичностей – соціальних, етнокультурних, комунікативних, мовних. У ритуально форматовану взаємодію вступають статусні, гендерні, вікові, професійні, національно-культурні ідентифікаційні аспекти ідентичності, психоемоційні стани людини і відповідні соціокомунікативні ролі й прагматичні позиції.

У комунікативному вимірі учасник інтеракції розглядається як власне мовець, відправник / отримувач повідомлення, адресант / адресат, комунікант, інтерактант, інтерпретатор тощо. Із дискурсивного погляду йдеться про дискурсивну інстанцію, яка постає як: 1) «експерієнсер», людина у світі, людська істота в категоріях відчуття, пізнання, досвіду; 2) дискурсивний актор, тобто людина психосоціальна (М. Мерло-Понті, Е. Бенвеніст, Ш. Баллі, Р. Лангакер, Дж. Лакофф, П. Рікер, Б. Бернстайн, М. Халлідей, Д. Хаймс, В. Лабов, Е. Гофман, П. Шародо та ін.), яка виконує суспільно-дискурсивні функції, як-от: батько, дитина, дружина, начальник, підлеглий, носій владних повноважень тощо; 3) відповідальний за висловлене, який у різний спосіб і різною мірою відповідає за сказане, наприклад, як учасник події, спостерігач, експерт, авторитет.

Ураховуючи цей складний багатоаспектний і поліфункціональний характер ідентичності мовця, доцільно застосувати поняття конструйованого образу комунікативного актора, який не є сталим, а формується і коригується в комунікативній інтеракції. У попередніх розвідках ми визначали цей образ мовця як створюваний у процесі комунікативної взаємодії і спрямований до учасників комунікації віртуальний конструкт – уявлення про комунікативного актора (акторів), що має Я-центричні, соціоцентричні, реляційні та дискурсоцентричні ознаки [1, с. 30].

Такий образ як уявлення про себе і про комунікативного партнера лежить в основі узгодження прагмакомунікативних ролей і функцій з огляду на їх відповідність / невідповідність певній типовій моделі, стереотипу, тим чи іншим параметрам

конструювання ідентичності, таким, як гендер, вік, соціальний статус, професія, належність до певного типу культури тощо. Отже, цей динамічно конструйований образ водночас засновується на певних усталених засадах, які набувають конкретних обрисів та актуалізуються в кожній окремо взятій інтеракції. Ці засади сформовано як традиції у відповідних ритуалізованих практиках, які забезпечують їх сталість, ціннісність, прописовість, і зафіксовано у правилах належної поведінки, «хороших манер», ввічливості, різного типу етикетах і протоколах. Такі приписи змінюються в часі і разом зі змінами в соціальній організації, ціннісними пріоритетами в житті суспільства, коливаються між полюсами рутинізації, забуття первинних ціннісних основ і виділення, виокремлення з плину повсякденного життя.

У попередній періоді в англomовній культурі приписи належної поведінки були частиною цілісної моделі ідентичності, її виховання як представника певного соціального класу, прошарку суспільства. Такий підхід знаходимо у трактаті XVII ст. Г. Пічема «The Compleat Gentleman», де автор наголошує на різних аспектах виховання, набуття знань і навичок, зокрема в таких галузях, як історія, космографія, науки про Землю, геометрія, поезія, музика, скульптура, живопис, геральдика, фізичні вправи, військове мистецтво, риболовля, репутація, коло спілкування, манери поведінки, включаючи одяг, харчування та ін. Виокремленість людини благородного походження позначено і спеціальними геральдичними знаками, гербами: «How should we give Nobility her true value, respect and title, without notice of her Merit? And how can we guesste her merit, without these outward ensignes and badges of Virtue, which anciently have been accounted sacred and precious...» (2, с. 160).

Такий підхід наголошує на «Я-центричних» (доцентрових) ознаках ідентичності, зумовлених соціальним статусом – належністю до благородного прошарку суспільства як мотиваційного базису особистості з її потребами, відповідальністю тощо.

У наступну добу в одному з перших британських власне етикетів XVIII ст. – листа графа Честерфілда до сина – наголос переноситься на соціоцентричні та реляційні (відцентрові) параметри ідентичності. При цьому соціоцентричні параметри, які включають належність до певної спільноти (суспільної, етнокультурної тощо) та відповідають за ритуалізацію комунікативної взаємодії, тяжіють до наднаціонального плану під впливом французької аристократичної культури, що зумовлює моду на моделювання образу у площинах «грати роль», «видавати себе за...», «здаватися кимось». У цьому випадку реляційні ідентифікаційні параметри, спрямовані на Іншого, навіть тяжіють до узагальненого комунікативного плану, як у наступному уривку з цього листування: «There is nothing so brutally shocking, nor so little forgiven, as a seeming inattention to the person who is speaking to you : and I have known many a man knocked down, for (in my opinion) a much lighter provocation, than that shocking inattention which I mean. I have seen many people, who, while you are speaking to them, instead of looking at, and attending to you, fix their eyes upon the ceiling or some other part of the room, look out of the window, play with a dog, twirl their snuff-box, or pick their nose. Nothing discovers a little, futile, frivolous mind more than this, and nothing is so offensively ill-bred ; it is an explicit declaration on your part, that every the most trifling object, deserves your attention more than all that can be said by the person who is speaking to you» (5, p. 87).

Цікаво відзначити думку автора про створення цілісного образу, в якому дикція, стиль мовлення набувають особливого значення: «*A propos, I had like to have forgot to tell you, that I charged Tollot to attend particularly to your utterance and diction; two points of the utmost importance. To the first, he says: «His enunciation is not bad, but it is to be wished that it were still better; and he expresses himself with more fire than elegance. Usage of good company will instruct him likewise in that». These, I allow, are all little things, separately; but aggregately, they make a most important and great article in the account of a gentleman. In the House of Commons you can never make a figure without elegance of style, and gracefulness of utterance ; and you can never succeed as a courtier at your own Court, or as a minister at any other, without those innumerable *petits riens* dans les manières, et dans les attentions*» (5, с. 2).

Сучасні англо-американські етикетки виділяють реляційний аспект комунікації, її ситуативну зумовленість у загальній поліцентричній соціальній перспективі, наголошують на акторіальній, власне дискурсивній функції учасника ритуалізованої взаємодії. Так, Е. Пост та інші сучасні американські автори «Етикету» зазначають: «*Manners by their very nature adapt to the times. While today's manners may be more situational, tailored to particular circumstances and the expectations of those around us, they remain a combination of common sense, generosity of spirit, and a few specific "rules" that help us interact thoughtfully. And as fluid as manners are, they all rest on the same fundamental principles: respect, consideration, and honesty*» (3, р. 5).

Водночас сьогодення створює нові динамічні, «випадкові» детерміновані типи спільнот, інтеракційних форматів, які окреслюють транссоціальні, загальні комунікативні вектори інтеракції. Так виникають, зокрема, «міські» етикетки, як-от «*Urban Etiquette*» Ч. Проуді, де автор пояснює необхідність етикету нового типу в такий спосіб: «*Good manners are especially necessary for the modern urbanite. In the past, social roles (which made certain that people behaved respectfully toward the people they saw every day) were easily enforced by close-knit communities and the families within them. If we misbehaved in the small villages of our past, we would soon find ourselves in deep trouble. But: in the more anonymous setting of a large city, other people are not as obvious a concern. A person might be tempted to ask questions such as «Why not be curt with this sales clerk I'll probably never see again?» «Why not leave my cell phone's ringer on at the opera?» and «Why not cut off that Toyota with out-of- state plates?» To which Social Grace answers with a smile, «There are some very good reasons.»*» (4, с. 6).

При цьому, разом із формуванням нових динамічних спільнот, реальних і віртуальних, та у процесі усвідомлення ідентичнісних аспектів належності до них виникають і нові типи ритуалізованих комунікативних практик. Так, наприклад, утворюються практики взаємодії в коворкінг спільнотах: «*In the end, these are just general guidelines, as each coworking space will have their own set of unique ground rules established. It might not be possible to remember all the rules of a particular shared space, but you can't go wrong if you are mindful and considerate of your fellow coworkers, and treat them as you'd like to be treated yourself. When done consistently over time, it'll go far in creating something that feels quite like a *supportive community**» (1).

Становлення таких практик проходить через стадії 1) технічного протоколювання (особливо у випадку формування віртуальних спільнот – соціальних мереж, Твіттера,

блогосфери тощо) або виокремлення / адаптації до нового середовища в реальному світі; 2) рутинізації (хронотопічної прив'язки, повторюваності, регулярності); 3) ритуалізації – надання їм спільного-індивідуального символічного смислу; 4) фіксації в прописових моделях (етикетах, правилах).

Ці процеси набувають особливого поширення у віртуальному середовищі. Цифрова ідентичність, реальна чи удавана, категоризується, інвентаризується, інтерпретується, аспектизується в численних базах даних, соціальних мережах, електронній комерції, медіа тощо: «“Digital identity“ is the sum of all digitally available information about an individual. It is becoming increasingly complete and traceable, driven by the exponential growth of available data and the big data capabilities to process it» (6). Одним із нових її вимірів стає економічний – перетворення на своєрідну валюту: «In an increasingly digital society, personal data has become a new form of currency. The biggest challenge for political and business leaders is to establish the trust that enables that currency to keep flowing» (6), що дегуманізує саме поняття людської особистості.

У такий спосіб ідентичність включається до нових соціокомунікативних форматів, в рамках яких створюються нові осередки ритуалізації. Характерними для них є полісеміотичний і мультимодальний виміри, в яких як вирізняються, так і нейтралізуються етнокультурні та соціальні характеристики акторів і водночас виділяються екзистенційні особистісні характеристики. Нові структури ідентичності формуються у взаємодії полюсів індивідуалізації, соціальної поліцентричності та транскommунікативності в процесі ритуалізації нових суспільно-комунікативних практик. Крім того, простір англomовної комунікації переходить за межі національних культур, глобалізується, що значною мірою позначається і на ідентифікаційних параметрах особистості. Отже, особливого значення набуває подальше дослідження ролей і функцій акторів реальних й віртуальних спільнот нового типу у притаманних їм ритуалізованих форматах комунікації як в англomовних лінгвокультурах, так і в ширшій перспективі англomовного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Афанасьєва О. М.* Образ мовця в структурі комунікації / О. М. Афанасьєва // Мовні і концептуальні картини світу. – 2015. – Вип. 51. – С. 26-34. 2. *Конечкая В. П.* Социология коммуникаций / В. П. Конечкая. – М. : Международный университет бизнеса и управления, 1997 – 304 с. 3. *Стернин И. А.* Коммуникативное и когнитивное сознание / И. А. Стернин // С любовью к языку. – М. : Институт языкознания РАН; Воронеж: Воронежский государственный университет, 2002. – С. 44-51. 4. *Kádár D. Z.* Relational Rituals and Communication. Ritual Interaction in Groups / D. Z. Kádár. – Palgrave Macmillan, 2013 – X, 224 p. 5. *Michaels A.* Homo Ritualis. Hindu Ritual and Its Significance to Ritual Theory / A. Michaels. – Oxford University Press, 2015. – 400 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Mok K.* 6 essential etiquette rules for great coworking spaces / K.Mok. – June 29, 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.treehugger.com/culture/etiquette-rules-coworking-spaces.html> 2. *Peacham H.* The Compleat Gentleman / H.Peacham. – Oxford: Clarendon Press, 1906. – XXIV, 261 p. 3. *Post E.* Emily Post's Etiquette. Manners for a New World / E. Post, P. Post, A. Post et al. – N. Y. : Harper Collins, 2011. – 736 p. 4. *Proudy Ch.* Urban Etiquette: Marvelous

Manners for the Modern Metropolis / Ch.Proudy. – Tulsa, San Francisco: Council Oak , 2004. – 222 p.
5. Stanhope Ph. Letters to His Son by the Earl of Chesterfield on the Art of Becoming a Man of the World and a Gentleman / Ph. Stanhope. – W., L. : Walter Dunne, 1901. – V.2. – xi, 435 p. 6. The Value of our Digital Identity. – Режим доступу: <http://www.libertyglobal.com/PDF/public-policy/The-Value-of-Our-Digital-Identity.pdf>

Стаття надійшла до редакції 13.11.17 р.

Афанасьєва О. Н., к. філол. н., докторант
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

СОЦИАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ И КОММУНИКАТИВНЫЕ ФУНКЦИИ УЧАСТНИКОВ РИТУАЛИЗОВАННОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Стаття посвящена анализу современных подходов к проблеме идентичности, прежде всего языковедческих, и представлению авторского видения структуры идентичности и динамики ее трансформаций в ритуализованных коммуникативных практиках на материале англоязычной лингвокультуры.

Ключевые слова: *идентичность, ритуал, коммуникация, актор, англоязычный, лингвокультура.*

Afanasieva O. M., PhD, Postdoctoral Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv

SOCIAL IDENTITY AND COMMUNICATIVE FUNCTIONS OF RITUALIZED INTERACTION PARTICIPANTS IN THE ENGLISH-LANGUAGE SPACE

The article is devoted to the analysis of modern, primarily linguistic, approaches to the problem of identity, as well as to the presentation of the author's vision of the identity structure and the dynamics of its transformations in ritualized communicative practices based on the English-speaking linguistic-cultural materials.

Keywords: *identity, ritual, communication, actor, English-language, linguo-culture.*

УДК 81'276.6:62: 811.161.2

Біленко Т. Г., к. філол. н., доц.
Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя

ТЕХНІЧНІ ТЕРМІНИ У СТРУКТУРІ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ

Формування повідомлення здійснюється в результаті комунікативного акту, де й виявляється сутність технічного явища через реалізацію семантики окремої мовної одиниці. У контексті вона вочевидь передає більшу інформацію, що впливає з умов комунікації. У нашій роботі на матеріалі технічного дискурсу намагаємося розкрити семантико-стилістичний потенціал термінології у співвідношенні з контекстною ситуацією. Це забезпечує ефективність

донесення всього змісту висловлювання, оскільки термін при цьому виконує не тільки функцію називання професійного поняття, а й дієво відображає його.

Ключові слова: технічні терміни, термінозначення, семантичне навантаження, контекстна ситуація.

Термінологія як значуща частина лексичного складу мови та її семантичне ядро сьогодні все більше привертає увагу дослідників, при цьому терміносистемі відводиться одне з пріоритетних місць у системі наукових дисциплін. В Україні досліджено більше ста терміносистем: сільськогосподарська (З. Козирева, Ж. Красножан, О. Пазяк), технічна (М. Годована, Г. Дідківська, І. Кочан), економічно-правова та фінансова (М. Вербенець, Т. Дячук, Г. Онуфрієнко, Б. Стецюк), військова (Л. Мурашко, Я. Яремко), природнича (М. Кочерган, Т. Марусенко), спортивна (М. Паночко) та ін. У роботах науковців закладено концептуальні засади термінотворення, терміновживання і термінографії, розкрито особливості української термінології.

Стан розроблення проблем, пов'язаних із моделюванням семантики терміноодиниць, засвідчує виразне спрямування до витлумачення їхнього змісту в перспективі когнітивно-функціонального підходу. Актуальність обраної теми й зумовлена тенденцією до поглибленого вивчення потенціалу та реалізації термінозначення в різних контекстних ситуаціях.

Мета розвідки – висвітлення особливостей функціонування технічних термінів у сучасному науковому тексті.

Для досягнення цієї мети потрібно виконати ряд конкретних завдань:

- дослідити різні аспекти функціонування технічних термінів у фахових текстах;
- простежити семантичні процеси, які відбуваються в термінологічній лексиці в певній мовній ситуації.

Основною стилістичною ознакою науково-технічного тексту є точне і чітке викладення матеріалу за майже повної відсутності тих виразних елементів, які надають мові емоційної насиченості. Акцент робиться на логічному, а не на емоційно-чуттєвому аспекті викладеного. Автор науково-технічного тексту прагне до того, щоб виключити можливість довільного тлумачення чи трактування предмета, напр.: *Принцип дії симісторних та тиристорних стабілізаторів аналогічний до релейних, однак перемикаання відводів силового автотрансформатора здійснюється електронними ключами (симісторами та тиристорами). Тому вихідна напруга теж регулюється ступінчасто, що накладає деякі обмеження на застосування таких стабілізаторів напруги для живлення систем освітлення* [8].

Автори наукових творів уникають застосування виражальних засобів, щоб не порушити основного принципу науково-технічної мови – точності та зрозумілості викладу думки. Це призводить до того, що такий текст видається сухуватим, позбавленим елементів емоційного забарвлення. Науково-технічний текст усе ж включає в себе певну кількість більш-менш нейтральних за забарвленням фразеологічних сполучень технічного характеру, напр.: *ланцюгова схема, вольт-амперна характеристика, шляховий вимикач, багатоеlementний ізолятор, активна потужність, хвильовий опір, ідеальний діод, повна тяга, провід під струмом, арматура ізолятора, генератор зі самозбудженням, тіло ізолятора* тощо. Це надає тексту, не позбавляючи його

точності, метафоричності та різноманітності, напр.: *Можливості у Z-пінч корабля будуть зовсім інші: за 1,5 доби максимальної тяги двигуна Z-пінч корабель досягне Марса через 90 днів. Якщо повна тяга триватиме 8,7 діб, то до Марса можна буде дістатися всього за 30 днів! Недоліком відомого пристрою для отримання функції «ідеальний діод» є низька точність при зміні температури* [6, с. 73].

У текстах спеціальної літератури терміни несуть основне семантичне навантаження. Вони дають можливість найбільш точно, чітко та економно викладати зміст і забезпечують правильне розуміння сутності питання, що трактується, напр.: *Обмотка дроселя, що містить багато витків ізольованого проводу, розташовується на зібраному із сталевих пластин осерді і має велику індуктивність* [5, с. 38].

У висловлюванні спостерігаємо термін, який характеризується високим ступенем інформативності, точності, експресивною нейтральністю. У процесі професійної комунікації він відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки є концептуальною, проєкційною основою технічного дискурсу. Цей термін-ядро часом визначає всю тему тексту, сприяючи його логічній організації, напр.: ***Трансформатор** – це статичний індуктивний перетворювач, що має дві (або більше) індуктивно зв'язані обмотки і призначений для перетворення за допомогою явища електромагнітної індукції однієї (первинної) системи змінного струму в іншу (вторинну) систему змінного струму. У більшості випадків за допомогою **трансформатора** перетворюють тільки напругу та струм без зміни частоти і кількості фаз. Незважаючи на велику кількість різновидів **трансформаторів** і широкий діапазон потужностей, теорія їх єдина – вона базується на законі електромагнітної індукції* [7, с. 13]. Він указує на компонентний склад усього наукового повідомлення, проєктуючи розвиток думок автора.

Тексти науково-технічного змісту відрізняються своєю конструктивною складністю. Вони містять дієприкметникові та дієприслівникові звороти, а також деякі інші суто книжні конструкції, які часом ускладнюють розуміння тексту, напр.: *Термін «контакт» застосовують не тільки до сукупності струмопровідних частин, які, стикаючись, утворюють струмопровідний шлях, а й до стану цієї сукупності струмопровідних частин, додаючи до позначення «контакт» специфікатор «електричний» (electric contact)* [3, с. 39]. Унаслідок великої кількості спеціальних термінів і складної синтаксичної структури, цей уривок може виявитися малозрозумілим навіть для осіб, які добре обізнані з науковою мовою.

Оскільки науково-технічний текст насичений термінами, що несуть основне навантаження, ми розглянемо питання термінології дещо докладніше. У звичайній мові слова, як правило, полісемантичні, тобто вони передають ряд значень. Візьмемо для прикладу усі значення слова *машина*, які концентруються навколо стрижневого поняття «механізм»: *трактор, машина голосування, сівалка, швейна машина тощо*. Поряд із цим термін *електрична машина* має ряд значень, які зберігають відомий, хоча і більш віддалений, зв'язок зі стрижневим поняттям: *Електричні машини призначені для перетворення механічної енергії в електричну і, навпаки, електричної енергії в механічну. У першому випадку **електричні машини** називають **генераторами**, у другому випадку – **двигунами**. Електричні машини використовуються також для перетворення одного виду струму в інший (змінного в постійний), частоти і числа фаз змінного*

струму тощо. Такі машини називаються **електронними перетворювачами** [1, с. 6]. Така багатозначність є чинником, що свідчить про багатство передачі найтонших відтінків значення одного й того ж терміна. Лексична варіативність додає науковій мові гнучкості й дозволяє пояснювати різноманітні значеннєві особливості слова.

Досліджуючи технічні терміни, які функціонують у різних контекстних ситуаціях, спостерігаємо такі зміни семантики спеціальних слів: розширення сполучувальних властивостей терміна зі збереженням однієї чи кількох основних сем, напр.: *електричний струм, електричний опір, електричний заряд* і метафоризацію – семантичне перенесення на основі терміна, напр.: *вітер електричний* – це ефект «захоплення» сильним електричним струмом у провідниках донорного типу власних іонів і різних дефектів структури.

Сукупність смислів термінів в одному контексті не тільки реалізує значення в мовленні, а й актуалізує їх сполучуваність у мовленнєвому ланцюжку. За словами Т. Р. Кияка, таким чином відбувається взаємообмін смислами, утворення нових, як передумова нового значення [2, с. 65]. Це поєднання значень усебічно розкриває зміст висловлювання, напр.: «**Магнітне поле** машини незалежно від режиму роботи створюється на підставі закону **повного струму** за допомогою електромагнітів **постійного струму**» [7, с. 160]. «**Частота** обертання може змінюватись **змінною частоти мережі, змінною ковзання та змінною кількості пар полюсів**» [4, с. 91]. Більшість термінів, що входить до фахових текстів зі своїм прямим значенням, переважно зберігає властиву їм сполучуваність, напр.: «**Магнітне поле, що його створює статор, у більшості електричних машин змінюється періодично; часто воно є обертовим магнітним полем. Якщо частота обертання магнітного поля і частота обертання вала електричної машини однакові, такі машини називають синхронними**» [7, с. 118].

У технічних текстах фіксуємо короткі варіанти термінів, які здебільшого виникли в усному мовленні фахівців і вживаються поряд із нормативними термінами: «**ЕРС** – електрорушійна сила, **АКБ** – акумуляторні батареї, **ББЖ** – блоки безперебійного живлення, **ФІМ** – фазо-імпульсна модуляція, **АЦП** – аналого-цифрові перетворювачі» [5, с. 22]. Наявність аббревіатур, які теж можна розглядати як короткі варіанти термінів, пояснюється тим, що у мові діє закон економії мовної енергії, мовних засобів, який тісно пов'язаний із прагматичним чинником, напр.: «**Завдяки вбудованим в такі ББЖ (або приєднаним окремо) АКБ досягається найвищий рівень захищеності підключених приладів від будь-яких артефактів зовнішньої мережі**» [8]. «**У ПТ з ізольованим затвором мають структуру метал – діелектрик – напівпровідник, скорочено МДН. На підкладці (П) р-типу створюються області n-типу, до яких підведені зовнішні електроди В і С. Між металевим затвором та підкладкою знаходиться діелектрик, найчастіше діоксид кремнію SiO₂. З цієї причини МДН-структури частіше названо МОН-структурами (метал – оксид – напівпровідник) або MOSFET (Metal – Oxid – Semiconductor – Field – Effect – Transistor)**» [5, с. 21]. Оскільки сучасна офіційна українськомовна електротехнічна термінологія значною мірою є похідною від англійськомовної, то велика кількість аббревіатур сформована з початкових літер слів мови оригіналу, напр.: **UDSS** – максимальна напруга сток-виток; **ID** – максимальний

струм стоку; P_d – потужність, що розсіюється; R_{Dson} – опір каналу у відкритому стані; $UGSt_h$ – порогова напруга вмикання; t_{don} – час затримки на вмикання; t_r – час зростання струму; t_{doff} – час затримки на вимикання; t_f – час спаду струму; t_{rr} – час відновлення зворотного опору влаштованого діоду [5, с. 22].

Отже, технічні терміни функціонують у наукових текстах зі своїм прямим значенням і є засобом фахового інформування, проте інколи можуть змінювати його. У результаті контекстної сполучуваності починають уживатися в переносному значенні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безрученко В. М. Електричні машини (конспект лекцій для студентів III-курсу) // В. М. Безрученко. – Дніпропетровськ, 2006.
2. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения: учеб. пособие / Т. Р. Кияк. – Киев: УМКВО, 1989. – 104 с.
3. Клименко Б. В. Електричні апарати. Електромеханічна апаратура комутації, керування та захисту. Загальний курс: навчальний посібник // Б. В. Клименко. – Харків: Вид-во «Точка», 2012. – 340 с.
4. Текст лекцій з дисципліни «Електричні машини». Частина 1 Трансформатори. Асинхронні Машини / М. Л. Глебова, О. В. Дорохов, В. Б. Фінкельштейн, Я. Б. Форкун; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова – Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015 – 96 с.
5. Чемес С. О. Електротехнічні пристрої радіоелектронних засобів: монографія // С. О. Чемес, Ю. С. Ямпольський. – Одеса: Пахва, 2014. – 545 с.
6. Циганенко В. О. Енергія квантової свідомості // В. О. Циганенко. – К. : Видавничий дім «Кий», 2017. – 345 с.
7. Щерба А. А. Електротехніка. Практикум з основ електромеханіки та електроприводу: навч. посіб. / А. А. Щерба, В. П. Грудська, Л. Ю. Спінул. – К. : НТУУ «КПІ», 2014.-290 с.
8. Інтернет-ресурс. – Режим доступу: <https://electric.org.ua/old/known/pro-stabilizatory-napruhu.html>.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2017

**Биленко Т. Г. к. филол. н., доц.,
Запорожский национальный технический университет, Запорожье**

ТЕХНИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ В СТРУКТУРЕ НАУЧНЫХ ТЕКСТОВ

Формирование сообщения осуществляется в результате коммуникативного акта, где и проявляется сущность технического явления через реализацию семантики отдельной языковой единицы. В контексте она явно передает большую информацию, что следует из условий ее коммуникации. В нашей работе на материале технического дискурса пытаемся раскрыть семантико-стилистический потенциал терминологии в соотношении с контекстной ситуацией. Это обеспечивает эффективность донесения всего содержания высказывания, поскольку термин при этом выполняет не только функцию называния профессионального понятия, но и действительно отражает его.

Ключевые слова: технические термины, терминология, семантическая нагрузка, контекстная ситуация.

TECHNICAL TERMS IN THE STRUCTURE OF SCIENTIFIC TEXTS

Formation of report is carried out as a result of the communicative act, where the technical phenomenon is discovered through implementation of the semantic's separate linguistic unit. In this context it obviously transmits more information that follows from conditions of its communication. In the presented work on the material of technical discourse there an attempt is made to reveal the semantic-stylistic potential of terminolexems in relation to the context situation. It ensures the effectiveness of the entire contents reporting of the sentence, because the term performs not only the function of the professional concept naming, but also effectively reflects it.

Key words: *technical terms, significance of terms, semantic load, context situation.*

УДК 811.161.2'373.21

Богельська Б. І., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

МІКРОТОПОНІМІЯ УДРИЦЬКА ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ МОВНОЇ УНІКАЛЬНОСТІ ПОЛІССЯ

У статті проаналізовано діалектні фонетичні та морфологічні особливості мікротопонімів Удрицька, в яких відображено мовну унікальність історико-етнографічного регіону України – Полісся.

Ключові слова: *мікротопонімія, мікротопонім, північне наріччя, говірка с. Удрицьк, діалектні фонетичні та морфологічні особливості.*

Власні назви виникають як органічний мовний компонент певної території, як засіб для позначення її особливих утворень. Повною мірою це стосується і мікротопонімів – назв малих географічних об'єктів, до яких належать найменування природних реалій (боліт, горбів, джерел, долин, шляхів, лугів, сінокосів, пасовищ, полів, ставків, струмків, урочищ тощо) і найменувань об'єктів, створених людьми (вулиць, кутків й частин села, доріг, стежок, переправ, джерел, криниць тощо) [1].

Мікротопонімія – сукупність місцевих географічних назв для невеликих об'єктів, відомих тільки місцевим жителям; сукупність мікротопонімів, поширених на одній конкретній території [1].

Мікротопоніми є нерідко єдиними фактами для пізнання генетичної природи топонімів різних класів, навіть окремих апелятивів (невласних найменувань). Вони є своєрідними «ембріонами», з яких можуть формуватися структурні типи вищих топонімічних розрядів. Мікротопоніми мають різний часовий термін існування (одні функціонують порівняно недовго, інші можуть бути в активному вжитку тривалий час). Ці утворення обслуговують конкретну територіальну громаду, в середовищі якої вони виникли й яка є їх активним носієм.

У XX-XXI ст. з'явилися дослідження з мікротопонімії окремих територій: аналіз власних географічних назв Чернігово-Сумського Полісся здійснила Є. Черепанова [12], Рівненщини – Я. Пура [10], І. Чеховський студіював місцеві географічні назви Чернівецької області [13], О. Михальчук вивчала мікротопонімію Підгір'я [7], Н. Лісняк – Західного Поділля [8], Н. Сокіл – Сколівщини [11], О. Зайчківська – Південно-Східного Поділля [4]. У більшості праць мікротопонімія розглядається в історичному, географічному та етнографічному аспектах, що мають важливе значення для її лінгвістичного виміру.

Навіть за умови переважання в кількісному плані мікротопонімія водночас є найменш вивченим класом власних географічних назв. Частіше здійснюється аналіз мікротопонімії окремих історико-етнографічних регіонів, тоді як дослідження мікротопонімів окремих населених пунктів є поодинокими. Відсутні дослідження мікротопонімів села Удрицьк, у тому числі – у діалектологічному вимірі. За тривалий період історії цього населеного пункту Дубровицького району Рівненщини сформувалася багата й стійка мікротопоніміка, яка ввібрала в себе історію краю, звичаї поліщуків, зберегла увічнені в топонімічних назвах імена, прізвища, прізвиська краян, особливості ландшафту давніх часів, у ній відображено побут, творчість народу, його господарська діяльність. Територіально-географічні особливості місцевості (густі ліси, болота, глибокі річки, які спричиняли весняні повені, що повністю затоплювали територію навколо села, відсутність транспортних сполучень, віддаленість від урбанізованих територій) тривалий час забезпечували збереження діалектних рис, які були «законсервовані» у мові удричан аж до середини XX ст. Активізація значних змін у мові Удрицька розпочинається з процесу налагодження транспортних зв'язків на важкодоступних територіях Рівненщини. У зовнішній формі мікротопонімів села Удрицьк засвідчено діалектні особливості Полісся, що засвідчує збереження архаїчних мовних ознак.

Демографічні зміни, що відбулися й відбуваються, зміни системи соціально-економічних відносин становлять реальну загрозу стирання з пам'яті молодшого покоління жителів як самих назв, так і мотивації їхнього походження. Із ними стираються історично зафіксовані діалектні особливості, які вказують на унікальність та архаїчність діалектів Полісся.

Досліджуючи мікротопонімію села Удрицьк Дубровицького району Рівненської області, ми аналізуємо лексичний матеріал, зібраний на основі власного життєвого досвіду, записів місцевих жителів, краєзнавців, спеціалістів агрономічної служби місцевого сільськогосподарського підприємства «Україна», архівних матеріалів Удрицької сільської ради. У статті лінгвістичний аналіз мікротопонімів села Удрицьк спрямований на визначення їхніх діалектних особливостей.

Мікротопонімію села Удрицьк спеціально не досліджували. Тракткування етимології назви населеного пункту запропонував Я. Пура у монографії «Походження назв населених пунктів Рівненщини» [10]. На основі топонімічного матеріалу конкретного поліського села ми можемо підтвердити загальну закономірність фіксації в образах лексемах основних діалектних особливостей одного з регіонів України.

Суттєвою особливістю мікротопонімів є і те, що вони відомі не багатьом, а переважно тим мешканцям, які живуть поблизу певної іменованої мікрореалії.

Мікротопоніми, як правило, можуть змінюватися, оскільки їхні об'єкти часто видозмінюються або повністю втрачаються. У наш час це особливо стосується найменувань полів, сінокосів, лісів, боліт, вулиць, площ. Проте існують окремі назви класу «мікро-», які переживають цілі епохи. І разом з особливостями фіксації географічних особливостей місцевості та картини світу місцевого населення в топонімах зберігаються найархаїчніші особливості говірки, у межах якої функціонує конкретний мікротопонім.

Територія Полісся, в тому числі й Удрицька, представлена майже всіма відомими топонімічній науці класами географічних назв. Об'єкти невеликих розмірів і незначної суспільної ваги можна звести до кількох основних груп [1]:

а) малі водні реалії (болота, озера, островки, броди, струмки, мокрі балки, ставки, рови, саджалки, рибні тоні, вири, місця для купання, трясовини, ями, джерела, криниці...);

б) житлові одиниці та їх частини (хутори, присілки, вулиці, провулки, проспекти, площі, бульвари, квартали, райони...);

в) земельні угіддя (урочища, поля, сінокоси, пасовиська, вигони, ниви, городи, бори, ліси, діброви, сади, чагарники, гаї...);

г) об'єкти специфіки рельєфу (горби, насипи, долини, сухі балки, кручі, урвища, низовини, висоти, сухі ями, видолинки...);

д) промислові, сільськогосподарські, культурні, торговельні, військові споруди, об'єкти праці тощо (вали, окопи, дзоти, городища, фортеці, замки, палаци, лісничівки, кошари, токи, ферми, колгоспні бригади, ка'ери, цегельні, торфозоробки, пункти переробки сировини...);

е) комунікаційні споруди (дороги, траси, стежки, перевали, мости, кладки, просіки, аеродроми, транспортні маршрути...);

є) меморіальні споруди (кургани, могили, кладовища, пам'ятники, надгробні плити, культові статуї, барельєфи, знаки...).

На відміну від інших територіальних назв, мікротопоніми характеризуються деякими особливостями:

I. Мають найближчу дистанцію до апелятивів (загальних назв), виражаючи нерідко їх безпосереднє відбиття. Саме тому мікротопоніми відносять до так званих «етимологічно прозорих», «мотивованих», що дуже суттєво для аналізу інших класів географічних найменувань, похідних від мікротопонімів.

II. Мають найбільш характерну деривативну (словотворчу) структуру:

а) багатослівні утворення з прийменником: *В Осо'корах, За Путе'ю, Ко'ло Бу'дочки, Ко'ло Це'ркви, Повз Путь, На Висо'цкому*;

б) утворення з типовими формантами (наприклад, -є (-је): *Запу'льє, Підду'б'є*).

III. Не мають, як правило, похідних форм. Винятки становлять лише поодинокі найменування, об'єкти яких окреслені більшою суспільною вагомістю. Це, наприклад, найменування хуторів, окремих площ, вулиць.

З огляду на це можна виділити такі умови зарахування назв певних об'єктів до мікротопонімів:

A. Специфіка мовної, комунікативної сутності:

а) нетривале існування у часі;

- б) незначна комунікативна практика;
- в) допустима належність водночас до кількох різних об'єктів;
- г) перевага первинних утворень;
- д) типовість окремих деривативних структур;
- е) відсутність похідних форм.

Б. Специфіка іменованих об'єктів:

- а) невеликі розміри території;
- б) незначна (господарська, культурна...) вагомість.

Мікротопоніми виникають у розмовно-побутовому мовленні й відображають особливості місцевих говірок. Більшість місцевих географічних назв за своєю морфемною структурою та фонетичною будовою повторює відповідні лексеми сучасної літературної мови або лексеми, які вже архаїзувалися. Мікротопоніми спонтанно народилися в парадигмі діалектної системи. Підтвердженням цього, в першу чергу, є гідроніми (назви рік, річок, водних джерел, сухих річищ) – одна з найглибших закодovаних інформаційних систем топонімії. До найдавніших слов'янських гідронімів, які характерні для мікротопонімії села Удрицьк, належать такі, як «Булу'тце», «Рув», «Ста'рица», «У'дрица».

Місцеві географічні назви зберегли специфічні, передусім фонетичні та морфологічні особливості цієї говірки [8]:

- практично в усіх мікротопонімах наявне характерне для говірки «укання»;
- відповідно до етимологічного [o] в новозакритих складах у наголошеній позиції, як правило, функціонують дифтонги [yo], [ye] та монофтонги [y], [ȳ]: *Булу'тце, Зату'н, Кабану'в Ружо'к, Вуруню'вське, Запу'лле, Пархо'мув Ружо'к, Пуру'сного, Є'люсув Руг*);
- у системі консонантизму переважають тверді [p] і [ц], зокрема замість звука [ц'] у суфіксі -цьк, (*Переста'нец, Козі'нец, У'дрицк, Грума'цке, Гура'вица, Го'рици, Втісі'цке, Лу'цка Го'рка, Вису'цке*);
- м'яка вимова приголосних у коренях і суфіксах слів (*Залі'в, Залі'зница, Куз'інец, Мазн'ічине, Па'влікове (озера), Кл'імчикови Брудо'к, Наліва'йка, Велі'ке По'ле, Зезува Ні'вка, Ні'вки, Ті'хунуве, Сві'нки, Лі'пова, Сальні'цкого*);
- збереження етимологічного -о- у новозакритому складі після занепаду зредукovаних (*Остров*);
- уживання протетичного г (*Гостров*);
- уживання закінчення -и на місці колишнього -и в іменних формах прикметника Н.в. мн. (*Левко'ви Перего'ни, Мали' Ні'вки, Бі'ли Гори'*);
- уживання в іменниках середнього роду в Н. в. одн. після суфікса -ї- закінчення -е (фіксація давнього переходу -иє > е) і, як наслідок, уживання -е на місці літературного -а, що розвинувся за аналогією: *Пудду'б'є, Пудсу'и'є, Пудча'ков'є, Прова'ль'є, Запу'ль'є, Пудба'б'є*).

У мікротопонімах, які виникли недавно, вплив північного наріччя менш помітний або й зовсім відсутній (*Вишне'ва, На'бережна, Молоді'жна, Пошто'ва (вулиці), Кар'є'р, Хімбу'д (урочища)*). Сучасні мікротопоніми є звичайними мовними знаками. Однак на етапі становлення кожне з них мотивувалося певною індивідуальною

відапелятивною семантикою. Апелятивні твірні лексеми мікротопонімів тоді виконували не лише номінативну, але й характеризувальну функцію.

Мікротопонімія Удрицька формувалася на основі лексики межі західнополіської-го та середньополіського говорів української мови.

Мікротопоніми семантично близькі до загальних назв, проте визначаються меншою граматичною стійкістю, історично мінливіші. Їхня специфіка тісно й органічно пов'язана з різними особливостями іменованих об'єктів. Мікротопоніми здебільшого є фактами однієї мови й продуктом творчості одного народу, отже, й мовні особливості, зафіксовані в них, є результатом добору, який здійснювався віками.

Висновки, сформульовані на основі аналізу цього матеріалу, дозволяють підтвердити прямий зв'язок ономастики та діалектології. Хоча й існують такі мікротопоніми, що переживають цілі епохи, деякі з них все ж живуть недовго, оскільки їхні об'єкти часто видозмінюються або повністю втрачаються (назви полів, сінокосів, лісів, боліт, вулиць, площ тощо). Із ними втрачаються архаїчні діалектні особливості. Наприклад, за свідченнями старожилів, близько трьохсот років тому на території Удрицька існували водні об'єкти (озера та болота), у назвах яких були зафіксовані дифтонги, але з часом географічні реалії зникли, і мовна інформація про них просто не передалася наступним поколінням.

Аналіз мікротопонімічного матеріалу Удрицька засвідчує чимало нових специфічних назв на тлі загальноукраїнських, подаючи важливу інформацію про діалектні особливості мікротопонімікону цієї території. Виявлені найменування становлять цінне джерело для продовження досліджень із мікротопонімії та діалектології Полісся.

На наш погляд, мікротопонімія Удрицька є досить важливою у плані збереження мовних особливостей і дає змогу на основі географічних назв, що мають вузьку сферу функціонування, визначити ступінь архаїзації мовного матеріалу, який функціонує на території Полісся.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аркушин Г.* Відбиття говіркових особливостей у мікротопонімії північно-західної України / Г. Аркушин // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. – Чернівці: Рута, 2007. – Вип. 354-355: Слов'янська філологія. – С. 12-15.
2. *Євтушок О.М.* Вивчення лексики говірок Рівненщини. – Рівне, 1997. – 164 с.
3. *Євтушок О.М.* Про стан і деякі аспекти вивчення діалектної лексики//Українська мова і література в школі. – 1992. – №2. –С. 3-5.
4. *Зайнковська О.В.* Мікротопонімія південно-східного Поділля (на матеріалі Кіровоградської області) : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Олена Віталівна Зайнковська. – Кіровоград, 2009. – 20 с.
5. *Исповедная ведомость Удрицкой Рождество-Богородничной церкви за 1908 год.* Архів Удрицької сільської ради.
6. *Матеріали*, записані від Гузовця Івана Пилиповича, 1930 р.н., жителя села Удрицьк; *Матеріали*, записані від Кот Ніни Карпівни, 1958 р.н., жительки села Удрицьк; *Матеріали*, записані від Костючка Василя Миколайовича, 1952 р.н., жителя с. Хочин; *Матеріали*, записані від Максименка Юрія Федоровича, 1951 р.н., жителя м. Луцьк; *Матеріали*, записані від Ящук Галини Степанівни, 1951 р.н., жительки с. Удрицьк; *Метрична*

книга Удрицької Різдово-Богородицької церкви з 1902 по 1909 рік. Архів Удрицької сільської ради.; Метрична книга Удрицької Різдово-Богородицької церкви з 1928 по 1954 рік. Архів Удрицької сільської ради. 7. Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Оксана Іванівна Михальчук. – К., 1998. – 16 с. 8. Мойсієнко В. М. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя : підручник / Віктор Мойсієнко. – К. : ВЦ «Академія», 2016. – 284 с. – (Серія «Альма-матер») 9. Лісняк Н. І. Мікротопонімія Західного Поділля. – Ужгород, 2004. – 173 с. 10. Пура Я. О. Походження назв населених пунктів Ровенщини. – Львів: Світ, 1990. – 114 с. 11. Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини. – Львів: Афіша, 2008. – 205 с.; 12. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Чернигово-Сумского Полесья: автореф. дис. на соискание учен. Степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (русский язык)» / Е. А. Черепанова. – Минск, 1973. – 26 с.; 13. Чеховський І. Г. Мікротопонімія Чернівецької області в історичному аспекті (утворення на базі народної географічної термінології) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Ігор Григорович Чеховський. – Чернівці, 1996. – 24 с.

Стаття надійшла до редакції 07.11.17 р.

*Богельская Б. И., студ.
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

МИКРОТОПОНИМИЯ УДРИЦКА КАК ОТРАЖЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ УНИКАЛЬНОСТИ ПОЛЕСЬЯ

В статье анализируются диалектные фонетические и морфологические особенности микропонимов Удрицка, в которых отражена языковая уникальность историко-этнографического региона Украины – Полесья.

Ключевые слова: микропонимия, микропоним, северное наречие, говор с. Удрицк, диалектные фонетические и морфологические особенности.

*Bohelska B. I., stud.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

MICROTOPONYMS OF UDRYTSK AS A REFLECTION OF LANGUAGE FEATURES OF POLISSYA

The article analyzes dialectal phonetic and morphological features of Udrytsk which reflect language features of such historical and ethnographical region of Ukraine as Polissya.

Key words: microtoponym, northern dialect, dialect of Udrytsk, dialectal phonetic and morphological features.

НЕРЕКОМЕНДОВАНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ: ЗАУВАЖЕННЯ ДО ПОРАДНИКІВ ІЗ КУЛЬТУРИ СЛОВОВЖИВАННЯ

У пропонованій статті наведено критичний огляд порадників з українського слововживання. Хибні, на думку авторів посібників, а також рекомендовані ними варіанти сталих словосполучень перевірено за кодифікацією у словниках різних періодів.

Ключові слова: сталі словосполучення, мовна норма, узус, тлумачний словник, слововживання, кодифікація.

Нині в українському суспільстві гостро стоїть проблема культури мовлення. Хоча існує чимало порадників і довідників із цього питання (серед них – відеоуроки та веб-сайти), нерідко його окремі аспекти складно з'ясувати навіть філологів. Усі посібники зі слововживання ілюструють брак універсального підходу та чітких критеріїв розрізнення в межах дихотомії “правильно / неправильно”. Це ставить під сумнів узвичаєння значної частини рекомендованих варіантів сталих словосполучень або ж вилучення таких, що попри мовні норми увійшли в узус української мови.

Саме тому ми вирішили перевірити кодифікацію пропонованих словосполучень в чинних словниках – як друкованих, так і на електронних носіях. У випадку фіксації певної лексичної чи фразеологічної одиниці можна стверджувати про її попередній широкий ужиток носіями щонайменше протягом покоління (близько 20 років). Наявність у словниках словосполучень, не рекомендованих до відтворення в мовленні авторами певного посібника чи ресурсу, свідчить про сумнівність доцільності вживання пропонованих альтернатив.

У цій статті ми покликатимемося на такі словники:

- Словник української мови в одинадцяти томах (далі – СУМ) (електронний ресурс – режим доступу: <http://sum.in.ua/s/>). Цей словник засвідчує узус 70–80 років ХХ ст. [8-18].
- Всесвітній словник української мови (далі – ВС) (електронний ресурс – режим доступу: <https://worldwidedictionary.org>). Цей словник засвідчує узус останнього п'ятиліття [2] (+).
- “Словник української мови” 2012 року за редакцією В. В. Жайворонка – як і попередній, фіксує узус останнього п'ятиліття [3].
- Фразеологічний словник української мови у двох томах [20]. (++)

Звертаємо увагу на те, що рекомендовані авторами порадників варіанти виокремлено в наведеній нижче таблиці напівжирним курсивом, а нерекондовані наведено звичайним курсивом.

<i>Нерекомендовані/рекомендовані слова та вислови з розгляданих порадників</i>	Фіксація у “Словнику української мови” в 11 томах	Фіксація у “Словнику української мови” за редакцією В.В. Жайворонка
Святослав Караванський – “Секрети української мови”		
<i>відволікатися – відвертати свою увагу, відвертати себе</i>		
<i>відволікатися</i> [4, с. 86]	[8, с. 576]	–
<i>відвертати свою увагу</i> [4, с. 86]	–	
<i>відвертати себе</i> [4, с. 86]		
<i>вникати у що – заглиблюватися, старатися осягнути щось, влазити у дрібниці</i>		
<i>вникати у що</i> [4, с. 44, 87]	[8, с. 709]	[3, с. 158]
<i>заглиблюватися</i> [4, с. 44, 87]		[3, с. 301]
<i>старатися осягнути щось</i> [4, с. 44, 87]	просто “осягнути” [12; с. 795]	(просто “осягнути” [3, с. 703])
<i>влязти у дрібниці</i> [4, с. 44, 87]		
<i>в обхід – боком-боком</i>		
<i>в обхід</i> [4, с. 131]	[12, с. 599]	[3, с. 670]
<i>боком-боком</i> [4, с. 131]		
<i>волею-неволею – хочеш-не-хочеш, хоч-не-хоч</i>		
<i>волею-неволею</i> [4, с. 87]		[3, с. 161]
<i>хочеш-не-хочеш</i> [4, с. 87]	[18, с. 132]	[3, с. 1247]
<i>хоч-не-хоч</i> [4, с. 87]	[18, с. 136]	[3, с. 1247]
<i>грати на нервах – грати на нерви</i>		
<i>грати на нервах</i> [4, с. 70]		[3, с. 202, 634]
<i>грати на нерви</i> [4, с. 70]		
<i>дивуватися чому (Д.в.) – дивуватися з чого (Р. в)</i>		
<i>дивуватися чому</i> [4, с. 72]	[9, с. 273]	[3, с. 226]
<i>дивуватися з чого</i> [4, с. 72]	[9, с. 273]	[3, с. 226]
<i>завдячувати – чим (О.в) та що (Зн. в)</i>		
<i>завдячувати чим</i> [4, с. 72]	[10, с. 41]	[3, с. 295]
<i>завдячувати що</i> [4, с. 72]	[10, с. 41]	[3, с. 295]
<i>збавляти ціну – спускати ціну</i>		
<i>спускати ціну</i> [4, с. 137]	[16, с. 612]	
<i>збавляти ціну</i> [4, с. 137]		збавляти плату ('зменшувати', 'знижувати') [3, с. 349])
<i>з тих пір як – з того часу, відтоді, відтак</i>		
<i>з тих пір як</i> [4, с. 87]	[14, с. 243]	[3, с. 837]

<i>з того часу</i> [4, с. 131]	[18, с. 274]	[3с. 146]
<i>відтоді</i> [4, с. 87]	[8, с. 650]	[3, с. 146]
<i>відтак</i> [4, с. 87]	[8, с. 647]	[3, с. 145]
легковажити – <i>чим</i> (О.в.) і <i>що</i> (З.в.)		
легковажити <i>чим</i> [4, с. 72]	[11, с. 464]	[3, с. 493]
легковажити <i>що</i> [4, с. 72]	[11, с. 464]	[3, с. 493]
нехтувати – <i>порадами</i> (О.в.) і <i>поради</i> (Зн. в)		
нехтувати <i>порадами</i> (О.в) [4, с. 72]	[12, с. 402]	[3, с. 638] (Є смислове розрізнення) *
нехтувати <i>поради</i> (Зн.в.) [4, с. 72]	[12, с. 402]	[3, с. 493] (Є смислове розрізнення) * * <i>нехтувати когось</i> , <i>ким-чим</i> означає “ігноруючи, ставитися презирливо, зарозуміло, зневажливо і т. ін. до кого-, чого-небудь”, а <i>нехтувати чим</i> – “не надавати чому-небудь значення, не звертати уваги на щось” [3, с. 638].
<i>осінила думка</i> – <i>думка блиснула /стукнула в голову комусь</i>		
<i>осінила думка</i> [4, с. 44]	[12, с. 766]	“осіняти” має переносне значення “освітлювати, осявати” когось [3, с. 698]
<i>думка блиснула</i> [4, с. 44]		
<i>стукнула в голову комусь</i> [4, с. 44]		(“стукнуло в голову” <i>кому що</i> – “хто-небудь раптово подумав щось” [3, с. 1117])
<i>осушати чарку</i> – <i>вихиляти чарку</i>		
<i>осушати чарку</i> [4, с. 89]		“осушувати келих” [3, с. 703]) та “вихиляти чарку” (одним духом) [3, с. 126]
<i>вихиляти чарку</i> [4, с. 89]	<i>перехиляти</i> ~ [18, с. 271]	
<i>повисати в повітрі</i> – <i>зависати в повітрі</i>		
<i>повисати в повітрі</i> [4, с. 90]	[13. с. 659]	[3, с. 802]
<i>зависати в повітрі</i> [4, с. 90]	[10, с. 48] + [2]	[3, с. 296]

<i>постачати матері хліб (кому що)– постачати матір хлібом</i>		
постачати матері хліб (кому що) [4, с. 72]	[14, с. 371] + [2]	[3, с. 847]
постачати матір хлібом [4, с. 72]	[14, с. 371]	
<i>радіти – чому (Д.в.) та з чого (Р. в.)</i>		
радіти чому [4, с. 72]	[15, с. 436]	[3, с. 945]
радіти з чого [4, с. 72]	[15, с. 436]	[3, с. 945]
<i>тримати в полі зору – мати на оці</i>		
тримати в полі зору [4, с. 134]		[3, с. 1170]
мати на оці [4, с. 134]	[12, с. 672]	тримати на оці [3, с. 681]
<i>тішити себе думкою – думкою багатіти</i>		
тішити себе думкою [4, с. 131]		(з конотацією “покласти певні надії на щось”) [3, с. 1154]
думкою багатіти [4, с. 131]	[9, с. 435]	(зі значенням “потішати себе сумнівними намірами”) [3, с. 259]
<i>шури-мури – філі-милі</i>		
шури-мури [4, с. 92]	[18, с. 565]	
філі-милі [4, с. 92]	[17, с. 583]	[3, с. 1220] (два значення: “витівки, хитрощі для досягнення чого-небудь” та “залицання, женихання; любовні пригоди” [3, с. 1220])
Наталія Косенко, Тетяна Вакуленко – “Як правильно говорити українською мовою”		
<i>відкривати нові таланти – розкривати нові таланти</i>		
відкривати нові таланти [5, с. 19]		“відкривати” подає у тому ж значенні що і “розкривати” [3, с. 136]
розкривати нові таланти [5, с. 19]	[15, с. 713]	[3, с. 985]
<i>вразити в саме серце – уразити в саме серце</i>		
вразити в саме серце		[3, с. 1039] переважає зі значенням “завдати великого горя”
уразити в саме серце		[3, с. 1202]
<i>риторичне запитання – риторичне питання</i>		

<i>риторичне запитання</i> [5, с. 40]	[15, с. 544], синонімічне до “риторичне питання”	
<i>риторичне питання</i> [5, с. 40]	[15, с. 544], синонімічне до “риторичне запитання”	[3, с. 761, 964]
Олександр Пономарів – “Культура слова. Мовностилістичні поради”		
<i>від нічого робити – знічев’я (і знечев’я)</i>		
від нічого робити	[12, с. 431]	<i>з нічого робити</i> [3, с. 970]
знічев’я (і знечев’я)	[10, с. 669]	[3, с. 384]
<i>з вогню та в полум’я – з дощу та під ринву</i>		
<i>з вогню та в полум’я</i>	[14, с. 102]	[3, с. 159]
<i>з дощу та під ринву</i>	[11, с. 268]	
Олександр Авраменко – “Експрес-уроки української мови”		
<i>справа не варта виїденого яйця – справа не варта дірки з бублика</i>		
<i>справа не варта виїденого яйця</i>	— ++ [20, с. 68]	
<i>справа не варта дірки з бублика</i>	— ++ [20, с. 68]	
Електронний ресурс “Питання та відповіді”		
<i>вмішуватися у цю справу – втручатися в цю справу</i>		
<i>вмішуватися у цю справу</i>	[8, с. 707]	
<i>втручатися в цю справу</i>	[8, с. 777]	[3, с. 172]
<i>від чистого серця – від щирого серця</i>		
<i>від чистого серця</i>	[18, с. 331]	
<i>від щирого серця</i>	[16, с. 141]	[3, с. 1304] (також подає “від усього серця” [3, с. 1039])
<i>глибокий поклін – низький уклін</i>		
<i>глибокий поклін</i>	низький поклін [12, с. 412]	
<i>низький уклін</i>	[12, с. 412]	[3, с. 640]
<i>дивитися в упор – дивитися у вічі</i>		
<i>дивитися в упор</i>	[17, с. 465]	[3, с. 1201]
<i>дивитися у вічі</i>	[12, с. 665]	<i>дивитися правді у вічі</i> [3, с. 681]
<i>діставалося більше від батька – перепадало більше від батька</i>		
<i>діставалося більше від батька</i>	[9, с. 309]	[3, с. 234]
<i>перепадало більше від батька</i>	[13, с. 243]	[3, с. 744]

<i>знати в чомусь толк – розумітися на чомусь, бути в чомусь компетентним</i>		
<i>знати в чомусь толк</i>	[17, с. 179]	(взяти в толк, добрати толку – зрозуміти, усвідомити) [3, с. 1157]
<i>розумітися на чомусь</i>	[15, с. 843]	[3, с. 1003]
<i>бути в чомусь компетентним</i>		[3, с. 451]
<i>знизу доверху – знизу догори</i>		
<i>знизу доверху</i>	“Доверху” зі значенням “у напрямку від землі вгору” [10, с. 662]	
<i>знизу догори</i>		[3, с. 240]
<i>капризна дитина – вередлива\примхлива дитина</i>		
<i>капризна дитина</i>	[11, с. 96]	[3, с. 420]
<i>вередлива дитина</i>	[8, с. 327]	[3, с. 95]
<i>примхлива дитина</i>	[14, с. 684]	[3, с. 881]
<i>легке недомагання – легке нездужання</i>		
<i>легке недомагання</i>	[12, с. 294]	[3, с. 624]
<i>легке нездужання</i>	[12, с. 317]	[3, с. 648]
<i>милості прошу – щиро прошую</i>		
<i>милості прошу</i>		[3, с. 543]
<i>щиро прошую</i>		
<i>ні в якому разі – у жодному разі</i>		
<i>ні в якому разі</i>		[3, с. 945]
<i>у жодному разі</i>		
<i>новомісяччя – молодий місяць, молодик</i>		
<i>новомісяччя</i>		
<i>молодий місяць</i>	[11, с. 753]	[3, с. 552]
<i>молодик</i>	[11, с. 786]	[3, с. 559]
<i>плисти по течії – пливати за течією</i>		
<i>плисти по течії</i>		
<i>пливати за течією</i>		[3, с. 1148]
<i>потрапляв у немилість – впадав (попадати) у неласку</i>		
<i>потрапляв у немилість</i>	[12, с. 336]	[3, с. 629]
<i>впадав (попадати) у неласку</i>	[12, с. 330]	[3, с. 628]
<i>потягнув із цеху – поцупив\украє у цеху</i>		
<i>потягнув із цеху</i>	[14, с. 436]	[3, с. 853]
<i>поцупив у цеху</i>	[14, с. 462]	[3, с. 1261]
<i>украє у цеху</i>	[17, с. 423]	[3, с. 469]

<i>працювати спустивши рукава – працювати абияк</i>		
<i>працювати спустивши рукава</i>		[3, с. 1012]
працювати абияк		
<i>приймати (вірне) рішення – ухвалювати (слухне) рішення, виносити ухвалу</i>		
<i>приймати (вірне) рішення</i>	[14, с. 623]	[3, с. 873]
ухвалювати (слухне) рішення	[17, с. 526]	[3, с. 1210]
виносити ухвалу	[8, с. 442]	[3, с. 114]
<i>прийшов час – настав час</i>		
<i>прийшов час</i>	[18, с. 274]	[3, с. 894]
настав час	[18, с. 274]	[3, с. 607]
<i>радувати око – тішити око</i>		
<i>радувати око</i>	[12, с. 665];	
тішити око	[12, с. 665]	[3, с. 1153]
<i>страждають від цього – терплять від цього</i>		
<i>страждають від цього</i>		[3, с. 1111]
терплять від цього		[3, с. 1146]
<i>тягнув з вирішенням – зволікав із вирішенням</i>		
<i>тягнув з вирішенням</i>	[17, с. 339]	[3, с. 1183]
зволікав із вирішенням	[10, с. 495]	[3, с. 359]
<i>упиратися на своєму – затаїтися (затягтися) на своєму</i>		
<i>упиратися на своєму</i>		
затаїтися (затягтися) на своєму		[3, с. 340]
<i>у нім ударило – нім пройняв</i>		
<i>у нім ударило</i>	[13, с. 546]	[3, с. 1189] Також “у нім кидати кого-небудь” [3, с. 786]
нім пройняв	[13, с. 546]	[3, с. 786]
<i>ущент пограбований – дощенту пограбований</i>		
<i>ущент (у значенні “зовсім, остаточно”) пограбований</i>		
дощенту пограбований		у значенні “зовсім, без залишку” [3, с. 252]
<i>як подобає сусідам – як личить сусідам</i>		
<i>як подобає сусідам</i>		[3, с. 810]
як личить сусідам		[3, с. 500]

Отже, як бачимо, не всі рекомендації мають усталений характер, достатній для переходу в мовну норму. Більшість із них співіснує хай із суперечними для принципів української граматики, проте унормованими та кодифікованими варіантами. Є й такі, що попри відповідність власне українським формам витіснені.

Проте на встановлення та кодифікацію тієї чи іншої норми впливає узус, тож за вмотивованого вживання можливі подальші модифікації, зокрема й реанімація тих чи інших висловів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. М. Експрес-уроки української мови [Електронний ресурс] / О. М. Авраменко. – Режим доступу: <http://ipko.kubg.edu.ua/ekspres-uroky>. 2. *Всесвітній словник української мови* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://worldwidictionary.org>. 3. Жайворонок В. В. Словник української мови / В. В. Жайворонок – К.: ВЦ “Просвіта”, 2012. 4. *Караванський С. Й. Секрети української мови* / С. Й. Караванський. – К.: УКСП “Кобза”, 1994. – 152 с. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Karavanskyuy_Sviatoslav/Sekrety_ukrainskoi_movy/. 5. Косенко Н. Я. Як правильно говорити українською мовою. Практик посіб./ Н. Я. Косенко, Т. М. Вакуленко. – Х.: Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2007. – 240 с. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Kosenko_Natalia/Yak_pravylno_hovoryty_ukrainskoiu/. 6. *Одарченко П. В. Про культуру української мови. Збірник статей.* / П. В. Одарченко. – К.: “Смолооскп”, 1997. – 320 с. 7. *Пономарів О. Д. Культура слова: Мовнотилістичні поради* / О. Д. Пономарів. – 4-те вид., доп. – К.: “Либідь”, 2011. – 272 с. 8. *Словник української мови.* В 11 т. Т. 1. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/>. 9. *Словник української мови.* В 11 т. Т. 2. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. ~ 10. *Словник української мови.* В 11 т. Т. 3. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. ~ 11. *Словник української мови.* В 11 т. Т. 4. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. ~ 12. *Словник української мови.* В 11 т. Т. 5. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. ~ 13. *Словник української мови.* В 11 т. Т. 6. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. ~ 14. *Словник української мови.* В 11 т. Т. 7. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. ~ 15. *Словник української мови.* В 11 т. Т. 8. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. ~ 16. *Словник української мови.* В 11 т. Т. 9. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. ~ 17. *Словник української мови.* В 11 т. Т. 10. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. ~ 18. *Словник української мови.* В 11 т. Т. 11. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. ~ 19. *Українська мова – питання та відповіді* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://movnyk.com.ua/>. 20. *Фразеологічний словник української мови:* В 2-х т. Т. 1. – К.: Наукова думка, 1993. 21. *Фразеологічний словник української мови:* В 2-х т. Т. 2. – К.: Наукова думка, 1993.

Стаття надійшла до редколегії 23.10.2017

Богомолець-Бараш А. Н., студ.,

Шарко О. Б., студ.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

НЕРЕКОМЕНДУЕМЫЕ РЕКОМЕДАЦИИ: ЗАМЕЧАНИЯ К ПОСОБИЯМ ПО КУЛЬТУРЕ РЕЧИ

В предлагаемой статье критически рассматриваются пособия по культуре украинской речи. Ошибочные и верные, на взгляд авторов пособий, словосочетания проверены на предмет кодификации в словарях разных периодов.

Ключевые слова: *устойчивые словосочетания, языковая норма, узус, толковый словарь, словоупотребление, кодификация.*

**UNRECOMMENDED RECOMMENDATION:
A CRITICAL VIEW ON WORD USAGE HANDBOOKS**

The article includes a critical view on word usage handbooks. Both of variants – erroneous and recommended by the authors of the manuals – are verified in accordance with the dictionaries of different periods.

Key words: *set expressions, standard dialect, explanatory dictionary, word usage, codification.*

УДК 811.161.2'373(091):821.161.2 Шевченко Т.

*Бондаренко М. О., студ.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ*

**ФЛОРОНИМИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА КРІЗЬ
ПРИЗМУ СУЧАСНОГО СПРИЙНЯТТЯ**

У статті показано, яке місце посідає лексика на позначення назв рослин, зафіксована в поетичних текстах Т. Шевченка, у мовній картині світу сучасної молоді, а також з'ясовано, наскільки добре сучасні читачі розуміють мову творів поета

Ключові слова: *флоронім, мовна картина світу, мова Тараса Шевченка, динаміка лексичного складу мови.*

Розвиток лексичної підсистеми мови супроводжується динамічними процесами появи нових і зникнення застарілих слів. Ще І. Бодуен де Куртене наголошував, що «у мові, як і загалом у природі, все живе, все рухається, все змінюється. Спокій, зупинка, застій – так лише здається...» [2, с. 349]. Активний рух у лексичному складі мови пояснюється впливом низки екстралінгвальних чинників на формування мовної картини світу нації в цілому й окремої людини зокрема. Наші предки були невід'ємною частиною природи, залежали від неї й намагалися перебувати в постійній гармонії з довкіллям. Саме тому в процесі освоєння давніми українцями світу з'явилося багато груп лексики (побутова, рослинна, тваринна, релігійна та ін.), які були безпосередньо пов'язані зі спробою пояснити навколишнє середовище та місце в ньому людини. Зокрема, важливе місце в мовному світі наших предків посідали назви рослин, які позначали об'єкти однієї з основних сфер довкілля, фіксували у внутрішній формі окремих одиниць спостереження етносу над різноманітними природними явищами та змінами.

Активний розвиток суспільства, процеси індустріалізації та урбанізації сприяють розширенню меж у сфері номінації. «Поява нових слів і розвиток нових значень старих слів здебільшого безпосередньо пов'язані з розвитком матеріальної і духовної культури, з розвитком людського мислення» [6, с. 5]. Але, на жаль, з появою нових

лексем відбувається зворотний процес – втрата слів, які поступово стираються з колективної пам'яті або ж замінюються іншими, що призводить до змін у концептуальній і відповідно – мовній картинах світу носіїв мови.

Тарас Шевченко – найяскравіший представник українського народу XIX ст. У поетичній творчості митця відображено особливості концептуальної й мовної картин світу українців, що допомагає краще зрозуміти специфіку мислення, світосприйняття та уявлення про навколишнє середовище самого автора та його сучасників. Хоча лексикон поета становив лише близько 10 000 слів, проте переважна більшість із них належали до ядра народної мови, були зрозумілими для тогочасних українців і згодом лягли в основу нової української літературної мови. Саме тому аналіз лексики творів Шевченка з позицій її сучасного сприйняття дає змогу простежити динаміку лексичного складу української мови за останні майже два століття.

Мову творів Шевченка досліджували І. К. Білодід [1], В. С. Вашенко [3], П. Д. Тимошенко [13], Ю. В. Шевельов [15], В. М. Русанівський [10], В. В. Німчук [9], С. Я. Єрмоленко [5], Л. І. Мацько [7], А. К. Мойсієнко [8] та багато інших лінгвістів.

Одним із найкolorитніших пластів лексики, представлених у творах поета, є назви рослин. У «Словнику мови Шевченка» зафіксовано 67 флоронімів. Активне використання саме цієї групи лексики пояснюється тим, що поет тонко відчував гармонію природи, тому назви рослин були для нього органічним складником українського мовного світу.

Флороніми у творах Т. Шевченка вже були об'єктом дослідження мовознавців. Г.М. Добролюба аналізувала символіку концептів рослинного світу у творчості поета та в поліській компаративній фразеології [4]. У праці Н. Д. Семків з'ясовано особливості флорокомпонентної лексики в текстах Тараса Шевченка [11]. Н. М. Сологуб досліджувала слово-образ *крин* у поетичній мові Кобзаря [12]. В. Ф. Чемес розглядав рослинну лексику творів Тараса Шевченка в контексті національної лінгвокультурної парадигми [14].

Мета статті – показати, яке місце посідають флороніми, зафіксовані в поетичних текстах Т. Шевченка, у мовній картині світу сучасної молододі людини, що дасть можливість з'ясувати, наскільки добре сучасні читачі розуміють мову творів поета.

Аби показати, чи розуміє сучасна молодь значення флоронімів, зафіксованих у текстах Шевченка, виявити, як окремі назви рослин сприймаються сучасними молодими українцями через понад 150 років з того часу, коли жив поет, було вирішено провести анкетування. Для цього було обрано 15 лексем та 1 словосполучення, безпосередньо пов'язане з одним із досліджуваних флоронімів. У процесі добору лексем для пояснення їх значення респондентами ми враховували частотність уживання цих флоронімів у творах Шевченка, тобто визначали «ядро» та «периферію» рослинної лексики. До анкети не увійшли загальновідомі ядрові лексеми, які активно вживаються сучасними носіями мови і є загальнозрозумілими: *верба*, *дуб*, *жито*, *калина*, *тополя* та ін.

В основному були дібрані периферійні лексеми та декілька ядрових, які функціонують не дуже часто в мовленні наших сучасників. Зауважимо, що всі подані в анкеті флороніми зафіксовані у «Словарі української мови» Б. Грінченка та в сучасних тлумачних словниках.

Студентам було запропоновано такі лексеми: *барвінок, берест, блекота, богила (бугила), васильки, дерен, зіновать, крин, кукіль, осика, осока, ряска, ряст, спориш, щиреця*. Одним із завдань було також пояснити значення прикметника *хрещатий* у словосполученні *хрещатий барвінок*. Респондентами були студенти Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка (I та II курс спеціальності «українська мова і література та іноземна мова» у складі 108 осіб) та студенти юридичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка (I курс спеціальності «право» у складі 112 осіб). Нам вдалося цікавим порівняти, як пояснюють значення флоронімів філологи та нефілологи (юристи).

Ми проаналізуємо найяскравіші результати, отримані в процесі анкетування, які ілюструють зміни, що відбулися в мовній свідомості українців з часів Тараса Шевченка.

Відомо, що лексему *барвінок* поет ужив у своїх текстах 15 разів, що свідчить про її належність до ядра лексики на позначення рослин і важливе місце в мовній картині світу автора. Наводимо відомі контексти: *Барвінок цвів і зеленів, Слався, розстилався* [Ш. II, с. 352]. *Встала й весна, чорну землю Сонну розбудила, Уквітчала її рястом, Барвінком укрила* [Ш. I, с. 180].

Б. Грінченко пояснює *барвінок* як «могилища, гробь-трава» [Гр. I, 29], у сучасній українській мові ця лексема має значення 'трав'яниста рослина з вічнозеленим листям і голубуватими квітками' [СУМ I, 105].

Опитані філологи пояснили значення флороніма *барвінок* так: 'рослина, яка має квіти фіолетового або синього (блакитного) кольору та плетуче стебло' – 59 осіб (54,6%), 'квітка' – 33 особи (30,5%) (без будь-якої конкретизації щодо кольору, листя та ін.), просто 'рослина' – 10 осіб (9,2%). Решта студентів вважають, що це: 'рослина, що має червоний/рожевий колір та червоні плоди' – 2 особи, 'кущ' – 1, 'колір (проводячи аналогію зі словом «барва»)' – 1, 'образ у народній поезії (апеляція до фольклору)' – 1. В одного респондента лексема викликала асоціацію «несе Галя воду» (слова відомої пісні, де згадано барвінок).

Серед опитаних юристів I курсу результати такі: 'рослина, яка має квіти фіолетового або синього (блакитного) кольору та плетуче стебло' – 12 осіб (10,7%), 'квітка' – 59 осіб (52,6%) (без будь-якої конкретизації щодо кольору, листя та ін.), просто 'рослина' – 14 осіб (12,5%). Решта студентів вважають, що це: 'мережа супермаркетів (магазинів) у Львові' – 3 особи, 'кущ' – 1, 'квітка на могилі' – 1, 'квітка червоного кольору' – 1, 'тортик' – 1, 'жіноча прикраса на голову' – 1, 'лікарська рослина' – 1, 'волошка (напевно, асоціація за синім кольором)' – 1. 17 респондентів (15,1%) не дали відповіді зовсім.

Таким чином, філологам лексема *барвінок* є знайомою (з фольклорних джерел чи літератури), а опитані юристи при тлумаченні її значення іноді орієнтуються на сучасні реалії; це пояснює значну строкатість отриманих результатів та намагання прив'язати флоронім до понять, які виникли внаслідок перенесення назви *барвінок* (назви магазинів, кондитерських виробів та ін.).

В анкеті ми запропонували також пояснити значення словосполучення *хрещатий барвінок*. У Шевченка воно засвідчене в таких контекстах: *І твій барвіночок*

хрещатий Заріс богилою, ждучи Тебе невітчану [Ш. II, с. 14]; *Оставайтесь здорові, мої високії тополі і хрещатий мій барвіночку* [Ш. II, с. 181] та ін.

Б. Грінченко пояснив лексему *хрещатий* як «крестообразный, крестовидный» [Гр. IV, 414]. У сучасній українській мові вона має значення 'який має вигляд хреста або окремі елементи у формі хреста // який має хрестоподібну форму (про листя, квітки) або в якого листя, квітки нагадують хрест (про рослини)' [СУМ XI, 142].

Опитані філологи I та II курсу пояснили значення словосполучення *хрещатий барвінок* так: 'барвінок, що в'ється в усі сторони (хрестом)' – 7 осіб (6,4%), 'вічнозелений барвінок із хрестоподібними квітками' – 9 осіб (8,3%), 'вид барвінку' – 27 осіб (25%). 7 осіб (6,4%) опитаних знають, що це 'рослина' (подають лише загальну характеристику), 4 особи (3,7%) – що це 'квітка'. Решта студентів тлумачать словосполучення так: 'пишний барвінок' – 3 особи, '«схрещена» форма листя' – 2, 'переплетений з іншими квітами' – 1, 'освячений' – 1, 'хрещата квітка' – 1, 'росте на могилах' – 1, 'вічнозелений кущ' – 1, 'фольклорний образ' – 1, 'барвінок, який росте на Хрещатику' – 1, 'барвінок, зібраний до 12 години' – 1, 'барвінок, зірваний на перехресті' – 1, 'тортик у БКК (булочно-кондитерський комбінат)' – 1. 39 респондентів (36,1%) навіть не намагалися пояснити значення словосполучення *хрещатий барвінок*, що свідчить про поступове стирання відповідного поняття з пам'яті носіїв мови.

Анкетування серед юристів I курсу дало такі результати: 'барвінок, що в'ється в усі сторони (хрестом)' – 7 осіб (6,2%), 'барвінок із хрестоподібними квітками' – 6 осіб (5,3%) (за аналогією до форми хреста). Решта студентів вважають, що це: 'вічнозелений півкущик' – 5 осіб, 'квітучий' – 4 особи, 'вид барвінку' – 2, 'барвінок із 5-ма пелюстками' – 2, 'барвінок, який має три листки' – 2, 'магазин наступного рівня' – 2, 'постійний епітет, який вживається у фольклорі' – 1, 'священна квітка' – 1, 'вид кущів' – 1, 'кольоровий' – 1. 78 респондентів (69,6%) зовсім не дали відповіді, що таке *хрещатий барвінок*.

Отже, словосполучення *хрещатий барвінок* поступово виходить з активного вжитку. Це зумовлюється процесом витіснення цього фрагмента мовної картини світу українця назвами, пов'язаними з новими суспільними реаліями, саме тому виникають такі пояснення, як «магазин», «магазин наступного рівня», «тортик у БКК» та інші.

Цікаву інтерпретацію в опитаних отримала лексема *блекота*. У творах Шевченка вона функціонує в такому контексті: *Україно! Україно! Оце твої діти, Твої квіти молодії, ..блекотою В німецьких теплицях Заглушені!*.. [Ш. I, с. 277].

У «Словарі української мови» Грінченка лексема *блекота* зафіксована без тлумачення, лише із вказівкою на те, що це рослина [Гр. I, 72]. У сучасній українській мові вона має значення '1. Отруйна бур'янова рослина' [СУМ I, 197]. У поетичних творах Шевченка лексема *блекота* зафіксована лише 1 раз, вона належить до периферії рослининої лексики, яку використовує митець.

Опитані філологи I та II курсу пояснили значення цієї лексики так: 'неприємна на смак (отруйна) рослина' – 33 особи (30,5%), 'трав'яниста рослина' – 5 осіб (4,6%) (без будь-якої конкретизації щодо кольору, листя та ін.), просто 'рослина' – 8 осіб (7,4%). На думку решти студентів, це: 'лікарська рослина' – 4 особи, 'рослина, що росте на болоті' – 3, 'квітка (пасльонові)' – 3, 'звук, який відтворюють тварини (на

основі звукової подібності) – 2, ‘рослина жовтого кольору’ – 2, ‘отруйна ягода’ – 2, ‘нудота (блювота)’ – 2, ‘зілля’ – 1, ‘далечінь’ – 1, ‘майже темрява (асоціація зі сліпотю)’ – 1, ‘росте біля дороги’ – 1, ‘коли щось блекоче і сліпить очі’ – 1, ‘ряст’ – 1, ‘жабуриння’ – 1, ‘погана рослина’ – 1. 36 респондентів (33,3%) навіть не намагалися пояснити значення запропонованого флороніма.

Серед опитаних юристів I курсу результати такі: ‘отруйна рослина’ – 18 осіб (16%), ‘квітка’ – 6 осіб (5,3%) (без будь-якої конкретизації щодо кольору, листя та ін.), ‘рослина’ – 13 осіб (11,6%). Решта студентів вважають, що це: ‘отруйна ягода’ – 4 особи, ‘лікарська рослина’ – 2, ‘бур’ян’ – 2, ‘сліпота’ – 2, ‘звуки тварин (на основі звукової подібності)’ – 2, ‘трава’ – 1, ‘розмова’ – 1, ‘чудовисько’ – 1, ‘звуки живої природи’ – 1, ‘сон’ – 1, ‘хвороба’ – 1. 57 респондентів (50,8%) не дали відповіді взагалі.

Отже, можна стверджувати, що лексема *блекота* завдяки своїй звуковій будові викликає як у філологів, так і в юристів низку асоціацій, які вражають своєю різноманітністю. Важливим є й те, що розуміння того, що це отруйна рослина, усе ще зберігається в мовній свідомості частини студентів.

Також варто звернути увагу на інтерпретації значення лексеми *кукіль*. У Шевченка вона вживається в таких контекстах: *Нехай радіє, Поки надія серце гріє, Поки росте з того зерна Або кукіль, або пшениця* [Ш. П, с. 216]. *Царю! Так і так! Зіновать, кукіль і будяк Росте в пшениці!* [Ш. П, с. 309]. У поетичних текстах Шевченка *кукіль* трапляється двічі, це слово належить до периферії рослинної лексики, яку використовує митець.

У «Словарі української мови» Б. Грінченка лексема *кукіль* зафіксована без пояснення її значення [Гр. П, 321]. У сучасній українській мові вона позначає ‘бур’ян родини гвоздикових із темно-рожевими, зрідка білими квітками й отруйним насінням; росте серед хлібних злаків’ [СУМ IV, 387].

Опитані філологи I та II курсу витлумачили *кукіль* так: ‘трав’яниста рослина’ – 4 особи (3,7%), ‘бур’ян’ – 8 осіб (7,4%), ‘польова рослина’ – 3 особи (2,7%), ‘лікарська рослина’ – 1, просто ‘рослина’ – 1. Решта студентів вважають, що це: ‘посуд’ – 3 особи, ‘квітка’ – 2, ‘лісова істота’ – 1, ‘щось, пов’язане із ткацтвом’ – 2, ‘меблі’ – 1, ‘щось смачне’ – 1, ‘щось хитросплетене (в народі кажуть «дуля»)’ – 1, ‘виріб’ – 1, ‘дерево’ – 1. 77 респондентів (71,2%) зовсім не дали відповіді. В одного респондента засвідчено реакцію «відділити кукіль від пшениці» (Біблія).

Анкетування серед опитаних юристів I курсу дало такі результати: ‘бур’ян’ – 5 осіб (4,4%), ‘квітка’ – 3 особи (2,6%) (без будь-якої конкретизації щодо кольору, листя та ін.), ‘рослина’ – 8 осіб (7,1%). Решта студентів вважають, що це: ‘посуд для води’ – 3 особи, ‘буряк’ – 1, ‘дуля’ – 1, ‘настоянка з трав’ – 1, ‘дерево’ – 1. 89 респондентів (79,4%) взагалі не дали відповіді.

Таким чином, опитування показало, що лексема *кукіль* майже зникла з активного вжитку українців, про це свідчить той факт, що 166 респондентів (75,4%) із загальної кількості опитуваних не дали відповіді взагалі. Ті, хто намагався пояснити її семантику, часто орієнтувалися на побут: ‘виріб’, ‘меблі’, ‘посуд’ та ін. Серед філологів один респондент навів євангельський вираз із притчі, що вживається в значенні «відокремити шкідливе від корисного, погане від хорошого» (‘відділити кукіль від пшениці» (Біблія)).

Привертає увагу також тлумачення респондентами назв *осока* – *осока* та *ряска* – *ряст*. Орієнтуючись на звукову подібність, респонденти вкрай рідко розрізняють їх, саме тому виникає плутанина з поясненням значень.

Флоронім *ряска* в поетичних текстах поета зафіксований 1 раз, що свідчить про його належність до периферії лексики на позначення рослин. Наводимо відомий контекст: *Хлюпочуться качаточка Помеж осокою. А качечка випливає З качуром за ними, Ловить ряску ...* [Ш. II, с. 366].

Б. Грінченко пояснює *ряску* як «водяное растение» [Гр. IV, 93]. Відомо, що це «багаторічна трав'яниста дрібна плаваюча круглолиста рослина, що покриває води (звичайно стоячі) і є їжею для водоплавних птахів» [СУМ VIII, 925].

Лексему *ряска* опитані філологи I та II курсу пояснили так: «дрібна трава, що утворює суцільний шар на поверхні води» – 66 осіб (61,1%), «трава» – 6 осіб (5,5%), «рослина» – 5 осіб (4,6%). Решта студентів вважають, що це: «водорості» – 3, «рослина, що росте біля водойми» – 3, «дерево» – 1, «бур'ян» – 1, «лоза» – 1, «луска» – 1, «висока рослина (із шишкою на кінці)» – 1, «ліска вудки» – 1, «кличка собаки» – 1, «комаха» – 1, «рясний, густий (на основі звукової подібності лексем «ряска» та «рясний»)» – 1. 16 респондентів (14,8%) не дали відповіді взагалі.

Анкетування юристів I курсу засвідчило такі результати: «дрібна трава, що утворює суцільний шар на поверхні води» – 41 особа (36,6%), «водорості (рос. «тина»)» – 11 осіб (9,8%), «трава» – 3 особи (2,6%), «рослина» – 8 осіб (7,1%). Решта студентів вважають, що це: «очерет» – 4 особи, «пташка (явище омонімії)» – 2, «тонка палиця» – 1, «маленькі гілочки» – 1, «одяг» – 1, «в'язка чогось» – 1. У 39 респондентів (34,8%) немає відповіді.

Таким чином, майже 50 % студентів правильно пояснили значення запропонованого флороніма, це пояснюється тим, що лексема *ряска* активно вживається сучасними носіями мови (особливо в сільській місцевості, адже ряскою харчуються домашні водоплавні птахи). У юристів виникло багато асоціацій, пов'язаних із предметами побуту.

Особливе місце в лексико-тематичній групі назв рослин, ужитих у поетичних текстах Шевченка, посідає флоронім *ряст* (зафіксований 6 разів). Наводимо відомі контексти: *Згадай же, Оксано, чужа чорнобрива, І сестру Мар'яну рястом уквічай* [Ш. I, с. 192]. *Встала й весна, чорну землю Сонну розбудила, Уквічала її рястом* [Ш. I, с. 180]. У порівн. (1). *Загинеш, серденько, загинеш, Мов ряст весною уночі* [Ш. II, с. 26].

У «Словарі української мови» Б. Грінченка лексема *ряст* лише зафіксована (без тлумачення) [Гр. IV, 94]. 11-томний «Словник української мови» подає таке її значення: «1. Багаторічна трав'яниста лікарська рослина, що росте рано навесні білими, жовтими, червонуватими або фіолетовими квіточками, зібраними в китиці» [СУМ VIII, 926].

Опитані філологи I та II курсу навели такі тлумачення: «трав'яниста рослина, яка росте навесні в лісистій місцевості» – 13 осіб (12%), «трава» – 17 осіб (15,7%), «рослина» – 15 осіб (13,8%). Решта студентів вважають, що це: «рослина, що росте поблизу водойм (або ж у воді)» – 14 осіб, «ряска (на основі звукової подібності)» – 4, «квітка» – 4, «водорості» – 3, «кущ» – 2, «бур'ян» – 1, «дерево» – 1, «сукупність ряски» – 1, «рясний,

густий' – 1. Фразеологізм *тонтати ряст* пригадали 14 студентів (12,9%). 18 респондентів (16,6%) не дали відповіді.

Анкетування юристів І курсу засвідчило такі результати: 'трава' – 12 осіб (10,7%), 'квітка' – 8 осіб (7,1%), 'рослина' – 19 осіб (16,9%), 'рослина, яка росте на річках/болотах' – 3 особи, 'водорості' – 2, 'рослина фіолетового кольору' – 2, 'латаття' – 1, 'лікарська рослина' – 1. Решта студентів вважають, що це: 'гілки' – 2, 'цвіт' – 2, 'земля' – 1, 'мул' – 1, 'сукупність ряски' – 1, 'птах' – 1, 'куш' – 1. Фразеологізм *тонтати ряст* знають 4 студенти (3,5%). 51 респондент (45,5%) узагалі не дав відповіді.

Як бачимо, лише філологи змогли докладно пояснити значення запропонованої лексеми, натомість у юристів виникла велика кількість асоціацій. Показовим є пояснення флоронімі шляхом використання фразеологізму *тонтати ряст*. Більше пояснень через фразеологізм було у філологів, тоді як у юристів лише 4 особи згадали цей вираз.

Отже, проведене анкетування засвідчило, що з активним розвитком суспільства, постійним оновленням лексичного складу мови, на жаль, частково втрачається важливий прошарок мовного світу українців – назви рослин. Частина тих понять, що були невід'ємною частиною концептуальної картини світу наших предків, сьогодні потрапляють на «маргінеси» людського мислення, а з часом поступово стираються з пам'яті носіїв мови. Саме тому варто працювати над відновленням втраченого фрагмента концептуальної й мовної картин світу українців, мобілізувати інтелектуальні сили філологів задля того, аби допомогти сучасному поколінню краще розуміти мову творів основоположника нової української літературної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білодід І. К. Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови. / І. К. Білодід. – К., 1964. – 135 с. 2. Бодуэн де Куртэнз II. А. Избранные труды по общему языкознанию: В 2-х т. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1. – 384 с. 3. Ващенко В. С. Мова Тараса Шевченка / В. С. Ващенко. – Харків : Вид-во ХДУ, 1963. – 252 с. 4. Добролюба Г. Мовне сприйняття рослинного світу у творчості Тараса Шевченка та в поліській фразеології: лінгвокультурологічний аспект / Г. Добролюба // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2010. – Вип. 21. – С. 232-243. 5. Єрмоленко С. Філософія мови Тараса Шевченка / С. Єрмоленко // Українська мова. – 2014. – № 2. – С. 3-18. 6. Історія української мови : Лексика і фразеологія / В. М. Русанівський, В. О. Винник, В. Й. Горобець та ін. – К. : Наукова думка, 1983. – 743 с. 7. Мацько Л. І. Тарас Шевченко – основоположник нової української літературної мови // Українська мова в освітньому просторі: навч. посібник. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 175-204. 8. Мойсієнко А. Слово в системі Шевченкового тексту : поетика декодування : монографія / А. Мойсієнко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – 255 с. 9. Німчук В. В. До проблеми про старокнижні елементи й «діалектизми» в Шевченковій поезії / Василь Німчук // Українська мова. – 2015. – № 4 (56). – С. 3-25. 10. Русанівський В. М. У слові – вічність: (Мова творів Т. Г. Шевченка). – К. : Наукова думка, 2002. – 240 с. 11. Семків Н. Д. Флорокомпонентна лексика у творчості Тараса Шевченка / Н. Д. Семків // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві». – 2016. – С. 31-34. 12. Сологуб Н. «Рожевим крином процвіти!» (слово-образ крин у поетичній мові Тараса Шевченка / Н. Сологуб // Культура слова. – 2014. – Вип. 80. – С. 121-125. 13. Тимошенко П. Д. Студії над мовою Тараса Шевченка /

П. Д. Тимошенко / Ін-т української мови НАН України. – К. : КММ, 2013. – 224 с. 14. *Чемес В.* Мікрословник рослинної лексики творів Т.Шевченка як фрагмент національної лінгво-культурної парадигми / В. Чемес // Шеченкознавчі студії. Збірник наукових праць, присвячених 180-річчю від дня народження поета. – 1994. – С.134–140. 15. *Шевельов Ю.* Критика поетичним словом: Молодий Шевченко визначає своє місце в історії літератури та дещо про «білі плями» // Світи Тараса Шевченка: 36. Статей до 175-річчя з дня народження поета. – Нью-Йорк, 1991. – С. 1-19.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Гр. – Грінченко Б. Д. Словник української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1958–1959. – Т. I–IV. СШ I – Словник мови Шевченка: В 2-тт. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. В. С. Вашенко (відповід. ред.) та ін. – К. : Наукова думка. – 1964. Т. 1: А – Н / Ред. тому: Т. К. Черторизька. – 1964. – 484 с. СШ II – Словник мови Шевченка: У 2-х тт. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. В. С. Вашенко (відповід. ред.) та ін. – К. : Наукова думка. – 1964. Т. 2: О – Я / Ред. тому: В. Г. Маринченко, Л. О. Родніна. – 1964. – 569 с. СУМ – Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. Ш – Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1-6.

Стаття надійшла 25.10.2017

*Бондаренко М. О., студ.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ*

ФЛОРОНИМЫ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА ТАРАСА ШЕВЧЕНКО СКВОЗЬ ПРИЗМУ СОВРЕМЕННОГО ВОСПРИЯТИЯ

В статье показано, какое место занимает лексика для обозначения названий растений, зафиксированных в поэтических текстах Т. Шевченко, в языковой картине мира современной молодежи, а также выяснено, насколько хорошо современные читатели понимают язык произведений поэта.

Ключевые слова: флороним, языковая картина мира, речь Тараса Шевченко, динамика лексического состава языка.

*Bondarenko M. O., stud.,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

NAMES OF PLANTS IN TARAS SHEVCHENKO'S LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD THROUGH MODERN PERCEPTION

The article is devoted to studying the status of vocabulary denominating names of plants located in poetic texts of T. Shevchenko, in the language picture of the world of modern youth, as well as it shows how modern readers understand the language of poet's works.

Key words: vocabulary denominating plant names, language picture of the world, language of Taras Shevchenko, dynamics of a language vocabulary.

СХІДНОІРАНСЬКІ ТА ЗАХІДНОІРАНСЬКІ РИСИ АВЕСТИЙСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано особливості класифікаційного поділу іранських мов на підгрупи. Висвітлено чинники, які додають певну міру невизначеності й приблизності у наявну традиційну схему поділу іранських мов на західні та східні. Розглянуто проблему невідповідності ареалів поширення мов ареалам їхнього походження. Виділено чотири типи поглядів іраністів щодо східноіранської та західноіранської належності авестійської мови. Проведено перевірку на практиці тяжіння авестійської мови до східноіранських або західноіранських на основі фонологічного критерію. За результатами порівняльного аналізу фонетичної будови вибірки слів загальноіранського лексичного фонду авестійські слова продемонстрували однакову кількість максимальних фонетичних збігів як зі східноіранськими, так і з західноіранськими лексичними одиницями.

Ключові слова: авестійська мова, східноіранські мови, західноіранські мови, фонологічний критерій.

Тема цієї статті становить поки що не вирішене у світовій іраністиці питання, до якого час від часу повертаються дослідники як у Західній Європі, так і на пострадянському просторі. В українських публікаціях питання порушено вперше, що і зумовлює актуальність теми.

Діяльність класичних наукових шкіл, переважно німецьких, спрямована на реконструкцію як спільної індоєвропейської, так і протоіранської мов, десятиріччями підтримувала інтерес дослідників до спроб точної локалізації кожної з індоєвропейських, а зокрема, й іранських мов у генеалогічній їх класифікації. Серед останніх навіть позиція у класифікації окремих живих мов новітнього часу (таких, як парачі, ормурі, вахська, мунджанська) протягом ХХ ст. слугувала предметом дискусій, переглядалася й змінювалася. Ще більш неоднозначна ситуація склалася з надзвичайно віддаленою в часі мертвою авестійською мовою.

Від початку авестійську мову було класифіковано як східноіранську на підставі того, що за переконанням парсів (зороастрійських жерців на території Індії), Зороастр проповідував у Бактрії, що лежить на схід від сучасного Ірану [5, с. 96].

У сучасному науковому обігу традиційне бачення цього питання зображують схеми, в яких реконструйована протоіранська мова поділяється на західноіранську і східноіранську мови. На наступному етапі з західноіранської виокремлюються давньоперська та мідійська мови, а зі східноіранської – авестійська [9, с. 1]. Пам'ятки мідійською мовою до нас не дійшли, а отже, давньоіранський період функціонування іранських мов досліджують на прикладі авестійської та давньоперської мов. І так само, як у схемах їх розташовують на одній лінії, так і в дослідженнях здебільшого фонетична система цих мов розглядається за тією ж методикою, за якою зіставляють сучасні синхронні одні іншим іранські мови. На основі цього порівняння, що виглядає як зіставлення, роблять основні висновки.

У той час між авестійською та давньоперською мовами наявна хронологічна відстань. І якщо пам'ятки давньоперською мовою легко датуються, оскільки у більшості є царськими написами часів династії Ахеменідів, то погляди науковців на датування створення Авести загалом різняться від приблизно 700 р. до н.е. до приблизно 2000 до н.е. [2, с. 26-28] (окремі авторитетні дослідники навіть розглядають у фахових виданнях точку зору представників індійського зороастрійського духовенства щодо укладання Авести за 7000 років до н.е. [3, с. 54-55]). Отже, при невирішеному питанні датування Авести хронологічна відстань між її мовою та давньоперською сягає від 200 до 1500 років. Якщо не орієнтуватися на найрадикальніші припущення, то переважна більшість дослідників розглядає межу першого й другого тисячоліть до н.е. як приблизну дату Авести, і в такому разі між її мовою й давньоперською пролягає часовий проміжок у приблизно 500-700 років. Це дорівнює хронологічній відстані між давньоіранською та середньоіранською мовною добою.

Середньоіранські мови становлять строкату сукупність, поширену на величезному ареалі від України (напр., скіфська мова) до Китаю (напр., тумшуксько-сакська мова). Усередині цієї сукупності мови різняться за своєю фонологічною системою, граматикую і навіть загальною типологічною належністю. Натомість давньоіранські мови зображуються дослідниками крізь призму дихотомії двох майже монолітних утворень – давньоперської та авестійської мов (мідійську вважають подібною до давньоперської). Відповідно до цієї дихотомії мовам надано статус представників “західної” і “східної” гілки іранських мов.

Із традиційної схеми автоматично випливає висновок, що вся строкатість середньоіранської мовної доби виникла одночасно на великому ареалі за півтисячоліття. У такому разі можна лише уявити собі, які системні зрушення могли відбутися, скажімо, у давньоперській мові за ті приблизно півтисячі років, що відділяють її від авестійської мови. Варто згадати, що за ці півтисячоліття перси мігрували з невідомої науковцям локації й оселилися на території Еламу, згодом завоювали його, і врешті, давньоперська мова стала однією з трьох державних і почала перебувати в постійному контакті з еламською мовою невідомої генетичної належності, семітськими вавілонською та арамейською мовами. Два неспоріднених між собою етноси – мідійці й еламіти – “розчинилися” в мешканцях давньої Персії. Було б нелогічно вважати, що всі ці зміни ніяк не відобразилися на давньоперській мові, і водночас було б неймовірно цікаво дізнатися (хоча це і не є можливим), як виглядала давньоперська мова до цих змін, бо саме в такому вигляді її можна було б правомірно зіставляти з авестійською, щоб об'єктивніше визначити, яка з них західна, а яка східна.

Етнічна строкатість іранських народів існувала і в давньоіранську мовну добу. Середньоіранські бактрійська, хорезмійська і согдійська мови співвідносяться з назвами відповідних країн: Бактрія, Хорезм і Согд. Ці країни існували в давньоіранську мовну добу, оскільки з ахеменідських написів ми дізнаємося, що їх завоював Кір – перший із великих ахеменідських царів. Мешканці цих країн зображені також на барельєфах палаца Дарія в Персеполі [10, с. 20]. Отже, коли ми маємо беззаперечні докази існування цих етносів у давньоіранську мовну добу, з великою ймовірністю можна припустити, що і відповідні мови також функціонували в ті часи. Проте оскільки зазначені мови були на тому етапі безписемними, сучасні дослідники не

можуть побачити повну картину наявних за часів Ахеменідів фонетичних та інших розбіжностей між давньоіранськими мовами.

Інакше кажучи, той факт, що до нас дійшли саме дві давньоіранські мови, підкріплені текстовими пам'ятками, не зобов'язує нас вважати, що всі давньоіранські мови поділилися лише саме на дві ці підгрупи, – просто до нас дійшли два окремих фрагменти від утрачених парадигм у двох часових зрізах.

Ще одним фактом, який певною мірою ускладнює адекватний поділ іранських мов на підгрупи, є невідповідність ареалів розселення мовних колективів ареалам генетичного походження їхніх мов. Про це укладачі монографій часто попереджають своїх читачів, як-от, наприклад М. І. Оранський [5, с. 142]. Тобто скіфська мова належить до східноіранських, хоча Україна, де також зафіксовані численні пам'ятки матеріальної культури скіфів, далеко на заході від ареалів поширення більшості іранських мов. Белуджська мова належить до північнозахідних іранських, попри те, що Белуджистан розташований на півдні Ірану, і т.д. Із такою ситуацією ми стикаємося як у новоіранську, так і в середньоіранську мовну добу. Проте ця ж ситуація могла існувати і в давньоіранську мовну добу. Як зауважила В. С. Соколова, “віднесення Авести до Сходу базується на даних історії, на східному колориті усієї Авести, а не на мовних даних” [1, с. 13]. Інакше кажучи, члени мовного колективу, які спілкувалися мовою, засвідченою в Авесті, імовірно, мешкали на східних територіях, однак це не означає автоматично, що їхня мова так само східного походження. В Авесті згадується переселення арійських племен; давні перси потрапили на територію південно-західного Ірану на межі VIII і VII ст. до н.е. [10, с. 12-13].

Отже, у самому розподілі іранських мов на підгрупи наявні невідомі змінні величини, здебільшого не озвучувані, а іноді навіть не усвідомлювані дослідниками, які надають класифікаціям іранських мов певного відсотка умовності.

Традиційне класичне розуміння місця авестійської мови серед інших іранських ілюструють праці таких вчених, як А. Крістенсен, Е. Бенвеніст, Г. Моргенштерне (серед іраністів класичного періоду); А. Корн, Кс. Трембле серед західних учених новітнього періоду, В. І. Абаєв серед радянських вчених.

М. І. Оранський з обережністю говорить про східне походження самої Авести (не мови) і детально розподіляє на східноіранські та західноіранські лише середньоіранські та новоіранські мови [5, с. 96-98; 142].

Ж. Келлен утримується від надання інформації на цю тему у виданні, де це виглядає обов'язковим – у *Compendium Linguarum Iranicarum*. У цьому виданні подаються у стислому вигляді основні відомості щодо іранських мов усіх трьох мовних діб: давньоіранської, середньоіранської й новоіранської [8, с. 70-77].

В. Б. Іванов наводить графічну схему [3, с. 56], на якій авестійська мова розташована по центру окремо від західноіранських і східноіранських мов.

І нарешті, деякі науковці переконані в західноіранському походженні авестійської мови, наприклад, П. Тедеско і В. С. Соколова. Остання наголошує на своїй упевненості у віднесенні авестійської мови до північно-західних іранських [1, с. 14].

Розглянемо тепер характеристики, за якими іранські мови відносять до різних підгруп. Головним критерієм тут виступає фонологічний. Він ґрунтується на відповідності звуків реконструйованої праіндоевропейської мови в певних ізоглосах

відповідним звуком теж реконструйованої протоіранської й далі тієї мови, місце якої в класифікації необхідно визначити.

Плюсом такого підходу є те, що метод працює навіть для мов, матеріалу якими досить мало – навіть коли в науковому обігу наявні лише окремі слова й назви (така ситуація склалася, наприклад, щодо мідійської та скіфської мов). Мінусом підходу є те, що дослідники “відштовхуються” від реконструйованих фонем, починаючи з того, як “відображається” у певній іранській мові та чи інша фонема реконструйованого протоіранського слова. І таке явище є не поодиноким випадком, а загальноприйнятою методологією. В точних науках ставитися до теорії, хоча б і чудово аргументованої, але не доведеної, як до аксіому й здійснювати лише на цій основі подальші наукові напрацювання вважається абсолютно неприпустимим. У точних науках теорія підказує напрямки для подальших досліджень, і згодом або практичні результати підтверджують її (у такий спосіб був відкритий бозон Хіггса або, наприклад, низка нових елементів таблиці Менделєєва), або доводиться коригувати цю теорію (як у випадку геліоцентричної моделі Всесвіту). Проте, лінгвістика, й зокрема іраністика, саме з таких причин і не є точною наукою.

В іраністичних дослідженнях застосовувалися також морфологічний і синтаксичний критерії визначення місця іранських мов у класифікації. Їх проаналізувала Д. І. Едельман, прийшовши до висновку в їхній непоказовості. У монографії дослідниці, присвяченій лексичному критерію у визначенні статусу іранських мов у класифікації, вона підвела підсумок про те, що лексичний критерій також не є показовим для класифікації, оскільки не виявилося жодної лексичної одиниці, спільної для всіх східноіранських мов і при цьому відсутньої у західних [6, с. 253-258].

Оскільки єдиним беззаперечним критерієм визначення західноіранської чи східноіранської належності мови вважається фонологічний, на ньому варто зупинитися детальніше. У праці І. М. Оранського наведено таблицю відповідностей слів загальноіранського лексичного фонду [5, с. 32-33], яка покликана унаочнити подібність слів, що генетично походять з одного спільного кореня, в іранських мовах різних періодів і підгруп. Однак нею можна скористатися і для іншої мети – простежити відмінності звукової будови однокорених слів різних мов.

Під час порівняння звукового складу слів ми не беремо до уваги матеріал давньоперської мовою, оскільки вона хронологічно на порядок ближча до авестійської, ніж решта наведених у таблиці мов, і тому при будь-якій своїй діалектній належності фіксує більше фонетичних збігів, ніж інші іранські мови. Ми аналізуємо матеріал мовами від середньоіранської мовної доби. Ще один виняток становить скіфська мова, щодо якої дані з таблиці викликають сумніви, оскільки науковець наводить майже повний спектр лексики (повніший за давньоперську), що фонетично майже дублює авестійську вимову, у той час, як на відміну від давньоперської, жодних текстів скіфською мовою до нас не збереглося. Дійшли окремі слова, здебільшого імена і назви. Повний список усіх 116 слів, зазначених античними грецькими авторами як скіфські або таких, що мають відношення до скіфів, із посиланнями на відповідні грецькі текстові джерела можна знайти у монографії С. В. Кулланди, присвяченої скіфській мові [4, с. 41-96]. І. М. Оранський також стверджував, що “справжніх пам’яток скіфської мови не зберіглося. Окремі скіфські слова (головним чином власні імена, назви

племен, топоніми) зберіглися у грецькій передачі” [5, с. 27]. Проте, на жаль, слова зі стовпця з назвою “скіфська мова” у його монографії не корелюють зі словами, засвідченими в античних джерелах. Отже, на нашу думку, є сенс зіставляти фонетичну будову авестійських слів із середньоперською (як загальноновизнаною типowo західноіранською), согдійською (як загальноновизнаною типowo східноіранською) і широким спектром новоіранських мов.

Таке порівняння було проведено автором цієї статті з фіксацією тих мов, слова з яких виявили найближчі до відповідних авестійських або ідентичні їм звукові форми. Загалом на початковому етапі для визначення перспективних напрямків подальших досліджень було взято 30 одиниць загальноіранського лексичного фонду, кожен з яких порівняно з її відповідниками в десятих інших іранських мовах: у середньоперській, согдійській, фарсі, таджицькій, осетинській, пушту, рушанській, белуджській, курдській (діалект кумзарі) та ягнобській. Таблиця з монографії І. М. Оранського містить 28 авестійських лексичних одиниць, тож 2 інших – ав. *garō* “горло” і *grīvā* “потилиця” додано з окремого порівняльного дослідження під назвою “Слова зі значенням “шия” в іранських мовах” [7, с. 2; 5].

За результатами проведеного порівняння з тридцяти авестійських слів звуковий склад одного слова *saga* “голова” виявився однаковою мірою і без змін збережений усіма розглянутими мовами.

Два авестійських слова виявилися унікальними серед інших іранських мов, тобто і західні, і східні іранські мови демонструють схожі між собою, але відмінні від авестійської звукові форми, які не є наслідком властивих іранським мовам фонетичних процесів. Наприклад, і західноіранські, і східноіранські відповідники ав. слова *garō* фіксують приголосний *l* замість *g*, хоча регулярним і закономірним цей перехід є лише для мови пушту. Так само всі, крім рушанської, розглянуті іранські мови фіксують відповідники ав. слова *zānu* “коліно” з додатковим приголосним *g/k*, що походить від суфікса *ka*, наявного в багатьох індоєвропейських мовах.

До семи авестійських слів найближчі форми були зафіксовані у східноіранських мовах (3 в согдійській, 3 в осетинській, 2 в ягнобській, 1 в пушту). До шести слів найближчі форми знайдені серед західноіранських еквівалентів (4 белуджські, 3 перські, 2 курдські). В одинадцяти випадках як східноіранські, так і західноіранські мови демонстрували приблизно однаковий ступінь фонетичної віддаленості від звукової форми авестійського слова. Однак серед них також наявні еквіваленти, які демонструють відмінності, явно менші від інших. Серед 6 належать до ягнобської мови, 5 до согдійської, 3 до пушту (східноіранські); а також 7 до белуджської і 6 до перської (західноіранські). Якщо скласти ці результати, то отримаємо 23 найближчі звукові форми зі східноіранських мов (8 согдійських, 8 ягнобських, 4 пушту і 3 осетинських), і, за іронією, так само 23 західноіранські найбільш наближені звукові форми (11 белуджських, 10 перських і 2 курдських). Звичайно, якщо взяти більшу вибірку інших слів, імовірно, можна буде отримати незначну зміну результатів на користь східноіранських чи західноіранських мов (хоча слів спільного іранського лексичного фонду, що наявні майже у всіх іранських мовах, не так вже й багато), проте все одно наявна тенденція очевидна – нема підстав стверджувати про однозначно східноіранську чи західноіранську належність авестійської мови.

Отже, дослідження показало певну міру умовності поділу іранських мов на західні та східні. З урахуванням цієї корективи (тобто, наприклад, без апелювання до реконструйованих протоіранських чи індоєвропейських словформ) проведено практичну частину дослідження, результати якого не дозволяють віднести авестійську мову ні до східноіранської, ані до західноіранської підгрупи. У фонетичному вимірі авестійська мова поєднує в собі як східні, так і західноіранські риси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Авеста* / пер. В. С. Соколовой, подгот. к изд. и ред. И. А. Смирновой. – Изд. 2-е – СПб. : Филологический факультет СПбГУ; Нестор-История, 2013. – 544 с. 2. *Бочарникова А. М.* Критичний аналіз поглядів західних орієнталістів на проблематику авторства й датування авестійських Гатів / А. М. Бочарникова // Мова та історія: Збірник наукових праць. – К., 2013. – Вип. 248. – С. 23-31. 3. *Иванов В. Б.* Три ветви авестийской фонетики / В. Б. Иванов // Памяти В. С. Расторгуевой: Сб. ст. – М. : Ключ-С, 2007. – С. 52-86. 4. *Құлланды С. В.* Скифы: Язык и этногенез / С. В. Құлланды. – М. : Русский фонд содействия образованию и науке, 2016. – 232 с. 5. *Оранский И. М.* Введение в иранскую филологию / И. М. Оранский. – Изд. 2-е, доп. – М.: Н., 1988. – 389 с. 6. *Эдельман Д. И.* Сравнительная грамматика восточноиранских языков: лексика / Д. И. Эдельман. – М. : Восточная литература, 2009. – 280 с. 7. *Filippone E.* Words for “neck” in the Iranian languages / E. Filippone // Conference handout. – Krakow, 2011. – 7 p. 8. *Kellenz Zh.* Avestāyi / Zh. Kellenz // Rāhnāmāye zabānhāye irāni. J. 1 – Zabānhāye irāniye bāstān va irāniye miyāne. – Vir. R. Shmit. – Tarj. zire nazare H. Rezayi Bāqbidi. – Tehrān: Qaqnus, 2003. – S. 70-109. 9. *Korn A.* In search for a new model: Iranian isoglosses revisited. [Електронний ресурс] / A. Korn. – Conference handout. – Rome, 2014. – Режим доступу <https://asiatica.wikispaces.com/file/view/Korn+abstract.pdf> 10. *Kox H. M.* Az zabāne Dāryuš / H. M. Kox. – Tarj. P. Rajabi. – Tehrān: Kārang, 2000. – 360 s.

Стаття надійшла до редакції 31.10.17 р.

Бочарникова А. М., к. филол. н.
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ВОСТОЧНОИРАНСКИЕ И ЗАПАДНОИРАНСКИЕ ЧЕРТЫ АВЕСТИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье проанализированы особенности классификационного разделения иранских языков на подгруппы. Изложены факторы, придающие некоторую степень неопределённости и приблизительности существующей традиционной схеме разделения иранских языков на западные и восточные. Рассмотрена проблема несоответствия ареалов распространения языков ареалам их происхождения. Выделено четыре типа научных взглядов иранистов на вопрос восточноиранской или западноиранской принадлежности авестийского языка. Проведена проверка на практике тяготения авестийского языка к восточноиранским и западноиранским на основании фонологического критерия. По результатам сравнительного анализа фонетического состава выборки слов общепиранского лексического фонда авестийские слова продемонстрировали одинаковое количество максимальных фонетических соответствий как с восточноиранскими, так и с западноиранскими лексическими единицами.

Ключевые слова: авестийский язык, восточноиранские языки, западноиранские языки, фонологический критерий.

EASTERN IRANIAN AND WESTERN IRANIAN FEATURES OF AVESTAN LANGUAGE

In this article peculiarities of geographical classification of Iranian languages has been revealed. Author has focused on factors that add some kind of uncertainty and indeterminability to the traditional Iranian languages' division into Eastern and Western. Attention also has been paid to differences between spoken languages' areas and their ancestral areas. Four main types of scholars' opinions as to Avestan being an Eastern or Western Iranian language has been mentioned. Then, a practical research based upon phonological criterion has been made. According to the results of the analysis of common Iranian stock of words' phonetic structure Avestan words has shown an equal amount of the closest phonetic forms to those from Eastern and Western Iranian languages.

Key words: Avestan language, Eastern Iranian languages, Western Iranian languages, phonological criterion.

УДК 811.133.1'42 :159.923

Бурбело В.Б., д.філол.н., проф.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОПОЕТИКА ІДЕНТИЧНОСТІ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVIII СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено дослідженню проблем ідентичності у французькому літературно-філософському дискурсі доби Просвітництва. Встановлено основні вектори ідентифікації, а також прагмакомунікативні та лінгвопоетичні прийоми і засоби їх реалізації в художньому творі.

Ключові слова: ідентичність, французька література, доба Просвітництва, природність, автентичність, екзистенційність, предметність.

Проблема ідентифікації людини й навколишнього світу – один із найважливіших аспектів процесу пізнання, структурування та репрезентації дійсності в культурі, мові, комунікації. Кожна епоха ставить тут свої наголоси, відповідно організуючи культурні коди, когнітивні схеми, комунікативні моделі, форми семіотизації. Сучасна наука приділяє проблемам ідентичності, її формування і (само)сприйняття особливу увагу. Так, проблеми ідентичності розглядаються в соціальному, психологічному, культурологічному, педагогічному аспектах (Г. Теджфел, Е. Еріксон, З. Фройд, Д. Тернер, Р. Брубейкер, Ф. Купер, П. Глісон, М. Степико). Водночас ці проблеми лише нещодавно стали висвітлюватися в їх художньо-літературному вираженні (М. Кирчанів, М. Шкандрій, Е. Томпсон, М. Рябчук, О. Гнатюк, З. Когут, І. Накашидзе), проте саме літературна творчість виступає основним простором осмислення і формування ідентичності в її соціальному та етнокультурному вимірах.

Питання ідентичності особливо гостро постають в епохи таких радикальних цивілізаційних перетворень, як-от доба Відродження чи доба Просвітництва, що вони

ставлять під питання погляди на сутність людської ідентичності та принципи ідентифікації попередніх епох і пропонують нові шляхи до вирішення цих проблем. Французька доба Просвітництва в цьому процесі здійснила кардинальний переворот у сприйнятті світу і людини, людини у світі й започаткувала новітні підходи до розв'язання питань ідентичності. При цьому вектори ідентифікації людини в її суспільному і природному оточенні спрямовуються як у напрямку типізації, набуваючи характеру філософського узагальнення, так і в напрямку аспектуалізації, диверсифікації, релятивізації. Обидві ці тенденції поєднуються в художньому дискурсі та виражаються в жанровому розмаїтті його виявів.

Основними векторами ідентифікації постають у цей період вектори природності, автентичності, екзистенційності, взаємин із предметним світом. У цілому, в цей переломний період становлення нових поглядів на ідентичність людини відбувається через уведення множинних поглядів, гри, через димінізацію та релятивізацію раніше сталих і непорушних референційних моделей.

Руйнація сталості, динамізм і відносність у концептуалізації людської особистості та її відносин з іншими й зі світом утілюються в образі мандрівки, відкриття іншої цивілізації, її представників. Пошук людиною своєї теперішньої, втраченої чи нової сутності стає головною віссю сюжетного розвитку і символіки образів у романах-мемуарах П. Маріву, автобіографічної «Сповіді» Ж.-Ж. Руссо, філософських творів Д. Дідро. У цьому русі беруть участь цілісні літературні жанри, які переходять до всеосяжної гри у містифікацію, травестію, де автентичність твору, його жанрова належність, ідентичність автора ставляться під сумнів, стають множинними, відкривають шляхи для різних інтерпретацій. У самому тексті ці тенденції виявляються у множинності точок зору та ускладненні структури відношень між автором, оповідачем, читачем, персонажем. Гра в автентичність твору, який представляють то як спогади реальної людини, то як справжню переписку між кількома особами, ставить питання про відповідальність за написане чи сказане. При цьому справжній автор, видаючи себе то за людину, яка знайшла рукопис, то за видавця, знімає тим самим із себе відповідальність за свій твір, як це робить П. Маріву у вступі до свого роману «Життя Маріанни, або Пригоди графині де ***». Тут автор постає як множинна ідентичність, яка немов розпадається на кілька частин, створюючи складну комунікативну структуру, що включає осіб, (не)відповідальних за ці спогади: (1) людина, яка знайшла рукопис, → (2) її друзі → (3) видавець як один із цих друзів → (4) публіка, яка має зазвичай свідчити свій інтерес до цих спогадів для публікації наступних частин, → (5) власне авторка спогадів → (6) її подруга, якій адресовані ці спогади. Так, слово надається людині, яка знайшла рукопис: «*Avant que de donner cette histoire au public, il faut lui apprendre comment je l'ai trouvée. Il y a six mois que j'achetai une maison de campagne à quelques lieues de Rennes, qui, depuis trente ans, a passé successivement entre les mains de cinq ou six personnes. J'ai voulu faire changer quelque chose à la disposition du premier appartement, et dans une armoire pratiquée dans l'enfoncement d'un mur, on y a trouvé un manuscrit en plusieurs cahiers contenant l'histoire qu'on va lire, et le tout d'une écriture de femme*» (5). Звичайно такий учасник літературної містифікації наголошує переважно на тому, що викладена в рукописі історія здалася йому цікавою чи повчальною, і стає в такий спосіб першим критиком-поціновувачем твору, який надає цьому твору

позитивну оцінку, що уможливило його подальше розповсюдження. П. Маріво розширює коло таких поціновувачів рукопису, залучаючи до нього інших осіб: «On me l'apporta ; je le lus avec deux de mes amis qui étaient chez moi, et qui depuis ce jour-là n'ont cessé de me dire qu'il fallait le faire imprimer : je le veux bien, d'autant plus que cette histoire n'intéresse personne» [там само].

У свою чергу, друг-видавець наголошує на автентичності знайденого твору, розвіюючи сумніви щодо його вигаданості, зокрема посилаючись на те, що сама його форма не відповідає пригодницькому жанру, адже авторка мемуарів надто часто вдається до роздумів. При цьому надається характеристика як самій авторці-героїні, так і її безпосередньому адресату – подрузі, яка теж, мабуть, схильна до роздумів: «Comme on pourrait soupçonner cette histoire-ci d'avoir été faite exprès pour amuser le public, je crois devoir avertir que je la tiens moi-même d'un ami qui l'a réellement trouvée, comme il le dit ci-après, et que je n'y ai point d'autre part que d'en avoir retouché quelques endroits trop confus et trop négligés. Ce qui est de vrai, c'est que si c'était une histoire simplement imaginée, il y a toute apparence qu'elle n'aurait pas la forme qu'elle a. Marianne n'y ferait ni de si longues ni de si fréquentes réflexions: il y aurait plus de faits, et moins de morale; en un mot, on se serait conformé au goût général d'à présent, qui, dans un livre de ce genre, n'est pas favorable aux choses un peu réfléchies et raisonnées. On ne veut dans des aventures que les aventures mêmes, et Marianne, en écrivant les siennes, n'a point eu égard à cela. Elle ne s'est refusée aucune des réflexions qui lui sont venues sur les accidents de sa vie; ses réflexions sont quelquefois courtes, quelquefois longues, suivant le goût qu'elle y a pris. Elle écrivait à une amie, qui, apparemment, aimait à penser: et d'ailleurs Marianne était retirée du monde, situation qui rend l'esprit sérieux et philosophe» [там само].

Ще раз наголосивши на автентичності рукопису, видавець залучає до процесу своєрідні «легітимізації» твору основного «зовнішнього» адресата – самого читача, реакція якого на публікацію першої частини уможливить або ні видання й інших частин спогадів: «Enfin, voilà son ouvrage tel qu'il est, à quelque correction de mots près. On en donne la première partie au public, pour voir ce qu'on en dira. Si elle plaît, le reste paraîtra successivement; il est tout prêt» [там само]. Така гра з автентичністю включає до художньо-критичної рефлексії і питання, які зараз розглядаються у прагмакомунікативному плані як «території» мовця, його «лиця» за Е.Гоффманом. Ідеться, перш за все, про анонімність або зміну імен учасників цього процесу, певну невизначеність хронотопу твору: «Nous voyons par la date que nous avons trouvée à la fin du manuscrit, qu'il y a quarante ans qu'il est écrit ; nous avons changé le nom de deux personnes dont il y est parlé, et qui sont mortes. Ce qui y est dit d'elles est pourtant très indifférent ; mais n'importe : il est toujours mieux de supprimer leurs noms. Voilà tout ce que j'avais à dire : ce petit préambule m'a paru nécessaire, et je l'ai fait du mieux que j'ai pu, car je ne suis point auteur, et jamais on n'imprimera de moi que cette vingtaine de lignes-ci. Passons maintenant à l'histoire. C'est une femme qui raconte sa vie ; nous ne savons qui elle était. C'est la Vie de Marianne; c'est ainsi qu'elle se nomme elle-même au commencement de son histoire ; elle prend ensuite le titre de comtesse ; elle parle à une de ses amies dont le nom est en blanc, et puis c'est tout» [там само]. Таким чином, подібна травестійна множинна ідентичність виявляється в самому механізмі номінації, що прагне до прономіналізації, яка стає свідомим засобом наповнення «порожнього» дейктичного

елемента актуальним ідентичнісним смислом. У загальній літературно-філософській перспективі ця тенденція виражається в *Я і Він* філософського діалогу; множинних «я» автора, який ховається за маскою видавця і / або особи, яка знайшла рукопис, і в цій іпостасі безпосередньо звертається до читача; «я» оповідача-мемуариста й епістолярних кореспондентів; «я» драматичних протагоністів. Перехід між ними здійснюється через посередництво імені-прізвиська (*Candide, Ingénu*), умовної традиційної маски (*Arlequin*) [2, с. 601]. При цьому загальне ім'я, з одного боку, наближається до імені власного, яке втрачає свою ідентифікувальну сталість, закріпленість, а з іншого, – перетворюється на займенник, зближуючи в такий спосіб мінливі та сталі аспекти ідентичності.

Подальшого ускладнення і фрагментації ідентичність героя-оповідача набуває в так званій структурі «подвійного регістру», особливо характерній для романів Маріво [9, р. 45–64], де мовець виступає у подвійній ролі автора-мемуариста, знавця події в її ретроспективній завершеності та безпосереднього учасника, який відтворює подію в момент її переживання. Функцію актуалізатора, перемикача регістрів може виконувати в такому випадку, поряд з іншими засобами, традиційний тоpos несказаності, який втрачає свою емоційну функцію і «прив'язує» героя до ще незрозумілого при його безпосередньому переживанні психологічно складного моменту. У романі Прево цей прийом служить з'єднувальною ланкою між обома модально-часовими перспективами: «Il y a des choses dont on ne peut rendre ni l'esprit ni la manière, et je ne saurait donner une idée bien complète, ni de tout ce que signifiait le discours de Mlle Habert, ni de l'air dont elle me le tint» (6, p.67).

Образ персонажа стає все більш мінливим, невловимим, не підлягає усталеній характеристиці, стійким визначенням, які могли б його зафіксувати, як-от Манон Леско, героїня роману А.-Ф. Прево. При цьому безпосередній адресат та / або читач запрошуються до безпосередньої участі у спільному конструюванні образу того чи іншого персонажа: «N'avez-vous jamais vu de ces visages qui annoncent dans ceux qui les ont je ne sais quoi d'accommodant, d'indulgent et de consolant pour les autres, et qui sont comme les garants d'une âme remplie de douceur et de charité? C'était là positivement la mine de notre directeur. Du reste, imaginez-vous de courts cheveux dont l'un ne passe pas l'autre» [6, р. 68]. Водночас у ракурсі притаманного цій добі протиставлення маски, личини і внутрішньої сутності людини відбувається переосмислення закріплення стилю за певним соціальним типом, характером, тощо. Найбільш динамічними, мінливими на фоні відносно стабільних стилів, таких як *style enfantin, style femme dévote, style honnête homme*, виступає стиль *homme du monde* віконт де Вальмона і маркізи де Мертей у «Небезпечних зв'язках» Шодерло де Лакло, які найбільшою мірою відображають інші стилі та пристосовуються до них [11, р. 335–375].

Людина доби Просвітництва постійно перебуває в пошуку єдності природного й культурного, почуттів і розуму, постійно протиставляючи і зіставляючи їх: «L'homme naturel est tout pour lui; il est l'unité numérique, l'entier absolu qui n'a de rapport qu'à lui-même ou à son semblable. L'homme civil n'est qu'une unité fractionnaire qui tient au dénominateur, et dont la valeur est dans son rapport avec l'entier, qui est le corps social» [7, р. 90]. Рівновагу між ними письменники-мислителі цієї доби віднаходять у ключовому для французького Просвітництва понятті *sensibilité* – чутливості / чуттєвості.

Це поняття набуває особливого значення в контексті картезіансько-класицистичного протиставлення розуму і почуттів, яке започатковується в XVII ст. У XVIII ст. *sensibilité* набуває особливого значення – це вияв природності й водночас чуттєвого переживання моменту, екзистенційності як такої. Д. Дідро у «Парадоксі про актора» зазначає: «L'homme sensible obéit aux impulsions de la nature et ne rend précisément que le cri de son coeur; au moment où il tempère ou force ce cri, ce n'est plus lui, c'est un comédien qui joue» [2, р. 22]. Вектор чуттєвості об'єднує фрагментовану в процесі власної екзистенції на численні стани, відчуття і почуття людську ідентичність. Саме в такому фрагментованому стані представляє Д. Дідро власну чуттєвість, протиставляючи її стриманості розважливої людини: «Je l'aborde ; je jette mes bras autour de son cou; la voix me manque, et les larmes me coulent le long des joues. Voilà l'homme sensible et médiocre. Sedaine, immobile et froid, me regarde et me dit : «Ah! Monsieur Diderot, que vous êtes beau! » Voilà l'observateur et l'homme de génie»» [там само, р.19]. Усе більшого поширення набуває так званий «рубаний» стиль, який, як у наведеному вище уривку, засновано на паратактичних відношеннях, включаючи й «афективні крапки» Дідро [4]. Ці прийоми передають динамічну зміну станів, планів, перспектив зображуваного явища, переводять до іншого семіотичного виміру мови жестів, виражають алогізм почуття [3, р. 1180-1182; 5, р. 68-73; 7, р. 106-107; 10, р. 143-151; 8, р. 197; 6].

Разом із цим широко використовується афективний синтаксис, вигуки, які передають емоційний, нерідко неартикульований стан героя, а також виокремлюють голос, підкреслюючи його експресивну і символічну функції [1]. Голос стає маркером екзистенційного виміру ідентичності власне як звук, звучання, шум, які свідчать про існування, присутність, виражають бажання, страждання, радість, страх тощо. Водночас Ж.-Ж. Руссо виділяє ще два ракурси голосового вираження – артикульоване вираження і вокалізм: «L'homme, – пише він, – a trois sortes de voix, savoir, la voix parlante ou articulée, la voix chantante ou mélodieuse, et la voix pathétique ou accentuée, qui sert de langage aux passions, et qui anime le chant et la parole» [7, р. 146].

У комунікативному вимірі зростає увага до голосів інших, свого власного голосу, безособового голосу громадської думки. Маріво-романіст завжди дуже уважно ставиться до тону голосу, який промовляє: «Le ton de ce discours, – пише він у романі «Удатний селянин», – fut un peu aigre, quoique prononcé en riant, de peur qu'on n'y vît de la jalousie» [6, р. 70]. Привласнюючи і перетворюючи слова, вимовлені іншим персонажем у форматі переданої мови, герой прагне до владування над цим голосом й особистістю, яку він уособлює, аж до їх руйнування. «Si une telle conquête vous paraît séduisante, si les plaisirs qu'elle donne vous attachent, assurément vous êtes modeste et peu difficile!» – пише маркиза де Мертей віконту де Вальмон, деструктуючи його висловлення (1, р. 19).

Таким чином, центром нової культурно-мовної моделі стає актуальна, мінлива, динамічна, індивідуальна сприйнятто-виражальна екзистенційна основа. Ця тенденція, спрямована на відтворення екзистенційного процесу, не лише визначає різні аспекти тексту, але стосується і сприйняття, і переживання художнього твору, які Д. Дідро аналізує на прикладі популярного в той час англійського зразка епістолярного жанру – роману С. Річардсона «Кларисса»: «J'avais parcouru dans l'intervalle de quelques heures un grand nombre de situations, que la vie la plus longue offre à peine dans

тoute sa durée. J'avais entendu les vrais discours des passions; j'avais vu les ressorts de l'intérêt et de l'amour-propre jouer en cent façons diverses; j'étais devenu spectateur d'une multitude d'incidents, je sentais que j'avais acquis de l'expérience» [2, p. 1060].

Водночас відбувається перехід до світу речей, який постає у своїй власній чуттєвій спроможності й звільняється від влади людини, здійснюючи на неї все більш відчутний вплив. Так, старий і новий халати Дідро стають частиною особистості їх хазяїна, змінюючи її та разом із цим змінюючи саму аксіологію суб'єктно-об'єктних відношень: «Pourquoi ne l'avoir pas gardée ? Elle était faite à moi ; j'étais fait à elle. Elle moulait tous les plis de mon corps sans le gêner ; j'étais pittoresque et beau. L'autre, raide, empesée, me mannequine. Il n'y avait aucun besoin auquel sa complaisance ne se prêtât ; car l'indigence est presque toujours officieuse. Un livre était-il couvert de poussière, un de ses pans s'offrait à l'essuyer. L'encre épaissie refusait-elle de couler de ma plume, elle présentait le flanc. On y voyait tracés en longues raies noires les fréquents services qu'elle m'avait rendus. Ces longues raies annonçaient le littérateur, l'écrivain, l'homme qui travaille. A présent, j'ai l'air d'un riche fainéant ; on ne sait qui je suis. Sous son abri, je ne redoutais ni la maladresse d'un valet, ni la mienne, ni les éclats du feu, ni la chute de l'eau. J'étais le maître absolu de ma vieille robe de chambre ; je suis devenu l'esclave de la nouvelle» [4].

Такий прогрес релятивістської думки приводить до відкриття внутрішньої ідентичності – самого себе, «непрозорого» і мінливого, що Ж.-Ж. Руссо резюмує так: «Je forme une entreprise qui n'eut jamais d'exemple et dont l'exécution n'aura point d'imitateur. Je veux montrer à mes semblables un homme dans toute la vérité de la nature ; et cet homme ce sera moi. Moi, seul. Je sens mon coeur et je connais les hommes. Je ne suis fait comme aucun de ceux que j'ai vus ; j'ose croire n'être fait comme aucun de ceux qui existent. Si je ne vaudrais pas mieux, au moins je suis autre. Si la nature a bien ou mal fait de briser le moule dans lequel elle m'a jeté, c'est ce dont on ne peut juger qu'après m'avoir lu» [8, p. 1].

Отже, французький художньо-філософський дискурс доби Просвітництва формує нові напрямки конструювання ідентичності, якими стають природність, автентичність, екзистенційність, предметність. У цей переломний період становлення нових поглядів на ідентичність людини відбувається через введення множинних поглядів, гри, через динамізацію й релятивізацію раніше сталих і непорушних референційних моделей, розробку та використання особливих прагмакомунікативних, лінгвопоетичних засобів і прийомів. При цьому особливим чином поетизується власне екзистенційний вимір особистості за допомогою ускладнення наративно-комунікативної структури твору, особливих засобів позначення та характеристики особи (номінативних, граматичних, стильових), розробки виражальних можливостей синтаксису, широкого залучення інших семіотичних систем. Це нове бачення людської ідентичності відкриває перспективи подальшого новітнього їх осмислення і концептуалізації. Значний науковий інтерес, з нашого погляду, становить у цьому плані введення у дослідження проблем ідентичності в художньому дискурсі діахронічного вектору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Bourbello V.* La voix dans le modèle culturel et communicatif du siècle des Lumières / V. Bourbello // In : La voix dans la culture et la littérature françaises (1713-1875): Actes du colloque. – Clermont-Ferrand : Presses Universitaires Blaise-Pascal, 2001. – P. 37-49.
2. *Bourbello V.* Le problème de l'identification dans la littérature française du XVIIIe siècle / V. Bourbello // Studies on Voltaire and eighteenth century. – Oxford: Voltaire Foundation, 1997. – V. 346-348. – P.600-603.
3. *Brunot F.* Histoire de la langue française des origines à 1900 / F. Brunot. – P. : Armand Colin, 1939. – T.4. – 1215 p.
4. *Deloffre F.* La phrase française / F. Deloffre. – P. : S.E.D.E.S., 1967. – 143 p.
5. *François A.* Histoire de la langue française cultivée des origines à nos jours / A. François. – Genève: Alexandre Jullien, 1959. – T. 2. – 308 p.
6. *Josephs H.* Diderot's dialogue of language and gesture / H. Josephs. – Ohio State University Press, 1969. – XI, 228 p.
7. *Kempf R.* Diderot et le roman ou Le démon de la présence / R. Kempf. – P. : Editions du Seuil, 1964. – 253 p.
8. *Proust J.* L'objet et le texte. Pour une poétique de la prose française du XVIIIe siècle / J. Proust. – Genève: Droz, 1980. – 314 p.
9. *Rousset J.* Forme et signification. Essais sur les structures littéraires de Corneille à Claudel / J. Rousset. – P. : Jose Corti, 1982. – XXVI, 198 p.
10. *Seguin J.-P.* La langue française au XVIIIe siècle / J.-P. Seguin. – P.: Bordas, 1972. – 270 p.
11. *Versini L.* Laclos et la tradition. Essais sur les sources et la technique des "Liaisons dangereuses" / L. Versini. – P. : Klincksieck, 1968. – 793 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Choderlos de Laclos P.* Les liaisons dangereuses ou Lettres recueillies dans une société, et publiées pour l'instruction de quelques autres / P. Choderlos de Laclos. – M. : Editions du Progrès, 1978. – 552 p.
2. *Diderot D.* Oeuvres / D. Diderot. - P. : Gallimard, 1951. - XXX, 1445 p.
3. *Diderot D.* Paradoxe sur le comédien / D. Diderot. – 1773. – Режим доступу : <http://biblioteka.kijowski.pl/diderot%20denis/paradoxe.pdf>
4. *Diderot D.* Regrets sur ma vieille robe de chambre ou Avis à ceux qui ont plus de goût que de fortune / D. Diderot. – 1772. – Режим доступу : https://fr.wikisource.org/wiki/Regrets_sur_ma_vieille_robe_de_chambre.
5. *Marivaux P. de.* La vie de Marianne ou Les aventures de madame la comtesse de *** [Document électronique] / P. de Marivaux. – 1978. – Режим доступу : <http://visualiseur.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k101463w>
6. *Marivaux P. de.* Le paysan parvenu / P. de Marivaux. – P. : Garnier, 1959. – LXXVI, 468 p.
7. *Rousseau J.-J.* Emile ou De l'éducation / J.-J. Rousseau. – P. : Editions Sociales, 1978. – 256 p.
8. *Rousseau J.-J.* Les confessions / J.-J. Rousseau. – P. : Garnier Frères, 1865. – 596 p.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2017.

**Бурбело В. Б., д. філол. н., проф.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ**

ЛИНГВОПОЭТИКА ИДЕНТИЧНОСТИ ВО ФРАНЦУЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XVIII ВЕКА

Статья посвящена исследованию проблем идентичности во французском литературно-философском дискурсе эпохи Просвещения. Установлены основные векторы идентификации, а также прагмакоммуникативные и лингвопоэтические приемы и средства их реализации в художественном произведении.

Ключевые слова: идентичность, французская литература, эпоха Просвещения, природность, аутентичность, экзистенциальность, предметность.

LINGVO-POETICS OF IDENTITY IN THE FRENCH LITERATURE OF THE 18TH CENTURY

The article is devoted to the study of identity problems in the French literary and philosophical discourse of the age of Enlightenment. The research allowed establishing the basic vectors of identification, as well as pragmatic and linguo-poetic methods and means of their realization in fine literature.

Key words: identity, French literature, the Age of Enlightenment, naturalness, authenticity, existentiality, objectness.

УДК 811.131.1

Беклич О. А., асп.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ МОВ І ДІАЛЕКТІВ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ГРАЦІЇ ДЕЛЕДДИ

У статті аналізується художнє мовлення сардинської письменниці Грації Деледди на предмет лексичної інтерференції, що виявляється у наявності вкраплення сардинських мовних одиниць у тексти, написаному літературною італійською мовою

Ключові слова: інтерференція, лексична інтерференція, діалектизми, діалекти, італійська мова, сардинська мова, реалії, власні назви.

Постать Грації Деледди (1861-1936) посідає визначне місце в італійській літературі XIX-XX ст. Завдяки своїм мелодійним і колоритним творам вона у 1926 році стає першою італійською жінкою-лауреатом Нобелівської премії та другою жінкою в світі після шведської письменниці Сельми Лагерлеф, яка отримала цю премію. Письменниця значну частину свого життя провела на острові Сардинія, а отже, володіла, окрім італійської, ще й сардинською мовою, і цей білінгвізм знайшов своє відображення в її авторському стилі.

Отже, **мета** розвідки полягає у вивченні питання інтерференції мов і діалектів у творах сардинської письменниці Грації Деледди.

Об'єктом дослідження у статті є вияви лексичної інтерференції в художньому мовленні письменниці та її відтворення в українських перекладах.

Матеріал дослідження склали три романи Грації Деледди – «Плюш» (1908) у перекладі Л. Пахаревського, «Лихим шляхом» (1896) у перекладі Н. Кибальчич, «Тростини на вітрі» (1913) у перекладі В. Шовкуна, а також збірка «Сардинські оповідання» (1894).

Новизна дослідження полягає у виявленні явища інтерференції італійської та сардинської мов у творах Грації Деледди та її відтворення в українському перекладі.

Інтерференція в мовознавчій сфері по-різному трактується дослідниками. В нашій статті ми використовуємо визначення Ю. О. Жлуктенка, на думку якого інтерференція – це «всі зміни в структурі мови, а також у значеннях, властивостях, що виникають внаслідок взаємодії з мовою, що знаходиться з нею у контактному зв'язку» [4, с. 61]. Інтерференція тією чи іншою мірою характеризує мовлення усіх білінгвів, у свідомості яких окремі риси нерідної мови помилково підпорядковуються будові рідної мови [5].

У мові інтерференція може виявлятися на кількох рівнях. В. В. Алімов пропонує таку систему рівнів інтерференції:

- 1) фонологічний;
- 2) морфологічний;
- 3) синтаксичний;
- 4) лексичний;
- 5) семантичний [1, с. 63].

У нашій статті пропонуємо розглянути інтерференцію мов і діалектів у творчості італійської письменниці Грації Деледди, яка не вважала себе носієм італійської мови, оскільки народилася й значну частину свого життя провела на Сардинії, де спілкувалась місцевою мовою. Як результат, її мова багата на діалектизми, місцеві реалії, характерні власні назви. Важливо звернути увагу на той факт, що письменниця 1900 року переселяється до Риму і поступово починає писати чистою італійською мовою, все менше використовуючи сардинську. Свідченням є роман «Мати», опублікований 1920 року, в якому ми не знайшли прикладів вкраплень сардинської мови та її діалектів. Беручи до уваги названі характеристики мови письменниці, ми проведемо аналіз саме **лексичної** інтерференції – проникнення лексики однієї мовної системи в іншу [1] – і розглянемо особливості використання в її творах **діалектизмів, реалій, власних назв сардинського походження та включень у вигляді текстових фрагментів сардинською мовою**.

Перед тим, як перейти безпосередньо до аналізу уривків, зазначимо, що сардинська мова, яка входить до групи романських мов, має свої власні територіальні діалекти. Основних їх чотири: **кампідансько-сардинський, логудорський, галлурзький та сассарський** [див: 3]. Загалом письменниця володіла всіма чотирма діалектами [8], але, зважаючи на місце народження письменниці (м. Нуоро на півночі Сардинії), а також після аналізу лексикографічних джерел, можемо зробити висновок, що вона більшою мірою користувалася **логудорським і кампіданським** діалектами сардинської мови. Іноді про це свідчать рядки в самих творах. Прикладом тому є оповідання “La Dama Bianca” («Біла Дама») зі збірки «Сардинські оповідання», з якого ми наведемо таку цитату:

*Il bizzarro **testamento** era davvero scritto in **logudorese**, con una calligrafia antica, grossa, incerta, tuttavia leggibile, e Bellia lo lesse a voce alta, sillabando, con l'accento che gli tremolava un poco:*

Diceva così:

*«Deo, sutta-iscritta, Donna Maria Rughe M***, viuda de Don Gavinu M***, declaro de lasciare in testamentu a su nepode de sa fiza de Rosannedda R***, fiza de Rosanna R*** e de su biadu de maridu meu, su tesoro cuadu sutta s'alveru pius mannu de su buscu de*

Santu Matteu, su primu chi si aghatat a deghe passos dae su riu; e chi andet a lu reguglire sa die 20 de maiu de s'annu 1878, poite si no non bi aghattat nudda, e chi preghet pro s'anima mea, e faghat narrer missas de suffragiu.

*Donna Maria Rughe M***
viuda de Don Gavinu M***»¹ [7].*

Як бачимо, в оригіналі текст заповіту (італ. *testamento*) написаний діалектом, що його називає лексема *logudorese* (українською – по-логудорськи). Для розуміння тексту пересічним італійським читачем автор використовує посилання і внизу сторінки наводить переклад тексту літературною італійською мовою:

¹ *Io sottoscritta, Donna Maria Croce M***, vedova di Don Gavino M***, dichiaro di lasciare in testamento al nipote della figlia di Rosanredda R***, figlia di Rosanna R*** e del defunto mio marito, il tesoro nascosto sotto l'albero più grande, del bosco di San Matteo, il primo che si trova a dieci passi dal ruscello, e che vada a raccogliarlo il giorno venti maggio dell'anno 1878, perché altrimenti non troverà nulla; e che preghi per l'anima mia, e mi faccia celebrare messe di suffragio.*

*Donna Maria Croce M*** vedova di Don Gavino M*** [7].*

Цей і всі наступні приклади вкраплень діалекту в текстах пояснюються, в першу чергу, намаганням Деледди найбільш реалістично описати тогочасні події та менталітет людей.

Пропонуємо розглянути ще кілька прикладів включень у текст фрагментів сардинської мови, що часто мають вигляд **цитувань народних пісень**, і використовуються для більш яскравої передачі національного колориту. В тексті вони зазвичай виділяються графічно (курсивом), завдяки чому привертають додаткову увагу. Наведемо уривок із роману «Тростини на вітрі»:

*Su turcu non si cheret reduire,
Anzis pro gheirare est animosu,
S'arabu inferocidu est corragiosu,
Si parar pronto né cheret fùire...**

**Il turco non vuole arrendersi, – Anzi per combattere è animoso, – L'arabo inferocito è corragioso, – Si slancia pronto né vuole fuggire...[4, с. 84]*

Авторка використовує той самий прийом, наводячи переклад віршованого уривку літературною мовою, однак, як свідчить аналіз, у перекладі таке діалектне вкраплення не відтворюється і не зберігається. В цьому випадку перекладач В. Шовкун вдається до римованого перекладу, зберігши, все ж, зміст, форму і ритм. Також зберігається і виділення тексту курсивом:

*Цей турок у бою не піддається.
Стоїть, наче скеля, трупом лягає,
Араб розлютований теж не тікає,
Рубає і коле, до загибуні б'ється [2, с. 71]*

Для перекладача роману «Лихим шляхом» Н. Кибальчич у випадку цитування народних пісень авторкою основним прийомом є, як правило, вилучення – уривки, написані сардинською мовою, у перекладі не відтворюються взагалі, що, безумовно, призводить до втрат як змісту, так і стилю:

Anche Pietro volle cantare sotto le finestre della casa dove Sabina serviva:

Furadu m'as su coro, pili brunda... [5]

I Петро повів товаришів співати під вікнами того будинку, де служила Сабіна [3].

Н. Кибальнич застосовує прозовий переклад як альтернативний прийом для перекладу аналогічних уривків. Зазначимо, що перекладачка вдається до такого рішення лише за наявності авторського коментаря до діалектного уривку:

Si guardarono, si strinsero la mano, poi la Madonna disse:

Barbaredda de Orzai,

Ube nos an a ponner

*No nor bidimus mai**

** Barbaredda de Orzai, /Ube nos an a ponner/No nor bidimus mai* [5]//

Вони подивилися одна на одну, подали одна одній руку, потім Мадонна сказала: – Варварочко з Орзаї, нас розлучать і ми ніколи не побачимося [3].

Такий прийом допомагає зберегти зміст, не зважаючи на стилеві втрати. Також треба відзначити, що переклад Н. Кибальнич, зроблений 1913 року, зберігає властиву тому періоду орфографію, зокрема правила написання зворотних дієслів і застосування літери «й». Аналогічне написання характерне також і для Л. Пахаревського.

Л. Пахаревський в перекладі роману «Плюш» у таких випадках застосовує прозовий переклад, що майже повністю віддзеркалює зміст, але при цьому втрачається форма та ритм. Діалект також не відтворюється:

*Una voce dolce e sonora cantò in lontananza una soave **battorina*** d'amore, poi s'avvicinò, risonò nel silenzio della straducola, accompagnatada un coro melanconico di voci giovanili.*

...Sos ojos, sa cara bella,

Su pili brundu dechidu!

Pro me non bi torrat mai

Cuddu reposu perdidu... [6] //

*Легітний і дзвінкий голос десь співав ніжної **пісеньки** кохання; пісня наближалася, бреліла вже посеред тиші вулички, під вікнами, оточений смутним хором молодих голосів. Оченьята, личко хороше й любі, біляві коси. До мене вже ніколи в світі не вернеться мій спокій.* [1, с. 37]

Звертаємо увагу також на лексему *battorina*, яка є варіантом логудорзької реалії *batorina*, що позначає чотирирядкову пісеньку. Для її пояснення в оригіналі автор застосовує примітку:

**quartina* [1]

Перекладач у цьому випадку використовує нейтралізацію, переклавши її як *пісенька*. Щодо присутності цієї реалії в попередніх творах письменниці, дослідник Ріта Марія Фабба стверджує, що в перших публікаціях своїх творів Грація Деледда не вважала за потрібне вносити будь-які пояснення цього слова в текст [8].

Як і у випадку з віршованими цитатами, **діалектизми**, головне завдання яких – реалістично відтворити мовлення сільських людей, в оригінальних текстах виділяються графічно, а також часто супроводжуються приміткою внизу сторінки з коментарем літературною італійською мовою. Розглянемо такий приклад із твору «Плюш» (переклад Л. Пахаревського):

*Abbiamo ancora le trote, **babbai***, e poi friggeremo delle uova.*

**babbo [6]//*

Є форель, тату, а помім ще спечем яєць [1, с. 8].

Коли діалектизм **“babbai”**, що позначає батька (або просто поважну людину), з’являється у творі вперше, автор ставить примітку і пояснює його літературною мовою. Переклад повністю зберігає зміст лексеми, але не відтворює діалект.

Іншим прийомом для пояснення значення використаного в тексті діалектного вислову є його повторення літературною мовою. Пропонуємо такий приклад із роману «Лихим шляхом» (переклад Н. Кибальчич):

Pietro si diresse là, guardò d allo sportello aperto e salutò:

*“**E ite fachies?** Che fate?” [5]//*

Петро попрямував туди, заглянув у одчинене віконце і привітав ся.

*– **Здорові були** [3].*

Як і у випадку з віршованими фрагментами, Н. Кибальчич застосовує вилучення в перекладі, опустивши діалектний вислів **ite fachies**.

Проте вилучення не єдиний прийом, яким користується перекладачка. Пропонуємо розглянути приклад відтворення діалектизму за допомогою нейтралізації:

*Uomini e donne in costume, i primi con l’archibugio ad armacollo, le altre sedute sulla groppa o in sella o a calcioni di piccole **achettas***, apparvero e circondarono le ragazze ferme fra le stoppie.*

**cavalle [5]//*

*Чоловіки та жінки в національних убраннях, перші з рушницями через плече, другі на сідлі за ними або просто верхи на невеличких **конях** наблизились і обступили дівчат, що зупинились на дорозі. [3]*

У цьому випадку діалектна лексема **achettas***, пояснена в оригіналі за допомогою примітки і коментаря, в перекладі відтворена за допомогою нейтральної лексеми **коні**.

Аналогічний підхід до перекладу нам демонструє і такий приклад:

Custa pizzinna sembra davvero la tua cavalla...*

**Questa ragazza [5] //*

***Ся дівчина** справді схожа на твою коняку... [3]*

Діалектний вислів **custa pizzinna**, значення якого авторка пояснила в коментарі, в перекладі нейтралізується, але через те, що в продовженні речення нейтральну італійську лексему **«cavalla»** перекладено за допомогою просторічного **«коняка»**, стильово забарвлення компенсується.

Особливої уваги вимагають і **реалії** різних типів, що є досить характерними передусім для роману «Тростини на вітрі». Реалії, як і діалектизми, застосовуються для опису життя людей на Сардинії, їх вірувань, а також місцевої архітектури. Для їх відтворення у перекладі В. Шовкун, в першу чергу, використовує комбіновану реномінацію, тобто транслітерує реалію та застосовує перекладацький коментар із приміткою, наприклад:

*Dalla sua bisaccia a fiorami usciva l’odore del **gattò**... [4, с. 77].//*

*З його квітчастих саков пахло **rammo**¹... [2, с. 65]*

¹*солодкі коржіжки*

В оригіналі значення лексеми *gattò*, виділеної авторкою курсивом, мало бути зрозумілим лише з контексту. Варто також зазначити, що в різних регіонах Італії вона має різні значення, але В. Шовкун вдало дібрав варіант перекладу, оскільки саме на Сардинії *gattò* означає вид коржіків.

Те ж саме можна сказати і щодо відтворення в перекладі архітектурних реалій, наприклад:

*Egli andò al pozzo che pareva **nuraghe** scavato in un angolo del cortile e protetto da un recinto di macigni* [4, с.40]. //

Він рушив до викопаного в кутку подвір'я колодязя, обмурованого бутовим каменем і схожого на **нурэг** *

*Древні кам'яні бапти-фортеці на Сардинії [2, с. 28]

Як і в попередньому випадку, в оригіналі немає пояснень значення реалії *nuraghe*, що позначає вид старовинної сардинської будівлі, а лише виділення її курсивом. Перекладач використовує в цьому випадку узусний відповідник, який додатково пояснюється у перекладацькому коментарі. Звертаємо увагу на спосіб відтворення тієї самої лексеми у перекладі Л. Пахаревського (роман «Плющ»):

*Così almeno raccontano: nei **nuraghes**, che servivano di abitazioni, si trovano le ossa dei morti* [15]. //

Принаймні кажуть, що в «**нурегес**», які були житлом, знаходять кілька мерців [10, с. 70].

Л. Пахаревський для відтворення архітектурної назви застосовує прийом транслітерації (*nuraghes* – «**нурегес**»). На нашу думку, такий переклад зазнав змістових втрат, оскільки ця реалія не є зрозумілою для українського читача, особливо того-часного (переклад вперше був опублікований у 1911 році), хоча її значення частково можна вивести з контексту. Крім того, можемо побачити друкарську помилку, як у виданні 1911 року в «Науково-літературному вістнику», так і у виданні 1912 року – лексема «*кільки*», як це зрозуміло з контексту, була використана замість лексеми «*кістки*», що було б відповідником італійського слова «*ossa*».

Нарешті, розглянемо приклад застосування і відтворення контекстуальної реалії з роману «Тростини на вітрі» за допомогою прийому іншомовного вкраплення:

*Le dame Pintor avevano a loro disposizione due capanne fra le più antiche tutti gli anni ne venivano fabbricate di nuove) dette appunto **sas muristenes de sas damas** perché divenute quasi di loro proprietà...* [4, с. 64] //

Дамам Пінтор призначалися дві халупки, одні з найдавніших (щороку тут будувалися нові) – що так і називалися **sas muristenes de sas damas**, бо майже перейшли в їхню власність!...

¹Дамські хижі [2, с. 52]

Реалія-полічлен “**sas muristenes de sas damas**” в оригіналі, як і в решті випадків, виділяється курсивом. Значення її італійський читач може зрозуміти лише з контексту.

Окремої уваги заслуговують і **власні назви**, використані у творах письменниці. Деледда наділяє своїх персонажів іменами як характерними для території континентальної Італії, так і сардинського походження. Як приклад, пропонуємо імена головних персонажів роману «Плющ» і їх відтворення у перекладі Л. Пахаревським:

Оригінал	Відтворення у перекладі	Походження імені	Спосіб перекладу
<i>Simone Decerchi</i>	<i>Сімоні Декеркі</i>	Італійське	Транслітерація
<i>Cosimu Damianu</i>	<i>Козіму Даміану</i>	Сардинське	Транслітерація
<i>Santus</i>	<i>Сантус</i>	Сардинське	Транслітерація
<i>Annesa</i>	<i>Анеза</i>	Італійське	Транскрипція
<i>Anna</i>	<i>Ганна</i>	Італійське	Одомашнення
<i>Rachele</i>	<i>Ракеле</i>	Італійське	Транскрипція
<i>Rosa</i>	<i>Роза</i>	Італійське	Транслітерація
<i>Paulu Decherchi</i>	<i>Паулу Декеркі</i>	Сардинське	Транслітерація
<i>Ballore Spanu</i>	<i>Балоре Спану</i>	Сардинське	Транскрипція
<i>Zua</i>	<i>Зуа</i>	Сардинське	Транслітерація
<i>Prete Virdis</i>	<i>О. Бірдіс</i>	Сардинське	Транслітерація

Як бачимо, імена в творі є досить характерними для регіону Сардинії, серед них приблизно з однаковою частотою застосовуються італійські та сардинські, як це і відбувалося на острові за часів життя Деледди. Серед способів відтворення імен найчастотнішою є транслітерація, а також транскрипція (у разі використання імені з подвоєнням приголосних: *Annesa* – *Анеза*). Також під час аналізу ми знайшли випадок застосування одомашнення (*Anna* – *Ганна*).

Отже, підсумовуючи, можемо сказати, що для творчості Грації Деледди, особливо ранньої, є характерною інтерференція італійської та сардинської мов. Сардинські вкраплення в творчості письменниці виявляються у використанні діалектизмів, реалій, цитат текстів інших жанрів сардинською мовою, а також власних імен, які стають зрозумілими пересічному італійському читачеві завдяки авторським приміткам, повторам у тексті літературною мовою, або ж із контексту. Основна мета використання таких засобів – реалістичний опис життя на рідному острові письменниці, його архітектури та людей.

Перекладачі підходять по-різному до відтворення українською мовою таких рис письма Деледди. Для Н. Кибальчич найбільш характерними є випущення і нейтралізація, які, щоправда, призводять до стильових і змістових втрат. Л. Пахаревський надає перевагу транслітерації та нейтралізації, а поетичні уривки відтворює за допомогою прозового перекладу літературною мовою. В. Шовкун в більшості випадків застосовує перекладацький коментар і транслітерацію, а для відтворення діалектних цитувань поезії застосовує римований переклад уривків літературною мовою.

На нашу думку, саме В. Шовкун найбільш адекватно відтворює в українському перекладі сардинські вкраплення у текстах Грації Деледди. Оскільки цей переклад, серед проаналізованих нами, був виконаний найпізніше (у 1975 році), його якість ми можемо пояснити доступністю лексикографічних джерел для перекладача. Найбільше втрат, на нашу думку, має переклад роману «Лихим шляхом», який, завдяки адаптаціям, може сприйматися як самостійний твір. Тим не менше, ми не можемо недооцінювати внесок Н. Кибальчич до популяризації творчості Нобелівської лауреатки

в українськомовному середовищі, оскільки, незважаючи на брак джерел, що допомогли б тлумачити уривки сардинського тексту українською мовою на початку XX століття, вона зуміла відтворити колорит цього італійського регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алимов В. В. Интерференция в переводе / В. В. Алимов. – Москва – 2005, – 230 с.
2. Муратова Г. Тлумачення терміну «інтерференція в сучасних лінгвістичних дослідженнях» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/1/literaturoznavstvo_movoznavstvo_folklorystyka/articles/muratova-g-the-interpretation-of-the-notion-of-interference-in-the-contemporary_16212.pdf
3. Євтух О. Сардинська мова в етнологічному просторі Італії: історико-соціальний аспект / О. Євтух // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. пр. / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Ф-т соціології та психології. – 2006. – Вип. 7. – С. 30-37
4. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти: Проблеми інтерлінгвістики / Ю.О. Жлуктенко. – К. : Вид-во Київського, 1966. – 135 с.
5. Муратова Г. Тлумачення поняття інтерференція в сучасних лінгвістичних дослідженнях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/1/literaturoznavstvo_movoznavstvo_folklorystyka/articles/muratova-g-the-interpretation-of-the-notion-of-interference-in-the-contemporary_16212.pdf
6. Прохорова В. Н. Диалектизмы в языке художественной литературы / В. Н. Прохорова. – М., 1957. – 80с.
7. Giancarlo Buzzi. Grazia Deledda. Milano;m Fratelli Bocca – Editori, 1953. –180 p.
8. Maria Rita Fadda. La lingua della narrativa giovanile di Grazia Deledda (1890 – 1903) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.uniss.it/3535/1/Fadda_M_Tesi_Dottorato_2010_Lingua.pdf
9. Vocabolario sardo-logudorese – italiano di Pietro Bosu [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vocabolariocasua.isresardegna.it/>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Деледда Г. Плющ: роман / Грація Деледда; Переклав Л. Пахареvський. – К. : [Львів]: Накладом Укр.-Руської Видавн. Спільки; [Друк. 1-ої Київ. Друк. Спільки], 1929. – 150 с.
2. Деледда Г. Тростини на вітрі. Мати / Г. Деледда. – К, 1975. – 262 с.
3. «Літературно-науковий вістник», 1898–1932 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Literaturno-naukovyi_vistnyk/
4. Grazia Deledda. Canne al vento. – Grandi classici bur 2008. – 218 p.
5. Grazia Deledda. La via del male [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://livros01.livrosgratis.com.br/lb000281.pdf>
6. Grazia Deledda. L'Edera [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.liberliber.it/mediateca/libri/d/deledda/l_eder/pdf/l_eder_p.pdf
7. Grazia Deledda. Racconti sardi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.classicistranieri.com/liberliber/Deledda,%20Grazia/raccon_p.pdf

Стаття надійшла до редакції 5.11.2017.

*Веклич О. А., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ*

ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ ЯЗЫКОВ И ДИАЛЕКТОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ ГРАЦИИ ДЕЛЕДДЫ

В статье анализируется художественная речь сардинской писательницы Грции Деледды на предмет лексической интерференции, что проявляется в наличии вкрапленных сардинских языковых единиц в тексте, написанном на литературном итальянском языке

Ключевые слова: интерференция, лексическая интерференция, диалектизмы, диалекты, итальянский язык, сардинский язык, реалии, имена собственные.

INTERFERENCE OF LANGUAGES AND DIALECTS IN GRAZIA DELEDDA'S ARTISTIC SPEECH

The article is devoted to the research of a Sardinian writer Grazia Deledda's artistic speech and to analysis of lexical interference in it that is represented in usage of Sardinian linguistic units in text written in standard Italian language.

Key words: *interference, lexical interference, dialecticisms, dialects, Italian language, Sardinian language, realia, proper names.*

УДК 811.161.2'373(091):821.161.2 Шевченко Т.

*А. Е. Гашимова, студ.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ*

НАЗВИ ЛАНДШАФТІВ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОГО СПРИЙНЯТТЯ

У статті на матеріалі назв ландшафтів, уживаних Тарасом Шевченком, виявлено зміни, що відбулися в мовній картині світу українців, шляхом анкетування з'ясовано, наскільки глибоко і точно наші сучасники розуміють мову поета.

Ключові слова: *назви ландшафтів, мовна картина світу, мова Тараса Шевченка, динаміка лексичного складу мови.*

Мова – динамічна система, яка змінюється під впливом різних екстра- та інтра-лінгвальних чинників. Досліджуючи її в діахронії, можна простежити, як зникають одні явища і формуються інші. Найдинамічнішим мовним рівнем є лексика, оскільки вона найповніше відбиває зміни, що відбуваються в концептуальній і мовній картинах світу нації, у національному світогляді як такому.

Українці завжди були тісно пов'язані з природою: вони працювали на землі, випасали худобу, споглядаючи красвиди. Для них лексика на позначення ландшафтів була невід'ємною частиною мовного світу. Відомо, що ця група лексики – одна з найбільш архаїчних, а отже, містить у собі важливу інформацію, відбиває уявлення людей про довкілля.

Нас зацікавила репрезентація лексики на позначення ландшафтів у текстах Тараса Шевченка. Його лексикон містить усього близько 10 тисяч лексем, але саме вони стали підґрунтям нової української літературної мови. Важливе місце в концептуальній і, відповідно, мовній картині світу поета посідає лексика на позначення географічних понять, зокрема ландшафтів. У мові Шевченка ця лексико-тематична група налічує 59 одиниць, частина з яких є досить уживаною й належить до ядра його лексикону.

Мову творів Шевченка в різні часи досліджували П. Д. Тимошенко, Ю. В. Шевелюв, В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко та інші лінгвісти. Але,

на жаль, такий важливий пласт лексики, як назви ландшафтів, у мові поета вивчений іще недостатньо. В. Сулима розглянула біблійні географічні назви як концепти в поезії Тараса Шевченка [3], але в цій праці йшлося про власні назви, що не було предметом нашого зацікавлення, окрім одного випадку, про який скажемо нижче.

Мета нашого дослідження – на матеріалі вживаної Шевченком лексики на позначення ландшафтів виявити шляхом анкетування, які зміни відбулися в мовній картині світу сучасного українця, наскільки глибоко сучасники розуміють мову поета. Наше зацікавлення зумовлене тим, що сучасні українці поступово віддаляються від природи. У мовній картині світу глобальна урбанізація відсуває лексику на позначення багатьох географічних понять, які були важливими для українців попередніх століть, на другий план.

Для опитування ми обрали 14 лексем та одне словосполучення, уживані в поезії Кобзаря. Усі лексеми, окрім одного випадку, засвідчені у «Словарі української мови» Б. Грінченка і в «Словнику української мови» в 11 томах, проте вони видалися нам (за нашими попередніми спостереженнями) такими, що можуть викликати в сучасного українця певні труднощі з розумінням їхнього значення, хоча більшість із них належить до ядра лексикону Тараса Шевченка.

Ми провели анкетування серед студентів I та II курсу Інституту філології (спеціальність «українська мова і література, іноземна мова») і I курсу юридичного факультету – 108 і 109 осіб відповідно. Ми припускали, що філологи, на відміну від юристів, мали навести більше правильних тлумачень. Результати анкетування виявилися досить цікавими.

Респондентам було запропоновано такі апелятиви: *байрак, балка, вертеп, вигін, вишиник, гай, діброва, лан, левада, лиман, лука, нива, поле, сага*, а також топонім *Великий Луг*, доцільність залучення якого ми пояснимо нижче. Слова було подано без контексту.

Анкетування засвідчило, що студенти-гуманітарії не завжди розуміють значення цих слів. Не будемо детально зупинятися на кожному з них, проаналізуємо лише найскравіші випадки.

Байрак. Пригадаймо відомі Шевченкові рядки: *За байраком байрак, А там степ та могила* [Ш II, 13]. У творах поета лексему *байрак* ужито 15 разів. Це свідчить про те, що вона посідає важливе місце в його мовній картині світу. Б. Грінченко пояснює цей апелятив як «лѣсок въ оврагѣ; буеракъ» [Гр. I, 21]. У сучасній українській мові *байрак* означає «ліс у яру, в долині або яр, порослий лісом, чагарником» [СУМ I, 91].

Серед студентів-філологів правильно пояснили семантику лексеми *байрак* 6 осіб. Послідовно відображено тлумачення цього слова як «сухий або вологий яр» (12 осіб). 37 студентів (34%) узагалі не дали відповіді. Часто респонденти наводили значення, притаманні словам *барак* ('будівля', 'хатина', 'споруда' та ін.; 13 осіб, 12%), *бабак* ('тварина, схожа на ховрашка', 'гризун' та ін.; 6 осіб, 5.5%) або *байдарка* ('корабель', 'той, що пливе' та ін.; 5 осіб, 4.6%). Вважаємо, що таке поплутання семантики спричинене звуковою подібністю наведених лексем. Цим можна пояснити і тлумачення, наведене лише однією особою, – 'той, хто розповідає байки', тобто *байкар*.

Серед студентів-нефілологів також зафіксовані такі випадки: поплутання з *барак* ('місце, де живуть військові', 'казарма', 'будівля', 'житло' та ін.; 21 особа, 19%); з

байстрюк (один випадок); *батрак* ('робітник', 'невільник' та ін.; 4 особи). Правильні відповіді дали 5 студентів (4.6%). Найпоширенішим варіантом тлумачення серед юристів був '*яр*' ('порослий рослинами', 'вологий', 'сухий', без уточнення; 18 осіб, 16.5%). Не дали відповіді взагалі 34 особи (31%).

Можемо стверджувати, що й студенти-філологи, і студенти-нефілологи не використовують цього слова в повсякденному житті, воно належить до периферії словника сучасного українця. Але цікавим для нас є те, що помилкові тлумачення в юристів і у філологів відрізняються. Це можна пояснити тим, що юристи – зазвичай люди, тісно пов'язані з історією, суспільством, тому в намаганні пояснити наведену лексему вони більше апелюють до побуту українців у різний час. Філологи ж наводили більш поетичні тлумачення, що й притаманно людям цього профілю.

Балка. У творах Шевченка лексему *балка* вжито 6 разів. Це свідчить про те, що вона, хоча й належить до периферії лексики на позначення ландшафтів, усе ж посідає певне місце в мовній картині світу поета. Наводимо один із відомих контекстів: *Вийшов в поле геть од шляху, У балку спустився Та й викопав при долині Глибоку криницю.* [Ш II, 243]. Б. Грінченко пояснив це слово як «степной оврагъ» [Гр. I, 25], 11-томний «Словник української мови» тлумачить його як '*яр з пологими схилами*'. [СУМ I, 96].

Серед студентів-філологів правильну відповідь дали 9 осіб (8.3%). Послідовно відображено тлумачення цього слова як '*западина*' (11 осіб, 10.2%) '*колода*' (13 осіб, 12%). Друге з наведених значень є правильним тлумаченням омоніма до досліджуваної лексики, але респонденти не пов'язують лексему *балка* із ландшафтом. У 16 студентів (14,8%) відповіді немає.

Серед студентів-нефілологів пов'язали значення слова з ландшафтом, який воно називає, 4 особи (3.7%). Найпоширенішим варіантом відповіді серед опитуваних був '*елемент конструкції*', '*брус*' (13 осіб, 11.9%). Не дало відповіді 14 осіб (12.8%).

При зіставленні результатів можемо помітити, що й студенти-філологи, і студенти-нефілологи не використовують цього слова в повсякденному житті, воно належить до периферії словника сучасного українця. Але цікавим для подальших досліджень є сприйняття наведених лексем різними респондентами. Нефілологи (юристи) частіше тлумачили слово *балка* як будівельну конструкцію, ніж філологи. Це пояснюється тим, що серед перших більше представників чоловічої статі, для яких лише одне слово з омонімічної пари було близьким.

Гай. У своїх творах Шевченко вживає лексему *гай* 134 рази. Це свідчить про те, що вона належить до ядра лексики на позначення ландшафтів. Пригадаймо: *Вечерне сонечко гай золотило.* [Ш II, 42]. Б. Грінченко тлумачить *гай* як «роща, небольшої лѣсъ» [Гр. I, 265], 11-томний «Словник української мови» – як '*невеликий, перев. листяний ліс*' [СУМ II, 15].

Серед студентів-філологів правильну відповідь дали 22 особи (20.3%). Серед інших тлумачень – '*сад*' (9 осіб), '*ліс з одного виду дерев*' (5), '*березовий ліс*' (2) або ж '*дубовий ліс*' (2). 12 студентів (11.1%) не знають семантики цієї лексики взагалі.

Серед студентів-нефілологів правильні відповіді дали 5 осіб (4.6%). Інші респонденти послідовно наводили значення '*сад*' (11, 10%) і, як не дивно, '*поле*' (6). 2 опитаних засвідчили реакцію на лексему *гай* як '*Гай Юлій Цезар*' (2). Для нас стало несподіванкою, що саме студенти юридичного факультету двічі наводили рядки

з творів Шевченка («*Соловейко в темнім гаї сонце зустрічає*»), студенти-філологи ж не асоціюють слово *гай* із поетом. 36 осіб (33%) серед юристів не дали відповіді.

Можемо помітити, що за понад 150 років, які минули з того часу, коли жив Шевченко, слово *гай* з ядра лексики українця відсунулося на периферію. Сучасний молодий українець уже не може правильно і точно витлумачити його. Порівнюючи результати опитування серед філологів і нефілологів, бачимо, що студенти Інституту філології краще розуміють значення цього слова.

Великий Луг. У поезіях Тараса Шевченка 23 рази вжито слово *луг*, воно посідало важливе місце в мовній картині світу поета, проте ми припустили, що його значення відоме всім. Апетитив *луг* тісно пов'язаний з топонімом *Великий Луг*. Ми вирішили включити до анкети цю власну назву, оскільки вона була важливим складником мовної свідомості українця XIX століття.

Пригадаймо у Шевченка: *Ой, повій, повій, вітре, через море Та з Великого Лугу*. [Ш I, 235]; *Зареготався дід наш дужий, Аж піна з уса потекла. «Чи спиш, чи чуєш? Брате Луже!..»* [Ш I, 235]. У словнику Б. Грінченка читаємо: «Такъ называлась у запорожцевъ низменность по лѣвой сторонѣ Днѣпра, ниже о. Хортицы, отъ устья рѣки Мокрой Москвки до перваго впаденія въ Днѣпръ р. Конки, покрытая огромнымъ вѣковомъ лѣсомъ, болотной травой и высокими камышами» [Гр. I, 131]. У СУМі ж наведене словосполучення не засвідчене (зрозуміло, що з тогочасних ідеологічних міркувань). Не фіксує його й сучасний «Словник української мови» за ред. В. В. Жайворонка. У «Вікіпедії» читаємо: «*Великий Луг* – історична назва місцевості, велетенських річкових плавнів, які колись існували на лівому березі Дніпра між Дніпром і Конкою. Плавні, зарослі листяним лісом, очеретом і рогозою, мали площу понад 400 км². Уся ця місцевість належала Запорозькій Січі, з Великим Лугом часто ототожнювали все Запоріжжя» [https://uk.wikipedia.org/wiki/Великий_Луг].

У своїх поетичних творах Тарас Шевченко вживає словосполучення *Великий Луг* 7 разів (зокрема й варіант без означення *Луг*), отже, воно посідало важливе місце в мовній картині світу поета.

Серед студентів Інституту філології знають, що таке *Великий Луг*, 6 осіб (5.5%). Інші респонденти пояснюють це словосполучення дуже загально: «*власна назва*» (3), «*місцевість*» (2), «*назва місця*» (7), «*територія в степовій зоні України*» (2), «*південна частина України*» (1); бачимо, що дехто з опитуваних намагався прив'язати наведений топонім до певної території. Серед цікавих тлумачень: «*сузір'я*» (2, можливо, за аналогією до *Великий ківиш*), «*річка*» (1), «*лужний метал*» (1). Найпоширенішим варіантом тлумачення виявилось «*поле, де перебували козаки, Дике Поле*» (15). Не дали відповіді 45 осіб (41.6%).

Серед студентів-юристів знають значення словосполучення *Великий Луг* 7 осіб (6.4%). Загалом ці респонденти вважають, що *Великий Луг* – це: «*там, де раніше жили козаки*» (17); «*власна назва місцевості*» (10), «*місцевість*» (7), тобто вони так само, як і філологи, мають дуже загальне уявлення про семантику наведеної сполуки. І в цих студентів виникали асоціації з сузір'ям: «*Велика Ведмедиця*» (1, калька з російського *Большая Медведица*). Немає відповіді в 42 студентів-юристів (38.5%).

Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що ні студенти-філологи, ні студенти-нефілологи не розуміють значення наведеного словосполучення, а отже,

воно відсунулося на периферію лексикону українця. Наслідком такого зсуву може бути неадекватне прочитання творів Тараса Шевченка, адже наш сучасник не може витлумачити правильно *Великий Луг*.

Вертеп. Чому ж ми обрали цю лексему для аналізу? Тарас Шевченко вживає її на позначення виду ландшафту – печери, тому вона є важливою частиною мовної картини світу поета. Цей апелятив зберігся і в лексиконі інших українських митців, що творили вже після Шевченка. Наприклад, Ольга Кобилянська у своєму творі «Природа» пише: «У вертепах, серед стрімких скель, почувся відгук» [Коб. I, 311]; «Поглянув уважно наперед себе в вертеп, з котрого добувалися біляві мряки, що, немов подерті, вкривали вершки дерев». [Коб. I, 314].

Словник Б. Грінченка тлумачить вертеп як «пещера» [Гр. I, 138–139]. СУМ також подає пояснення ‘пещера’ з ремаркою «застаріле» [СУМ I, 332]. Сучасний «Словник української мови» за ред. В. В. Жайворонка наводить це слово з двома значеннями, першим із яких є ‘пещера’ (з позначкою «історичне»). Це значення проілюстровано рядком із відомої колядки «Над вертепом зірда ясна на весь світ засіяла» [Ж, 96]. Бачимо, що слово *вертеп* і досі зберігає свою давню семантику ‘пещера’, а отже, воно повинно залишатися складником мовної картини світу сучасного українця.

У своїх поетичних текстах Тарас Шевченко вжив лексему *вертеп* зі значенням ‘пещера’ 7 разів. Наприклад: *Небогу їй дитяточко взяли І у вертеп свій принесли* [Ш II, 319]; *А я долину на Сибір, Аж за Байкал; загляну в гори, В вертепи темнії і в нори, Без дна глибокі...* [Ш II, 260]; *Одурів я, тяжко стало У вертепах жити. Думав сам себе зарізати, Щоб не нудить світом* [Ш II, 75].

Серед студентів-філологів витлумачили запропоновану лексему як ‘пещера’ 5 осіб (4.6%). Більшість філологів не знали цієї семантики слова *вертеп*, але навели тлумачення, які засвідчували розуміння іншого значення цього полісемантичного слова: ‘*різдвяна вистава*’ (38), ‘*різдвяний театр*’ (44), ‘*театральний будинок на Різдво*’ (3) тощо.

Серед студентів-нефілологів склалася подібна ситуація. Жоден з них не витлумачив запропоноване слово як ‘пещера’, але майже всі наведені юристами значення виявилися пов’язаними з Різдвом: ‘*мандрівний різдвяний театр*’ (53), ‘*вистава на Різдво*’ (33), ‘*вистава про Різдво*’ (1), ‘*похід на день народження Сина Божого*’ (1) тощо.

Порівнявши результати анкетування, можемо зробити висновок, що сучасний українець поступово забуває одне зі значень лексеми *вертеп*. Проте студент-філолог ще може допомогти сучасним носіям мови не втратити такий важливий фрагмент нашої мовної картини світу.

Далі аналізуватимемо не окремі лексеми, а групу слів.

Лан, лука, нива, поле. Чому в нашому аналізі ми об’єднали ці лексеми в одну групу? Більшість респондентів писали в анкеті, що ці слова є абсолютними синонімами, об’єднували їх фігурними дужками тощо. Шевченко зазвичай використовує ці лексеми на позначення різних понять. Слово *лан* поет ужив 12 разів, *нива* – 17, а *лука* належить до периферії його лексикону (1 раз). Лексема *поле* засвідчена в його творах 181 раз, що свідчить про те, що вона була складником ядра словника Тараса Шевченка.

Наведу відповідні контексти в Тараса Шевченка: *Вилітали запорожці На лан жито жати* [Ш I, 239]; *Щоб лани широкополі, І Дніпро, і кручі Було видно, було*

чути, Як реве ревучий. [Ш І, 371]; Дівчата на луці гребли, А парубки копиці клали, Та, знай, на сонце позирали.... [Ш ІІ, 189]; На ниву в жито уночі, На полі, на роздоллі, Зітналися поволи Сичі. [Ш ІІ, 111]; А кругом Широколисті тополі, А там і ліс, і ліс, і поле, І сині гори за Дніпром. [Ш ІІ, 26].

У «Словарі...» Борис Грінченко пояснює наведені лексеми так: «**Лан**, -ну, м. 2) Поле, нива. [Гр. ІІ, 343]»; «**Лука**, -ки, ж. 1) Лугъ поемный. 2) Крутой изгибъ рѣки, образующій мысъ» [Гр. ІІ, 381]; «**Ніва**, ви, ж. Вспаханное поле» [Гр. ІІ, 563]; «**Поле**, ля, с. 1) Поле. [Гр. ІІІ, 282]». Одинадцятитомний «Словник української мови» наводить такі тлумачення: «**ЛАН** ¹, у, чоловічий рід. 1. Безліса рівнина, рівний, широкий простір; поле. [СУМ ІV, 443]»; «**Л҃УКА**, и, жіночий рід. Рівна місцевість, вкрита трав'янистою рослинністю, що розвивається протягом усього вегетаційного періоду» [СУМ ІV, 553]; «**НІВА**, и, жіночий рід. 1. Ділянка або смуга землі, на якій ростуть хлібні культури або яка призначена для їх вирощування; поле» [СУМ V, 408-409]; «**ПО́ЛЕ**, я, середнього роду. 1. Безліса рівнина, рівний великий простір. [СУМ VІІ, 61-62]».

Серед студентів-філологів правильно розтлумачили значення слова *лан* 25 осіб (23.1%), *лука* – 18 (16.6%), *нива* – 27 (25%), *поле* – 18 осіб (16.6%). Не розтлумачили семантики наведених слів відповідно 32 студенти (29.6%), 44 (40.7%), 22 (20.3%) і 6 студентів (5.5%).

Серед студентів-нефілологів правильно розтлумачили значення слова *лан* 4 особи (3.6%), *лука* – 17 (15.6%), *нива* – 14 (12.8%), *поле* – 8 осіб (7.3%). Не розтлумачили семантики наведених слів відповідно 44 студенти (40.4%), 52 (47.7%), 36 (33%) і 19 студентів (17.4%).

Як уже було сказано, респонденти не розрізняють цих понять. Проаналізувавши анкети, ми з'ясували, що як філологи, так і нефілологи вважають, що *поле* є родовою номінацією, а решта слів – видовими. Серед студентів-нефілологів наведені поняття ототожнюють 37 осіб, а серед філологів – 26 осіб.

Аналіз результатів анкетування переконливо показав, що сучасний молодий українець не завжди адекватно розуміє Шевченка, адже важливий для мови ХІХ століття пласт лексики на позначення ландшафтів зараз відсунувся на периферію.

Тексти Тараса Шевченка свідчать, що лексика на позначення ландшафтів була органічним складником мовної картини світу українця ХІХ століття. Проте в мовній картині світу українця сучасного ця лексико-тематична група посідає інше, менш важливе місце, свідченням чого є те, що частина респондентів не змогла зовсім витлумачити або пояснила неправильно запропоновані назви ландшафтів. Через це не кожен сучасний українець здатний глибоко розуміти мову Шевченка. Вважаємо, що за початок адекватного прочитання текстів основоположника нової української літературної мови відповідальним є шкільний учитель української мови й літератури. Студент-філолог повинен працювати над собою, заглиблюючись у мовний світ Шевченка, а потім доносити свої знання до інших, щоб не сталося так, що наступні покоління українців погано розумітимуть мову Кобзаря.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єрмоленко С. Я. Сучасні аспекти дослідження мови Тараса Шевченка / С. Я. Єрмоленко // Одеський лінгвістичний вісник. – 2014. – №3. – С. 57–67. 2. Русанівський В. М. У слові – вічність

: (Мова творів Т.Г. Шевченка) / В. М. Русанівський; Нац. академія наук України; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 2002. – 240 с. 3. Сулима В. Біблійні географічні назви як концепти і їх художньо-стилістична функція в поезії Т. Шевченка / В. Сулима // Шевченкознавчі студії. – 2009. – Вип. 12. – С. 166–175. 4. Тимошенко П. Д. Студії над мовою Тараса Шевченка / П. Д. Тимошенко; НАН України, Ін-т укр. мови. – К.: КММ, 2013. – 214 с. 5. Шевельов М. Близька Тарасові людина // Шевченківський краснзнавчий альманах: Науково-популярне видання. Пробний випуск. До 200-літнього ювілею Тараса Шевченка / Всеукраїнський культурно-науковий фонд Т. Шевченка. – Київ, 2005. – С. 28–32.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Гр. – Гринченко Б.Д. Словарь украинского языка = Словарь української мови / собранный редакцией журнала «Киевская Старина»; Редактировал, с добавлением собственных материалов, Б.Д. Гринченко. – Передрук з вид. 1907–1909 р. фотомех. способом. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958–1959. – Т. 1–4; Ж – Словник української мови / відп. ред. В.В. Жайворонок. – К.: Просвіта, 2012; Коб. І – Кобилянська О. Ю. Твори: у 2 томах. – К.: Дніпро, 1988. Т. 1; СУМ – Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980; СШ. І – Словник мови Шевченка: В двох томах / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. В. С. Вщенко (відповід. ред.) та ін. – К.: Наук. думка. – 1964. Т. 1: А – Н / Ред. тому: Т. К. Черторизька. – 1964. – 484 с.; СШ. II – Словник мови Шевченка: В двох томах / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. В. С. Вщенко (відповід. ред.) та ін. – К.: Наукова думка. – 1964. Т. 2: О – Я / Ред. тому: В. Г. Маринченко, Л. О. Родніна. – 1964. – 569 с.; Ш. – Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1–6.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2017.

А. Э. Гашимова, студ.

Институт филологии и КНУ им. Тараса Шевченко, г. Киев

НАЗВАНИЯ ЛАНДШАФТОВ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА ТАРАСА ШЕВЧЕНКО СКВОЗЬ ПРИЗМУ СОВРЕМЕННОГО МИРОВОСПРИЯТИЯ

В статье на материале названий ландшафтов, употребляемых Тарасом Шевченко, рассматриваются изменения, которые произошли в языковой картине мира украинцев, путём анкетирования выяснено, насколько глубоко и точно наши современники понимают язык поэта.

Ключевые слова: названия ландшафтов, языковая картина мира, язык Тараса Шевченко, динамика лексического состава языка.

THE NAMES OF LANDSCAPES IN T. SHEVCHENKO'S LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD THROUGH THE PRISM OF CONTEMPORARY PERCEPTION

The article, based on the names of landscapes, used by Taras Shevchenko, reviews the changes which took place in the language world of the Ukrainians by means of questionnaire and shows how deeply and exactly our contemporaries understand the poet's language.

Key words: *names of landscapes, language picture of world, language of Taras Shevchenko, dynamics of the lexical composition of the language.*

УДК 81'23: 159.942

*Гречка С.О., студ.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ*

ІМІДЖЕВИЙ СКЛАДНИК ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті на матеріалі російськомовних медіатекстів антиукраїнського дискурсу проаналізовано використання вербальних засобів задля формування негативного іміджу України в умовах гібридної війни. Детально розглянуто використання прагматичних компонентів лексичної семантики (оцінний, експресивний, ідеологічний і соціальний) та їхня вербалізація в медіатекстах.

Ключові слова: *гібридна війна, інформаційна війна, імідж України, вербальні засоби.*

Російська агресія проти України та складні суспільно-політичні події у світі зумовили необхідність ґрунтовного осмислення поняття **гібридної війни** задля чіткого розуміння факторів і процесів, які впливають на політичну, соціальну, інформаційну, психологічну та культурну дійсність.

Від військових конфліктів традиційного типу гібридна війна відрізняється поєднанням **мілітарного складника з немілітарними**, такими як диверсійно-терористичний, хакерський (кібернетичний), економічний, дипломатичний, юридичний, інформаційний, психологічний, культурний, комунікаційний, мовний, інтерпретаційний тощо [7-9]. Як зазначає Г. Г. Почепцов, **інформаційний рівень гібридної війни є найбільш значущим**, оскільки матеріальні цілі війни досягаються діями як у фізичному, так і в інформаційному та віртуальному просторах [3].

Імідж держави завжди був об'єктом інформаційних атак, оскільки за його допомогою можна керувати суспільною сферою. Образ країни є інформаційним ресурсом, який визначає політичні й економічні перспективи, позиції держави, та пов'язаний із забезпеченням національних інтересів на міжнародній арені (економіка, промисловість, геополітика). Руйнування державного іміджу або створення антиіміджу призводить до падіння економічного та політичного суверенітету держави [2].

В умовах гібридної війни імідж України опинився в епіцентрі постійних дискредитаційних інформаційних атак, спрямованих на підрив національної безпеки, суспільної консолідації, політичної та соціальної стабільності держави, погіршення її стосунків зі стратегічними партнерами та союзниками. Метою таких деструктивних операцій є **недопущення формування позитивного іміджу України**, оскільки сприятливий міжнародний імідж держави є необхідним чинником успішного захисту інтересів країни та її громадян, ефективного ведення переговорів, укладання вигідних ділових угод тощо, а позитивний внутрішньополітичний імідж може консолідувати націю, зміцнити національну ідентичність, забезпечити суспільну підтримку внутрішньої та зовнішньої політики, а також є важливою умовою соціальної безпеки [1], – що не є вигідним гібридному агресорові.

Проблема деформації іміджу України та конструювання антиіміджу на інформаційному рівні гібридної війни, який впливає на свідомість людей, є питанням національної безпеки. Постійні інформаційно-психологічні операції, масова пропаганда, конструювання негативних міфів, тиражування симулякрів (фейків) про Україну, дискредитація нації – усі ці реалії **актуалізують загальнодержавне значення дослідження засобів, за допомогою яких відбувається деструкція позитивного іміджу України**.

Проблема іміджу України в дослідницькому та аналітичному середовищі завжди розглядалася як складник національної безпеки, а сам імідж – як стратегічно важливий для міжнародної діяльності держави та внутрішньої суспільної стабільності ресурс. Незважаючи на наявність низки наукових та аналітичних робіт, агресія з боку Російської Федерації вимагає більш ретельного дослідження способів формування іміджу України з урахуванням специфіки гібридної війни.

Метою цієї статті є дослідження вербальних засобів конструювання іміджу України в умовах гібридної війни.

Матеріалами дослідження стали російськомовні медіатексти антиукраїнського дискурсу таких Інтернет-видань, як «LIFE» (<https://life.ru>), «Politikus.ru» (politikus.ru), «Русский мир. Украина» (<http://russmir.info>) тощо.

Іміджем називають **стійкий цілісний образ** певного об'єкта дійсності, який виникає як результат сприйняття й супутнього фільтрування інформації із зовнішнього середовища про цей об'єкт крізь призму наявних стереотипів та який **існує й відтворюється в масовій та/або індивідуальній свідомості** [5]. Дослідники підкреслюють **емоційну природу іміджу**, це – **враження**, а не раціональна оцінка свідомості. У психології імідж – це **соціальна установка, ціннісний стереотип, символ** [6, с. 5]. За Г. Г. Почепцовим, імідж є **продуктом обробки великих масивів інформації** [4, с.10], який відіграє **комунікативну роль** інструменту спілкування з масовою свідомістю [4, с. 26].

Політичний імідж держави – комплексне поняття, яке сформоване з сукупності політичних елементів, що мають власний імідж: політичні інститути; Президент; силові структури; правляча політична еліта; масова політична свідомість; політична система; внутрішня політика; зовнішня політика; міжнародний статус; національна й міжрегіональна політика; державна символіка [1], а також інші важливі неполітичні компоненти.

Важливим засобом формування іміджу України в досліджуваних антиукраїнських медіатекстах є **використання прагматичних компонентів лексичної семантики – оцінного, експресивного, ідеологічного та соціального**.

Оцінний компонент. Оцінка є важливим складником комунікативної, когнітивної, прагматичної діяльності людини, адже вона виражає ставлення мовця до реалій навколишньої дійсності, доповнює й завершує пізнання реалій, а також структурує мовленнєвий акт. Імідж України постійно піддається різноманітній оцінці у медіапросторі, яка реалізується за допомогою **оцінних номінацій, атрибутів, метафор та фразеологізмів**.

Прагматичний потенціал **оцінної номінації** дозволяє за допомогою позначення об'єктів фізичної реальності імплантувати у свідомість адресатів пріоритетні для адресанта якості, ставлення, почуття, переживання, процеси, події, бажання певних дій або психічного стану реципієнтів. **Маніпулятивні номінації** діють на емоційну, ірраціональну сферу свідомості, уникаючи інтелектуальної, раціональної.

Негативні оцінні номінації піддаються **держава** («*почти европейское Самала*», «*скачущая страна*», «*территория Руины*», «*антироссийский нарыв*»), **народ** («*дикие патриоты*», «*майданники*», «*майданутые*», «*украинские аборигены*»), **влада** («*прожжённые мошенники*», «*хозяева*», «*радикалы и откровенные идиоты*», «*украинские русофобы*», «*воробандеровцы*»), **політична система** («*украинский цирк*», «*режим*», «*бандеровский национализм* («*украинского разлива*») тощо.

Аналіз медіатекстів дозволяє констатувати існування **війни номінацій** з боку Російської Федерації за монопольне право називати явища фізичної реальності – конвенціональну й неконвенціональну агресію проти України – задля легітимізації на дискурсивному і когнітивному рівнях незаконних дій Росії щодо України. Для цього використовуються **негативні оцінні номінації військового конфлікту на Сході України** («*Украинская агрессия на Донбассе*», «*новый формат братоубийственной войны*», «*гражданская война на юго-востоке*», «*геноцид жителей юго-востока*», «*агрессия Порошенко*») та **українського війська** («*силовики*», «*украинские каратели*», «*херои*», «*укровоены*»).

Маніпулятивний потенціал атрибута полягає в прихованій імплантації або відкритому приписуванні оцінних, негативних характеристик об'єктам/ явищам/ подіям української дійсності. Особливо регулярно об'єктами такої негативної атрибуції стає **українська влада** («*Безответственная власть*»; «*При этом даже свои русофобские побуждения реформаторы не удовлетворяют*»; «*Киев в очередной раз своими сугубо пропагандистскими актами совершает политико-правовой «самострел»*»), **українська армія** («*Басурин: Командиры-коррупционеры в ВСУ кормят солдат просроченными продуктами*») та її **участь в зоні АТО** («*В ночь с 15 на 16 июля 2014 года Благодатное накрыли «искупительные» залпы «Града»*»).

Метафора є особливим видом сприйняття навколишнього світу, який формує не лише уявлення про предмет, але й дозволяє впливати на велику аудиторію слухачів. Вираження негативної оцінки за допомогою метафори є потужним ресурсом формування негативного іміджу **України** («*Украина – це маршрутка*», «*Долгий путь из некаута*»), **АТО** («*Человеческие жертвы им пока не приносят, но ведь азовцы и так обильно оросили кровью мирных жителей восток Украины*»), **армій** («*Однако техническое*

состояние техники было таково, что чинить её пришлось старым проверенным способом («военно-полевого каннибализма»), **економіки** («Киевская власть, по сути, содела«контрольный выстрел» себе в голову. За которым неизбежно последует агония экономики – и закономерный трагический финал»), **міжнародних відносин України** («Украина полностью потеряла ориентиры и чем туже стягивает шею Порошенко *гео-политическая петля*, тем безумнее и агрессивнее становится его поведение») тощо.

Не менш ефективним і поширеним засобом формування негативного іміджу України є використання оцінних **фразеологізмів**, які мають сильний прагматичний ефект. Найчастіше за допомогою таких фразеологізмів дається негативна оцінка **українській економіці** («МВФ видає вам кредиты не в качестве мифического признания мифических реформ, а чтобы *вытянуть из страны последние жилы*. Так что «пишатися» тут нечем»; «Очередной кредит МВФ, а это значит – *Украина продолжает идти с молотка*»); **армії** («ВСУ *пустились во все тяжкие* и подставляют ОБСЕ. Иногда и обстреливают»; «*На воре и шапка горит*. Украинские диверсанты отчитались за подрыв миссии ОБСЕ») тощо.

Експресивні прагматичні компоненти лексики спрямовані на моделювання у свідомості читачів стійких асоціацій, які забезпечують особливе ставлення, емоційні негативні реакції, що закріплюються в когнітивній, концептуальній моделі світосприйняття, а також проєктуються на реальність. За допомогою експресивно-оцінної лексики дискредитуються **національна гідність українців** («Они не принимали этот ужас в качестве аргумента, доказывающего, что бандеровщина вернулась во всём своём зверином обличье и стала погонять Украиной, как кучер лошадыю»), **український народ** («В телеэфире Усик выступил с резким заявлением о том, что украинцы «стали какими-то *плаксами*: помогите, придите, защитите, дайте...»), **українська влада** («Пишут про *катастрофическую коррупцию* в высших эшелонах киевской власти, о полном провале реформ и росте протестных настроений в обществе»), **український політикум** («В том прошлом были *брезгливые ухмылки* наших же отечественных приверженцев евроатлантической Украины из либерального лагеря»), **українська церква** («Вместо слов утешения и примирения, которых во время военных конфликтов люди так ждут от представителей всех христианских конфессий, они услышали только *сатанинские проклятия и бесовские крики*») тощо.

Ідеологічний прагматичний компонент у складі семантики експресивів відображає **установки й ідеали пануючої в суспільстві ідеології**. Ідеологеми не просто відображають ідеологічні особливості, але й здатні нав'язувати їх свідомості адресата. Співвідношення об'єкта з певною ідеологією призводить до **концептуальних, категоріальних й оцінних змін**: на описуваний об'єкт переноситься увесь оцінно-конотативний комплекс значення, йому приписуються атрибути, властиві понятійному світу ідеології. Відбувається **навішування ярлика**, ірраціональне віднесення об'єкта до тієї чи іншої категорії.

Україну співвідносять з фашистською/нацистською ідеологією: «По нему можно было сжигать людей, расстреливать из пушек и танков города и сёла Донбасса, проводить факельные шествия с *портретами Бандеры и Шухевича, расстреливать пленных без суда и следствия*, пытать их в импровизированных тюрьмах *нацистских тербатов* самым зверским образом».

Україна позиціонується як антиправославна, гріхозна країна, що відступила від православної ідеології, заперечує її. Акцентується увага на знищенні православ'я та православної віри: «Действительно, в те годы казалось, что на Украине началась *необъявленная гражданская война против православных*».

Імідж України також моделюється з використанням **ідеологем тоталітарності, відступу від принципів демократизму і свободи слова**: «В любой стране, в которой *воцаряется режим*, гибнет в первую очередь культура»; «Сенатор отметил, что данное решение стало ещё одним шагом к установлению на Украине *информационной диктатуры*».

Соціальний прагматичний компонент семантики відображає та формує статус адресата й адресата, їхні соціальні ролі, вікову й професійну характеристики тощо. Цей компонент реалізується в досліджуваних медіатекстах за допомогою **жаргонізмів і сленгізмів**, а також **розмовної та просторічної лексики**. Наприклад, використання жаргонізмів і сленгізмів для опису **діяльності української влади і політикуму**: «В самом МФВ тем временем рассказали, что в обмен на миллиард *«зелени»* ждут от Украины продажу земель и повышение пенсионного возраста». «Тимошенко также считает *«фейковой»* реформу премьер-министра Украины Владимира Гройсмана в сфере здравоохранения».

Розмовна та просторічна лексика використовується як засоби стратегії дискредитації **українців** («Какое потомство они дадут? Чем могут быть полезны своему государству, которое превратило их в *полоумных инвалидов?*»), **бійців АТО** («Вы, *уроды*, сами развязали эту войну, а нам ранее без вас, бандеровцев, жилось хорошо», – громко *вещал* водитель днепровской маршрутки *херою*»), **держави** («Проблема Украины заключается в том что она *тужится удержат* *сворованное из СССР наследство* – территорию Украинской ССР, куда входят *прирезанные ей при советах*, советской властью, *колони*. *Пуп развязывается*, *кровь горлом идёт*, но *тужится*, *дура!*»), **влади** («Естественно не в пользу господина Порошенко и его *команды ворья в погонах*».) тощо.

Отже, імідж України в умовах гібридної війни деформується за допомогою використання прагматичних компонентів лексичної семантики (оцінного, експресивного, ідеологічного та соціального), які вербалізуються в медіатекстах за допомогою таких лексико-семантичних прийомів, як оцінні номінації, атрибути, експресивна лексика, ідеологічно-модальна лексика, сленгізми, жаргонізми, розмовні і просторічні слова, фразеологізми, а також метафори.

Імідж держави є важливим інструментом захисту її національних інтересів та однією з головних мішеней в ході гібридної війни. Деформація або руйнування іміджу можуть завдати збитку державі. Військові операції можуть супроводжуватися антиіміджевими атаками, націленими на внутрішньо- і зовнішньополітичний імідж держави.

На сьогоднішній день питання іміджу України як ніколи актуальне й пріоритетне. Позитивний імідж може сприяти європейській інтеграції країни, збільшити кількість інвестицій в економіку, забезпечити відчутну підтримку й захист із боку західних партнерів, співпрацю з міжнародним суспільством. Гібридному агресорові вигідна дискредитація України, адже це послаблює її роль на міжнародній арені, позбавляє підтримки й партнерства та гальмує євроінтеграцію.

Виявлені вербальні засоби руйнації іміджу України в антиукраїнському дискурсі необхідно враховувати в подальшій протидії іміджевому складнику гібридної війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бозаджиев В. Л. Политическая психология. [Электронный ресурс] / В. Л. Бозаджиев // Академия Естествознания. – 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://monographies.ru/en/book/view?id=275>.
2. Гурковский В. И. Захист іміджу Української держави в умовах інформаційної глобалізації / В. І. Гурковский [Электронный ресурс] / В. І. Гурковский – Режим доступа: <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12GVIUIG.pdf>.
3. Почепцов Г. Г. Гибридно-информационная война: основные характеристики [Электронный ресурс] / Г. Г. Почепцов – Режим доступа: <http://psyfactor.org/psyops/hybridwar8.htm>.
4. Почепцов Г. Г. Имиджология. – К., 2002. – 574 с.
5. Социология: Энциклопедия. – 2003. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://sociology_encyclopedia.academic.ru/381/ИМИДЖ.
6. Шепель В. М. Имиджология. Как нравиться людям. – М. : Народное образование, 2002.
7. Яворська Г. М. Феномен гібридної війни / Г. М. Яворська, О. І. Їжак // Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017.
8. Mattis J. Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars / J. Mattis, F. Hoffman [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf>.
9. Popescu N. Hybrid tactics: neither new nor only Russian / Nicu Popescu [Электронный ресурс] // EUISS Issue Alert 4. – 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Alert_4_hybrid_warfare.pdf.

Стаття надійшла до редакції 15.12.17

Гречка С.А., студ.

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

ИМИДЖЕВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ ПРОТИВ УКРАИНЫ: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье на материале русскоязычных медиатекстов антиукраинского дискурса проанализировано использование вербальных средств с целью формирования негативного имиджа Украины в условиях гибридной войны. Детально рассмотрено использование прагматичных компонентов лексической семантики (оценочный, экспрессивный, идеологический и социальный) и их вербализация в медиатекстах.

Ключевые слова: гибридная война, информационная война, имидж Украины, вербальные средства.

THE LINGUISTIC ASPECT OF THE IMAGE COMPONENT OF THE HYBRID WARFARE AGAINST UKRAINE

The paper deals with verbal means used for shaping negative image of Ukraine in the context of the hybrid warfare on the bases of Russian-language media texts of anti-Ukraine discourse. The using of pragmatic components of the lexical semantics (evaluation, expressive, ideological, and social) and their verbalization are considered in detail in the media texts.

Key words: hybrid warfare, information warfare, the image of Ukraine, verbal means.

УДК 81'42 Шевчук В.

Довгаль К.А., студ.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ГРАМАТИКОЛОГІЧНІ ТА ЛІНГВОТЕКСТОВІ ПАРАМЕТРИ МОДАЛЬНИХ СИНТАКСЕМ У РОМАНІ “ФРАГМЕНТИ ІЗ СУВОЮ МОЙР: ТЕАТР ПРОЗИ” В. ШЕВЧУКА

У статті розглянуто модальність як триаспектну категорію на фразовому та текстовому рівнях. Встановлено зв'язки частотності вживання вставних конструкцій певних семантичних та модальних груп із авторськими інтенціями та образами персонажів.

Ключові слова: модальність, вставні конструкції, модальні синтаксеми, авторська модальність, образи персонажів.

У сучасній лінгвістиці мовні явища розглядаються як багатоаспектні, що дозволяє розглянути їх природу з погляду формального вираження, семантики, функціонування тощо. Так, синтаксичні одиниці досліджуються у формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному та комунікативному аспектах, а тому дослідження модальності як однієї з основних синтаксичних категорій набуває нових напрямків вивчення та залишається актуальним питанням сьогодення. Комплексний аналіз модальності як граматичної, функційно-семантичної та лінгвотекстової категорії породжує нові погляди на сутність як цього мовного явища, так й інших категорій та мовних одиниць, що з ним пов'язані, зокрема вставних конструкцій.

Актуальність статті зумовлена потребою дослідити модальність як триаспектну категорію, проаналізувати вставні синтаксеми на фразовому рівні як основу для вивчення авторської модальності. **Новизна роботи** полягає в уточненні класифікації модальних значень вставних синтаксем у межах семантичних груп, встановленні зв'язку частотності вживання модальних синтаксем з інтенціями автора та характеристиками персонажів.

Дослідження модальності розпочалося ще за часів античності: Арістотель увів це поняття у філософію та розглянув два перших модальних типи: необхідність і

можливість [1, с. 154-155, 167-169, 184-189]. У мовознавстві термін було введено Ш. Баллі, який вважав, що модальність є “душею” речення, яка утворюється внаслідок активної операції мовця суб’єкта, і тому висловлювання, у якому не виявлено жодного виразника модальності, не варто називати реченням [2, с. 44].

Модальність має вузьке трактування як граматичної категорії, у межах якої розглядається відношення змісту речення до дійсності, та широке розуміння як функційно-семантичної та лінгвотекстової категорії. Здобутком праць В. В. Виноградова, Н. Ю. Шведової [5; 7] є розгляд модальності як лексико-граматичної категорії, яка виражається не тільки за допомогою дієслова, а й іншими граматичними та неграматичними засобами. Найбільш поширеним є поділ модальності на об’єктивну та суб’єктивну, однак Л. В. Домилівська, Г. А. Золотова, В. М. Ткачук [8, с. 45; 9, с. 142; 12, с. 77] вважають, що не існує “абсолютно об’єктивних” та “абсолютно суб’єктивних” модальних значень, оскільки вони можуть виражатися одними і тими ж засобами. Ми дотримуємося позиції розгляду об’єктивно-суб’єктивних значень в їх діалектичній єдності.

Прихильники функційно-семантичної концепції беруть до уваги поряд із формальною будовою речення також і його смислову структуру. У центрі дослідження перебуває мовець як суб’єкт мовлення, який виявляє волю. Стверджується, що кожне речення містить суб’єктивні значення, хоча вони можуть формально не бути вираженими, тобто виражатися відсутністю показників або переноситися із сусідніх речень у тексті, тобто з контексту. Об’єктивний зміст також може мати імпліцитне вираження, але значно рідше, наприклад, в еліпсованих чи односкладних реченнях, окрім “так” чи “ні” [10, с. 22-23]. Також постає проблема діапазону модальних значень та об’єднання їх у функційно-семантичні поля. Найдетальнішу класифікацію модальних значень та їх засобів вираження, на нашу думку, проведено у праці О. В. Бондарко, який виділяє такі модальні поля: можливість, необхідність, достовірність, оптимістичність, наказовість [11].

Текстоцентричний підхід до розуміння модальності актуалізувався із 80-х років минулого століття. Уперше модальність як лінгвотекстова категорія була розглянута І. Р. Гальперініним, який розділив модальність на фразову та текстову. Фразова розглядається в межах речення та відповідає розумінню модальності як граматичної та функційно-семантичної категорії. Текстова модальність виражається як граматичними та лексичними засобами (як і фразова), так і реалізується у характеристиці героїв, у своєрідному розподіленні предикативних та релятивних відрізків висловлювання, у сентенціях, актуалізації окремих частин тексту тощо [6, с. 15]. Н. С. Валгіна трактує модальність тексту як вираження в тексті ставлення автора до повідомлюваного, його концепції, позиції, точки зору, сформованих заради повідомлення читачеві. Вона пов’язує це поняття безпосередньо із образом автора [3, с. 59-68]. С. С. Вауліна та О. В. Девіна заперечують таке вузьке розуміння текстової модальності як авторської інтенції. Автори аргументують це тим, що така прив’язка до образу автора не охоплює у повній мірі всі різновиди оцінних змістів тексту, які вміщують інтенційні емотивні смисли у структурі не тільки образу автора, але й образу персонажа, та емотивні змісти, які актуалізуються у свідомості читача через зміст тексту [4, с. 215]. Тож

текстова модальність розглядається як категорія багатопланова, яка охоплює як образ автора, так і персонажа.

У романі “Фрагменти із сувою мойр: Театр прози” В. Шевчука було виокремлено 635 вставних конструкцій, які було класифіковано за дев’ятьма семантичними групами, п’ять із яких мають однакову модальність для всіх конструкцій, що входять до цієї групи: компоненти зі значенням непевності, сумніву, припущення виражають **гіпотетичну модальність** (*може (мо’), можливо, очевидно, здається, кажиця, напевно, певне, напевне, ймовірно*); зі значенням достовірності, упевненості, категоричності – **констатувальну** (*очевидно, очевидно-таки, правда, справді, звісно, безсумнівно, безперечно, найпевніше, їй-бо, воістину, ясна річ, звісна річ, ясне діло; як знаємо, як був твердо переконаний, як не крути і не верти*); компоненти, які містять оцінку повідомлюваного з точки зору мовця (*чого доброго, (собі) на жаль, на щастя, на щастя чи на жаль, (що) дивно, що найдивніше, Боже борони*) та з вказівкою на міру звичайності (*як завжди, як звичайно, як правило, як у нього траплялося, як не раз буває*) є засобами вираження **оцінної модальності**; та група вставних конструкцій, яка використовується з метою активізації уваги співрозмовника, відповідає **модальності діалогічної актуалізації** (*відійш, бачиш, бач, послухай мене, слухи (свиш), знаєш (знаш, знаєте), думаєте, щитай, помімаш (помімаєш, пунімаєте, помімаєте), дивись*).

Однак інші семантичні групи не виявляють єдності модального значення для усіх синтаксем і тому потребують подальшої класифікації. У зв’язку з цим у групі вставних синтаксем на позначення послідовності викладу думки, увиразнення істотної інформації та висновку ми виокремлюємо три види модальності: **актуалізаційно-видільну** (*правда, до речі, власне, по суті, головне, властиво, більше того, крім того, окрім цього, наприклад, приміром, відтак, однак, навпаки*), **висновково-результативну** (*зрештою, отже, отож, так-от*) та **модальність логічної систематизації** (*по-перше, по-друге, з одного боку, з другого боку*). Синтаксеми із вказівкою на джерело повідомлення були поділені на два види модальності: **авторизовано-оцінну** (*по-моєму, як на мене, на мою думку, як я казав, подумалося мені, бачу, застерігаю, кажу, подумалося, признаємося, скажемо, кажу я собі, скажу тобі*) та **переповідну**, у межах якої виділяємо підгрупи з конкретизованим (*на переконання, за визначенням + іменник, на + прикметник + переконання, за + прикметник + визначенням (на Кожухове переконання, за її визначенням), як казав/казала/каже, як звіщав, як стовістила + іменник чи словосполучення*) та неконкретизованим джерелом (*як сказано, як кожному відомо, самі знаєте, як мені казали, як то кажуть, як звіщалося*). Семантична група синтаксем із вказівкою на характер висловлювання або спосіб оформлення думок була розмежована на конструкції **авторизованої** (*скажімо так, (коли / можливо) сказати, сказати б (до речі), як уже мовилося, так би мовити, як уже мовилося*) та **оцінної модальності** (*образно, фігурально, алегорично, відверто, правду кажучи, (коли) сказати / скажу по правді, грубіше, м’яко кажучи, кажучи по-музички*). Варто зазначити, що модальні синтаксеми, які містять просторічні лексеми (*кажиця, напевно, конешно*), вживаються виключно у фразах персонажів, натомість автор використовує літературні синоніми (*здається, напевно, звісно*).

Виявлені на фразовому рівні закономірності функціонування модальних синтаксем стали основою для дослідження текстової модальності. За результатами

кількісного дослідження було встановлено, що в романі найчастотнішою семантичною групою є синтаксеми, які виражають невпевненість, сумнів, припущення (гіпотетична модальність), що пояснюється інтенціями автора заплутати читача, зумисне перекрутивши хід подій у першій “дії”, та зімітувати ймовірну недостовірність історії, почуті від друга, у другій “дії”. На противагу вставні конструкції констатувальної модальності вживаються значно рідше та часто заперечуються за рахунок поєднання із синтаксемами гіпотетичної модальності. Кількісно меншою є семантична група на позначення послідовності викладу думки, увиразнення істотної інформації та висновку. Прикметним є поєднання висновково-результативної модальності із гіпотетичною, що нівелює підсумок, оскільки надає висловлюванню значення сумніву: *“Аркадій Петрович був зображений у децю молодшому віці, ніж є тепер, отже, можливо, тієї пори, коли почав жити в цьому домі як простий квартирант і в цій кімнаті, що, здається, має призначення верші чи ятера для дурної риби”* [13, с. 138].

Автор може виявляти своє ставлення до персонажів, вживаючи вставні синтаксеми оцінної модальності в описах характерів, звичок і дій персонажів (*“<...> Людмилу підрубували, як дерево, невдатні її женишки, аж доки заломили цю, як на мене, світу душу”* [13, с. 212]), а також використовуючи ті або інші вставні конструкції у мовленні героїв. Ми провели статистичне дослідження модальних груп вставних синтаксем за героями твору та виявили, що всі головні герої, за винятком Адами, марковані одним чи двома найчастотнішими модальними значеннями, які безпосередньо характеризують персонажа. Адама, натомість, є нестатичним персонажем, тому простежуємо і відповідну зміну в модальних значеннях вставних синтаксем. Крім того, таке дослідження дозволило провести паралелі між головними героями. Наприклад, у мовленні невпевнених чоловіків – Єви та Вітьки – та молодого студента Івана – переважає гіпотетична та переповідна модальність: *“А може, – подумав пещально Кожух, приймаючи на обличчя теплого вітра, – отакі вони й бувають <...>”*; *“Собачатина, казав мені папка, — то лучче лікарство», — шепнув зашерхлими вустами Єва”* [13, с. 26]; *“Бо, може, мені у вас не сподобається”* [13, с. 126]. Натомість Пшоно, Федір та Аркадій, які намагаються впливати на думку інших, використовують переважно синтаксеми констатувальної модальності та модальності діалогічної актуалізації: *“Просили, поміаши, знайти їм квартиранта, а я на тебе давно око має”* [13, с. 142]; *“<...> раз вона висить, то, конешно, прийде, – і я піду”* [13, с. 136]; *“Бо отой пункт у баб, Кожушку, послухай мене, бо в мене голова хоч теперички зовсім гола, але не капустяна, як у тебе, – і є чорт їхній, а чорта чіпать ніззя. Все можна, а пункта, тоїсть чорта, – зась, поймає мене?”* [13, с. 49]. Простежуємо паралелі у ставленні Пшоно та Аркадія до жінок, які є “вразливим місцем” кожного із них – як наслідок у спілкуванні з ними або говорючи про них герої починають вживати вставні конструкції гіпотетичної модальності: *“Може, останешся, Адамо?”* [13, с. 24]; *“Я тут подумав, мать, — каже він, заплітаючи слова, — може, мені й правда, щоб не було у нас страстей, жениться не на тобі, а на Людочці?”* [13, с. 201]. Мовлення маскулінних жінок, Адами та Маруськи, марковане модальністю діалогічної актуалізації (*свиши, бачиши, самі знаєте*) та оцінною модальністю з погляду мовця, із вказівкою на себе як джерело інформації (*по-моєму*), а мудрість Людочки, на якій неодноразово наголошує автор, знаходить своє відображення у поєднанні вставних

синтаксем логічної систематизації та висновково-результативної модальності (*по-перше, по-друге, отже*), які надають її мовленню структурованості та зв'язності.

Отже, триаспектний розгляд модальності як граматикологічної, функційно-семантичної та лінгвотекстової категорії дає змогу зробити цілісні висновки щодо зв'язку семантичних та модальних значень вставних конструкцій із мовними інтенціями автора та персонажів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аристотель*. Метафизика / Аристотель ; пер. с др. греч. В.П. Карпов. – М. : Наука, 1975. – 164 с.
2. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М, 1955. – 416 с.
3. *Валгина Н.С.* Теория текста. Учебное пособие / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 250 с.
4. *Ваулина С. С., Девина О. В.* Авторская модальность как текстообразующая категория (к постановке проблемы) / С. М. Ваулина, О. В. Девина // Вестник Российского государственного университета им. И. Канта. – 2010. – № 8. – С. 13–21.
5. *Виноградов В. В.* Исследования по русской грамматике: Избр. тр. / В. В. Виноградов [Ред. тома Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1975. – 559 с.
6. *Гальперин И. Р.* Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – Изд. 5-е, стереотипное. – М. : КомКнига, 2007. – 144 с.
7. *Грамматика современного русского литературного языка* / Н. Ю. Шведова – М. : Наука, 1970 – 767 с.
8. *Домилівська Л. В.* До питання класифікації модальності в реченнях-конструкціях / Л. В. Домилівська // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2008. – №16. – С. 39–44.
9. *Золотова Г. А.* Категория модальности / Г. А. Золотова // Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М. : Наука, 1973. – С. 140–157.
10. *Краснова Т. И.* Субъективность – Модальность (материалы активной грамматики) / Т. И. Краснова. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2002. – 189 с.
11. *Теория функциональной грамматики*. Темпоральность. Модальность // [гл. ред. А. В. Бондарко] – Ленинград: “Наука”, 1990. – 264 с.
12. *Ткачук В. М.* Категорія суб'єктивної модальності / В. М. Ткачук. – Тернопіль, 2003. – 240 с.
13. *Шевчук В. О.* Фрагменти із сувою мойр : Театр прози: [роман] / Валерій Шевчук. – К. : Либідь, 2014. – 216 с.

Стаття надійшла до редакції 15.12.17

*Довгаль Е.А., студ.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

ГРАМАТИКОЛОГИЧЕСКИЕ И ЛИНГВОТЕКСТОВЫЕ ПАРАМЕТРЫ МОДАЛЬНЫХ СИНТАКСЕМ В РОМАНЕ “ФРАГМЕНТЫ ИЗ СУВОЮ МОЙР: ТЕАТР ПРОЗИ” В. ШЕВЧУКА

В статье рассмотрена модальность как триаспектная категория. Установлено связи между частотностью употребления вводных конструкций определённых семантических и модальных групп с авторскими интенциями и образами персонажей.

Ключевые слова: модальность, вводные конструкции, модальные синтаксемы, авторская модальность, образы персонажей.

**GRAMATIC AND LINGUAL TEXTUAL PARAMETERS OF MODAL
SYNTAXEMES IN “FRAGMENTS FROM FATES SCRIPTURES:
THEATRE OF PROZE” BY V. SHEVCHUK**

The article deals with the modality as the category that is analysed in phrases and text and includes three aspects. It establishes the connection of the frequency of the use of parenthetical structures of certain semantic and modal groups with the author's intentions and characters images.

Keywords: *modality; parenthetical constructions, modal syntaxemes, author's modality, characters' images.*

УДК 811.161.2

*Зелена Ю.В., магістрант
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ*

**ЛІНГВІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ІНТЕРНЕТ-ЖАНРІВ
СУЧАСНОЇ СОЦМЕРЕЖЕВОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

У статті розглянуто лінгвістичні особливості особистих повідомлень, коментаря та поста як інтернет-жанрів, що реалізуються в сучасних соціальних мережах – Facebook, Twitter, Instagram. Особливу увагу звернено на жанрову специфіку поста, наведено спробу класифікації постів за різними критеріями.

Ключові слова: *інтернет-комунікація, інтернет-лінгвістика, віртуальний жанр, соціальна мережа, пост.*

За останні 20 років Інтернет став невід'ємною частиною життя сучасної людини. Поширення Інтернету вплинуло на всі сфери, у тому числі сприяло появі нової площини комунікації.

Зараз доцільно говорити про явище **інтернет-комунікації**, яке Т. Колокольцева визначає як “поліфункціональне спілкування в електронному середовищі, для якого характерні дистанційність, опосередкованість, мультимедійність (і як наслідок – полікодованість повідомлень), гіпертекстуальність, різноманіття дискурсивних і жанрових утілень, а також можливість широкого варіювання за параметрами персональності / інституційності” [4, с. 5].

Дослідження інтернет-комунікації цілою низкою сучасних науковців (серед яких – Н. Ахренова, О. Горошко, С. Єлісєєва, О. Землякова, Л. Компанцева, Л. Іванов, Т. Колокольцева, Д. Крістал, М. Макаров, І. Олексенко, С. Херрінг, С. Чемеркін тощо) сприяло розвитку нового напрямку – **інтернет-лінгвістики** [3; 5]. Інтернет-лінгвістика – “напрямок інтегративного типу”, об'єктом вивчення якого є “електронна комунікація”, предметом – “лінгвістично релевантні особливості електронної комунікації на різних мовних рівнях”, і ставить за мету “опис і пояснення особливостей функціонування мови в Інтернеті” [3].

Цей напрям зараз активно розвивається, і в ньому з'являються нові теорії, зокрема в аспекті теоретичного осмислення основних понять і категорій. Одна з них – **“теорія віртуального жанрознавства”**, яку активно розробляють О. Горошко, Л. Компанцева, Л. Капанадзе, О. Лутовинова, Л. Щипіцина та інші. Ця теорія з'явилася власне в інтернет-дискурсі і має на меті опис наявних інтернет-жанрів та способів їх класифікації [2].

Поштовх до розвитку теорії мовленнєвих жанрів, тобто дослідження жанрів у дискурсі, а не лише як літературних форм, дала праця М. Бахтіна, в якій він розглядає жанр як “стійкий тип тексту, що об'єднаний єдиною комунікативною функцією, а також схожими композиційними і стилістичними ознаками” [1].

На позначення жанрів інтернет-дискурсу вживають кілька паралельних назв: віртуальний жанр, електронний жанр, інтернет-жанр, цифровий жанр, дигітальний / діджітальний (від англ. digital), мережевий жанр, гіпержанр, жанровий формат віртуального дискурсу, комунікативний сервіс Інтернету. Серед англomовних позначень – cyber-genre (кібер-жанр), web-genre (веб-жанр), digital-genre (діджітал-жанр) [2, с. 105-106].

У статті ми будемо вживати терміни “віртуальний жанр” (за аналогією до “віртуальне жанрознавство”, вживають О. Горошко, Л. Компанцева, О. Лутовинова) та “інтернет-жанр” (відповідно до “інтернет-комунікація”, “інтернет-лінгвістика”, також вживають О. Горошко, О. Жигаліна) як синонімічні поняття.

Однією з площин реалізації інтернет-комунікації є **соціальні мережі** (також соцмережі) – особлива форма організації спілкування в інтернет-просторі. На сьогодні немає єдиного визначення поняття “соціальна мережа”. Соцмережі розглядають як “гіпержанр” (О. Горошко, О. Жигаліна), “гіпертекст” (Т. Рязанцева), “комунікативне середовище”, “жанр” (В. Каптюрова), “комунікативний жанр” (Л. Щипіцина) тощо.

Ми погоджуємося з думкою О. Горошко, О. Жигаліної, які відносять соцмережу до гіпержанрів, поряд із веб-сайтом, блогом та електронною бібліотекою. Серед інтернет-жанрів вони виділяють електронний лист, форум, чат, дошки оголошень, рекламні банери, комунікацію з допомогою програм миттєвого обміну повідомленнями, віртуальну конференцію, пост і коментар [2, с. 115].

На наш погляд, соцмережу варто розглядати як гіпержанр, що має чітко визначені риси формального характеру (один домен, конкретний набір функціональних можливостей, канали публічного та особистісного спілкування тощо). Чітка організованість і функціональна обмеженість наближає соцмережу до веб-сайту, доступність і легкість створення контенту споріднює з блогом. Головною особливістю соціальних мереж є орієнтація на спілкування, що реалізується в характерних для соціальних мереж жанрах: пост, коментар та особисті повідомлення. Ми вважаємо їх саме жанрами, а не субжанрами чи жанроїдами.

Мета статті – проаналізувати лінгвістичну специфіку інтернет-жанрів (пост, коментар, особисті повідомлення), що реалізуються в популярних зараз соціальних мережах (Facebook, Instagram, Twitter).

Жанр **особистих повідомлень** – своєрідна інтернет-трансформація і поєднання традиційних епістолярних жанрів та усного побутового мовлення (зараз говорять про побутове електронне мовлення). На нашу думку, варто розмежовувати особисті

повідомлення офіційного характеру (звернення до незнайомих людей, потенційних партнерів, старших колег, наставників тощо) та побутового (спілкування друзів, однокласників, студентів тощо). Можна стверджувати, що більш поширеними є повідомлення побутового характеру, для яких властиві ті ж особливості, що й загалом для розмовного стилю інтернет-мовлення, які детально описав С. Чемеркін [7, с. 27-31]:

- використання знаків-символів, не характерних для писемної мови (смайли, емотикони, “стікери”, “гіфки” тощо);
- некодифіковане використання певних мовних знаків (один графічний знак може мати різне значення залежно від комунікативної ситуації);
- відсутність лінійності у спілкуванні (часто діалог між двома людьми може вестися паралельно на кілька тем);
- недотримання орфографічних та інших літературних норм (що здебільшого пояснюється технічними умовами);
- створення ефекту звукової мови (написання слів так, як вони вимовляються);
- використання певних словесних форм (найчастіше – звуконаслідування);
- специфічна синтаксична будова (тяжіння до телеграфного стилю);
- використання некодифікованих скорочень (які зрозумілі інтернет-користувачам);
- невідворотність у часі (втрата ознак ситуативності, що характерна для усного спілкування);
- редуплікація (використання великої кількості знаків для відтворення почуттів).

Особисті повідомлення офіційного характеру є більш нормованими та формальними, поєднують риси традиційного жанру ділового листа та інтернет-жанру електронного листа.

Оскільки особисті повідомлення – засіб міжособистісного спілкування, цей жанр є закритим, а тому складним для дослідження.

Коментар як інтернет-жанр досліджують і лінгвісти, і журналісти (зокрема Є. Дахалаєва, С. Карпоян, В. Мельник, Н. Рогачева, Л. Степанова, С. Фіялка, Л. Щипіцина тощо). Коментар існує як аналітичний жанр у системі традиційних медійних жанрів, тому для уникнення омонімічності Л. Степанова пропонує називати інтернет-коментар терміном “комент” (який уже давно усталився в мовленні інтернет-користувачів).

Для інтернет-коментаря (комента), на думку В. Мельника, характерні такі риси [6, с. 116]:

- оперативність;
- інформативність;
- лаконічність;
- аналітичність;
- експресивність.

Ми вважаємо, що зараз доцільно говорити також про суб’єктивність коментарів та їхній часто провокативний або рекламний характер, що пояснюється такими рисами інтернет-комунікації, як дистантність та анонімність. Незважаючи на те, що користувачі соцмереж залишають коментарі з власних сторінок (тобто автор одразу підписаний), досить популярним є явище створення додаткових несправжніх (фейкових) акаунтів у соцмережах із метою приховати власну особистість при коментуванні.

Одним із різновидів коментів у соціальних мережах, як зазначає В. Мельник, є коментар-комплімент для оцінювання фотографій інших користувачів [6, с. 116]. Варто додати, що зараз також за допомогою коментарів створюється залучення аудиторії та створення діалогу між автором публікації й коментатором або між кількома коментаторами. У наш час кількість коментарів до посту також впливає на його популярність: що більше коментарів і “лайків” набирає пост в Instagram та Facebook, то більша кількість користувачів його побачить.

Важливо зазначити, що віртуальний жанр “коментар” реалізується не лише в соцмережах, а й на веб-сайтах і в блогосфері. Саме його поширенням можна пояснити популярність серед дослідників.

Детальніше зосередимося на жанрі **посту**, адже це основний інтернет-жанр традиційних соціальних мереж (як Facebook, Twitter, Instagram), за допомогою якого відбувається особистісно-публічна та власне публічна комунікація.

Цей віртуальний жанр легше аналізувати, ніж особисті повідомлення, але він є набагато менш дослідженим, ніж коментар. Пост найближчий до блогу за своїми жанровими характеристиками, проте має ряд специфічних рис.

Важливо зазначити, що оскільки пост – власне інтернет-жанр, що виник і розвивається в різноманітних соцмережах, йому характерна певна універсальність і високий ступінь синкретизму, що передбачає розмитість жанрових меж і “вбирання” в себе елементів інших традиційних та інтернет-жанрів.

До жанрових особливостей посту можна віднести:

- реалізацію в соцмережах (постом також можна називати окремий допис у блозі);
- доступність (публікувати пост на особистій сторінці може будь-який зареєстрований у соцмережі користувач);
- певну обмеженість аудиторії, що регулюється налаштуваннями (залежно від налаштувань опублікований пост можуть бачити: лише “друзі” / “підписники” автора посту на особистій сторінці, лише учасники спільноти, лише зареєстровані користувачі, усі користувачі інтернету тощо);
- гіпертекстуальність (включає геотеги, хештеги, покликання, позначки людей / спільнот);
- зорієнтованість на зворотний зв’язок (очікування лайків, репостів, коментарів);
- інтерактивність (інші користувачі можуть впливати на контент через свої лайки, репости, коменти);
- креолізацію (найчастіше в пості поєднується текст і зображення);
- певну обмеженість кількості знаків (Twitter – 140 / 280, Instagram – 2000);
- відносну оперативність (можеш публікувати одразу, коли щось відбулося, й інші користувачі можуть коментувати одразу після публікації);
- часто наближення до розмовного мовлення: використання графічних знаків для відтворення емоцій (емотикони), звуконаслідувальних слів, порушення мовних норм, використання лексичних одиниць, що перебувають на межі / за межею норм літературної мови, які часто беруться в лапки тощо;

- динамічність (можна редагувати, змінювати навіть після публікації, робити репост на іншу особисту сторінку чи в спільноту).

Наша спроба класифікації різновидів посту ґрунтується на множинному підході з метою охопити все різноманіття постів:

I. За публічністю:

1. Особисті (розміщені на особистій сторінці для невеликого кола “друзів” – переважно реальних знайомих).

2. Особисто-публічні (розміщені на особистій сторінці з великою кількістю “друзів” та “підписників”, більшість із яких незнайомі).

3. Публічно-закриті (розміщені на публічних сторінках і групах з обмеженим доступом).

4. Публічно-відкриті (розміщені на публічних сторінках та групах із вільним доступом).

II. За формою:

1. Текст (стаття, відгук, вислів, цитата).

2. Зображення (картинка, текст на зображенні, мем).

3. Покликання (без коментаря, з коментарем, репост із коментарем чи без).

III. За тривалістю:

1. Постійні.

2. Тимчасові (автоматично зникають через 24 год.).

IV. За метою:

1. Інформаційні.

2. Розважальні.

3. Провокативні.

4. Рекламні.

V. За авторством:

1. Авторські.

2. Репост (із коментарем та без).

3. Пост-покликання (з коментарем та без).

VI. За оригінальністю:

1. Контентотвірні (оригінальні).

2. Контентопоширювальні (копіювання або поширення інших постів).

VII. За наповненням контентом:

1. Стаття.

2. Зображення.

3. Фото.

4. Мем.

5. Відео.

6. Аудіо.

7. Покликання.

8. Історія.

9. Відгук.

10. Реклама.

11. Анонс.

12. Сповідь.
13. Цитата.
14. Прохання.

Наведена класифікація неповна і передбачає подальше доповнення. Варто зазначити, що межі вказаних жанрових різновидів досить розмиті, вони часто можуть накладатися чи поєднуватися. Наприклад, стаття і зображення, відгук і відео тощо. Така гнучкість і неточність пояснюється особливостями інтернет-комунікації.

Отже, ми проаналізували особливості інтернет-жанрів, що характерні для сучасних соціальних мереж: особисті повідомлення, коментар, пост. Можна зробити висновки, що ці жанри поєднують у собі риси традиційних і нових жанрів. Поширення інтернет-комунікації та її динамічний розвиток дають підстави для нових досліджень у цьому напрямку. Особливо перспективним вважаємо вивчення жанрових особливостей поста, оскільки це основний жанр соцмереж, йому найбільше властивий синкретизм, динамізм і популярність серед інтернет-користувачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бахтин М. М.* Проблема речевих жанров [Електронний ресурс] / М. М. Бахтин // Собр. соч. – М.: Русские словари, 1996. – Т. 5 : Работы 1940-1960 гг. – С.159-206. – Режим доступа : http://philologos.narod.ru/bakhtin/bakh_genre.htm
2. *Горошко Е. И.* Виртуальное жанроведение : устоявшееся и спорное [Електронний ресурс] / Е. И. Горошко, Е. А. Жигалина // Вопросы психолингвистики. – М., 2010. – 2 (12). – С. 105-123. – Режим доступа : <http://iling-ran.ru/library/voprosy/12.pdf>
3. *Горошко Е. И.* Лингвистика Интернета : формирование дисциплинарной парадигмы [Електронний ресурс] / Е. И. Горошко // Текстология.RU [сайт]. – Режим доступа : <http://www.textology.ru/article.aspx?ald=76>
4. *Интернет-коммуникация как новая речевая формация* : Монография / Под ред. Т. Н. Колокольцевой. – М.: Флинта – Наука, 2012. – 328 с.
5. *Компанцева Л. Ф.* Интернет-лингвистика / Л. Ф. Компанцева – К. : Науково-видавничий відділ Національної академії СБ України, 2009. – 273 с.
6. *Мельник М. В.* Комментарий как жанр интернет-коммуникации [Електронний ресурс] / М. В. Мельник // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 7. – С. 113-117. – Режим доступа : <http://enpuir.pnu.edu.ua/handle/123456789/11209>
7. *Чемеркін С. Г.* Українська мова в Інтернеті : позамовні та внутрішньо-структурні процеси / С. Г. Чемеркін. – К., 2009. – 240 с.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2017 р.

*Зеленая Ю. В., магистрант,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА ИНТЕРНЕТ-ЖАНРОВ СОВРЕМЕННОЙ СОЦСЕТЕВОЙ КОММУНИКАЦИИ

В статье рассмотрены лингвистические особенности личных сообщений, комментария и поста как интернет-жанров, реализуемых в современных социальных сетях – Facebook, Twitter, Instagram. Особое внимание обращено на жанровую специфику поста, сделана попытка классификации постов на основе разных критериев.

Ключевые слова: интернет-коммуникация, интернет-лингвистика, виртуальный жанр, социальная сеть, пост.

LINGUISTIC PECULIARITIES OF WEB-GENRES IN MODERN SOCIAL NETWORKS

The article deals with linguistic peculiarities of private messages, comment and post as web-genres, which are used in modern social networks – Facebook, Twitter, Instagram. Particular attention is paid to the genre peculiarities of post; there is also an attempt to classify posts according to different criteria.

Key words: *Internet communication, Internet linguistics, web-genre, social network, post.*

УДК 81'442:811.162.3

Калениченко М. М., к. філол. н., асист.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ НА РІВНІ СИНТАКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

У статті проаналізовано змістову організацію безособового речення з урахуванням його формальних ознак, визначено категоріальні характеристики безособовості, способи та засоби її реалізації.

Ключові слова: *безособове речення, предикативна основа речення, семантична структура.*

У сучасній славістичній науці синтаксичний рівень залишається одним із найменш досліджених структурних рівнів слов'янських мов. Чимало актуальних проблем слов'янського синтаксису, що вимагають ґрунтовного теоретичного висвітлення низки питань, пов'язаних як із розумінням внутрішньо-синтаксичної організації односкладних, зокрема безособових, речень у слов'янських мовах, так і з проблемою моделювання відповідних синтаксичних одиниць, на жаль, не знайшли однозначного вирішення у науковій літературі.

Як показує аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, у сучасних дослідженнях моделі речення описуються переважно без урахування функціональних характеристик речення [3, с. 59; 5, с. 171-172]. Таке ігнорування важливого аспекту синтаксичних одиниць позбавляє дослідників можливості дати поглиблену інтерпретацію багатьох типів речень, зокрема безособових, які будуються за однією і тією ж структурною моделлю, але розрізняються характером синтаксичних функцій своїх компонентів, на що неодноразово звертали увагу дослідники [4, с. 29; 1, с. 5].

У слов'янському мовознавстві безособові конструкції ґрунтовно досліджено в аспекті їх формально-граматичної організації (В. В. Бабайцева, Л. І. Василевська, Є. М. Галкіна-Федорук, Ю. В. Локшин, Г. М. Чирва, Я. Бауер, Ф. Данеш, В. Шмілауер та ін.). Вивчення структурних параметрів безособових речень у слов'янських

мовах відбувалося у межах встановлення специфіки лексико-граматичних засобів, що оформлюють граматичний центр безособових одиниць, виявлення їх синтаксичної маркованості, співвіднесеності з іншими односкладними комунікативними одиницями, сфери поширення різних змістово-граматичних видів окремих типів безособових конструкцій, а також частоти їх вживання в різних стилевих різновидах.

Чеські синтаксисти визначають безособове речення як односкладну синтаксичну конструкцію з предикативною основою, що виражає дію (буття), стан (ознаку) дійсності безвідносно або опосередковано-відносно до діяча, носія стану [5, с. 171-172]. Специфіку безособових речень щодо інших односкладних дослідники чеського синтаксису визначають як спосіб вираження дії чи стану як незалежних від діяча, носія стану, що передбачає два плани: безвідносність до суб'єкта дії, стану й опосередковану відносність до нього [5, с. 172-173].

Як аргументовано стверджується в основних граматиках чеської мови, головним і неподільним компонентом, що організовує граматичні зв'язки у безособовому реченні і виражає його основний зміст, є предикат. Другорядні члени речення, необхідність яких обґрунтовується у реченні вимогами предиката, які випливають із його валентності, створюють разом із предикатом основну реченнєву структуру або мінімальну реченнєву структуру, що кваліфікується як реляційна структура речення [5, с. 21]. Пор.: *Sněží* (M. Majerová: 61); *Prší* (H. Pavlovská: 40); *Šlo o peníze* (V. Vančura: 21); *Hrobníka bolelo skoro všude* (B. Říha:75); *Doma se nevařilo* (M. Majerová:115); *Ráno mě bolí v břiše* (D. Šlosar:61); *Bývalo mu líto* (P. Kles: 74); *Včera přšelo* (V. Vančura: 36); *Podařilo se nám zastavit taxíka* (I. Klíma: 88).

На той факт, що принцип системності в дослідженні простого, зокрема безособового, речення передбачає застосування методу синтаксико-семантичного моделювання, пов'язаного зі встановленням моделей речення як абстрактних синтаксичних зразків, за якими можуть бути побудовані окремі мінімальні відносно закінчені речення, вказують майже всі дослідники слов'янського синтаксису, які займаються питаннями синтаксичного моделювання речення, констатуючи, що модель речення повинна включати мінімальну кількість конститутивних компонентів [4, с. 10; 5, с. 13].

Дослідники вважають, що на абстрактному рівні синтаксико-семантичного моделювання основні типи мінімальних реченнєвих структур формуються з дієслівного предиката і реалізаторів його функціонально-синтаксичних позицій, які мають характер членів речення (безвідносно до їх морфолого-синтаксичного оформлення [4, с. 29; 1, с. 19; 5, с. 28-29]. На жаль, все ще дискусійним залишається питання про члени речення, які слід зараховувати до мінімальної реченнєвої структури. Так, Л. Теньєр, один із засновників лінгвістичної теорії валентності, поділяючи члени речення на актанти і сирконстанти, до структури валентної моделі зараховував лише перші. Схожої думки дотримувався і словацький синтаксист Е. Пауліні, який першим обґрунтував доцільність використання теорії валентності у чеській і словацькій граматичній науці. Е. Пауліні на основі аналізу повнозначних дієслів вдалося поєднати змістовий та формальний аспекти явища, названого ним як спрямування дії. Дослідник зазначав, що дія як динамічна ознака предмета в просторі не існує самостійно, тому при ній потрібно визначити чи призначити предмет, на який вона спрямовується, виходячи або з позиції агенса (виконавця дії), або пацієнса, та

визначає інтенцію як факт, коли дієслово чи предикат вимагає або не вимагає вираження агенса або пацієнса своєї дії [6, с. 16]. Й. Ружичка, розвиваючи теорію інтенції Е. Пауліні, звернув увагу на її синтаксичний аспект, зокрема на такі моменти, як невідповідність інтенційного типу і будови речення та можливість модифікації певних інтенційних типів дієслів. Трохи пізніше чеські синтаксисти Я. Бауер, М. Грепл та В. Шмілауер, в основному погоджуючись з обґрунтованими поняттями теорії валентності та доцільністю її використання в лінгвістичній славистиці, відзначали, що валентно-зв'язаними слід вважати всі облігаторні компоненти, які мають характер конститутивних. При цьому основні інтенційні типи мінімальних реченнєвих структур конституюються з дієслівної дії та її учасників партиципantів (функціонально-семантичних позицій, які мають узагальнений характер агенса, носія дії чи стану, пацієнса, адвербіалізатора і кваліфікатора [4, с. 25, 30-31; 1, с. 22].

Ці спостереження стосуються й слов'янських односкладних речень дієслівного типу, в яких зберігається характер інтенційної дієслівної дії, здатність відкривати певну кількість функціонально-семантичних позицій для заповнення їх відповідними учасниками-партиципантами.

Як відзначається в лінгвістичній богемістиці, інтенційні й валентні структури корелюють між собою, утворюючи комплексні мінімальні реченнєві структури [1, с. 24; 4, с. 30-33; 5, с. 34-35]. Кореляція компонентів валентних й інтенційних структур між собою свідчить про тісний зв'язок між семантичною і формально-синтаксичною організацією речення. Відповідно, порушення прямої відповідності між компонентами інтенційних і валентних структур передбачає модифікації мінімальних реченнєвих структур. У чеському синтаксисі морфолого-синтаксичні реалізації основних валентних типів мінімальних реченнєвих структур і лексико-семантичні реалізації основних інтенційних типів мінімальних реченнєвих структур послідовно визначаються на конкретному рівні синтаксико-семантичного моделювання речення.

На думку дослідників-славістів, встановлення якісних і кількісних структурних характеристик моделей речення у слов'янських мовах має враховувати особливості морфолого-категоріального оформлення компонентів мінімальних реченнєвих структур, оскільки одні морфологічні категорії є синтаксично релевантними і впливають на встановлення й розрізнення моделей, наприклад, категорія відмінка іменника, а інші – іменні категорії роду і числа, дієслівні категорії особи, числа, роду, виду, способу, часу тощо – лише зумовлюють внутрішньо-модельні зміни, не порушуючи єдності моделі [1, с. 25; 4, с. 34-38]. Уживаючись разом із приєменниками і без них, відмінкові форми іменників виступають основним засобом реалізації й диференціації мінімальних структур і їх модифікацій, причому називний відмінок як прямий оформлює лівовалентний компонент, а родовий, давальний, знахідний, орудний і місцевий як непрямі – правовалентні [4, с. 50]. Важливим елементом інтенційно-валентної теорії взаємодії членів речення є той факт, що крім відмінкових і приєменниково-відмінкових форм в оформленні й розрізненні структурних моделей речення можуть брати участь також прислівники, прикметники, інфінітивні й підрядні частини складних речень [1, с. 26]. Адже категоричність деяких тверджень щодо особливої ролі відмінків у формуванні мінімальних реченнєвих структур не завжди є переконливою, оскільки структурна модель здатна накладати обмеження

на конкретний лексичний матеріал, який заповнює її функціонально-синтаксичні позиції, зокрема, наприклад, дієслово сприяє формуванню семантичних груп, тим самим керуючи тим чи іншим відмінком [4, с. 54; 1, с. 27].

Такі теоретичні узагальнення чеських граматистів узгоджуються з думкою І. Р. Вихованця, який, на матеріалі української мови, обґрунтовує і відстоює тезу про те, що саме дієслова є головними носіями валентності в реченні, у той час як інші носії валентності – прикметники, прислівники та іменники – набувають валентних властивостей лише у зв'язку з дієсловом, тобто внаслідок їх переміщення у первинну для дієслова предикативну позицію [2, с. 123].

Нагадаємо, що в чеській та українській мовах, як і в інших слов'янських, семантико-синтаксична валентність предиката означає його здатність сполучатися з іншими словами, мати певне число відкритих позицій, які можуть або мають заповнюватися одиницями відповідної семантичної природи, а здатність дієслова задавати певну кількість функціонально-семантичних позицій для заповнення їх учасниками дії на семантико-синтаксичному рівні – його інтенцію, тобто саме предикат визначає кількісний склад компонентів речення та їх семантичні функції [4, с. 8 – 9; 5, с. 21 – 26].

Враховуючи валентно-інтенційні властивості дієслів-предикатів, дослідники визначають набір моделей речення, або мінімальних реченневих структур (*základová větná struktura*), за якими утворюються мінімальні, але достатні в структурному та інформативному відношенні речення [5, с. 21; 1, с. 18].

На думку більшості вчених-славістів (Й. Ф. Андерша, Г. Белічової, Ф. Данеша, І. Р. Вихованця та інших) доцільно розрізняти два рівні синтаксико-семантичного моделювання речення, у тому числі й безособового – абстрактний і конкретний: на першому рівні виділяються абстрактні валентні й інтенційні типи мінімальних реченневих структур, а на другому – їх конкретні морфолого-синтаксичні й лексико-семантичні реалізації, тобто конкретні структурні й семантичні моделі (*typy základových větných struktur*) [5, с. 170; 1, с. 20-24].

Наші спостереження над структурно-семантичними характеристиками односкладних безособових речень у чеській мові дозволили виділити основні ознаки, які визначають цей структурний тип речення серед інших односкладних і можливості його видозмін. Найважливішою структурною ознакою безособових речень у чеській мові вважається наявність тільки одного головного предикативного компонента, що підпорядковує інші компоненти, якщо вони є у реченні, напр.: *Zdálo se* (В. Řiha: 144); *Prší* (Н. Pavlovská: 40); *Zetmělo se* (R. Jesenská: 53); *Sněží* (M. Majerová: 61); *Hřímalo* (V. Vančura: 102); *Tmělo se a tmělo* (K. Sezima: 127). На відміну від інших типів односкладних речень, такий безособовий структурно-граматичний центр не дозволяє введення у структурну схему другого полярного компонента.

Іншою дуже важливою диференціювальною ознакою безособового речення в чеській мові є транспозиція потенційного підмета в додаток, найчастіше у формі давального відмінка, напр.: *Ulevilo se mi* (R. Jesenská: 57); *Bylo jí souzeno se státí světici* (J. K. ze Lvovic: 13); *Zatmělo se jí v očích* (L. Ziková: 22), або родового, напр.: *Sešlo se tu tolik zlých paní ...* (Mája Z.: 40); *Hrobníka bolelo skoro všude* (В. Řiha: 75); *Zkratek se užívalo nejčastěji u názvů spolků* (D. Šlosar: 97), або знахідного, напр.: *Ráno*

mě bolí v břiše (B. Říha: 61); *Mrzelo mě ...* (I. Klíma: 212); або орудного, напр.: *Vonělo tu pochybem větrů* (M. Majerová: 100); *Dýchalo tu zmarem* (I. Klíma: 76), або місцевого, напр.: *V následných procesech bylo odsouzeno přes 600 lidí* (P. Tigrid: 54); *Ve všech třech tábořech se umíralo snadno a rychle* (B. Říha: 14). У таких конструкціях головний член безособового речення не залежить від інших членів речення та утворює структурну основу речення без їх допомоги.

У лінгвістичній літературі відзначається, що поверхневу структуру безособового речення у слов'янських мовах визначають дві позиції – позиція головного члена і позиція другорядного члена й, відповідно, два члени речення – головний і другорядний. Наявний другорядний член безособового речення поширює предикативне ядро речення або другорядні члени речення, які поділяються на детермінантні та прислівні другорядні члени. Аналізуючи відповідні синтаксичні одиниці в українській мові, І. Р. Вихованець стверджує, що позиція детермінанта в безособових реченнях характеризується пов'язаністю з трансформацією складного речення через згортання однієї з предикативних частин, а ускладнене детермінантами безособове речення становить семантично складну конструкцію з двома або більше предикатами.

На нашу думку, теоретичні узагальнення відомого українського синтаксиста повною мірою співвідносяться з результатами досліджень чеських безособових речень, у яких детермінанти поєднуються з головним членом безособового речення слабким підрядним зв'язком за допомогою прилягання, а позицію детермінанта здебільшого займають синтаксичні й аналітичні прислівники. Адже детермінанти в чеських, як і в українських, безособових реченнях не мають фіксованої позиції й можуть вказувати на характеристики суб'єкта. За наявності декількох детермінантів позиція кожного з них визначається близькістю або віддаленістю від головного члена безособового речення [4, с. 18-19].

Відомо, що специфіку підрядного зв'язку у слов'янських мовах відбиває сильний характер зв'язку з його типовою формою – керування, яке виявляється в тому, що опорний компонент вже за своєю лексико-граматичною природою вимагає залежного компонента в певній формі для розкриття свого змісту, тобто опорний компонент містить у собі потенцію керування [4, с. 17-18]. Пор.: *Zatmělo se jí v očích* (L. Ziková: 22); *Sklaplo mu v hlavě* (K. Mašek: 70); *Na chvíli jí blesklo mozem* (K. Sezima: 160).

Дослідження безособових речень на тлі інших чеських односкладних структур виявило сильний характер підрядного зв'язку в тих випадках, коли позиція залежного компонента виражена формою знахідного відмінка. При цьому напівпериферійну позицію займають компоненти, які поєднані не тільки з самим опорним компонентом, а й із залежними від нього словами. Напр., у реченні *Množství jablek, broskví a mukyní strženo bylo se stromů tíhou a dojrálostí* (J. Opolský: 235) компонент *se stromů* залежить від комплексу *Množství jablek, broskví a mukyní strženo bylo*. У периферійній позиції залежного компонента словосполучення функціонує орудний відмінок, що поєднується з опорним компонентом разом із залежними від нього словами формою слабкого керування. У реченні *Množství jablek, broskví a mukyní strženo bylo se stromů tíhou a dojrálostí* компонент *tíhou a dojrálostí* залежить від комплексу *Množství jablek, broskví a mukyní strženo bylo se stromů*.

Реалізація слабого підрядного зв'язку у словосполученнях із проекцією на структуру чеського безособового речення відбувається за допомогою узгодження, вибір якого зумовлюється морфологічними факторами: *komu se dostane čeho od koho* [4, с. 53]. Пор.: *Vždyť se vám dostalo výhodného pozadí* (F. Šrámek:288). Це явище простежується і в інших слов'янських мовах за умов, коли виражений прикметником (із синтаксичними формами роду, числа і відмінка прикметника) залежний член словосполучення поєднується з опорним іменником, а форми роду, числа і відмінка прикметника визначаються формами роду, числа і відмінка опорного іменника.

У чеських безособових одиницях, крім головного члена, другорядних членів речення (детермінанта і прислівного другорядного члена), у позиційній структурі речення виділяються також позиції опорного члена та опосередкованого другорядного члена речення, які не змінюють якісної структури безособового речення, видозмінюючи його лише в кількісному плані [5, с. 13; 1, с. 25]. Опорні члени у структурі безособового речення поєднуються за допомогою сурядного зв'язку, який не вносить якісних змін, а тільки поширює речення через введення до його складу нових членів, однорідних у формально-граматичному плані.

Така особливість структури чеських безособових речень, очевидно, може кваліфікуватися як спільнослов'янська, оскільки простежується і в східнослов'янських мовах, зокрема в українській, коли опосередкований підрядний зв'язок характеризується нерівноправністю поєднаних ним членів речення, один із яких (залежний) підпорядковується опорному, з одного боку, і через посередництво опорного співвідноситься з предикативним ядром безособового речення. Пор. чеське *Bylo mu uloženo vyplatit oslovenému dlůh, vlastně jen dvacet korun* (V. Dyk: 262) і українське *Видано діарій письменника, тобто його щоденникові записи*.

На формально-граматичному рівні предикат у чеських безособових реченнях може ускладнюватися фазовими дієсловами. До складу предикативної основи обов'язково входить дієвідмінюване дієслово, хоча у визначенні категоріальної належності головного предикативного члена мають розрізнятися предикативні основи з власне безособовими та невласне безособовими дієсловами, предикативними прислівниками, предикативними формами на -по, -to, поєднанням модальних компонентів з інфінітивом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Андерш Й. Ф.* Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – К. : Наукова думка, 1987. – 190 с. 2. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с. 3. *Павлов В. М.* Субъект в безличных предложениях // Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность/неопределенность [Под ред. А.В. Бондарко] – СПб. : Наука, 1992. – С. 71-100. 4. *Běličová H.* Semantická struktura věty a kategorie pádu / H. Běličová. – Praha: Academia, 1982. – 160 s. 5. *Mluvnice češtiny. Díl 3. Skladba.* – Praha: Academia, 1987. – 746 s. 6. *Pauliny E.* Štruktúra slovenského slovesa. Štúdiá lexikálno-syntaktická / Eugen Pauliny. – Bratislava: Slovenská akademie vied a umení. – 1943. – 113 s.

*Калениченко М. М., к. филол. н., ассист.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

БЕЗЛИЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА УРОВНЕ СИНТАКСИКО- СЕМАНТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

В статье проанализирована смысловая организация безличного предложения с учетом его формальных признаков, определены категориальные характеристики безличности, способы ее реализации.

Ключевые слова: *безличное предложение, предикативная основа предложения, семантическая структура.*

*Kalenychenko M. M., PhD.
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

IMPERSONAL SENTENCES AT THE LEVEL OF SYNTACTIC-SEMANTIC MODELING

Interesting organization of the impersonal sentence with its formal indications is analysed in this article. The categoric characteristics of lack of personality, the methods and ways of its realization.

Key words: *impersonal sentence, predicative stem of a sentence, semantic structure.*

УДК 811.161.2'373.613 : 821-312.4 (477)

*Кіча А. В., студ.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКОМУ ТЕХНОТРИЛЕРІ

Стаття присвячена функціонуванню іншомовної лексики в технотрилєрі. Звернено увагу на технотрилєр як новий жанр української літератури. Проаналізовано стилістичне використання іншомовних лексем.

Ключові слова: *трилєр, технотрилєр, запозичена лексика, варваризм, екзотизм.*

Вплив іноземних мов як основного чинника глобалізаційного процесу помітний у всіх сферах мовної комунікації. Для кожної мови процеси взаємовпливів є індивідуальними. Як і кожна інша мова, українська не може оминати впливу мови міжнародного спілкування – англійської. Також розвиток сучасного українського суспільства неможливий без впливів європейських мов, що відбуваються за участю українських поетів та письменників, які вводять іншомовні елементи до своїх текстів.

Актуальність дослідження визначається необхідністю з'ясування місця та функцій іншомовної лексики в українському технотрилєрі, який є новим для української літератури жанром. Адже іншомовні елементи використовуються не лише як

запозичені синоніми до вже наявних понять або нові номінативні лексеми, а й часто є засобами стилізації та можуть виконувати найрізноманітніші функції.

Об'єктом дослідження вибрано тексти українських технотрилерів.

Предметом дослідження статті є іншомовна лексика.

Матеріалом дослідження слугували тексти українських технотрилерів автора Максима Кідука: “Твердиня”, “Бот”, “Жорстоке небо”.

Наукова новизна полягає в необхідності дослідження мови текстів, які належать до жанру технотрилера, оскільки це новий і малодосліджений жанр української літератури.

Постановка завдання полягає у визначенні основних функцій, які виконують іншомовні лексеми в тексті технотрилера, а також з'ясуванні їх стилістичного навантаження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжному та українському мовознавстві останніх років питання передумов для розуміння процесу вживання та адаптації іншомовних слів на семантичному рівні за законами мови-реципієнта висвітлено в роботах Б. М. Ажнюка, Л. М. Архипенко, Н. І. Ашиток, О. Е. Біржакової, С. П. Гриценко, Л. П. Єфремова, І. М. Кочан, М. П. Кочергана, О. Д. Пономаріва, С. В. Семчинського, В. П. Сімонок, О. В. Степанюк, О. А. Стишова.

Наукові результати. Трилер є таким різновидом прози, який довго залишався без уваги мовознавців. Літературознавці активно досліджують жанрові особливості трилера, його композиційну специфіку, порівнюють трилер з детективом тощо.

На сьогодні існує багато видів трилерів: юридичний, шпигунський, пригодницький, медичний, романтичний, політичний, історичний, релігійний, містичний, психологічний, технотрилер, трилер-катастрофа [7].

Технотрилер демонструє взаємодію людини з реально існуючими технологіями, а насамперед – фатальні помилки в цій взаємодії, що призводять до техногенних катастроф. Це жанр, у якому використовуються теми наукової фантастики, воєнної повісті, пригодницького роману та специфічні мовні засоби, які повинні викликати у глядачів або читачів тривожне очікування, напругу, страх. Порівняно з іншими жанрами, у технотрилерах велика увага приділяється технічним описам. У таких творах широко розкриваються принципи роботи техніки, закономірності функціонування живих організмів, причини виникнення тих чи інших природних явищ. Батьком цього жанру вважається Майкл Крайтон [6].

Для української літератури цей жанр є новим. Якщо зразки трилера ми можемо віднайти у багатьох сучасних українських письменників (зокрема в сучасній детективній прозі), то технотрилер представлений тільки у творчості Макса Кідука.

Макс Кідрук – інженер за освітою, тому не дивно, що жанр технотрилера переважає в його творчості. Особливої уваги заслуговують такі твори, як “Твердиня”, “Бот” та “Жорстоке небо”, оскільки вони найяскравіше виявляють ознаки жанру. Ці тексти насичені термінологією, численними примітками автора, тлумаченнями термінів. Зустрічаємо в тексті й велику кількість назв техніки та тексти мовою оригіналу. Це і тексти англійською мовою: – *Okay... I see...*¹ – *повідь відповів незнайомець.* – *He's*

¹ (англ.) Так... Я бачу...

*so young*¹ [3]; й іспаномовні фрази, на зразок: – *No entiendo, señor*², – *відповідь єдине, що спромігся згадати, програміст, мнучи пачки пальцями* [3]; також можемо зустріти елементи французької мови: – *Qu'est-ce-que vous faites?*³ – *ледве виштовхуючи слова крізь тонкі посинілі губи, прошепотів він.* [4].

Загалом лексика технотрилерів Макса Кідрука є надзвичайно різноманітною: зустрічаємо професіоналізми, топоніми, жаргонізми, розмовну лексику, іншомовні слова тощо. Для нас є цікавим саме іншомовний компонент та його функціональне навантаження, оскільки він є малодослідженим, зокрема у вказаному жанрі української літератури.

Варто зазначити, що серед іншомовних компонентів слід розрізняти іншомовні слова та запозичену лексику.

Запозичені слова – це іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила. Вони не сприймаються мовцями як чужорідний елемент і не потребують пояснення щодо форми і значення. На відміну від іншомовних слів, які розглядаються у спеціальних словниках, запозичені слова подаються у спеціальних словниках разом із питомою лексикою [8].

Іншомовні слова – це слова з іноземних мов, які, на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцями як чужорідні й зберігають ознаки свого походження. Це виявляється як у їхній формі, так і у семантиці [8].

До іншомовної лексики відносимо також варваризми та екзотизми.

Під **варваризмом** розуміється іноземне слово або вислів, які не стали загально-вживаними, повністю не засвоєні мовою. **Екзотизми** – слова та вислови, які запозичені з інших мов, але позначають предмети та явища неукраїнської дійсності (наприклад, найменування грошових знаків, житла тощо) [1]. Така іншомовна лексика широко використовується для опису елементів культури, традицій або створення місцевого колориту. Однак, варваризми та екзотизми не вживаються в українських текстах досить часто.

Відповідно до мети цього дослідження звертаємо увагу не на походження іншомовних лексем, а на їх основні функції в мові українських технотрилерів та зупиняємося на їх стилістичних особливостях. Класифікувати вибрані іншомовні елементи можна за різними критеріями, однак у цьому дослідженні звертається увага на функції цих лексем у тексті. У статті користуємося такою класифікацією, за основу якої взято функціональний критерій:

- функція документалізації;
- функція створення місцевого колориту;
- функція екзотизації;
- функція евфонізації;
- функція евфемізації;
- функція встановлення зв'язку зі світовою культурою;

¹ (англ.) Він такий молодий.

² (ісп.) Не розумію, пане.

³ (фр.) Що Ви робите?

- функція створення комічного ефекту;
- функція fascinaції [5];

Далі кожну з функцій розглянуто детальніше та проілюстровано прикладами.

Функція документалізації.

Це одна з найпоширеніших функцій іншомовної лексики в сучасній художній прозі. Письменник домагається більш точної, “документальної” презентації реалії завдяки тому, що подає назви мовою оригіналу, даючи змогу читачеві долучитися до описаної дійсності. Також без перекладу автори вживають власні назви, антропоніми, назви технічних засобів, терміни. Майже завжди ці елементи є загальновідомими і мають українські відповідники: – *От уяви... тут просто з прірви випурхує розтудийого-мату цілий грізлі, а ти такий – хоп! – чувак, йди гуляй, у мене bear spray, і дістаєш свою присмаку* [2]; – *Чотириста нуебо-солів, аміго* [2]; *Вгорі проступали темно-зелені написи «DWELLING BUILDING» і «GATE 01»* [3].

Також автор часто подає топоніми без перекладу: *Досягнувши лагуни Баррос-Негрос, повертаємо і вибираємося на трасу, що сполучає Сан-Педро і Paso Sico* [3].

Варто зазначити, що особливу увагу в технотрилері відведено скороченням та їх тлумаченню, адже сам жанр передбачає точність такої інформації: *Втім, зиркаючи на роздрукований під час передпольотної підготовки погодний звіт METAR⁴ [4]; Він першим із новітніх українських літаків отримав сертифікат типу від EASA⁵, що відкрило доступ на європейські ринки [4].*

Функцію документалізації також виконують точно передані назви компаній, установ, продуктів, брендів. Ця група є досить великою, тому варто згрупувати приклади для кращого розуміння їх функцій.

У технотрилері найбільшу групу серед власних назв становлять **назви технічних засобів** (зброя, літаки, технічне обладнання, машини та інші транспортні засоби), адже жанр технопрови має подібні риси з науково-популярною літературою чи жанрами наукової фантастики. Наприклад: *За двадцять хвилин після зльоту напакований журналістами “Sukhoi Superjet” врізався в гору неподалік Джакарти, [4]; У кожному на колінах лежав чорний дробовик “Mossberg 500” [3].*

Звісно, автор не уникає використання назв компаній зі світовими іменами: *Для вашої дружини, капітане, я вибрала “Dolce Gabana Light Blue” [4]; Авер’янов крутив у руках iPhone [3].*

Функцію документалізації також виконують **дослівно передані фрази та вислови героїв**, якщо вони добре володіють іноземною мовою або їх рідна мова не українська. Наступні приклади можна класифікувати за джерелом іншомовної лексики.

1. Елементи англійської мови: – *Cabin crew, seats for departure⁶, – відімкнувши мікрофон, нагадав другому пілотові [4].*

2. Елементи французької мови: *І знову незрозумілі французькі титри: “L’avion ukrainien s’est écrasé près de Paris le deuxième jour de vol. Il y a des victimes”⁷ [4].*

⁴ **METAR** (англ. METeorological Aerodrome Report – метеорологічний аеропортовий звіт) – уніфікований код для передавання інформації про фактичну погоду на аеродромі.

⁵ **EASA** (англ. European Aviation Safety Agency) – Європейська агенція авіаційної безпеки.

⁶ **Cabin crew, seats for departure** (англ.) – Екіпаж, зайняти місця для зльоту.

⁷ (фр.) Український літак розбивається під Парижем на другий день польотів. Є жертви.

3. Елементи іспанської мови: – *Es un regalo... hay para todos*¹, – смиренно, і разом із тим урочисто показав він, ткнувши гроші Тимуру [3].

Функція створення місцевого колориту.

Національна їжа і напої, традиції є ефективним засобом створення місцевого колориту. Іншомовні лексеми, що виконують роль соціокультурних маркерів, стають символами певного народу чи соціальної групи [5].

В українському трилері зустрічаємо мову персонажів із власними світоглядно-психологічними і лінгвістичними особливостями, які підкреслюють авторську оцінку характеру персонажа. Також сюди відносимо лексику, яка вказує на національну належність або має на меті передати національний колорит: *О 13:06 сієста закінчила* [2]; *Марсель вибрав на свій смак молоде вино – божолé нувé* [4].

Функція екзотизації.

Екзотизми, звичайно, не мають синонімів у мові-реципієнті, не входять у лексико-стилістичні парадигми і тому не є виразними засобами даної мови, проте можуть бути використані для створення тих чи інших стилістичних прийомів [5].

Вони вводяться Максом Кідруком з метою підкреслення екзотичного характеру зображених сцен, явищ, дій, індивідів: *На півдні простяглась біла солончакова пустеля (те, що чилійці називають salar)* [3]; *Мігель за молодості, підробляючи у притулку для людей за вадами слуху, вивчив як амслен*², так і чилійську мову жестів [3].

Функція евфемізації.

Евфемізм – це заміна грубих, вульгарних, різких слів та висловів, які є недоречними чи неприйнятними в певній ситуації, контексті, м'якшими. Деякі іншомовні слова успішно виконують роль евфемізму та є естетичним заміником вульгарних, лайливих одиниць: – *This guys are fucking billionaires*³, – задумливо показав Сьома [2]; – *Joder*⁴! – лайнувся охоронець, побачивши, наскільки низько вони розпласталися [2].

Також в українському технотрилері трапляються іншомовні вигуки або звертання, які не несуть вульгарного відтінку, проте вживаються переважно підлітками та молоддю, не є літературною нормою: *Ледь почервонівши, Левко кивнув: – Уер!* [2].

Функція створення комічного ефекту.

Використання слів іншомовного походження часто пов'язане з комізмом певної ситуації. Саме іншомовні лексеми у вустах героїв можуть яскраво підкреслити їх характер та вдачу або вдало змалювати ситуацію, до якої герой потрапив. Також за допомогою такого прийому автор може забезпечити читача інформацією про освіту та розумові здібності героя, що також може стати маркером комічного: – *Буенос ночес! Е-е...тут... блін, як же йому пояснити?* [2]; – *О, амірос, ви тільки подивіться* – [2].

Висновки. На основі здійсненого дослідження можна зробити висновок, що найбільша кількість іншомовних лексем в українському технотрилері виконує функцію

¹ (ісп.) Це подарунок... Тут вистачить для всіх.

² **Амслен** – американська мова жестів (англ. American Sign Language), використовується глухонімими Канади та США. Зазвичай кожна країна має власну мову жестів, навіть ті держави, що мають одну й ту саму офіційну мову.

³ (англ.) Чортові мільярди!

⁴ (ісп. груб.) Дідько!

документалізації. Варто зазначити, що це зумовлено жанровими особливостями трилера, який передбачає точну та лаконічну передачу інформації, стислість та конкретику в описах. До іншомовних слів, які виконують функцію документалізації, відносимо абревіатури, назви компаній, підприємств, брендів, технічних засобів і транспорту, а також дослівно передану мову героїв, якщо вона не виконує комічної функції.

Також було розглянуто стилістичні можливості іншомовної лексики у технотрилері. Можна відзначити, що іншомовні елементи у технопрозі найчастіше виконують травестійну та комічну функцію у створенні мовного портрета героя, через іншомовні вкраплення в його мову. Іншомовні слова в такому разі таки відіграють певну стилістичну функцію, їхній вибір є соціально маркованим, оскільки вживання мовних засобів відповідає особливостям мовної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
2. Кідрук М. Твердиня: роман / Макс Кідрук; перedm. Г. Пагутяк. – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 592 с.
3. Кідрук М. Бот: роман / Макс Кідрук; перedm. І. Герашенко. – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2012. – 480 с.
4. Кідрук М. Жорстоке небо: роман / Макс Кідрук; перedm. А. Любки. – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. – 608 с.
5. Семантика та стилістичні функції запозичень у мові української постмодерністської прози: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Наталія Василівна Гудима. – Чернівці: Б. в., 2011. – 20 с.
6. Українська та світова література в сучасному контексті: матеріали II Всеукр. наук.–практ. конф. (Ніжин, 15 бер. 2013 р.) / відп. ред. Т. І. Бутурлим. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. – 134 с.
7. Чечельницькая Т. Триллер – концепция стиля / Татьяна Чечельницкая [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.proza.ru/2011/.
8. Українська мова. Енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um41.htm>.

*Кича А. В., студ.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ИНОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКИ В УКРАИНСКОМ ТЕХНОТРИЛЛЕРЕ

Статья посвящена функционированию иноязычной лексики в технотриллере как новом для украинской литературы жанре. Проанализировано стилистическое использование иноязычных лексем.

Ключевые слова: триллер, технотриллер, заимствованная лексика, варваризм, экзотизм.

*Kicha A. V., stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

FUNCTIONS OF LEXICAL UNITS OF FOREIGN LANGUAGES IN UKRAINIAN TECHNO-THRILLER

The article deals with the foreignisms that function in techno-thriller, as a new genre in Ukrainian literature. The author analyzed the stylistic specific of using foreignisms.

Key words: thriller, techno-thriller, foreignisms, barbarism.

ІДЕОЛОГІЗАЦІЯ ПЕРЕКЛАДІВ ЯК ЗАСІБ ПОРУШЕННЯ МОВНОКУЛЬТУРНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ УКРАЇНСЬКИХ ПРОЗОВИХ ТЕКСТІВ)

Статтю присвячено проблемам перекладу українських художніх прозових текстів німецькою мовою в умовах ідеології СРСР і НДР. Аналізуються види ідентичності, а саме мовнокультурної та політичної, на основі дібраних прикладів розглядаються випадки її порушення шляхом ідеологізації перекладів. Особливу увагу приділено відтворенню історичних реалій як об'єкта ідеологічних маніпуляцій.

Ключові слова: ідентичність, ідеологія, ідеологізація, історичні реалії.

Можливості комунікації у суспільстві наразі досягли глобальних масштабів. Майже нормою є знання не тільки рідної мови, але й іноземних мов. Проте роль перекладача залишається все ще значущою, оскільки він є медіатором у сфері міжкультурної комунікації, від якості роботи якого залежить не тільки отримання адресатом повідомлення, але й збереження чи порушення національної своєрідності, індивідуальності вихідного джерела. Актуальність цього дослідження становить той факт, що в наш час дуже важливо не тільки не втратити власну національну індивідуальність у прагненні бути поліглотом, але й вміти зберегти та відтворити мовнокультурну ідентичність вихідного твору при перекладі.

Існують феномени культури, які є знаковими для свого часу. Вони несуть не тільки культурну інформацію, але й інформацію, пов'язану з ідеологією свого часу. Незважаючи на той факт, що питання ідеології завжди було актуальним як для здійснення перекладацького процесу, так і для його дослідження, до теперішнього часу воно не розглядалося системно в межах перекладознавства. Однак, ідеологізація перекладів заслуговує посиленої уваги перекладачів, оскільки будь-який переклад відбувається відповідно до цінностей та переконань, що домінують у культурі перекладу. Крім того, ідеологізація розглядається як чинник впливу і як засіб порушення мовнокультурної та політичної ідентичності, що становить новизну дослідження. Перш ніж перейти до розгляду проблематики статті, варто приділити увагу та розглянути визначення певних ключових питань, таких, як ідентичність, її види, ідеологія, ідеологізація перекладів та ін.

Мова є провідним інструментом міжкультурної взаємодії, тому з усіх видів ідентичності найбільший інтерес становить розгляд мовнокультурної ідентичності та з'ясування ролі мовного чинника у формуванні цієї ідентичності. Важливо розуміти, що мову можна розглядати і як вияв, і як продукт культури. Відповідно, відмінності між мовами відображають важливі відмінності між культурами. Культура впливає не тільки на лексику мови, а й на те, в якому соціальному контексті використовувати ті чи інші слова.

Поширення терміна “ідентичність” і його введення в наукову мову пов’язано з ім’ям Е. Еріксона [7], який визначив ідентичність як внутрішню безперервність і тотожність особистості, як найважливішу характеристику її цілісності та зрілості, як інтеграцію переживань людиною свого нерозривного зв’язку зі своїм оточенням, ототожнення себе з певними соціальними групами. Саме ідентичність формує систему цінностей, ідеали, соціальну роль індивіда, його потреби і способи їх реалізації. Все, що, незважаючи на розвиток і зміни протягом життя людини, залишається постійним, є ідентичністю. Зберігати ідентичність – означає вміти переживати минуле, сьогодення і майбутнє як єдине ціле. На думку Е. Еріксона, ключовим компонентом особистості є усвідомлення Я-ідентичності – відчуття своєї цілісності та безперервності в часі, розуміння, що й інші люди це визнають. Провідними функціями ідентичності є адаптивна (оберегає цілісність й індивідуальність досвіду людини, дає їй можливість передбачити як внутрішні, так і зовнішні небезпеки і зіставляти свої здібності з соціальними можливостями, наданими суспільством) і організувальна (організація життєвого досвіду в індивідуальне “Я”) [7].

Зазвичай виділяють наступні види ідентичності: гендерну (пов’язану з визначенням гендерних ролей), професійну (вибір професії), етнічну (усвідомлення себе членом певної етнічної групи), цивільну або регіональну (усвідомлення себе громадянином певної країни або регіону), культурну (усвідомлення належності до певної культури). Кожна з видів ідентичності є дуже важливим складником Я-концепції.

Оскільки мова є провідним інструментом міжкультурної взаємодії, з усіх видів ідентичності найбільший інтерес становить розгляд мовнокультурної ідентичності та з’ясування ролі мовного чинника в її формуванні. Мовний колектив, з одного боку, і конкретна людина, з іншого боку, є носіями культури в мові. Людина усвідомлює свою культурну ідентичність у межах своєї належності до певної культури, субкультури. Таке усвідомлення фіксується в мовній свідомості індивіда і відображається в його комунікативній поведінці [4].

Різномовидом соціальної ідентичності зазвичай вважають політичну ідентичність. Виокремлюють три базові кластери поняття “політична ідентичність”. Перший кластер є сукупністю політичних принципів, які допомагають відповісти на запитання “Хто ми?”, другий кластер – сукупність уявлень, що задають унікальну сутність через співвідношення з так званими “іншими”. Уявлення про історичне минуле політичної спільноти є третім кластером поняття [5, с. 68].

Незважаючи на те, що багато дослідників визнає істотність впливу ідеології на перекладацьку діяльність, а деякі навіть вважають, що функціонування мови в цілому – прямий наслідок існування відносин влади та ідеології, на сьогоднішній день ідеологічний аспект перекладознавства залишається значною мірою недослідженим [8]. Проте, необхідно визнати, що переклад, як будь-яка інша лінгвістична діяльність, визначається впливом ідеології і, в свою чергу, сприяє її формуванню.

Важливою вимогою адекватної передачі художніх текстів історичної тематики є дотримання принципу історизму, іншими словами застосування історичної стилізації. Такий прийом є обов’язковим при перекладі, якщо час написання оригіналу значно дистанційовано від часу виконання перекладу. За В. С. Виноградовим [2, с. 7], будемо оперувати поняттям діахронічного художнього перекладу на противагу

синхронічному, який виконано в епоху створення оригіналу, коли часовий рівень мови оригіналу та перекладу співвідносний, автор та перекладач – сучасники.

Крім того, перекладач повинен вдаватися до історичної стилізації, якщо автор оригіналу свідомо звертається до цього прийому. При цьому це може бути твір, написаний в епоху, значно віддалену від часу виконання перекладу (“Святослав”, “Володимир”, “Михайлик – джура козацький”, “Жбан вина”), а також твір, сучасний оригіналу, написаний в добу, близьку сучасному перекладачу (“Солодка Даруся” та багато інших). Більшість досліджуваних нами перекладів українських творів було здійснено в незначний проміжок часу з моменту написання оригіналу, тому говорити про значний і різний вплив часу на оригінал і переклад немає потреби. Особливості застосування перекладацьких стратегій ми розглянули у іншому підпункті. Вартим уваги є той факт, у який період часу переклад виконувався.

З огляду на переклад, зокрема художніх творів, у герменевтичному аспекті, який передбачає множинність інтерпретацій змістів і смислів, доволі часто це стає приводом для спекуляцій та маніпуляцій. У своєму дисертаційному дослідженні О. Бурда-Лассен зазначає, що до важливих сучасних концепцій перекладу можна віднести також “неофіційну” перекладознавчу “школу маніпуляцій”, предметом вивчення якої є перекладна література, а основними представниками – американські перекладознавці Хозе Ламберт і Тео Германс [1, с. 158]. На нашу думку, маніпулювання в процесі перекладу, дійсно, не можна назвати рідкісним явищем. При перекладі необхідно пам’ятати, що будь-яка стратегія, спрямована на занадто високий ступінь екзотизації або, навпаки, модернізації тексту перекладу, може тим чи іншим чином сприяти ідеологічному маніпулюванню текстом, до чого доволі часто вдавалися при здійсненні перекладів у радянські роки. Яскравим свідченням цього виступають вибрані приклади з художніх творів, перекладених у 50-60-ті роки ХХ століття, наведені нижче.

Для того, аби проаналізувати вплив ідеології на переклад твору, необхідно розглянути основні визначення поняття “ідеології” і вказати, що як розуміється термін “ідеологізація перекладів”. У різних науках поняття “ідеологія” даються різні і часто суперечливі визначення, досить часто воно асоціюється з маніпуляцією суспільною свідомістю та обманом, особливо в політиці. У науці простежуються два основних напрямки тлумачення цього терміна: одні, слідом за К. Марксом, розуміють під ідеологією викривлене розуміння світу, що відображає інтереси правлячого класу і служить для підтримки політичної влади і впливу, інші не прив’язують це поняття до правлячих класів, а розглядають його ширше, як загальну систему поглядів, пов’язану з інтересами певної групи, яка має індивідуальні та колективні цілі [8, с. 59].

Інше тлумачення терміна “ідеологія” вважаємо більш обґрунтованим, тому у статті під ідеологією, слідом за А. Мейсоном, розуміємо “набір переконань і цінностей, які формують світогляд конкретної особи або інституту і визначають їх інтерпретацію подій, фактів та інших аспектів досвіду” [9, с. 86]

Щодо ідеологізації перекладів знаходимо також цікаву інформацію у статті О. І. Чередниченка про проблеми перекладознавства: “Серед позатекстових контекстів, які можуть входити до полісистеми цільової культури, варто згадати цензуру, що обмежує перекладацьку творчість як ідеологічно, так і стилістично, позаяк вона визначає вибір твору для перекладу і вибір лінгвостилістичних засобів його

відтворення цільовою мовою. Подібна ситуація мала місце за часів СРСР, коли перекладачам нав'язувався перелік творів іншомовних авторів, передусім комуністичного спрямування, відтворювати які можна було лише засобами літературної мови. Будь-які відхилення від норм літературної мови у бік використання нижчих стилістичних рівнів, зокрема просторіччя, жаргону, аргю або сленгу, практично не допускалися” [6, с. 7].

У дисертаційному дослідженні М. Л. Іваницька слушно зауважує, що приблизно 20 перших повоєнних років літературного трансферу можна вважати періодом ідеологічного замовлення, який виразно вербалізувався в текстах перекладів, паратекстах і метатекстах, створивши потужне в кількісному та якісному відношенні радянсько-німецьке перекладацьке поле, закріпивши за ним інтерпретацію багатонаціональної радянської літератури як більш-менш гомогенної, русофонної та соціалістичної [3, с. 190].

Переклад повісті І. Я. Франка “Захар Беркут” “*Sturm im Tuchla-Tal*”, здійснений 1955 року Маргою Борк (Marga Bork), виконувався в умовах ідеологізації суспільства, що призвело до ідеологізації тексту перекладу. *Ідеологізація суспільства* – вплив на суспільство, нав'язування йому ідей, системи поглядів, характерних для певної політичної партії, соціального класу, групи. В свою чергу, *ідеологізація тексту* – вплив на особливості мови й зміст тексту шляхом застосування доктрин, думок, стилю мислення окремих людей чи соціальних класів, а також ідей певної політичної, економічної чи соціальної системи. Отже, переклад повісті відзначається високим ступенем політизації, оскільки написана Урсулою Вібах передмова до перекладу відносила І. Я. Франка до “попередників В. Леніна та Й. Сталіна”. Добре відомо, що в історичній повісті “Захар Беркут” йдеться про боротьбу давніх карпатських общин проти нашествия монголів і соціального гноблення. Провідними мотивами твору є возвеличення мужності, патріотизму, винахідливості, рішучості, вміння долати перешкоди, захист рідної землі, єдність і згуртованість народу – запорука перемоги. Проте в передмові до німецького перекладу цього твору дається хибне твердження, що нібито цей твір став натхненником пролетаріату за його права, який потребував для боротьби “такого проводника, як Захар Беркут, такого нестримного борця, як і Максим, і знайшов його у особі Леніна та Сталіна” (4, с. 6). На додачу до цього вступ закінчується словами, що І. Я. Франко та “мільйони інших людей передбачали настання щасливого життя із приходом соціалістської революції” (4, с. 7). Пояснення такої пропаганди у вступі до перекладу художнього твору можна зрозуміти з інформації про видавництво Verlag Kultur und Fortschritt Berlin, що знаходилося в НДР. Хоч це цілком очевидно для носіїв мови, але для реципієнтів перекладу таку хибну інформацію було вплетено в тканину твору доволі непомітно шляхом інтерпретацій значень, гри зі смислом і вибору потрібного напрямку.

Ще одним інструментом ідеологічної адаптації можна вважати надання негативної конотації, висловлення негативної думки перекладачем, що є неприпустимим. Так, історичній реальності УНР при поясненні у виносці було надано негативного забарвлення, хоча в оригіналі цього не було, наприклад: “*Свирид Яковлевич знає, що і Кам'янець-Подільський, і Проскурів, мов червою, кишать петлюрівцями, що не дарма зі своєї розкішної швейцарської вілли поїхав оббивати англійські і французькі пороги пришепелуватий гетьман Скоропадський, що не з добром приїхали унерівські*

міністри до чорного барона в Крим” (2, с. 11). – “Swirid Jakowlewitsch weiß, daß es in Kamenez-Podolsk und Proskurow von Petljurauteuten wie von Würmern wimmelt, er weiß, daß der schwachköpfige Hetman Skoropadskij nicht umsonst seine prachtvolle Villa in der Schweiz verlassen hat, um in England und Frankreich von Tür zu Tür zu laufen, und daß es nichts gutes bedeutet, wenn die UNR-Minister zum schwarzen Baron in die Krim gefahren sind“ (6, с. 18). Реалія УНР пояснюється у виносці як “Українська народна республіка; офіційне позначення контрреволюційного петлюрівського руху” (6, с. 18).

Своєрідною ідеологізацією є і той факт, що тривалий час українські лексеми відтворювалися іноземними мовами через фонологічну систему російської мови. Так, наприклад, більшість іноземних перекладачів (німців, австрійців, росіян) відтворювали не тільки географічні назви, але й антропоніми російськомовною фонологічною системою:

Найперші міста – Київ, Канів, Переяслав – упали і були зруйновані до основи (3, с. 67). – *Die wichtigsten Städte, Kiew, Kanew und Perejaslaw, fielen und wurden bis auf den Grund vernichtet* (4, с. 90).

При перекладі траплялися випадки заміни українського імені Володимир російським **Владімір**:

Князь Святослав надіявся на всіх своїх трьох синів; вижджаючи на останню брань з ромеями, він посадив на столі в Києві Ярополка, в землі Деревській – Олега, а Володимира послав у Новгород (1, с. 25). – *Als Swjatoslaw in Bulgarien und an der Donau kämpfte, regierte jeder der Söhne in seinem Land, Jaropolk in Kiew, Oleg im Land der Drewljanen und Wladimir in Noworod* (5, с. 55).

Інокли траплялися навіть випадки заміни назви Русь (у значенні Київська Русь) на Rußland при відтворенні німецькою мовою:

Усе своє життя княгиня Ольга упоряджала Русь, дбала, щоб була вона ціла й нехитна (1, с. 52). – *Ihr Leben lang war Fürstin Olga bemüht gewesen, in Rußland Ordnung zu schaffen, es zu einigen und zu stärken* (5, с. 47).

Таке недоречне вживання топоніма *Rußland* у межах однієї оповіді про Київську Русь є неприпустимою помилкою перекладачів, адже цей топонім, що має значення Росія, вводить в оману читача і порушує історичну дійсність твору.

Переклади доби незалежності характеризуються “українізацією”, тобто графічна форма лексем почала все частіше передаватися українською фонологічною системою завдяки появі офіційної системи транслітерації 1996 року Крім того, почали з’являтися переклади творів на теми, які висвітлювали сторінки історії України, захищені раніше, наприклад: Голодомор, примусові колективізації (“Жовтий князь” І. Барка), Голокост, свавілля червоних солдат на Західній Україні (“Солодка Даруся”, “Музей покинутих секретів”).

Варто зазначити, що більшість ідеологізованих перекладів було здійснено, по-перше, не безпосередньо з української мови німецькою, а за посередництвом російської. По-друге, всі переклади було здійснено в країнах СРСР та НДР із жорсткою цензурою та чіткою політичною ідеологією.

Унаслідок політики радянського уряду, спрямованої на знищення української державності та культури, все українське (мова, культура, історія) сприймалося

іноземцями лише як різновид російського. У розглянутих нами творах доволі часто вживаються назви реалій, зокрема історичних, оскільки вони органічно пов'язують читача з епохою, зображеною у творі, містять у собі свідчення про історію, культуру та традиції народу, тобто є маркерами мовнокультурної ідентичності. Натомість, у розглянутих прикладах спостерігаємо ідеологізацію перекладів українських художніх творів при відтворенні німецькою мовою, внаслідок якої відбуваються маніпуляції зі змістом та провідною ідеєю твору, підміна історичних фактів, надання негативного забарвлення певній історичній події чи явищу, що не тільки спотворює мовнокультурну та політичну ідентичність, але й руйнує її, позбавляючи читача можливості познайомитися з реальною картиною світу країни мови оригіналу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бурда-Лассен О. В.* Переклад як процес декодування ментальної ідентичності нації (на матеріалі українських і німецьких етнолексем міфологічного походження): дис. канд. філолог. наук : спец. 10.02.16 “Перекладознавство” / О. В. Бурда-Лассен. – Київ, 2004. – 318 с.
2. *Виноградов В. С.* Перевод: общие и лексические вопросы. – М. : Книжный дом “Университет”, 2006. – 240 с.
3. *Іваницька М. Л.* Особистісний вимір в історії українсько-німецького художнього перекладу (від середини XIX до початку XXI століття): дис. д-ра філол. наук : 10.02.16 / Іваницька Марія Лонгинівна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2015. – 491 с.
4. *Корнилов О. А.* Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М. : КДУ, 2011. – 350 с.
5. *Українська людина в європейському світі*: виміри ідентичності : навч. посібник / кол. авторів ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скринник. – К. : УБС НБУ, 2015. – 609 с.
6. *Чередниченко О. І.* Категорії сучасного перекладознавства: проблеми і дискусії / О. І. Чередниченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія. – 1(49). – Київ, 2016. – С. 6-9.
7. *Эриксон Э.* Идентичность: юность и кризис. Пер. с англ. – М. : Флинта, 2006. (Серия: Библиотека зарубежной психологии). – 342 с.
8. *Baumgarten, S.* Ideology and translation / S. Baumgarten // Handbook of translation studies ed. by Y. Gambier. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Co. – P. 59-66.
9. *Mason, I.* Discourse, ideology and translation [Text] / I. Mason // Critical readings in translation studies, ed. by Mona Baker. - New York: Routledge. – 2010. – P. 83 – 96.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Скляренко С. Д.* Володимир: Роман. – К.: Веселка, 1991. — 539 с.
2. *Стельмах М. П.* Кров людська – не водиця: Роман. – К. : Держлітвидав, 1958. – 272 с.
3. *Франко І. Я.* Зібрання творів у 50-и томах. – К. : Наукова думка, 1978, т. 16, С. 9 – 154.
4. *Franko I.* Sturm im Tuchla-Tal. Verlag Kultur und Fortschritt, Berlin, 1955. Deutsch von Marga Bork. – 224 s.
5. *Sklyarenko S.* Wladimir. Verlag der Nation, Berlin, 1989. Deutsch von Traute Stein. – 416 s.
6. *Stelmach M.* Menschenblut ist kein Wasser. Roman / Michailo Stelmach; [aus dem Rus. übersetzt v. Jurij Elperin]. – Berlin: Aufbau-Verlag, 1960. – 337 s.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2017

*Кияница К.Ю., асп.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

**ИДЕОЛОГИЗАЦИЯ ПЕРЕВОДОВ КАК СРЕДСТВО НАРУШЕНИЯ
ЯЗЫКОВО-КУЛЬТУРНОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
(НА ПРИМЕРЕ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ ПЕРЕВОДОВ УКРАИНСКИХ
ПРОЗАИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ)**

Статья посвящена проблемам перевода украинских художественных прозаических текстов на немецкий язык в условиях идеологии СССР и ГДР. Анализируются виды идентичности, а именно языково-культурные и политические, на основе отобранных примеров рассматриваются случаи ее нарушения путем идеологизации переводов. Особое внимание уделено передаче исторических реалий как объекта идеологических манипуляций.

Ключевые слова: *идентичность, идеология, идеологизация, исторические реалии.*

*Kiianytsia K. Y., PhD stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

**IDEOLOGIZATION OF TRANSLATIONS AS A WAY TO OFFEND LINGUISTIC,
CULTURAL AND POLITICAL IDENTITY
(ON EXAMPLE OF GERMAN TRANSLATIONS
OF UKRAINIAN PROSE TEXTS)**

This article deals with the problems of translation of Ukrainian prose texts into German in the context of the ideology of the Soviet Union and the GDR. Types of identity are analyzed, namely linguistic-cultural and political. The article highlights the cases of ideologized translation with offended identity. Particular attention is paid to the transfer of historical realia as an object of ideological manipulations.

Keywords: *identity, ideology, ideologization, historical realia.*

УДК 81'27

*Крючков Г. Г., д. філол. н., проф.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ*

ІДЕНТИЧНІСТЬ І МОВНА ПОЛІТИКА В ЄВРОПІ

Статтю присвячено ідентичності та мовній політиці на європейському континенті. Мова йде про появу європейської культурної ідентичності, яка визначається ставленням до мовців із різними мовними репертуарами.

Ключові слова: *ідентичність, мовна політика, культурна ідентифікація, мовний репертуар.*

Утворення нової транснаціональної спільноти на Європейському континенті спонукає мовознавців, соціологів і психологів до пошуків, аналізу та визначення нової європейської реалії, яка з'явилась у процесі культурної ідентифікації. Мова йде про

появу європейської культурної ідентичності, що селекціонується з різних ресурсів, у яких основну роль відіграє мова на таких же засадах, як релігія чи територія. Саме так ідентифікуються нація, народи або етнос [5; 6; 7].

Потенційно мова має ідентифікаційні ознаки, але навіть якщо спілкування в європейському просторі з часом відбуватиметься лише однією мовою (“лінгва франка”), яка матиме риси єдиної “супрамови”, остання навряд чи зможе стати ідентифікаційною.

Коли культурна ідентифікація відбувається лише за однією мовою та цією мовою вважалась рідна, це інколи приводило до непорозумінь. Якщо ідентифікаційною ознакою вважалась національна мова, виникали розбіжності у визначенні реальної ситуації. Українець вважає, що француз розмовляє французькою мовою, а не ельзасьською, баскською чи берберською.

Найбільш поширеною формою культурної ідентифікації є сьогодні ідентифікація за однією мовою. У той же час, мовні контакти пов'язані з планетарною глобалізацією та мовною екологією, що захищає лінгвістичну різноманітність, а відтак і багатомовність [4, с. 10]. Ідентифікація за однією спільною мовою є найбільш виразливою формою мовного націоналізму.

Мови, за якими здійснюється ідентифікація, можуть мати різний статус: національна, офіційна, державна, церковна, регіональна (поширена чи мало вживана), мова меншин, у тому числі маргіналізованих, імпортована мова іммігрантів і т.д. Людина пов'язує себе з колективом, включає своє “я” у “ми”. Найкращою ілюстрацією взаємин індивіда з нацією є зв'язок нації з націоналізмом [10, с. 79].

Ідентичність не є чимось стабільним [9, с. 13]. Навіть у маргіналізованих національних меншинах ідентичність нації ототожнюється з етнічним угрупованням, що не обирається, а успадковується або передається.

Ідеологія національної належності вважає мову, як і релігію, фундаментальною ознакою ідентичності. Національні меншини переглядають роль етнічної належності у зв'язку з розвитком мобільності, створенням змішаних сімей, європейською динамікою, зміною мовної політики в Європі. З'являються нові поняття: локальна ідентичність і європейська ідентичність. Як приклад можна навести франкопровансальську мову (локальна) та французьку, італійську, англійську мови, які вживаються в Італії (Валь д'Аост).

Ідентифікація за мовним репертуаром базується на багатомовності індивіда, його здатності використовувати кілька мов у спілкуванні, які виконують різні функції: спілкування в сім'ї, стосунки з сусідами, мови навчання, мови професійного спілкування тощо.

Мовці можуть позиціонувати свою мовну ідентичність класичними засобами або кодуванням чи новоствореними варіантами мови (від аргю кримінальних груп до сьогоднішнього верлана у Франції).

На визначення та втілення в життя мовної політики впливають такі фактори, як стосунки між носіями різних мов у країні чи на континенті, функції мов, статус, який їм надається, а також чітко визначені цілі суспільства.

Мовна політика, наприклад, в Україні визначається Основним Законом нашої держави і ґрунтується на всебічному розвитку та функціонуванні української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території нашої країни, на гарантії вільного

розвитку, використання й захисту інших мов і спрямована на сприяння вивченню мов міжнародного спілкування.

Велика кількість серйозних і відповідальних політиків щиро переконані, що визнання однієї мови офіційною сприяє національній єдності, а підтримка кількох мов перешкоджає такому об'єднанню, і тому вони обстоюють вибір єдиної національної мови, інколи нехтуючи або зовсім ігноруючи важливість вивчення інших мов. Дійсно, національна мова належить до найважливіших чинників консолідації населення в межах однієї країни. Солідарність як етнічної, так і політичної нації формує передусім масове усвідомлення приналежності до однієї мовно-культурної спільноти, тому поширення в національній державі однієї мови є запорукою її політичної стабільності. Так, в Європі виникло поняття “державна-нація” (Німеччина, Франція і т.д.). Саме з добою утворення національних держав-націй пов’язана поява терміна “державна мова”.

В умовах, коли монолінгвізм вважається одним з основних елементів формування і консолідації нації, загострюються стосунки, виникають суперечності між окремими суспільними групами. Але ці конфлікти пов’язані не стільки з наявністю різних мов, скільки з інтересами, що їх мови обслуговують і виражають.

Вживаються й інші терміни на позначення мови, що виконує роль державної – офіційна, національна або просто мова даної держави [3, с. 10]. Загалом у європейському просторі переважає термін “офіційна мова” (“мова сфери офіційного спілкування”, “мова спілкування держави з її громадянами” тощо).

Статус офіційної мови не передбачає обов’язкового законодавчого закріплення (США, де 13,8% населення спілкуються вдома не англійською, а 3% населення, тобто близько 7 мільйонів американців взагалі не знають англійської мови).

Як зазначає відомий політолог Урс Альтерматт, “для багатьох європейців сьогодні набагато важливішими від релігії є мова і культура, які в європейських національних державах становлять ключові сфери і принципові розпізнавальні ознаки. Хоча державно-політичні кордони скрізь жодною мірою не збігаються з культурно-мовними, практика більшості національних держав орієнтована на те, щоб створити гомогенну мовну культуру на спільній державній території” [1, с. 112].

Незважаючи на переконаність великої кількості громадян у тому, що монолінгвізм відповідає природному стану людини й умовам, в яких вона живе, вчені вже давно констатували наявність двомовності і багатомовності у переважної більшості населення планети, а це означає, що монолінгвізм не слід вважати як норму мовного спілкування.

На європейському континенті використовуються менш як 3% (275 мов) загальної кількості мов, з них більше половини вживаються на території колишнього СРСР. В європейських країнах використовуються 24 офіційних мови [13, с. 7].

Різноманітність, у тому числі культурна й мовна, посилює й робить більш ефективною адаптивність і успішність людини [11, с. 5]. Як і в біології різноманітність є нормою, так і в лінгвістиці *мультилінгвізм* і *плюрлінгвізм* є нормою.

Дедалі поширенішим стає погляд на багатомовність як на суттєве досягнення людства, здатність людей до розуміння інших культур, до цивілізованості, вихованості і толерантного ставлення до інших [12, с. 12]. Все частіше багатомовність розглядається як відображення культурного розмаїття. Наявність двох-трьох рідних мов,

а також оволодіння кількома іноземними є найкращою гарантією взаєморозуміння між народами. З іншого боку, заміна суспільних зв'язків, що ґрунтуються на пануванні однієї мови, на мікроклімат при рівноправному статусі кількох мов ефективніше сприяє національній інтеграції.

Співіснування кількох мов в одній країні неминує ставить питання про їхній паритет. Теоретично всі мови рівноцінні, здатні виражати будь-які реалії, розвиватися, взаємодіяти, збагачуватися і вдосконалюватися завдяки саме їхньому використанню.

Та на практиці престиж і роль мов у конкретній країні залежить від їхнього статусу, функцій у суспільстві, сфер вживання. З цього погляду, справжня рівність мов неможлива, але саме багатомовність сприяє досягненню широкої комплементарності мовних функцій, реалізації комунікативної цінності кожної мови.

Розширення контактів і обміну між людьми з різними мовами та культурами завдяки розвитку інтеграційних і міграційних процесів транспорту, нових інформаційних і комунікативних технологій потребує вивчення найбільш поширених мов міжнародного спілкування з метою взаєморозуміння, толерантності та взаємоповаги.

Зовнішня і внутрішня політика України, її стратегічний курс на поглиблену демократизацію всіх сфер життя і приєднання до європейської та світової спільноти ставлять нові цілі та завдання перед науковцями та освітянами в галузі навчання іноземних мов. Одним із завдань педагогів, психологів і лінгвістів в Європі є створення найефективніших методів навчання мов із чітко визначеною *комунікативною* спрямованістю, та діяльнісного підходу. [2, с. 9; 8, с. 15].

Англійська мова посідає перше місце серед іноземних мов, що вивчаються в Україні, в Європі та в усьому світі. Найчастіше вона використовується співрозмовниками, в яких рідними мовами є інші. Інакше кажучи, англійська мова є мовою поверхового контакту без урахування культурно-етнічного компонента. Її функція часто зводиться до задоволення примітивних потреб співрозмовників, до “лінгва франка”. За умови вивчення англійської в іншомовному навчальному середовищі комунікація матиме тимчасовий штучний характер.

На другому етапі, коли один із комунікантів розмовляє рідною мовою, комунікація стає надійнішою. Знання рідної мови комуніканта знімає соціально-культурні перепони для порозуміння зі співрозмовником. Повноцінна комунікація стане лише за умови знання обома співрозмовниками своїх рідних мов і рідної мови комуніканта. У цьому випадку відбувається так званий багатомовний діалог, в якому не існує обмежень і перешкод для взаєморозуміння. Багатомовний діалог корисний і для носіїв рідної мови широкого міжнародного вжитку. Вони зможуть уникнути невинуватених привілеїв, що дозволяють їм спілкуватися лише рідною мовою, не докладаючи зусиль для вивчення інших мов і таким чином обмежуючи свої можливості пізнання інших культур і народів. З іншого боку, багатомовний діалог сприяє кращій збалансованості мов, які вивчаються, не дає змоги “великим” європейським мовам набувати імперського характеру.

Індивід, який володіє лише однією мовою, перебуває в обмеженому інтелектуально-розумовому та когнітивно-психологічному просторі. Оволодіння хоча б однією іноземною мовою знімає певні обмеження, і цей простір подвоюється. З вивченням

третьої мови досягається справжня різноманітність, завдяки якій комунікантам відкриваються шляхи до пізнання, сприйняття, розуміння і самовдосконалення.

Європейський простір ідентифікується не мовами, якими спілкуються, а ставленням до мовців з різними мовними репертуарами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Альтерматт У.* Етнонаціоналізм в Європі. – М., 2000. – С. 112.
2. *Крючков Г. Г.* Гуманістичний підхід у навчанні іноземних мов // *Іноземні мови в навчальних закладах* – №1. – 2003. – С. 6 – 10.
3. *Batley E., Candelier M., Hermann-Brennecke G.* Les politiques linguistiques dans le monde pour le 21ème siècle. Rapport pour l'UNESCO. – P. : UNESCO, 1993. – 50 p.
4. *Beacco J. C.* Langues et répertoires de langues : le pluralisme comme “manière d'être” en Europe. – Strasbourg : Conseil de l'Europe. 2005. – 25 p.
5. *Boyer H., Lambert L.* Langue et identité. Sur le nationalisme linguistique. – Limoges: Lambert Lucas, 2008. – 100 p.
6. *Boyer H.* Hybrides linguistiques. Genèses, statuts, fonctionnements. – P. : L'Harmattan, 2010. – P. 175-201.
7. *Boyer H.* Faits et gestes d'identité en discours. – P. : L'Harmattan, 2016. – 122 p.
8. *Cadre européen commun de référence pour les langues.* – Strasbourg : Conseil de l'Europe, 2000. – 192 p.
9. *Kaufman J.-C.* Identités, la bombe à retardement. – P. : Editions Textuel 2014. – 64 p.
10. *Lagarde C.* Identité, langue et nation. – Canet: Trabucaire, 2008. – 207 p.
11. *L'éducation plurilingue en Europe.* – Strasbourg: Conseil de l'Europe, 2005. – 18 p.
12. *Livre blanc sur le dialogue interculturel : « Vivre ensemble dans l'égale dignité: »* – Strasbourg: Conseil de l'Europe. 2008. – 68 p.
13. *Tove Skutnabb-Kangas.* Pourquoi préserver et favoriser la diversité linguistique en Europe? – Strasbourg: Conseil de l'Europe, 2002. – 22 p.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2017 р.

Kriuchkov H. H., PhD., Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

IDENTITY AND LANGUAGE POLICIES IN EUROPE

Identity and language policies in Europe are examined in the article. The European cultural identity is represented. It is defined not with languages, but with language repertoires as a way of life in Europe.

Keywords: *identity, language policies, cultural identification, language repertoires.*

Kriuchkov H. H., Docteur ès lettres, professeur des Universités
Université nationale Taras Chevtchenko de Kiev

IDENTITE ET POLITIQUES LINGUISTIQUES EN EUROPE

L'identité et les politiques linguistiques en Europe sont analysées dans l'article. Il s'agit de l'identité culturelle européenne qui n'est pas définie par les langues mais par l'attitude à l'égard des communicants ayant des répertoires de langues différents.

Mots-clés : *identité, politiques linguistiques, identification culturelle, répertoire de langues.*

ЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ МАЮТЬ ФЕМІНІТИВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ?

Статтю присвячено актуальній проблемі доцільності утворення й використання фемінітивів у сучасній українській мові. На основі анкетування було виявлено ставлення мовців до проблеми та їхні пропозиції щодо способів творення фемінітивів для окремих назв професій сучасності (20 лексем). Виявлено, що більшість опитуваних не можуть утворити корелят жіночого роду, що відповідає законам української мови, крім того, не бачать ознак мовного сексизму в сучасній українській мові. Сформульовано пропозицію щодо зміни мовної норми, яка стосується фемінітивів у сучасній українській літературній мові.

Ключові слова: фемінітив, мовний сексизм, словотвірна модель, мовна картина світу, назви осіб за родом діяльності та професією.

Німецький мовознавець А. Шлейхер вважав мову живим організмом, який “народжується, розвивається, старіє й умирає”. Основна функція будь-якої мови – комунікативна, адже первісно мова виникла з потреб комунікації. Мова не може існувати поза суспільством, тому що вона його обслуговує [Цит. за 11, с. 777]. Отже, у своїх ресурсах вона повинна містити необхідні одиниці, яких потребує мовець. Сучасна українська літературна мова, як відомо, має не книжну, а живомовну основу. З огляду на це суспільне схвалення того чи іншого мовного явища є важливою умовою, завершальним етапом для становлення певної нової норми.

Наше дослідження стосується фемінітивів в українській мові. Його висновки ґрунтуються на результатах анкетування, проведеного серед молоді віком від 17 до 30 років. З'ясування суспільної думки є важливим для порушеного питання, адже показує, як сучасний носій мови сприймає фемінітиви та чи готовий до впровадження їх у літературну мову.

Водночас пам'ятаймо слова І. Огієнка, який вважав, що “без якоїсь настанови, як бути, мова позостається як череда без пастуха: кожен буде опиратися на свій смак і свої бажання, а це веде тільки до анархії в мові” [Цит. за 14]. Тому, на нашу думку, потрібно прислухатися до думок мовознавців щодо новацій у словотворенні, не нав'язуючи думку меншості всім носіям мови.

Фемінітиви – назви на позначення жінок за професією (*вчитель* – *вчителька*), видом діяльності (*студент* – *студентка*), соціальним статусом, релігією (*католик* – *католичка*), переконаннями (*соціаліст* – *соціалістка*), місцем проживання (*киянин* – *киянка*), рисами та властивостями (*розумник* – *розумниця*, *пліткар* – *пліткарка*) та ін. Ще донедавна фемінітиви не були в центрі уваги українських лінгвістів. Не знаходимо інформації про них в офіційному правописі (остання редакція – 2015 р. [19]). Навіть сама ця лексема – *фемінітив* – не зафіксована в СУМ-11 (1970-80-ті рр.), “Словнику української мови” за ред. В. Жайворонка (2012 р.), словниках лінгвістичних термінів (В. Зевако; С. Єрмоленко, С. Бирик, О. Тодор та ін.). Однак дедалі частіше

натрапляємо на новоутворені назви осіб-жінок у художніх текстах, у медіа та інколи навіть у науковому стилі. Дискусійним аспектам творення й використання фемінітивів у сучасній українській літературній мові присвячено праці А. Архангельської, М. Брус, М. Вербовської, І. Ковалика, М. Кутньої, О. Малахової, О. Синчак, М. Маєрчик, О. Пономарева, С. Семенюк та ін.

Метою нашого дослідження було окреслити місце фемінітивів, зокрема назв за родом діяльності та професією, у мовній картині світу українця, розглянувши їх крізь призму сприйняття мовців віком від 17 до 30 років з урахуванням сучасних тенденцій творення й використання цих лексичних одиниць. Ми намагалися знайти відповідь на питання: чи мають фемінітиви перспективи свого розвитку та чи є в арсеналі сучасної української літературної мови інші ресурси для називання жінки?

Ми обрали лексико-семантичну групу назв осіб за родом діяльності та професією, адже фемінітиви цієї групи актуальні для офіційно-ділового й наукового стилів. Інші ж назви осіб (за місцем проживання, рисами характеру людини та ін.) уживаються в згаданих стилях рідше, щодо них не виникає великих дискусій. Крім того, інші лексико-семантичні групи назв осіб творяться за допомогою вже ustalених для певного значення морфем (*українець* – *українка*, *львів'янин* – *львів'янка*, *японець* – *японка*; *ледар* – *ледарка*), а серед назв професій дуже багато новотворів, які виникають за вже наявними словотвірними моделями (наприклад, *філологія* як аналог до *майстриня*). На нашу думку, такі новотвори є часто штучними й немілозвучними. Якщо окремі фемінітиви мають давню історію вживання в українській мові (*черниця*, *олійниця*, *спорядниця*, *козарка* та ін., зафіксовані словником П. Білецького-Носенка [БН]; *артистка*, *вчителька*, *королева*, *робітниця*, *швачка* та ін., засвідчені в 4-томному словнику Б. Грінченка [Г]), то інші утворилися відносно недавно, на що вказує твірна основа від запозиченого слова (*гід* – *гідеса*, *фотограф* – *фотографиня*, *кандидат* (науковий ступінь) – *кандидатка* тощо). Деякі науковці вважають відсутність фемінітивів проявом сексизму в мові. Зокрема О. Малахова [12], О. Синчак [17], О. Пономарів [15], А. Нелюба обстоюють фемінітиви. Іншої позиції дотримуються О. Авраменко [1], А. Архангельська [2, 3, 4].

Мовний сексизм – вираження в мові чи мовними засобами тенденційних поглядів і переконань, які принижують, недооцінюють та стереотипізують жінок за ставовою ознакою [5, с. 122]. О. Малахова у своїй лекції “Фемінітиви: використовувати не можна ігнорувати”, проведений 30.09.2017 р., зауважує, що те, що є в мові, дуже впливає на нашу концептуальну картину світу. Дослідниця наводить приклад: у кабердино-черкеській мові немає жодного слова на позначення негарної зовнішності жінки. Відповідно, на думку автора, носії цієї мови не знають, що таке некрасива жінка. О. Малахова проводить аналогію: якщо в українській мові відсутні назви на позначення деяких осіб-жінок, то це означає, що жінки не існують в нашій мовній свідомості. Не можемо тут цілком погодитися з нею. Українській мові, як відомо, властиві й категорія роду, і суфікси для творення фемінітивів, і безліч лексем на позначення жінки (*мати*, *красуня*, *вишивальниця*, *селянка* та ін.), тому, ясна річ, у мовній свідомості українця жінка існує споконвіку. Отже, йдеться про відсутність фемінітивів у певній групі лексики. Маємо на увазі саме назви осіб за родом діяльності та професією. Через історичні умови певна професія закріплювалася лише за чоловіками, жінки

просто не працювали за багатьма спеціальностями. Ще й сьогодні існує “Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці” від 29.12.1993 р. [13], що забороняє жінкам працювати на близько 500 посадах. Відповідно, фемінітиви для багатьох професій є історично нествореними: відсутня реалія – відсутня назва.

Однак назви жінок – один із найдавніших пластів в українській мові. У “Синонімі славеноросійській” Л. Зизанія засвідчено 7 найменувань жінок (напр., *свекруха*) [ЛЗ]. Більше – у матеріалах “Історичного словника українського язика” XIV–XVIII ст. за ред. Є. Тимченка (*прабабка, католичка, болгариня/болгарка, неприятелка, жителка, руска, пленица, співачка, игуменія* тощо) [Тим.]. Бачимо, що фемінітиви творяться від назв осіб за родинними стосунками, місцем проживання, релігією чи станом, водночас у староукраїнській літературній мові з’являються і назви жінок на позначення професій та роду діяльності.

У “Словнику української мови” П. Білецького-Носенка [БН], укладеному в середині XIX ст., який вважають першою великою лексикографічною працею в українській мові, зафіксовано 20 000 словникових статей, серед них 76 таких назв (*намисниця, пекарка, садовничая, товмачка*). У “Словарі української мови” Б. Грінченка [Г] таких лексем 142 на бл. 68 000 слів (напр., *віришувальниця, співробітниця, рахмистиня, управителька*).

У сучасній українській мові наявна тенденція до вироблення фемінітивів, що засвідчив і одинадцятитомний “Словник української мови” [СУМ-11], і словник за ред. В. Жайворонка [Ж, 2012].

В уже згадуваній лекції О. Малахової зазначено, що СУМ-11 фіксує 1548 назв осіб, із яких 774 мають пари-фемінітиви з тотожним лексичним значенням. Крім того, дослідниця згадує “Російсько-український академічний словник” А. Кримсько-го (1924–33 рр.) [РУС], “Російсько-український словник ділової мови” М. Дорошенка (1930 р.) [РУСДМ], які засвідчують тенденцію до творення фемінітивів, а також сучасні праці: “Лексико-словотвірні інновації” А. Нелюби та Є. Редька [ЛІСІ-7] і проєкт онлайн-словника фемінітивів Г. Медведської (США).

2009 року вийшло видання “Словник-довідник назв осіб за видом діяльності” М. Годованої. Він містить 712 лексичних одиниць-фемінітивів (*богемістка, корсетниця, пробірниця, меблярка* та ін.) [Год]. Однак помітно, що автор значною мірою орієнтувалася на класифікатор російських професій (до кожної лексеми є переклад російською), а в словниковій статті відсутні будь-які позначки, які б вказували на слововживання чи походження слова. Крім того, у реєстрі не враховані назви діяльності, пов’язані з релігією та обрядами, назви осіб-селян, які працюють, та назви дворянських титулів. Усі вони, на нашу думку, є важливими для відтворення структури суспільства та історичного розвитку мови, багато з них мають кореляції за статтю.

За спостереженнями дослідників, нині творення фемінітивів різко зросло кількісно: у 2004–07 рр. зафіксовано 52 нових фемінітиви, у 2016 – 537 [12]. Серед причин О. Малахова виокремлює **мову** медіа (називає 25 ресурсів ТБ, періодики та мережі Інтернет, де вживаються фемінітиви, і цей список можна продовжити), мовотворчу стихію **революцій** (а Україна нині саме переживає епоху змін та переорієнтовується на Європу), а також **суспільні зміни**, зокрема боротьбу з дискримінацією. Показовим

є приклад Німеччини, у літературній мові якої фемінітиви стали звичайним явищем. Жінка там може навіть подати до суду й виграти справу, якщо побачить у крамниці звернення “*Sehr geehne Verkäufer!*”, а не “*Sehr geehrte Verkäufer und Verkäuferinnen!*”. Ми не маємо таких законів, але чи потрібні й доцільні вони в українському суспільстві? У тій самій німецькій мові фемінітиви творяться за допомогою єдиного суфікса -in- і звучать нейтрально. В українській мові, за словами О. Малахової, є 13 суфіксів для творення назв жінок. За академічним виданням їх 15: **-к-, -иц’-, -их-, -ш-, -ух-, -ин’-, -і-, -х-, -ал’-, -ад’-, -ов-, -ен’-, -ун’-, -ул’-, -о-** [ССУЛМ, с. 95]. Деякі з них є зневажливими (*генерал* – *генеральшиа*, *продавець* – *продагуха*), а продуктивний суфікс **-к-** омонімічний із суфіксом, який творить зневажливі назви: *Олька*, *Юлька* та ін., що викликати небажані асоціації (до речі, цю омонімію Малахова визначає як багатозначність, що є помилкою, адже полісемія – це наявність спільного елемента у значенні, а суфікси **-к¹-** та **-к²-** такого елемента не мають). Є досить прийнятні й нейтральні за звучанням способи творення: суфікс **-иц’-** на позначення особи жіночої статі, який є корелятом до **-ец’** (наприклад, *літературознавець* – *літературознавиця*), а також нульовий суфікс, що походить із давнього *j та палаталізує кінцевий звук суфікса **-ник-** (*дослідник* – *дослідниця*, *бронзувальник* – *бронзувальниця*, *письменник* – *письменниця* тощо). Звертаємо увагу на походження останнього, адже О. Малахова у своєму виступі розглядала корелятивні пари з ним як наслідки творення різними суфіксами **-ник-** та **-иц’-**, що є неправильним з погляду історії української мови. Але єдиної моделі для творення цих назв в українській мові не знайдемо, це залежить від самого слова, його морфемної структури та походження. Це доводять і наслідки нашого анкетування.

Отже, щоб з’ясувати ставлення до фемінітивів серед сучасних носіїв української мови, ми провели опитування. Респонденти мали вказати в анкеті свій вік, стать, професію чи вид діяльності, найменування в офіційних документах та в повсякденні, відповісти, чи вважають вони відсутність фемінітивів закріпленням у мові сексизмом та чи потрібно впроваджувати їх у сучасну українську літературну мову, а також (за бажанням) мали дати коротку пораду, як саме поширювати ці одиниці. Було наведено 20 назв сучасних професій-іменників чоловічого роду і запропоновано утворити від них фемінітиви. Це слова *будівник*, *видавець*, *водій*, *гід*, *історик*, *доктор* (*науковий ступінь*), *науковець*, *маляр*, *митець*, *міністр*, *орач*, *охоронець*, *податківець*, *посол*, *продавець*, *прозаїк*, *садівник*, *філолог*, *фотограф*, *ювелір*. Ми добирали для опитування назви професій, які нині актуальні, значення яких загальновідомі, у яких задіяні жінки. Назви дібрані в рівному співвідношенні “питоме–запозичене”, утворення фемінітива в цих випадках ускладнене формою лексеми. Опитано 100 студентів І курсу юридичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, 84 студенти факультету радіофізики, електроніки та комп’ютерних систем (далі – ФРЕКС), 115 студентів спеціальності “українська мова та література, іноземна мова” Інституту філології. Крім того, 89 відповідей від осіб різного віку та професії вдалося зібрати завдяки опитуванню через електронні анкети Google.

Разом ми зібрали 388 відповідей від осіб віком до 30 років (це молоде покоління, яке виросло в незалежній Україні й активно творить сучасну мову). Серед усіх опитаних лише 62 вважають, що відсутність фемінітивів – це сексизм у мові. Ще 13

відповіли на запитання “частково”, “можливо”, “складно відповісти”. Варто зауважити, що серед опитаних 251 респондент – жінки, і показовим є саме їхнє ставлення до порушеної проблеми. Результати зведені в таблицю:

Таблиця 1

Лексема	Фемінітив не утворено (з 388 опитаних)	Маскулінітив (респондент продублював форму чол. роду)	Найчастотніший фемінітив	Кореляти жіночого роду
Будівник	194 (50%)	9	Будівниця (103, 26,5%)	7 (будівельниця, будівниця, будівчиня, будівнича, будівничка, будівнеса, будівниковка)
Видавець	195 (50%)	8	Видавчиня (108, 28%)	8 (видавниця, видавчиня, видавка, видавателька, видавиня, видавиця, видавальниця, видавниця)
Водій	256 (66%)	12	Водійка (103, 26,5%)	7 (водійка, водійниця, водка, водієса, водіння, шоферка, кермувальниця)
Гід	332 (85,5%)	29	Гідеса (9, 2%)	10 (гідеса, гідина, гідка, гіда, гідчина, гідниця, гіднеса, гідниця, гайдес, екскурсоводка)
Історик	267 (69%)	16	Історичка (65, 17%)	9 (історичка, історикиня, істориня, істориця, історикеса, історійка, історкиня, історчиня, істориха)
Доктор (науковий ступінь)	291 (75%)	20	Докторка (51, 13%)	12 (докторка, докториня, доктореса, доктрина, докториса, доктриса, докторикеса, докториша, доктроля, докториця, докторантка, пані доктор)

Науковець	311 (80%)	13	Науковиця (32, 8%)	14 (науковиця, науковчиня, науковка, науковиня, наукиня, науковниця, науківниця, наукиця, науківка, научиня, науковецька, дослідниця, вчена, пані науковець)
Маляр	214 (55%)	11	Малярка (126, 32,5%)	13 (малярка, малярша, маляриня, малярчиня, маляриха, малярунья, малярниця, маляреса, маляриця, маляренья, малярія, художниця, а також пані маляр)
Митець	295 (76%)	11	Мисткиня (39, 10%)	18 (митеця, миткиня, митцькиня, мистчиня, митецька, митциня, митка, митечка, митеса, митниця, мителька, митюлька, митчиха, митиня, мисткиня, митчиня, артерка, майстриня)
Міністр	308 (79%)	13	Міністерка (28, 7%)	10 (міністриня, міністерка, міністреса, міністрка, міністорка, мініструтка, міністрелія, міністрочка, міністерша, пані міністр)
Орач	279 (72%)	8	Орачка (61, 15,5%)	9 (орачка, орачиха, орачиня, ориня, орчиня, оральниця, орарка, орачунья, ораторка)

Охоронець	290 (75%)	9	Охоронниця (44, 11%)	12 (<i>охорониця, охоронниця, охоронка, охорончина, охорониня, охоронеса, охоронителька, охоронюлька, охоронецька, берегиня, пані охоронець, сек'юриті</i>)
Податківець	305 (78,5 %)	13	Податківка (20, 5%)	12 (<i>податківка, податківця, податківчина, податківниця, податковиця, податчина, подавчина, податкина, податківнина, податкіня, податковичка, подачка</i>)
Посол	311 (80%)	15	Посолка (37, 9,5%)	10 (<i>посолка, послиня, посольша, послія, посолія, послівна, посоля, посланка, амбасадорка, пані посол</i>)
Продавець	95 (24,5%)	5	Продавчиня (251, 64,5%)	6 (<i>продавчиня, продавчиха, бариґа, торговка, продавчиця, продавиця</i>)
Прозаїк	317 (82%)	13	Прозаїчка (24, 6%)	15 (<i>прозаїчка, прозаїня, прозаїка, прозаїкеса, прозаїкиня, прозаїчиня, прозаївіша, прозаєса, прозаїця, прозовиня, прозаївниця, прозаїка, прозаїчина, пані прозаїк, майстриня прози,</i>)

Садівник	135 (35%)	3	Садівниця (133, 34%)	8 (<i>садівниця, садівничка, садівчиня, садівникарка, садівнича, садівчиха, садистка, садеса</i>)
Філолог	216 (55,5%)	9	Філологиня (146, 37,5%)	9 (<i>філологиня, філологія, філологеса, філоложка, філоложка, філологчиня, філолоня, філологиця, філологійка</i>)
Фотограф	295 (76%)	14	Фотографиня (52, 13%)	5 (<i>фотографка, фотографиня, фотографеса, фоторафша, фотографічка</i>)
Ювелір	288 (74%)	11	Ювелірка (56, 14%)	9 (<i>ювелірка, ювеліриша, ювелірниця, ювеліриня, ювелірчина, ювілярка, ювеліреса, ювеліня, ювелюнья</i>)

Найменше проблем викликали лексеми *будівник, видавець, продавець, садівник*, про це свідчать наведені дані й те, що респонденти переважно утворили ту саму форму жіночого роду (*будівниця, видавчиня, продавчиня, садівниця*). Можемо прогнозувати, що ці форми увійдуть в узус, а пізніше й стануть нормою. Найбільші труднощі виникли зі словами *гід, посол, науковець, прозаїк, міністр, митець*. Респонденти утворюють від 10 до 18 варіантів фемінітивів на кожен лексему, використовуючи різні словотвірні моделі, а також форми зі словом *пані, жінка* та словотворення від іншої основи (*амбасадорка, письменниця, майстриня*). Загалом проблеми виникали з кожною лексемою з 20.

З іншого боку, до кожної з 20 назв професій було засвідчено форму чоловічого роду як фемінітив. Отже, такі назви можна розглядати як іменники спільного роду, принаймні в мовній свідомості частини опитаних. До того ж відсутність будь-якої утвореної форми в анкеті також, на нашу думку, можна розглядати як визнання вихідних лексем чоловічого роду назвами осіб і жіночої, і чоловічої статі в мовній свідомості українців (інакше респонденти все ж утворили б певний фемінітив). Привертає увагу те, що до всіх 20 слів з 388 респондентів спробували утворити фемінітив лише 44 особи (11%). 50 анкет (13%) повністю порожні в цій частині (жодне з 20 слів не опрацьоване). У 32 випадках відповідник є лише на 1 слово, у 33 – на 2, у 27 – на 3 (переважно це згадувані слова *продавець, садівник, будівник та видавник*). Серед

утворених фемінітивів трапляються й такі, які порушують норми української мови: *міністреса/міністрелія, прозаївиша, орачуня, митка, ювілярка* та ін., що показує, що мовці не бачать адекватного корелята жіночого роду до цих слів.

За сексизм у мові відсутність фемінітивів визнають лише 16% опитаних, ще 4% дають відповідь “можливо”, “частково”. Не вважають за доцільне вводити в українську мову фемінітиви 62%. У питанні анкети щодо того, у яких стилях доцільно вживати фемінітиви, респонденти переважно вказували художній, розмовний та медійний (публіцистичний) стилі. Важливо, що серед юристів і радіофізиків більшість опитаних виступають проти фемінітивів, не утворюють їх форми. Опитування показує, що респонденти не вбачають значної проблеми у відсутності відповідників жіночого роду до деяких назв професій. Звернімо увагу, що 63% опитаних – жінки. Маємо враховувати думку всіх мовців.

Можемо також зробити прогнози (на основі кількісних показників результатів нашого дослідження), який фемінітив у майбутньому може розвинутися до кожної з 20 обраних нами назв: *будівниця, видавчиня, водійка, гідеса, історичка, докторка, науковиця, малярка, мисткиня, міністерка, орачка, охоронниця, початківка, посолка, продавчиня, прозаїчка, садівниця, філологиня, фотографиня, ювелірка*. Ці кореляти найчастотніші.

Проаналізований матеріал дає можливість зробити висновки. За умов військового конфлікту, економічної кризи та загальної нестабільності в суспільстві кожен із нас повинен сприяти об’єднанню українців. Нині гостро стоїть питання національної ідентичності, важливим компонентом якої є мова, єдина для всіх. Українська мова може та повинна бути об’єднавчим фактором для держави. Потрібно бути дуже обережними, порушуючи питання фемінітивів, адже впровадження нової норми може стати каменем спотикання у відносинах між людьми, чинником розділення на табори “за” та “проти”. Значна частина сучасних носіїв мови не вважає відсутність корелятивів жіночого роду закріпленням у мові сексизмом і навіть виступає різко проти їх уживання (зокрема, частина жінок проти того, щоб їх називали, використовуючи фемінітиви). До того ж результати нашого дослідження свідчать, що мовці не можуть утворити фемінітиви до певних лексем, і лише розвиток мови з часом покаже, чи вони виникнуть, чи виробиться традиція вживання фемінітивів у суспільстві. Враховуючи ж запити окремих науковців, представників культури й медіа та інших осіб, які обстоюють впровадження фемінітивів, пропонуємо вирішити цю проблему максимально демократично. Ознакою мовної норми в українській мові є варіативність. Норму, яка стосується фемінітивів, можна розширити: вживати паралельно маскулінітиви та фемінітиви з однаковим значенням, не вважаючи це нерозвиненістю чи неусталеністю української мови, а вбачаючи в цьому варіативність норми. Також можна застосовувати традиційні назви: *пані викладач, жінка-викладач* тощо. Назви осіб чоловічого роду цілком можна вважати назвами спільного роду (за аналогією до таких слів, що виражають спільний рід, як *суддя, голова, колега*).

Фемінітиви властиві українській мові, що доводять художні тексти в історії української літератури та правописна кодифікація (словники). Але не варто впроваджувати їх штучно та вживати на позначення тих, хто вважає їх словами зі зниженою

семантикою і порушенням норм мови. Якщо ж використання фемінітива для певного індивідуума буде важливим як вияв самоідентифікації, воно цілком припустиме.

Перспективу роботи вбачаємо в дослідженні інших лексико-семантичних груп на позначення осіб та у виокремленні серед рядів лексико-словотвірних варіантів (напр. *фотографка, фотографиня, фотографеса*) саме тих, які найбільше відповідають законам української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. 100 експрес-уроків української / О. Авраменко. – К., 2016. – 192 с.
2. Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2013. – № 6. – С. 27-40.
3. Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2014. – № 1. – С. 58-70.
4. Архангельська А. М. Фемініні інновації в новітньому українському назовництві / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2014. – № 3. – С. 34-50.
5. Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI – XVII століть: словотвір і семантика : дис. канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Прикарпатський ун-т імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.
6. Брус М. П. Словотвір фемінітивів-гуцулізмів / М. П. Брус // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – 2010. – Вип. 6. – С. 18-23.
7. Брус М. П. Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій / Марія Брус // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. – Вип. 46. – Ч. І. – С. 61–69.
8. Вербовська Мар'яна. П'ять причин вживати фемінітиви. – Київ, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://povaha.org.ua/pyat-prychyn-vzhyvaty-feminityvy/>
9. Гендер для медій / за редакції Марії Маєрчик (голова редколегії), Ольги Плахотнік, Галини Ярманової // Критика. – Київ, 2017. – 217 с.
10. Ковалик І. І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами [Текст] / І. І. Ковалик // Питання українського мовознавства. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1962. – Кн. 5. – С. 3-34.
11. Кутня М. О. Історія виникнення та розвитку фемінітивів / М. О. Кутня // Українська мова на порубіжжі XX–XXI сторіччя: мовознавчий та лінгводидактичний аспекти. – Бердянськ, 2016. – с. 59-60.
12. Малахова Олена. Лекція “Фемінітиви: використовувати не можна ігнорувати”. – У співпраці з Оленою Синчак.
13. Наказ МОН України “Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94>.
14. Огієнко І. (Митрополит Плірон). Наша літературна мова : Як писати й говорити по-літературному. Мовні нариси / Упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. – К., 2011. – С. 167.
15. Пономарів О. Д. Блог професора Пономарева. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/ukrainian/topics/popomarin>.
16. Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників із модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові: автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. – Запоріжжя, 2000. – 20 с.
17. Синчак О. Фемінітиви. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%90.D1.80.D1.85.D0.B0.D0.BD.D0.B3.D0.B5.D0.BB.D1.8C.D1.81.D1.8C.D0.BA.D0.B02013>.
18. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П.Бажана, 2004. – 824 с.
19. Український правопис. – К. : Наукова думка, 2015. – 288 с.
20. Шевчук Ю. Двомовність як свобода. Інтерв'ю zaxid.net, 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/dvovmavnist_yak_hvoroba_n1357078.
21. Шевчук Ю. Мовна шизофренія / Юрій Шевчук. – Брустури: Дискурсус, 2015. – 60 с.
22. Янко-Триниця Н. А. Наименование лиц женского пола существительными женского и мужского рода / Н. А. Янко-Триниця // Развитие словообразования современного русского языка. – М., 1966.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- БН – *Білецький-Носенко П.* Словник української мови / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Підготував до видання / В. В. Німчук; Відп. ред. К. К. Цілуйко. – К. : Наукова думка, 1966. – 419 с.
- Г – *Грінченко Б.* Словарь української мови : у 4-х томах / Словарь української мови. Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1996.
- Год – *Годована М. П.* Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / За ред. Л. В. Туровської. – К. : Наукова думка, 2009. – 176 с.
- ЕС – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1982-2012.
- Ж – Словник української мови / ред. В. В. Жайворонок. – К. : Просвіта, 2012 – 1320 с.
- ЛЗ – Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / Підг. текстів пам'яток і вступ. ст. В. В. Німчука. – К. : Наукова думка, 1964. – 259 с.
- ЛСІ-7 – Нелюба А., Редько Є., Лексико-словотвірні інновації (2014): Словник. – Харків, 2015.
- РУС – Російсько-український словник / Коміс. для склад. слов. укр. живої мови ; ред.: В. М. Ганцов, Г. К. Голоскевич, М. М. Грінченкова, А. Е. Кримський (голов. ред.). – К. : Червоний шлях, 1924.
- РУСДМ – Дорошенко М. Російсько-український словник ділової мови: [Матеріали до української термінології та номенклатури; Т. XVI] / М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшевич; Укр. акад. наук, Ін-т укр. наук. мови. – Х. : Держ. вид-во України, 1930. – 254 с.
- ССУЛМ – Стилістика сучасної української літературної мови / за ред. М. А. Жовтобрюха. – К. : Наукова думка, 1979. – 407 с.
- СУМ-11 – Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
- Тим. – Історичний словник українського языка / Під ред. Є. Тимченка; укл.: Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко. – К.-Х., 1930-32. – Т. 1. – XXIV + 948 с.

Кузьменко Ю. И., студ.

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

КАКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ У ФЕМИНИТИВОВ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ?

Статья посвящена актуальной проблеме целесообразности образования и употребления феминитивов в современном украинском литературном языке. На основе анкетирования выявлено отношение говорящих к проблеме и их пропозиции относительно способов образования феминитивов для отдельных названий профессий современности (20 лексем). Выявлено, что большинство опрошенных не могут образовать коррелят женского рода, который соответствует законам украинского языка, кроме этого, не обнаруживают признаки языкового сексизма в современном украинском языке. Было сформулировано предложение по изменению языковой нормы, которая касается феминитивов в современном украинском литературном языке.

Ключевые слова: феминитив, языковой сексизм, словообразовательная модель, языковая картина мира, названия лиц по роду деятельности и профессии.

WHAT ARE THE PROSPECTS OF FEMINITIVES IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE?

The article focuses on the actual problem of expediency of the formation and use of feminitives (the name of a woman by profession, type of activity, social status etc) in modern Ukrainian language. The attitude of the speakers to this problem and their suggestions on ways of creating feminitives for certain names of professions of the present (20 lexemes) were revealed on the basis of questionnaire. It has been found out that the majority of the respondents can not form a female gender correlation that corresponds to rules of Ukrainian language, in addition, they do not see signs of linguistic sexism in modern Ukrainian language. The author proposes to change the linguistic norm regarding feminitives in modern Ukrainian literary language.

Key words: *feminitive, linguistic sexism, word-formation model, linguistic picture of the world, names of persons by type of activity and profession.*

УДК 811.161.1'221:159.942

Кутузова Т. В., соиск.
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО КОНЦЕПТА *СТЫД* В ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Статья посвящена определению содержательных особенностей эмоционального концепта СТЫД на основе анализа лексикографических источников, с учетом семантики невербальных компонентов коммуникации. СТЫД представляется как регулятор поведения человека, нравственный ориентир. Невербальные средства характеризуют переживание стыда как стремление спрятаться.

Ключевые слова: *эмоции, эмоциональный концепт, невербальная коммуникация.*

Представление об эмоции, находящей объективацию в языке, является основой для формирования эмоционального концепта – культурно обусловленной ментальной единицы, которая отражает общеуниверсальные и культурноспецифические представления об эмоциональном переживании в языковом сознании человека, выражается вербальными и невербальными средствами.

В данной статье остановимся более подробно на рассмотрении лингвокультурологических особенностей концепта *СТЫД*.

Лексема *стыд* происходит от праслав. формы **styďь*. По данным этимологического словаря М. Фасмера, значения “стесняться, стыдиться” и “стынуть” являются родственными [15]. Таким образом, слово *стыд* первоначально обозначало понятие озноба, холода (“стынуть” – “замерзать”), а затем получило социально-оценочное значение “позор”, “срам” [16].

Как известно, от чувства стыда человека скорее бросает в жар, чем в холод, а его лицо краснеет. Т.е. между этимологией стыда и его внешним проявлением существует противоречие. Вероятно, пояснить его можно тем, что “некоторые слова, обозначающие необычно высокую или необычно низкую температуру, в древности означали лишь экстремальные отклонения от нормы без дифференциации на холод или зной”, “значит первоначально значение слова *стыд* также передавало экстремальное отклонение от нормальной температуры” [1].

В психологии *стыд* определяется как “эмоциональное состояние, вызываемое осознанием человеком того, что он действовал нечестно или смехотворно”, “чувство или сознание предосудительного; боязнь позора, унижения перед людьми”; “угрызения совести по поводу дурного поступка, временная потеря самоуважения, чувства собственного достоинства” и т. д. [16].

По определениям русских толковых словарей, *стыд* – это “чувство или внутреннее сознание предосудительного, уничижение, самоосуждение, раскаянье и смирение, внутренняя исповедь перед совестью” [6], “чувство сильного смущения, неловкости от сознания предосудительности, неблагоприятности своего поступка, поведения” [9, 12, 7], “чувство моральной ответственности за свое поведение, поступки и т. п.” [9, 12]. Также *стыд* определяется как “срам, позор, посрамление, поругание, унижение в глазах людей; застывание крови от унижительного, скорбного чувства” [6], “позор, бесчестье” [9, 12], “стыдливость” [9, 12]. Таким образом, в отличие от эмоции вины, *стыд* возникает у индивида в отношении себя самого с опорой на развитое чувство совести. Е. П. Ильин относит данную эмоцию к числу коммуникативных, т.е. таких, которые возникают на основе потребности в общении [2, с. 179].

Итак, в рассмотренных дефинициях эмоционального концепта *СТЫД* набор сем примерно одинаковый. Родовой семой является “*чувство*”. Отмечаются такие видовые характеристики, как сема “*условия возникновения эмоции*” (от “сознания предосудительности, неблагоприятности поступка, поведения” [9, 12, 7]), а также номинанты эмоции “*смущение*”, “*неловкость*”, “*раскаяние*”. В филологических словарях указана также сема “*интенсивность*” (“сильное смущение”).

Синонимические ряды лексемы *стыд* строятся по-разному. Она может как быть главной в синонимическом ряду “*стыдливость, застенчивость, совесть*” [3], так и не образовывать собственный синонимический ряд, а, например, входить в парадигму с доминантой *смущение* наряду со словами “*смущенность, замешательство, стеснение, стесненность, неловкость, неудобство, застенчивость, конфуз*” [13].

Рассмотрение толкований значений оттенков эмоции *стыд* позволило сделать вывод о том, что почти всегда общим является переживание робости, нерешительности, отсутствие непринужденности. Как правило, они описываются отсылочным способом (*смущение* – “состояние замешательства, неловкости, застенчивости” [9], *застенчивость* – “растерянность, смущение” [9] и т. д.) и различаются по степени выраженности. *Стыд* представляет из себя наиболее интенсивную эмоцию, на что есть указание в дефиниции (“чувство *сильного* смущения”). Кроме того, именно *стыд* предполагает наличие у субъекта достаточно развитого нравственного чувства (возникает “от сознания предосудительности, неблагоприятности своего поступка, поведения” [9, 12, 7]).

Стоит отметить, что *стыд* бывает двух видов: эмоциональный и моральный. Моральный стыд связан с общественно закрепленными нормами и правилами, выступает регулятором поведения человека, появляется тогда, когда у индивида “просыпается” совесть. В этом значении *стыд* является элементом синонимического ряда с доминантой “позор”, в состав которого входят следующие лексемы: **“бесславление, бесчестье, срам, срамота, сором, скандал, позорище, посрамление, стыдоба, стыдобушка”** [13]; *“позор, срам”* [3]. Такие синонимические ряды указывают на плотное пересечение концептов *СТЫД*, *ПОЗОР* и *СОВЕСТЬ* в русском языке. “Позор часто связан с крушением амбиций субъекта или несоответствием между ними и ставшими известными публике действительными качествами человека. Для *стыда* существенна оценка субъектом своего поведения на фоне общественно принятых этических норм, непосредственная связь с которыми объясняет способность стыда служить “регулятором нравственности”. Поэтому *к стыду взывают, а позором покрывают* (или *позор навлекают на кого-либо*)” [1].

Лексема *стыд* является главной в словообразовательном гнезде из 48 единиц (19 глаголов, 16 существительных, 8 прилагательных, 5 наречий) [14]. Продуктивными формантами для глаголов служат приставки за- (например, *стыдить – застыдить*), по- (*стыдить – постыдить*), при- (*стыдить-пристыдить*), у- (*стыдить – устыдить*), бес- (*бесстыдничать*); суффиксы -а(ть) (*пристыжать*), -нич-а(ть) (*бесстыдничать*), -ств-ова(ть) (*бесстыдствовать*), -и(ть) (*застыдить*), постфикс -ся (*устыжаться*). Производные существительные образуются при помощи приставок бес- (*бесстыдность*), по- (*постыдность*), у- (*устыжение*), при- (*пристыжение*), суффиксов -ость (*пристыженность*), -ниц- (*бесстыдница*), -ник- (*бесстыдник*), -об- (*стыдоба*), -ушк- (*стыдобушка*), -ени(е) (*устыжение*), -ств- (*бесстыдство*). Прилагательные появляются при помощи приставок бес- (*бесстыдный*), по- (*постыдный*), не- (*непостыдный*), при- (*пристыженный*), суффиксов -н-, лив-, -енн- (*стыдливый*). В наречиях можно выделить приставки при-, по-, бес-, суффиксы -о-, -н- (*стыдно*), -лив- (*стыдливо*), -енн- (*пристыженно*). Таким образом, целесообразно отметить преобладание динамических параметров над статическими, характеризующими *стыд* как реакцию, действие.

Рассмотрение данных ассоциативного словаря дало возможность выделить некоторые особенности представления носителями русского языка концепта *СТЫД*. Ядерную зону составляют такие реакции, как позор (70), срам (60), медиарную – совесть (34), краснеть, красный (25), страх (12), периферийную – плохо (9), краска (8), бесстыдство (7), неудобство (7), чувство (7), нет (6), обида (6) и т. д. [8]. Реакции ядерной зоны в большей мере направлены на моральный стыд, который сближается с позором. Медиарная зона указывает на соматическую реакцию (*стыд* как этическая способность индивида коррелирует с *совестью*). Сходство отмечено и на периферии, где появляется такая реакция на *стыд*, как чувство. Ассоциации *позор* и *совесть* указывают на наличие связи между этими концептами и *стыдом*, что дает основание говорить о последнем как регуляторе человеческого поведения.

Анализ паремиологического фонда также стал необходимым для понимания особенностей переживания эмоции *стыда*. Она непременно должна присутствовать в жизни человека (“Умри, коль стыда нет!”, “Жили и прожили, а стыда не нажили”,

“Без стыда лица не износишь”), представляется как нравственный ориентир (“В ком есть бог, в том есть и стыд”, “В ком стыд, в том и совесть”). С другой стороны, отсутствие *стыда* может оцениваться положительно (“Первое счастье – коли стыда в глазах нет”, “Первый дар на роду, коли нет в глазах стыду”, “Стыдливому удачи не видать”, “Стыдливый из-за стола голодный встанет”). Эмоция *стыда* иногда проявляется с высокой степенью интенсивности (“Стыд до глаз”, “Стыдом покрылся”, безумный стыд, готов сквозь землю провалиться со стыда, “Сгореть со стыда”), приносит неудобства (жгучий стыд, нестерпимый стыд, “Убей Бог стыд, все пойдет хорошо”, “Отыми Бог стыд, так будешь сыт”), потому человек стремится его избежать (“Лучше понести на гривну убытку, нежели на алтын стыда”). Отклонение от общепринятых норм получает негативную оценку (“Сорок лет, а сору нет”, “Стыд и срам”). *Стыд* может возникать от пресыщения (“Когда сыт, так знаю стыд”, “Стал сыт, так взял стыд”, “Когда наелся, тогда и застыдился”), ассоциироваться со смертью (“Людской стыд смех, а свой смерть”, “Стыд та же смерть”, умереть со стыда), зависеть от возраста и гендерных характеристик (“Чем молодой похвастается, тем старый стыдится”, “В чем деду стыд, в том бабе смех”). Таким образом, благодаря различному описанию эмоции *стыда* в пословицах проявляется более объемная характеристика данного концепта в русской лингвокультуре [5, с. 6, 11, с. 17].

Помимо вербального, *стыд* может иметь и невербальное выражение при помощи кинесических средств, представленных *соматическими речениями* [4]. Человек краснеет, когда испытывает *стыд* (*краснеть от стыда, заливаться краской от стыда*), у него поднимается температура (*сгорать со стыда*). Невербальное выражение данной эмоции представлено несколькими группами жестов и мимических реакций.

Первую из них составляет мимическое выражение *стыда*. Главным топологическим признаком здесь являются глаза.

- **Не поднимать глаза; не смотреть в глаза** (*варианты: не глядеть, избегать смотреть на кого-то*); **избегать взгляда чьего-нибудь; смотреть в пол** (например: “...Вы на меня никогда не смотрите, точно у вас совесть не чиста” (И. Тургенев, “Отцы и дети”).

- **Отвести глаза в сторону** (*отводить взгляд в сторону*); **покоситься** (*коситься в сторону*); **опустить глаза** (*опускать веки, ресницы*); **потупиться**. Глаза как “зеркало” истинных эмоций и намерений при переживании стыда-смущения скрываются.

Следующую группу составляют мануальные жесты с топологическим признаком “рука”:

- **Теребить руками** (*трепать, дергать, перебирать руками (пальцами)*); **мять в руках что-то** (*комкать в руках что-то*).

- **Дать руку лодочкой** (*давать, подавать/ подать, притягивать/ притянуть руку лодочкой*) (например: “Девушка смутилась и протянула незнакомцу руку лодочкой” (А. Акишина).

Такие жесты выражают как неуверенность, вызванную стыдом-смущением, так и нежелание полностью впускать чужого в свое личное пространство (поскольку ладонь не открыта полностью, а сложена, пальцы прижаты друг к другу).

В отдельную группу нами выделены мануальные жесты, выполняемые рукой, а топологические признаки в них (рот, лоб) являются указанием конечной точки траектории движения:

- **Закрыть рот рукой** (*закрывать, прикрывать / прикрыть рот рукой (рукавом, концом платка)*) (например: “Молодуха вот-вот, кажется, засовестится, по-деревенски прикроет рот концом платка, опустит веки” (В. Тендряков, “За бегущим днем”).

- **Закрыть (себе) рот (рукой)** (*закрывать, прикрывать/ прикрыть, зажимать / зажать (себе) рот (рукой)*).

Эти жесты, вероятно, выражают боязнь человека сказать сверх необходимого, чтобы не переживать *стыд* в большей мере.

- **Почесать себе лоб** (*чесать себе лоб, затылок, в затылке, макушку, тебя, голову, за ухом*). Такой жест как бы показывает, что человек неловко себя чувствует и обдумывает, что можно предпринять в той или иной ситуации.

Стыд вызывает желание спрятаться, что подчеркивается жестами с топологическим признаком “голова”:

- **Втянуть голову в плечи** (*втягивать, вжимать / вжать, вбирать / вобрать голову в плечи*).

Ноги также могут выступать топологическим признаком:

- **Переминаться с ноги на ногу** (*переступать с ноги на ногу*); **топтаться на одном месте**. Этот жест имеет место тогда, когда застыдившийся человек хотел бы уйти, но вынужден оставаться, испытывая угнетающее его чувство.

Итак, рассмотрев содержание концепта *СТЫД*, считаем возможным определить его следующим образом: эмоциональное состояние, характеризующееся смущением от осознания предосудительности поступка, неблагоприятности своего поведения. Анализ синонимических рядов позволил выявить оппозицию “моральный” *стыд* – “эмоциональный” *стыд*, которая обуславливает взаимосвязь таких концептов, как *СТЫД*, *ПОЗОР* и *СОВЕСТЬ* в русской лингвокультуре, указывающую на *стыд* как регулятор поведения человека, нравственный ориентир. Такое его понимание, а также осуждение того, кто нарушает нормы и не испытывает *стыд*, объективировано как в ассоциативных рядах, так и в паремиологических единицах. Соматические реакции (повышение температуры тела и, как следствие, покраснение) передают обратную сторону описания концепта, в которой он связывается с красным цветом и огнем. Невербальные средства характеризуют переживание *стыда* как стремление спрятаться. Это проявляется в отведении взгляда, втягивании головы в плечи и т. д.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Дженкова Е. А. Концепты “стыд” и “вина” в русской и немецкой лингвокультурах: дисс. ... канд. филолог. наук : 10.02.20 / Е. А. Дженкова. – Волгоград, 2005. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://31f.ru/dissertation/page,7,507-dissertaciya-koncepty-styd-i-vina-v-russkoj-i-nemeckoj-lingvokulturax.html>
2. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – 752 с.
3. Абрамов Н. М. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений. – 7-е изд., стереотип. – М. : Русские словари, 1999. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://enc-dic.com/synonym/>
4. Акишина А. А. Жесты и мимика в русской речи. Лингвострановедческий словарь / А. А. Акишина, Х. Кано, Т. Е. Т. Е. Акишина. – М. : Русский

Язык, 1980. 5. *Даль В.И.* Пословицы русского народа [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.slova.ru/book_toc/1.html 6. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://enc-dic.com/dal/> 7. *Ефремова Т. Ф.* Современный толковый словарь русского языка / Т. Ф. Ефремова. – М. : Русский язык, 2006. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://enc-dic.com/efremova/> 8. *Караулов Ю. Н.* Русский ассоциативный словарь / Караулов Ю. Н., Сорокин Ю.А. и др. – М. : ИРЯ РАН, 1996. 9. *Кузнецов С. А.* Большой толковый словарь русского языка / С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт. 2000. – 1536 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kuznetsov-dictionary.info/word/v/Vnimanie-5573.html> 10. *Марцінєк С.* Український асоціативний словник. Том II. Від реакції до стимулу. – Вид. 2-ге. Стереотипне. – Львів, 2008. 11. *Словарь русской идиоматики.* Сочетания слов со значением высокой степени / Ред. Кустова Г. И. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dict.ruslang.ru/magn.php> 12. *Словарь русского языка* : В 4-х т. / АН СССР, Ин-т русского языка. – М. : Русский язык, 1982 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://enc-dic.com/academic/> 13. *Словарь синонимов русского языка*: В 2-х томах / Ред. Евгеньева А. П. – М. : Астрель, 2003. – 1385 с. 14. *Тихонов А. Н.* Словообразовательный словарь русского языка в двух томах: Ок 145000 слов. – М. : Русский язык, 1985. – Т. 1 – 854 с.; Т. 2 – 885 с. 15. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : В 3-х т. – М. : Прогресс, 1964 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://enc-dic.com/fasmer/> 16. *Филиппов А. В.* Тысяча состояний души. Краткий психолого-филологический словарь / А. В. Филиппов, Н. Н. Романова, Т. В. Летагова. – М/ : Флинта, 2011. – 424 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/termin/styd.html> 17. *Фразеологический словарь русского литературного языка*: В 2-х т. / Сост. А. И. Федоров. – Новосибирск: Наука, 1995.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2017.

*Кутузова Т. В., здобувач,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ*

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕМОЦІЙНОГО КОНЦЕПТУ СОРОМ У ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Статтю присвячено визначенню змістових особливостей емоційного концепту СОРОМ на основі аналізу лексикографічних джерел, з урахуванням семантики невербальних компонентів комунікації. СОРОМ представлено як регулятор поведінки людини, моральний орієнтир. Невербальні засоби характеризують переживання сорому як прагнення сховатися.

Ключові слова: емоції, емоційний концепт, невербальна комунікація.

LINGUOCULTURAL CHARACTERISTICS OF THE EMOTIONAL CONCEPT SHAME IN LEXICOGRAPHIC SOURCES

The article is devoted to the definition of the meaningful features of the emotional concept SHAME on the basis of the analysis of lexicographic sources, with considering of the semantics of the nonverbal components of communication. SHAME appears as a regulator of human behavior; a moral reference point. Non-verbal means characterize the experience of shame as a desire to hide.

Key words: *emotions, emotional concept, nonverbal communication.*

УДК 81'27+81.411.21

Кучеренко А. О., асп.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ САМОІДЕНТИЧНОСТІ УЧАСНИКІВ ІРАКСЬКИХ ІНТЕРНЕТ-СПІЛЬНОТ

У статті розглядаються основні мовні засоби вираження самоідентичності серед учасників іракських Інтернет-спільнот у соціальній мережі Facebook. Автор пояснює особливості використання різних варіантів арабської мови залежно від форми спільноти – відкритої або закритої. Дослідження проведено на основі гумористичних Інтернет-спільнот, що відображають різні аспекти життя іракців за допомогою жаргівових текстів. Засоби вираження самоідентичності учасників вивчалися на різних рівнях мови.

Ключові слова: *Інтернет-спільнота, самоідентичність, закрыта група, іракський діалект, Інтернет-мем.*

Соціальні медіа представлені простором як для віртуальної, так і реальної діяльності представників різних частин світу, соціальних прошарків, політичних поглядів, віку тощо. Це зумовило неминучу появу окремих груп, до яких постійно долучаються нові учасники в усьому світі. Арабський сегмент викликає особливий інтерес для соціолінгвістичних досліджень у зв'язку з явищами білінгвізму та диглосії, поширеними у всьому арабському світі. До цього додається необхідність вивчення реалізації усного мовлення у глобальній мережі, що у випадку з арабською мовою відображає усе багатство та різноманіття регіональних діалектів, місцевих говірок, а також вернакул. Враховуючи те, що арабський світ не обмежується однією державою, то це спричинює необхідність визначення представників різних країн за допомогою вербальних та невербальних засобів. Останнє, у свою чергу, зумовлює появу розмовних сталих висловлювань і конструкцій із метою донести якомога більш змістовне в культурному, соціальному, політичному та інших аспектах повідомлення. Таким чином, актуальність цієї статті полягає в необхідності досліджувати подібні мовно-культурні процеси сучасності.

Більшість сучасних досліджень спілкування серед учасників арабських спільнот в Інтернеті, у тому числі й засобів вираження самоідентичності, зосереджується на комунікативному аспекті, аналізі тональності повідомлень, використанні різних мов тощо. Вказані приклади стосуються переважно коментувань та обговорень певних тем. Новизна цього дослідження полягає у вивченні засобів вираження самоідентичності іракців на різних рівнях мови у постфольклорних матеріалах соціальної мережі Facebook.

Існує щонайменше двадцять варіантів визначень поняття Інтернет-спільноти. Їх називають “Інтернет-спільноти”, “віртуальні спільноти”, “онлайн-спільноти”, “мережеві Інтернет-спільноти” та інше. Незважаючи на це, існує спільне у визначенні самого явища. Це – передусім “люди, які спілкуються за допомогою Інтернет-технологій на спільній платформі. Найчастіше користувачі мають власне ім’я користувача і пароль для свого персонального аккаунта” [7].

Також “онлайн-спільнота – це добровільне об’єднання користувачів, які беруть активну участь у певному сервісі, опосередкованому комп’ютером” [5, с. 2894]. Д. Петска та З. Бердж називають такі спільноти “віртуальними групами, які мають спільні інтереси та потреби. Онлайн-спільноти можуть бути як відкритими для всіх, так і призначеними винятково для членів самої спільноти, вони можуть мати, а можуть і не мати модератора” [8, с. 5]. Останнє викликає особливий інтерес у лінгвістичному вимірі, оскільки закриті спільноти створені для певних прошарків користувачів Мережі, а отже, існує ймовірність вживання вернакул, а далі – формування нових у зв’язку з використанням мови в умовах електронної комунікації, оскільки мова – це система динамічна. Крім того, проблема самоідентифікації учасників комунікації у веб-просторі лишається актуальною. Вивчення мовних засобів вираження ідентичності в закритих спільнотах дозволяє дедуктивними методами дослідити реально вживану мову серед різних прошарків населення-носія певної мови, не кажучи про соціальний, психологічний, комунікативний та культурний аспекти, які неможливо оминати в цьому випадку.

Як зазначає Х. Парк, Інтернет-спільноти бувають різних типів та можуть мати досить різноманітні призначення [8, с. 3]. Він ставить питання про те, чи відмінність у мові поділяє членів спільноти в Інтернеті на менші підгрупи. Це, у свою чергу, ставить перед нами таке твердження: з одного боку, мова різних Інтернет-спільнот (гумористичних, професійних, політичних тощо) відрізняється, а з іншого боку, Інтернет-спільноти утворюються на основі мовної відмінності. Залишається визначити, що впливає більше на утворення спільноти – соціальний чи лінгвістичний фактор. Ці та інші аспекти чекають на своє вирішення у подальших дослідженнях.

Як і спільноти в реальному світі, Інтернет-спільноти можна поділити на два типи: перший – спільноти із сильними зв’язками між учасниками, другий – спільноти зі слабкими зв’язками. Для першого типу, із соціолінгвістичного погляду, типовим буде вживання неформального варіанта мови, вернакул і т. п. [3, с. 43]. Тим паче це явище яскравіше виглядає у мові постфольклору, що від початку передбачає зв’язок із простонародністю, з одного боку (як результат народної словесної творчості у випадку Інтернету), а з іншого – забарвленою стилістично, особливо, що стосується закритих Інтернет-спільнот, як данина постмодерному суспільству з усією його прогресивністю.

Для другого типу, відповідно, притаманним буде використання варіанта мови, максимально наближеного до стандартів літературної мови. Це спричинено бажанням бути почутим і зрозумілим з боку решти учасників спільноти, оскільки основною функцією Інтернет-спільноти можна вважати комунікативну. Однак, як зазначає у своєму дослідженні Дж. Паолліло, саме соціальний фактор впливає на вибір варіанта мови для спілкування [7]. Отже, Інтернет-спільноти, як і соціальні групи в реальному житті, можуть відрізнятися за певними домінантними чинниками, як-от вік, стать, соціальний статус тощо. Крім того, такі спільноти можуть бути сформовані за етнічною ознакою, релігійними поглядами, географічним розташуванням учасників та ін.

Відштовхуючись від того, що засобом дослідження фольклору соціальних груп А. Дандес обрав гумор (оскільки, щоб зрозуміти жарт, реципієнт мусить розуміти, проти якої норми висувається аргумент), а також від того, що гумор пов'язаний із груповою ідентичністю (ті учасники, які розуміють певний жарт, включаються в ту чи іншу групу) [2; 4], ми обрали для дослідження арабські Інтернет-спільноти гумористичного змісту. Крім того, гумор охоплює більшість сфер життя сучасної людини, слугуючи сублімацією накопичених емоцій у результаті повсякденних проблем та стресів, спричинених певними соціальними, політичними, економічними та іншими факторами.

Арабські Інтернет-спільноти досліджують у різних аспектах, зокрема політичному, соціальному та комунікативному. Й. Аш-Шагаф та М.М. Бегг у результаті дослідження Інтернет-спільнот Саудівської Аравії дійшли висновку, що завдяки можливості зберігати анонімність більшість комунікантів займала досить гнучку позицію, виявляла широкі погляди на життя та загалом виявляла себе більш впевнено, ніж у реальному житті. Крім того, люди виявляли збентеженість та соромилися певних аспектів їхньої культури і релігії [3, с. 46].

К. Ленце відносить до “онлайн-спільнот” Facebook і Twitter, арабський сегмент яких він досліджував у межах подій арабської весни 2011 року. Автор вказує на стрімке збільшення кількості арабомовних користувачів у Мережі загалом, та у Facebook і Twitter зокрема. У праці Ленце описується, по суті, комунікативна поведінка молодого арабомовного населення. Основною ідеєю є прагнення до змін – соціальних, економічних та політичних [6, с. 78].

Якщо арабські лінгвісти виступають більше за ідею незмінності літературної форми мови, то спілкування користувачів соціальних медіа відображає абсолютний плюралізм, намагаючись відповідати вимогам глобального простору, що спонукає до здійснення ефективної комунікації між людьми. Тобто, основною метою перебування у соціальних медіа сьогодні є зрозуміти і бути зрозумілим, щоб донести своє повідомлення до решти та отримати релевантну відповідь. Для реалізації такої мети повідомлення публікуються здебільшого у форматі літературної арабської мови, однак із використанням засобів усного мовлення та емоційно-експресивних елементів для передачі інтонації та настрою поширюваної інформації.

Для арабських закритих спільнот у соціальній мережі Facebook можуть бути визначені різні критерії відокремленості від відкритого простору комунікації, наприклад:

- географічний (регіон (Північна Африка чи Азія), конкретна країна, певне місто тощо);

- гендерний (спільноти орієнтовані на конкретну стать);
- віковий (здебільшого межі розмиті, але до деяких спільнот не додають дітей, або навпаки – людей, які перевищили умовну вікову позначку);
- професійний (окремі спільноти для студентів, студентів певних факультетів, для лікарів, для різноробочих тощо);
- релігійний (спільноти винятково для мусульман);
- тематичний (гумористичні, інтимні, політичні, здоровий спосіб життя, цікаві факти та інше) тощо.

Учасниками однієї Інтернет-спільноти можуть бути від двох-трьох користувачів мінімум до кількох мільйонів і більше – без обмежень. До Інтернет-спільнот у соціальних мережах можна віднести групи та сторінки. Закриті групи регулюють кількість тих, хто намагається долучитися до них. Сторінки останнім часом стали більш популярними. До них не долучаються. Сторінку можна вподобати і стежити за її оновленнями. Закритість визначається дозволом власника/модератора сторінки переглядати приховані матеріали. На відміну від груп, сторінки повністю закрити неможливо. Частину інформації бачать всі користувачі Мережі. Щоб переглядати дані закритої групи, користувач мусить надіслати запит на приєднання. Залежно від того, наскільки група активна, кандидата затверджує адміністратор групи. (Наприклад, “Nukut ‘irāqīyyah” (“Іракські жарты”) долучили автора дослідження протягом доби, а “Nukut wa taḥšš wa fakāhah ‘irāqīyyah” (“Іракські жарты, регіт та гумор”) – протягом однієї години). У випадку зі сторінкою, учасник сам додається, поставивши позначку “стежити”.

Також необхідно враховувати особливості формування мовної особистості в Інтернет-спільноті, що дозволяє визначати “своїх” і “чужих” серед учасників комунікації. Тут важливо зауважити, що хоча Інтернет-спільноти й утворюються на основі різних соціальних критеріїв, головним все-таки лишається фактор спільності інтересів. Як вказує О. Тищенко, порозумітися між собою можуть і підліток із доктором наук [1, с. 37].

Якщо сторінка перебуває у публічному доступі, це не завжди означає її відкритість. Так, у згаданій вище спільноті “Nukut ‘irāqīyyah” (“Іракські жарты”) закритість визначається особливостями форми

Рис. 1

тості визначається особливостями форми арабської мови, що вживається у Хіджазі. У фонетиці діалекту /k/ звучить як /tʃ/, а в електронній комунікації записується літерою *ḡīm*, однак у випадку, коли мова йде про особовий займенник другої особи однини або останню літеру слова (див. Рис.1):

Коли твоєму коханому повільно доходить (емотикон):

- Любий (емотикони “посмішка”)
- Що, життя моє?
- Скажи, що ти думаєш одним словом (емотикони)

- Щотидумаєш
- (емотикон)

Підпис мема у мемі “Гетьзвідси” (навмисно одним словом для переконливості та комічності).

У наведеному вище креолізованому тексті яскраво виражене вживання заміни літери *k* на *ğ* та *q* на *k* на рівні графем. На рівні лексем найперше, що привертає увагу та слугує беззаперечним засобом самоідентифікації, – вживання притаманного іракському діалекту питального займенника *šnū* (“що”) у цьому прикладі, а також ми зустрічаємо питальний займенник *manū* (“хто”) в інших текстах, заперечну частку *mī*. Ідентифікувати “своїх” також дозволяє часто вживаний зворот “*lāzim ‘akū*” (“потрібно”). Спостерігається вживання діалектної форми дієслова *‘akū* (“бути”) з частками *‘an*, *‘anna*, *‘inna*. Типове для іракського діалекту та арабських діалектів висловлювання “*šlūnağ*” (як справи, або який – залежно від контексту) також часто використовується.

За змістом постфольклорні тексти даної спільноти на досить очевидному рівні виражають самоідентичність як окремих учасників, так і групи загалом. Основним засобом самовираження виступають такі звороти, як “*‘illā ‘irāqiy*” (“тільки іракець”), “*‘anta bi-l-‘irāq*” (“ти в Іраку”), “*al-‘irāqiyūna*” (додається невербальний графічний засіб, на кшталт стрілки або емотикона вказівного пальця і т.п.), “*yawmiyyāt ‘irāqiy*” (“буденність іракця”), “*māzā yutayyiz al-‘irāqiy*” (“що вирізняє іракця”) та інші варіанти висловити загальну ідею – унікальність іракців та їхньої країни.

Цікавим є вибір комунікативної стратегії в ситуації протиставлення “ми – чужі”. Порівняння з іншими арабськими країнами відбувається в обидві сторони: “ми кращі” і “ми гірші”, при цьому не завжди ці поняття чітко розмежовані, оскільки можна відчутти в тональності повідомлень надію, що все-таки саме іракці кращі. Однак даний аспект заслуговує на більш детальне вивчення та очікує на подальші лінгвістичні та комунікативні дослідження.

Розглянемо такий приклад (Рис.2):

“Коли хтось хоче налякати когось:

Рис.2

Рис. 3

Американец.. скажіть, що ви знаєте Усаму бен Ладена.
Іранець... скажіть, що Саддам Хусейн живий.
Француз... скажіть, що подружка вас не любить.
Корець.. скажіть, щоб позичили вам грошей.
Італієць.. скажіть, що уряд заборонив макарони.
Японець.. скажіть, починається вторгнення.

Рис. 4

А щодо іракця.. Скажіть, я знаю ім'я твоєї мами – і в нього обличчя побіліє від страху”.

Крім уже вказаних вище субституцій, ми бачимо, як для майбутнього часу обрано *h* і навіть *h* (ймовірно, помилково), на відміну від йорданського та єгипетського сегмента, де часто зустрічаємо *h* на позначення майбутнього часу. Вжито фразеологізм “*inqalaba waḡhuhi 'aṣfara wa 'abyaḍa*” – в нього обличчя побіліло [від страху] (букв. “його обличчя перетворювалося на жовте та біле”), що є типовим для усної народної сфери побутування більше, ніж для літературної форми.

Інший креолізований текст (Інтернет-мем) та його коментування чудово демонструє, як відкритість спільноти з технічного погляду не гарантує можливості входження в таку спільноту на правах “свого” (див. Рис.3):

“Мені потрібна жінка, яка змусить мене страждати.

Ідь до Іраку, вона змусить тебе передумати”.

У коментарях: “Ідь до Алжиру, там тобі це забезпечать”.

Саме повідомлення отримує 27 позначок “вподобати” та коментарі, а от коментар користувача, якого очевидно ідентифікували як чужинця, не отримує відгуків. Лише один маркер “Алжир” позбавив комуніканта можливості увійти до закритої спільноти іракців.

Текстова частина Інтернет-мема поділена на дві репліки. Перша – у формі літературної мови – “*‘aḥtāḡu li-‘imra‘ah taḡ‘alunī ‘aḥzan*” (змусить мене страждати). Друга частина – глузування – слугує засобом самоідентифікації іракців – “*rūḥ li-l-‘irāq...*” (по-перше, вживання розмовної форми, іракського діалекту, а по-друге, – пряма вказівка у формі назви “Ірак”).

Незважаючи на те, що основною віссю цієї спільноти є життя в Іраку, особисте не втрачає актуальності. У контексті належності до спільноти учасники шукають вужче коло людей за спрямуванням “*manū miḥlī*” (хто ще, як я), що, між іншим, є своєрідним кліше для вираження самоідентичності членів різних Інтернет-спільнот (див. Рис.4):

“Енергія в мене, коли я йду спати (100%).

Енергія в мене, коли я прокидаюсь (2%)”.

Якщо коротко описувати спрямованість цього Інтернет-мема, то виходить наступне: “хто ще такий самий іракець, як я...”. Це забезпечується лише одним словом *manū* (“хто”), про яке ми згадували раніше.

Таким чином, ми бачимо, що до основних мовних засобів визначення самоідентичності членів іракських Інтернет-спільнот гумористичного змісту належать слова-маркери: займенники, дієслово стану “бути”, заперечна частка, короткі повсякденні висловлювання іракським діалектом, слова з коренем “Ірак” та синтаксичні конструкції на кшталт “тільки іракці”. Крім того, спостерігаються графічні засоби передачі фонем, типових для іракського діалекту (k/ḡ, q/k).

Як видно з прикладу щодо іракських спільнот, технічна закритість та фактична не завжди означають одне й те саме, що викликає особливий інтерес у дослідженні мовних засобів вираження самоідентичності, серед яких основним виступає використання певної форми мови. Якщо говорити не про етнічний критерій, а, наприклад, професійний, то дослідники зіштовхнуться з навмисним вживанням вернакул, специфічним професійним гумором (для якого з’являються нові мовні нашарування) та ін. Однак це дослідження є лише вступом до наступних студій як у сфері вивчення засобів вираження самоідентичності в Інтернет-спільнотах різних арабських країн, так і багатьох інших лінгвістичних аспектів вивчення закритих і відкритих груп у соціальних мережах та поза ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тищенко О. Мова Інтернет-спілкування: стиль, норма, освіта / О. Тищенко // Мовознавство. – 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dyvoslovo.com.ua/wp-content/>

uploads/2016/03/10-1211.pdf. 2. Aldred B. G. The Dynamics of Tradition and Folk Groups in the Role-Playing Game / B. G. Aldred. – 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://folkloreforum.net/2009/01/14/the-dynamics-of-tradition-and-folk-groups-in-the-role-playing-game/>. 3. Al-Saggaf Y. Online communities versus offline communities in the Arab/Muslim world / Y. Al-Saggaf, Begg M. M. // Info, Comm & Ethics in Society. – 2004. – Vol. 2. – P. 41 – 54. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pdfs.semanticscholar.org/60cc/87677557cea5e63e1fe1d65e614b6f09b7ce.pdf>. 4. Dundes A. Interpreting Folklore / A. Dundes. – Bloomington, 1980. – 304 p. 5. Kindsmüller M. C. Online Communities and Community Building / M. Kindsmüller, S. Leuchter, L. Urbas // Encyclopedia of Information Science and Technology. – 2009. – P. 2893 – 2898. 6. Lenze N. Social Media in the Arab World: Communication and Public Opinion in the Gulf States / N. Lenze // European Journal of Communication. – 2016. – Vol. 32. – №1. – P. 77 – 79. 7. Paolillo J., The Virtual Speech Community: Social Network and Language Variation on IRC // Computer-Mediated Communication. – 1999. – Vol. 4. – №4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1083-6101.1999.tb00109.x/full>. 8. Park H., Language Difference in Virtual Communities in Cyberspace: Blogosphere, Wikis and Social Network Sites. – 2009. – 25 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pdfs.semanticscholar.org/4d1c/300e51b5fe45bccce3c55164f0381f0d67ac.pdf>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/nokat.hawry/?fref=ts>.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017 р.

*Кучеренко А. А., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ*

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ САМОИДЕНТИЧНОСТИ УЧАСТНИКОВ ИРАКСКИХ ИНТЕРНЕТ-СООБЩЕСТВ

В статье рассматриваются основные языковые средства выражения самоидентичности среди участников иракских Интернет-сообществ в социальной сети Facebook. Автор объясняет особенности использования разных вариантов арабского языка в зависимости от формы сообщества – открытой или закрытой. Исследование проведено на базе юмористических Интернет-сообществ, которые отображают разные аспекты жизни иракцев при помощи шуточных текстов. Средства выражения самоидентичности участников изучались на разных уровнях языка.

Ключевые слова: Интернет-сообщества, самоидентичность, закрытая группа, иракский диалект, Интернет-мем.

LINGUISTIC MEANS OF SELF-IDENTITY EXPRESSION OF THE PARTICIPANTS OF IRAQI INTERNET COMMUNITIES

This paper deals with the basic linguistic means of self-identity expression among the participants of Iraqi Internet communities on social networking Facebook. The author explains the peculiarities of usage of different variants of Arabic language regarding the community's form – either public or private one. The research was made on the basis of humorous Internet communities that reflect various aspects of Iraqis' life through comic texts. Means of expression of self-identity were studied through different levels of language.

Key words: Internet community, self-identity, private group, Iraqi dialect, Internet-meme.

УДК 811.111'22'42 : 791.221 / .228

Лежєйда А.В., к. філол. н., доц.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

МЕТАТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У КІНОДИСКУРСІ

Дослідження присвячене феномену метатекстуальності та її виявам у кінодискурсі як специфічній семіотичній системі, що трактується як властивість кінодискурсу (кінопродукту) роз'яснювати та коментувати процес власного створення (кінофільму в цьому випадку). При цьому руйнується ілюзія реальності кінофільму. Дослідження має за мету встановлення епізодів метатекстуальності кінодискурсу гетерогенного характеру (текстових, візуальних, інтерактивних, сюжетних та інтертекстуальних), що містять вказівки на те, що цей кінодискурс презентує себе не лише як результат (продукт), а і як процес креативної діяльності.

Ключові слова: метатекстуальність, метатекст, кінодискурс, метатекстуальний прийом, текстовий рівень, візуальний рівень, інтерактивний рівень, сюжетний рівень, інтертекстуальний рівень.

Це дослідження має за мету вивчення феномену метатекстуальності та її різноманітних виявів у кінодискурсі як специфічній семіотичній системі. **Актуальність** дослідження зумовлена своєчасністю вивчення різних аспектів кінодискурсу як мультимодальної полікодової системи у межах сучасної лінгвістики. Кінодискурс становить динамічний процес взаємодії авторів кінострічки та кінореципієнтів, що здійснюється у міжкультурному просторі за допомогою мультимодальних і мультимедійних каналів кіномови та кваліфікується як один із напрямів дослідження семіотичних систем. Лінгвістично-кінематографічне сьогодення все більше фокусує увагу на різних аспектах кінодискурсу, але відзначаємо, що в цьому плані поняття метатекстуальності в кінодискурсі характеризується недостатнім ступенем досліджуваності. **Об'єктом** дослідження постає метатекстуальність сучасного англomовного кінодискурсу. **Предметом** дослідження виступають механізми реалізації метатекстуальності в кінодискурсі, її різноманітні різнорівневі прийоми. **Метою**

дослідження є встановлення метатекстуальності в кінодискурсі, опис механізмів її реалізації та систематизація прийомів метатекстуальності. **Методами** дослідження обрано дискурсивний та семіотичний.

У сучасній лінгвістиці, семіотиці та літературознавстві багато уваги приділяється вивченню поняття “метатекст”. Більшістю науковців воно розуміється як елементи або властивості тексту, що роз’яснюють основний текст, звертаються до самого мовлення, літературного зображення, саморефлексивно роблять коментарі про процес створення цього самого тексту [1; 4; 5; 13; 14; 26; 27; 29; 31; 32]. Важливою характеристикою метатекстуальних елементів тексту є руйнування ними ілюзії реальності літературного твору.

У лінгвістику поняття *метатекст* прийшло після появи роботи А. Вежбицької “Метатекст у тексті” [5]. За її визначенням, метатекст – це, загалом, вставні слова і звороти із семантичним елементом “говорить”, а його функція полягає в тому, щоб роз’яснювати основний текст. Інакше кажучи, метатекст – це висловлювання про мовлення в цій самій мовленнєвій ситуації. Ю. М. Лотман [13, с. 3] визначає метатекст як “текст, звернений не тільки до предмета, а і до авторського слова про нього”, в якому “об’єктом зображення стає саме літературне зображення”. Таким чином, метатекст можна визначити як елементи або особливі характеристики тексту, які мають саморефлексивний характер, натякають на процес створення цього самого тексту і руйнують у сприйнятті читача ілюзію реальності твору. Важливо також зазначити, що метатекстуальність може бути властива лише художнім творам, у яких автор створює окремий внутрішній світ і власну реальність. Нехудожні тексти не створюють окремої реальності, відповідно, не може бути і засобів, які б її порушували.

Крім поняття метатекст, у сучасній лінгвістиці також розробляється поняття *метакомунікації*. Цей термін був введений у філологічний науковий обіг у середині 60-х років XX ст. П. Вацлавіком [4, с. 40, 63, 83], який розглядає метакомунікацію як комунікацію про комунікацію, розуміючи під цим отримання інформації, але не на змістовому рівні, а на рівні формування “особистого сприйняття співрозмовника”, тобто на рівні, на якому комуніканти інформують один одного про своє ставлення.

М. Л. Макаров розуміє метакомунікацію як “ту частину спілкування, що спрямована сама на себе, на спілкування в цілому і його різноманітні аспекти” [14, с. 197]. На його думку, метакомунікативні функції можуть виконувати різні елементи дискурсу: звук, інтонація, частка, вигук, окреме слово або цілі ходи (висловлювання) і обміни (діалоги). Головна риса метакомунікативних ходів полягає в тому, що вони якимось чином організують та структурують мовлення. Як бачимо, основною метою введення в дискурс метакомунікативних компонентів є оптимізація спілкування, його структурування, коригування, забезпечення його успішності. Безперечно, метакомунікативні ходи присутні у всіх літературних та інших художніх творах як невід’ємна частина будь-яких діалогів між героями чи авторського тексту. Але хоча ці ходи і виходять трохи вище за площину самої комунікації, вони існують в межах тієї ж реальності, що і сама комунікація.

У цьому дослідженні вирішено послуговуватися поняттям метатексту, близьким до визначення Ю. М. Лотмана [13, с. 23]: “текст, звернений не тільки до предмета, а і до авторського слова про нього”, в якому “об’єктом зображення стає саме літературне

зображення”. Це визначення видається найзручнішим, оскільки метою цього дослідження є лінгвістичні розвідки епізодів метатекстуальності кінодискурсу гетерогенного характеру (текстових, звукових, візуальних), які містять вказівки на те, що цей кінодискурс презентує себе не лише як результат (продукт), а і як *процес креативної діяльності*.

Термін “метатеатр” на сьогоднішній день розглядається як вид театру або елементи окремої п’єси, що коментують щодо неї самої, привертаючи увагу до обставин її створення, до співвідношення між реальністю п’єси та зовнішньою (справжньою) реальністю. Термін “метатеатр” був запропонований американським драматургом і театральним критиком Л. Абелем (1910-2001) 1963 року. Під ним розуміється театр (п’єса), проблематика якого (якої) звернена до самого театру і який, відповідно, “говорить” сам про себе, “представляє самого себе” [15; 26]. На сьогодні під терміном “метатеатральність” загальноприйнято розуміти прийоми, за допомогою яких п’єса робить коментарі щодо себе самої, привертаючи увагу аудиторії до умов та обставин її створення та постановки, вказуючи на те, що у п’єси є аудиторія, що актори є акторами, викриваючи “несправжність” постановки [31]. Відповідно, прийоми, що використовуються для порушення ілюзії реальності у театрі, тобто метатеатральні прийоми, у сукупності називаються “проламування четвертої стіни”.

Отже, метатеатр – це елементи п’єси, що привертають увагу глядачів до обставин її створення або до того, що п’єса – це твір мистецтва, і що вона існує в реальному світі, і підкреслюють відносини цих двох реальностей [3; 16; 26; 29]. У сучасному медіа-просторі, зокрема в Інтернет-блогах та на форумах, при обговоренні фільмів часто використовується термін “метакіно” (“metacinema”). Зміст, який вкладають у це поняття, завжди приблизно однаковий: “кіно про кіно” або “фільми про фільми”. На деяких сайтах можна зустріти спроби більш конкретно визначити цей термін: метакіно – це стиль фільмовиробництва, в якому фільм представлено як історію про його створення; це фільми, в яких процес виробництва (і перегляду) фільму є частиною досвіду і частиною розповіді.

Повноцінних наукових праць, які б детально розглядали суть цього поняття, наразі існує небагато. В російськомовному просторі існує всього одна книга, присвячена цій тематиці, – “Метакіно” О. Аронсона [1, с. 8]. Щоправда, як зазначає сам автор, “ця книга не стільки про кіно, не про фільми і режисерів, скільки про зміни, про ті сприйняття, мислення, досвід існування в сучасному світі, у світі, де вже існує кінематограф, у світі, в якому образи функціонують уже, загалом, як “кінематографічні””.

Х. Моура з Університету Торонто, що займається вивченням питань сучасного мистецтва і кінематографу зокрема, пропонує наступне визначення поняття “метакіно”: “буквально це кіно про кіно, яке самосвідомо коментує фільми та їх створення і перегляд” [30]. Ці саморефлексивні, багатошарові розповіді можуть бути про письменника, що намагається написати сценарій, про кінорежисера, що намагається зняти фільм, про глядача, що намагається фільм переглянути, або навіть про героя, який усвідомлює, що він є дійовою особою фільму. Метакіно часто стирає межі між вигадкою та реальністю і в результаті ставить питання про написання, перегляд фільмів та про фільми взагалі.

Письменниця і кінокритик К. Рубінштейн із Каліфорнії у статті “What the Heck is Meta-Cinema?” визначає метакіно як “самосвідоме та таке, що покликається саме

на себе”, “знає, що воно кіно” [32]. Вона також наводить три основні шляхи, якими фільм може “покликатися сам на себе”:

1. Фільм визнає свого творця чи обставини свого створення.
2. Фільм усвідомлює наявність глядачів. Це стратегія, що доволі часто зустрічається у фільмах, у формі “проломлення героєм четвертої стіни”. Прикладом може бути звертання героя не до напарника по кадру, а до глядачів. Зазвичай розповідь голосу за кадром не вважається “мета”, оскільки він позначає розповідь дійової особи “зсередини його мозку” або “зсередини вигаданого світу фільму”.
3. Фільм прямо визнає той факт, що є фільмом. Коли фільм свідомий того, що існує в межах кінематографічних умовностей, його можна вважати “мета”. Для цього існує багато способів, і їх важко визначити й описати. Прикладом може бути визнання фільмом своєї матеріальності (герої помічають плями і пошкодження на кіноплівці, на якій самі зображені).

Кінокритик і журналіст Дж. Бейлі [27], аналізуючи фільми, які, на його думку, можна віднести до класу “мета”, виділяє наступні прийоми:

- 1) герої фільму самі є поціновувачами кінематографу, знають, за якими правилами зазвичай розгортаються події у фільмах певного жанру, і діють відповідно до цих правил;
- 2) герой фільму всередині фільму виходить із нього в реальність основного фільму;
- 3) голос за кадром, що коментує події, разом із тим критикує процес створення фільму;
- 4) усі актори грають вигаданих героїв, а один грає самого себе;
- 5) герої взаємодіють із титрами чи іншими позначками, що наводить на думку про матеріальність фільму;
- 6) змішування елементів різних епох, наприклад, герої подій, що відбуваються у Середньовіччі, з’являються в одному кадрі із сучасними людьми.

Подібні засоби покликані завадити глядачам повністю заглибитися в розповідь. У результаті вони втрачають віру в реальність і правдоподібність історії, виходять з емоційного занурення в те, що бачать, і можуть зайнятися раціональним аналізом побаченого.

У ході дослідження було встановлено наступні *метатекстуальні прийоми*: прийоми текстового рівня, прийоми візуального рівня, прийоми інтерактивного рівня (розподіляються на інтерактивно-візуальні, інтерактивно-звукові та інтерактивно-візуально-звукові), прийоми сюжетного рівня, інтертекстуальні прийоми.

• **Метатекстуальні прийоми текстового рівня:** до цього рівня належать елементи діалогів між героями фільму, в яких містяться текстові вказівки чи натяки на те, що героям відомо, що вони знаходяться всередині твору та що за ними спостерігає глядацька аудиторія.

Героїня фільму “Епілог” (2001) звертається до глядача, натякаючи, що знає про наявність тих, хто за нею спостерігає.

“But... if you think eight months of cancer treatment is tedious for all of you, consider how it feels to play my part”

(Епілог, 2001, режисер – Майк Ніколс)

- **Метатекстуальні прийоми візуального рівня:**

На візуальному рівні творці фільму можуть застосовувати прийоми, що якимось чином натякають на матеріальність фільму, його завершеність як твору і кінопродукту.

Так, у стрічці “Бійцівський клуб” (1999) на екрані можна спостерігати край плівки, на яку знято фільм. У такий спосіб автори фільму нагадують глядачеві, що ними переглядається готовий твір, знятий і записаний на матеріальному носіїві.

(Бійцівський клуб, 1999, режисер – Девід Фінчер)

- **Метатекстуальні прийоми інтерактивного рівня:** до цього рівня належать елементи кінодискурсу, в яких прямо визнається факт наявності глядача і відбувається взаємодія з ним. Така взаємодія може відбуватися із залученням одного або кількох каналів передачі інформації, тому доцільно розділити ці прийоми на три підвиди: інтерактивно-візуальні, інтерактивно-звукові та інтерактивно-візуально-звукові.

Інтерактивно-візуальний метатекстуальний прийом знаходимо у фільмі “Чому я фарбувала губи перед мастектомією” (2006), де героїня, що проходить хіміотерапію і почувається недобре, їде в ліфті зі своїм колегою. Після привітання з його боку героїня спрямовує свій погляд до камери, немовби натякаючи глядачеві на несвоечасність цієї зустрічі, після чого повертається до колеги з привітанням у відповідь.

(Чому я фарбувала губи перед мастектомією, 2006, режисер – Пітер Вернер)

Інтерактивно-звукові метатекстуальні прийоми зазвичай мають форму монологу героя на фоні кадрів, що не мають жодних натяків на вихід із реальності фільму. Наголосимо, що голос за кадром не завжди є метатекстуальним прийомом; його можна вважати таким лише тоді, коли в тексті простежуються натяки на визнання наявності глядача кінострічки.

Героїня фільму “Епілог” (2001) пояснює глядачам, за яким принципом дібрано ті моменти, що показано у фільмі, й ділиться своїми переживаннями і відчуттями щодо того, як повільно плине час у клініці.

“Do not forget... that you are seeing the most interesting aspects of my tenure as an in-patient receiving experimental chemotherapy for advanced metastatic ovarian cancer. But as I am a scholar I feel obliged to document what it is like here most of the time... between the dramatic climaxes. In truth, it is like this: You cannot imagine... how time can be so still”.

(Епілог, 2001, режисер – Майк Ніколс)

Зображення на екрані жодним чином не натякає на визнання фільмом наявності глядацької аудиторії, але слова героїні звернені до неї. Хвора не лише просить уваги глядача, вона обговорює з ним події, що мають місце у фільмі: героїня свідомо того, що глядач бачить уже відредаговану версію “the most interesting aspects of my tenure as an in-patient receiving experimental chemotherapy”, завершений твір кіномистецтва.

Інтерактивно-візуально-звукові метатекстуальні прийоми характеризуються залученням одночасно двох каналів сприйняття інформації глядачем – зорового і слухового. За результатами нашого дослідження, одним із найпоширеніших прийомів цього рівня є так званий “пролом четвертої стіни” [32], тобто вербальне звертання героя до глядача з одночасним поглядом у камеру. Подібний прийом може фігурувати у формі інтерв’ю, бесіди, в якій глядача вважають другом, або розмови, в якій прямо вказується на відносини “кінофільм/творці фільму – кіноглядач”.

Прикладом подібного прийому може слугувати сцена з фільму “Забавні ігри”. Молоді злочинці б’ються об заклад із жертвами щодо того, чи доживуть останні до ранку. Один із них, Пол, повертається до камери і каже:

“I mean, what do you think? You think they stand a chance? Well, you’re on their side, aren’t you? Who are you betting on, hmm?”

(Забавні ігри, 1997, режисер – Міхаель Ганеке)

Герой стрічки звертається до глядачів і просить зробити прогноз щодо подальшого розвитку подій у фільмі. “Пролом четвертої стіни” тут поєднано з обговоренням традицій і правил створення кіно, глядачеві ніби пропонується згадати свій попередній досвід перегляду трилерів і оцінити можливість щасливого кінця в цій стрічці. Пізніше, коли вимучені жертви просять припинити знущання, Пол знову звертається до глядача з подібним запитанням:

“Do you think it’s enough? But you want a real ending, with plausible plot development, don’t you?”

(Забавні ігри, 1997, режисер – Міхаель Ганеке)

У цій фразі також підтверджується знання героями того, що в них є публіка і що вони у цей момент займаються створенням художнього твору – розповіді з певним

сюжетом і фіналом. У такий спосіб на глядача покладається відповідальність за події, що відбуваються. Герой заявляє, що знає, чого хоче глядач, – жорстокості, а не раптового щасливого кінця; продовжуючи дивитися фільм, глядач ніби пасивно погоджується з такою характеристикою і стає співучасником злочину.

У фільмі “Чому я фарбувала губи перед мастектомією” також зустрічаємо прийом інтерактивно-візуально-звукового рівня у формі звертання до глядачів: коли медсестра запрошує героїню, яка очікує на результати біопсії, до кабінету лікаря, героїня передчуває, що розмова буде серйозною, а новини невтішними. Вона повертається до камери і запитує:

“Did someone just suck all of the oxygen out of the room?”

(Чому я фарбувала губи перед мастектомією, 2006, режисер – Пітер Вернер)

Використовуючи такий підхід, творці фільму перетворюють його на щирі розмови; глядач забуває, що переглядає вигаданий художній твір, і через це досягається вища інтенсивність емоцій, підсилюється художній прийом “документалізації” кінострічки.

Ще один приклад знаходимо у фільмі “Учитель на заміну”. Головний герой працює вчителем, що ходить із школи у школу, замінюючи вчителів, які хворіють чи не можуть працювати з інших причин. Дивлячись у камеру, він розповідає та розмірковує про свій досвід роботи вчителем та ділиться думками з приводу ролі вчителя в житті молодшої людини.

“Most of the teachers here, at one point, they believed that they could make a difference. You know, I know how important it is to have guidance and to have ... someone help understand the complexities of the world that we live in”.

(Учитель на заміну, 2011, режисер – Тоні Кай)

У фільмі “Епілог” (2001), коли хіміотерапевтичне лікування не дає результату, а головна героїня починає страждати від жахливого болю, її лікаря викликають до лікарні посеред ночі, і він, увійшовши до палати, ставить запитання, відповідь на яке очевидна з першого погляду на хвору жінку:

“Dr. Bearing, are you in pain?”

Героїня шокована цим запитанням і ділиться з глядачем своїми відчуттями, неначе продовжуючи розмову з глядачем, яку вела до цього і яку перервав лікар.

“I don't believe this!”

(Епілог, 2001, режисер – Майк Ніколс)

- **Метатекстуальні прийоми сюжетного рівня:** метаприйоми сюжетного рівня покликані створити у глядача відчуття, що фільм створюється прямо перед його очима. Їх складно втілити у фільмі, ще складніше їх помітити і розшифрувати. Звернемося до прикладів прийомів сюжетного рівня, що знаходимо у фільмі “Бійцівський клуб” (1999):

- наприкінці фільму повторюється сцена, якою фільм відкривається (допит і катування Оповідача), але замість фрази *“I cannot think of anything”* герой говорить *“I still”*

cannot think of anything”, демонструючи, що він свідомий того, що щойно відбувся кінематографічний часовий зсув;

- за сюжетом, Тайлер працює кіномеханіком і вставляє у фільми кадри з інших фільмів. Наприкінці самого фільму, перед титрами, вставлено короткий фрагмент з іншого фільму. Видається, що герой фільму насправді може виявитися його творцем. У такий спосіб розмиваються межі між реальністю і світом фільму;

- оповідач, чий голос звучить за кадром, має владу над ходом фільму: він може зупинитися в середині розповіді й повернутися до попередніх подій. У такий спосіб визнається той факт, що фільм є вже готовим твором, який можна “погортати”.

(Бійцівський клуб, 1999, режисер – Девід Фінчер)

Стрічка “Забавні ігри” (1997) демонструє подібний прийом: коли напарника Пола раптово вбивають, він хапає пульт дистанційного управління від телевізора і відмотує події до того моменту, доки все не вийшло з-під його контролю. Глядачеві демонструється, що герої контролюють перебіг подій і можуть навіть редагувати готовий кіновір.

(Забавні ігри, 1997, режисер – Міхаель Ганеке)

У фінальній частині кінострічки “Епілог” (2001) героїня промовляє наступні слова:

«Hi. How are you feeling today? These are my last coherent lines. I'll have to leave the action to the professionals. It came so quickly, after taking so long. There's not even time for a proper conclusion».

(Епілог, 2001, режисер – Майк Ніколс)

Героїня розглядає все, що з нею відбувається, і людей навколо себе як частину п'єси з відповідним фіналом (а proper conclusion). Звісно, ці слова можуть бути розглянуті як метафора життя, “весь світ театр, а люди в ньому – актори”. Але не можна заперечувати, що тут наявний і інший рівень смислу – відчуття героїні, що вона бере участь у виставі.

• **Метатекстуальні прийоми інтертекстуального рівня:** інтертекстуальні зв'язки, що пов'язують цей фільм з іншими творами або фактами дійсності, також розмивають межі між реальним світом і світом кінострічки. У фільмі “Бійцівський клуб” (1999) знаходимо наступний приклад: проголошуючи промову перед членами Клубу, Тайлер говорить: *“We've all been raised on television to believe that one day we'd all be millionaires, and movie gods, and rock stars”*. Роблячи акцент на слові *“rock stars”*, він дивиться на героя Джарета Лето, який уже на той момент дійсно був членом успішного рок-гурту.

Можна зробити висновок, що метатекстуальні прийоми в кінодискурсі належать до різних рівнів і є досить різноманітними за характером та функцією. У найбільш загальній класифікації їх можна поділити на два види – проломлення четвертої стіни (у різних виявах) і натяки та обговорення створення фільму всередині самого фільму. Прийоми першого типу діють більш різко, раптово повертаючи глядача до реального світу. Прийоми другого типу, які виконуються на рівні сюжету, ніби натякають глядачеві, що фільм є насправді фільмом, і запрошують поміркувати над ним самим і кінематографом взагалі.

Вважаємо, що проблема метатекстуальності в кінодискурсі заслуговує на подальші наукові розвідки, серед перспектив яких вважаємо за потрібне акцентувати функціональну спрямованість метатекстуальних компонентів, їх варіативність у різних жанрах кінодискурсу, специфіку використання в національних кінодискурсах та потенціал використання цього прийому в окремому жанрі кінодискурсу – кіноадаптації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аронсон О. Метакино / О. Аронсон. – М. : Ад Маргинем, 2003. – 122 с. 2. Байкова С. А. Метатекст / С. А. Байкова // Знание. Понимание. Умение. – М. : Негосударственное некоммерческое образовательное учреждение высшего профессионального образования “Московский гуманитарный университет”, 2010. – № 3. – С. 248-250. 3. Быков А. А. Анатомия терминов. 400 словообразовательных элементов из латыни и греческого / А. А. Быков. – М. : ИЦ ЭНАС, 2007. – 115 с. 4. Вацлавик П. Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия / П. Вацлавик, Дж. Бивин, Д. Джексон (пер. с англ. А. Суворовой). – М. : Апрель-Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. – 320 с. 5. Вежибица А. Метатекст в тексте / А. Вежибица // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 8. Лингвистика текста. – М., 1978. – С. 402-424. 6. Зайченко С. С. Некоторые особенности кинодискурса как знаковой системы / С. С. Зайченко // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2011. – Вып. 4 (11). – С. 82–86. 7. Зарецкая А. Н. Особенности реализации подтекста в кинодискурсе: монография / А. Н. Зарецкая. – Челябинск : Абрис, 2002. – 192 с. 8. Колодина Е. А. Статус кинодиалога в ряду соположенных понятий: кинодиалог, кинотекст, кинодискурс / Е. А. Колодина // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2013. – № 2 (1). – С. 321-333. 9. Лавриненко И. Н. Критерии классификации кинодискурса / И. Н. Лавриненко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2012. – № 1003. – Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Вып. 70. – С. 41-44. 10. Легейда А. В. Кіноадаптація у синергетичній парадигмі: у пошуках синього птаха міждисциплінарної методології. // А. В. Легейда / Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острого: Видавництво Національного університету “Острозька академія” Вип 38. – 2013. – С. 203-206. 11. Легейда А. В. Література і кіно: процес адаптації як діалог медіум-середовищ / А. В. Легейда // П'ятий міжнародний науковий форум. Сучасна англістика і романістика: перший рубіж нового тисячоліття. Тези доповідей / За ред. В. О. Самохіної. – Х. : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 106-108. 12. Легейда А. В. The Art of Screen Adaptation: Recognizing Semiotic Differences Or Thinking Out Of The Page / А. В. Легейда // Науковий Вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”: Збірник наукових праць. Випуск XX. – Херсон : ХДУ, 2013. – С. 184-191. 13. Лотман Ю. М. Семиотика кино и проблемы киноэстетики / Ю. М. Лотман. – Таллин : Александра, 1973. – 140 с. 14. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТГДК “Гнозис”, 2003. – 280 с. 15. Паві П. Словник театру / П. Паві. – Львів, 2006. – 640 с. 16. Политыко Е. Н. Метадрама в современном театре (к постановке проблемы) / Е. Н. Политыко // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология: научный журнал. – Вып. 5(11). – Пермь, 2010. – С. 165-174. 17. Пшеничных А. М. Реперспективізація предметної ситуації в англomовному діалогічному дискурсі (на матеріалі мультимедійних ігрових кінотворів) : дис. ... кандидата филол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Анастасія Миколаївна Пшеничных. – Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2011. – 201 с. 18. Самкова М. А. Кинотекст и кинодискурс: к проблеме разграничения понятий / М. А. Самкова // Филологические науки. Вопросы теории

и практики. – Тамбов : Грамота, 2011. – Вып. 1 (8). – С. 135-137. 19. *Слышкин Г. Г.* Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа) / Г. Г. Слышкин, М. А. Ефимова. – М. : Водолей Publishers, 2004. – 153 с. 20. *Сонин А. Г.* Общепсихологические и когнитивные механизмы понимания мультимедийных текстов / А. Г. Сонин // Вопросы психолингвистики. – 2003. – № 1. – С. 43–56. 21. *Сорока Ю. Г.* Кинодискурс повседневности постмодерна / Ю. Г. Сорока // Постмодерн: новая магическая эпоха. Сб. статей / под ред. Л. Г. Ионина. – Харьков : Харьковский нац. ун-т им. В.Н. Каразина, 2002. – С. 47–49. 22. *Цивьян Ю. Г.* К метасемиотическому описанию повествования в кинематографе: труды по знаковым системам / Ю.Г. Цивьян. – Тарту : Тартуский ун-т, 1984. – Вып. 17. – С. 109-121. 23. *Эйзенштейн С.* Избранные произведения : в 6-ти т. / С. Эйзенштейн. – М. : Искусство, 1964. – Т. 2. – 567 с. 24. *Эко У.* О членениях кинематографического кода [Электронный ресурс] / У. Эко. – Режим доступа: <http://kinoseminar.livejournal.com/234358.html>. 25. *Яковлев Л. С.* Иллюзия наглядности (кинотекст в метрике пространства дискурсов современной российской идентичности) [Электронный ресурс] / Л. С. Яковлев // Международный журнал исследований культуры. – 2012. – № 2 (7). – Режим доступа: <http://culturalresearch.ru/ru/archives/85-kinotext>. 26. *Abel L.* Metatheatre / L. Abel. – London, 1960. – 342 p. 27. *Bailey J.* 10 Awesome Meta-Movies That Will Melt Your Mind / J. Bailey. – 2012. – Режим доступа: <http://flavorwire.com/327251/10-awesome-meta-movies-that-will-melt-your-mind>. 28. *Baldick C.* The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms / C. Baldick. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 280 p. 29. *Hornby R.* Drama, Metadrama, and Perception / R. Hornby. – Cranbury / London / Mississauga, Ontario: Associated University Presses, 1986. – 196 с. 30. *Moura H.* Reflection & Film. Metacinema or Metafilm / H. Moura. – 2011. – Режим доступа: <http://reflectionandfilm.blogspot.com/2011/12/metacinema-or-metafilm.html>. 31. *Rasmus A.* “I could a tale unfold...” From Metatheatre to Metacinema: Films within the Films in Shakespeare on Screen / A. Rasmus // *Cadernos de Tradução*. – No. 7. – Florianopolis: UFSC, 2001/1. – P. 147-168. 32. *Rubenstein K.* What the Heck is Meta-Cinema? / K. Rubenstein. – 2010. – Режим доступа: <http://girlincape.hubpages.com/hub/Meta-Cinema>.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2017

**Legeyda A., PhD., Associate Prof.
V. N. Karazin National University**

METATEXTUALITY IN CINEMA DISCOURSE

The research focuses on metatextuality phenomenon as well as its manifestations in cinema discourse as a semiotic system that is interpreted as a capacity of cinema discourse (cinematographic product) to explain and comment on the process of its own creation (the film in our case). Alongside, the illusion of the reality of a film is being ruined. The research sets out to establish the episodes of metatextuality of cinema discourse of a heterogeneous character (textual, visual, interactive, plot-based and intertextual) containing the indications to the fact that this cinema discourse presents itself not only as a result (cinematographic product), but also as a process of creative activity.

Key words: metatextuality, metatext, cinema discourse, metatextual operation, cinematographic product, textual level, visual level, interactive level, plot-based level, intertextual level.

METATEXTUALITÉ DANS LE DISCOURS DU CINÉMA

La recherche se concentre sur le phénomène de la métatextualité, ainsi que ses manifestations dans le discours cinématographique en tant que le système sémiotique, qui est interprété comme une capacité de discours cinématographique (le produit cinématographique) pour expliquer et commenter le processus de sa propre création (le film dans notre cas). Parallèlement, l'illusion de la réalité d'un film est en ruine. La recherche vise à établir les épisodes de la métatextualité du discours cinématographique d'un caractère hétérogène (textuel, visuel, interactif, basé sur l'intrigue et intertextuel) contenant les indications pour le fait que ce discours du cinéma se présente non seulement comme un résultat (le produit cinématographique), mais aussi comme un processus d'activité créative.

Key mots: *la metatextualité, le metatext, le discours cinématographique, l'opération métatextuelle, le produit cinématographique, le niveau textuel, le niveau visuel, le niveau interactif, le niveau basé sur l'intrigue, niveau intertextuel.*

УДК 811.512.161

Логвиненко І. А., викл.

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*

НАЦІОНАЛЬНА КАРТИНА СВІТУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТУРЕЦЬКОЇ АНТРОПОНІМІКИ

У статті досліджено деякі особливості національної картини світу турецького народу на основі семантичного аналізу сучасних турецьких антропонімів. Антропоніми розглядаються автором як знаки на межі мови і культури. Створено класифікацію турецьких антропонімів за їх прямим семантичним значенням.

Ключові слова: *національна картина світу, антропоніми, мова, культура.*

В останні десятиліття лінгвісти активно користуються терміном “картина світу”. У сучасних філологічних дослідженнях, що стосуються означеного питання, виділяється досить велика кількість різноманітних картин світу: “мовна картина світу”, “релігійна картина світу”, “національна картина світу”, “філософська картина світу”, “інформаційна картина світу”, “фізична картина світу”, “художня (поетична) картина світу”, “наукова картина світу”, “наївна картина світу” (термін Ю. Д. Апресяна), “філософська картина світу”, “концептуальна (або поняттєва) картина світу” тощо.

У сучасній лінгвістиці під картиною світу розуміється “вихідний глобальний образ світу, що лежить в основі світобачення людини, репрезентує сутнісні властивості світу в розумінні її носіїв, що є результатом всієї духовної діяльності людини” [8, с. 20].

Характерна риса картини світу – її суб’єктивність. Картина світу, що складається у свідомості індивіда і навіть цілого суспільства, – це не дзеркальне відображення світу, а його переосмислення, образ, певна система, вторинна щодо реального світу.

Картина світу об'єктивується в предметах духовної і матеріальної культури, а також у мові. Формуючись і розвиваючись у певних культурно-історичних умовах, мова вбирає в себе певні національно-специфічні настанови і погляди на світ. Широко відомі слова видатного німецького лінгвіста В. фон Гумбольдта про те, що різні мови – це не різні позначення того самого предмета, а різні бачення його.

У зв'язку з цим ми можемо говорити про національну або національно-мовну картину світу. І. О. Голубовська дає таке визначення: “Національно-мовна картина світу є виражене етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе самого у цьому світі” [4, с. 36]. Водночас учений зазначає, що національно-мовна картина світу складається з універсальної та національно-специфічної частин, остання з яких детермінується фрагментом реального світу, який впливає на колективну свідомість етносу, та особливостями самої етнічної колективної свідомості. До реального світу ми відносимо природні умови, ландшафт, клімат, світ рослин і тварин. Як зазначає Г. Гачев, “Перше, очевидне, що визначає обличчя народу, – це Природа, серед якої він виростає і здійснює свою історію” [3, с. 15]. Чималу роль у становленні світогляду відіграє трудова діяльність етносу і його історичний розвиток, на що вказує О. П. Каналаш [5, с. 63]. Серед чинників, що впливають на формування особливостей етнічної колективної свідомості, важливе місце посідає міфологія.

Антропоніми мають подвійну природу. З одного боку, це – слова, тобто мовні знаки, що мають певні формальні й змістові характеристики. З іншого боку, особисті імена є продуктом культури, результатом світоглядної діяльності етносу, виступаючи, таким чином, універсальними хранителями культурної інформації. **Актуальність** нашої роботи полягає в дослідженні турецьких антропонімів у єдності цих двох аспектів.

Неможливо в одній статті охопити всю світоглядну систему народу, тому **метою нашої роботи** є виділити семантичні групи турецьких антропонімів за їх прямим значенням і, спираючись на це, виявити певні особливості національного світосприймання турецького народу.

Увесь пласт турецьких антропонімів (а їх у довідниках зафіксовано близько 4 тисяч) за походженням можна розділити на 3 групи: 1) особисті імена тюркського походження; 2) імена арабського і перського походження, запозичені тюрками у період ісламізації та близького контакту з означеними культурами; 3) імена європейського й іншого походження. Проф. Т. Гюленсой виділяє в останній групі імена китайського, індусько-тибетського, англійського (Can (від Джон), Cansin (від Джонсон)), французького (Sibel), давньогрецького (Hektor), монгольського (Batur, Bagatur, Cengiz, Batu, Mergen, Cebe, Tarkan, Noyan, Olcaу й ін.) походження [10, с. 4]. Однак ця група імен настільки мала, що ми не будемо враховувати її в нашому дослідженні.

Система власне тюркських антропонімів сформувалася за часів давніх тюрків, способом життя яких було кочівництво, а способом мислення – міфологічний світогляд. Про значення імені й важливість вкладеної в нього інформації говорять і традиції називання дитини, згадки про які містяться в стародавніх писемних пам'ятках. Наприклад, це традиція давати одне ім'я при народженні, а друге – справжнє – коли дитина “зможе натягнути лук і випустити стрілу” в тюрків Якутії. Алтайські та

енісейські тюрки у певний історичний період узагалі не мали особистих імен, а використовували для імені назву племені. І тільки воїни, котрі виявили великі здібності або отримали поранення на війні, отримували право мати власне ім'я. Тобто ім'я слугувало ознакою переваги, відзнаки. Турецький дослідник Бюлент Гюль зазначає, що тюрки для імен дітей використовували назви предметів, звірів, рослин, яких вони поважали, а також гір, річок, озер, які вони вважали священними. Окремо він згадує традицію називання дитини за першим предметом або твариною, яких мати бачила під час або після пологів. Учений зазначає, що така традиція властива для тюркської та монгольської культур [9, с. 185-187]. Ім'я не давалося людині один раз і на все життя. Воно могло змінюватися залежно від життєвих обставин, дорослішання, старіння або вчинення будь-якого видатного вчинку.

В архаїчному світі слово, будучи невіддільним від речі, широко використовувалося в різних містичних ритуалах. Вважалося, що знання імені людини давало владу над нею, що ім'я може “замішати” людину. Тому в деяких випадках імена приховувалися від поганих людей і злих духів. У зв'язку з цим викликає інтерес традиція “захисних” (термін Айдія Ерола) або “обманих” (термін Г. Ф. Благової) імен, які були покликані захищати від злих духів, вводити в оману сили, що можуть зашкодити дитині. Це такі імена, як: *Adsız* (без імені), *Hiçkimse* (ніхто), *Tanrıberdi* (Бог дав), *Hudayberdi* (Бог дав), *Kılıç* (меч), *Akkılıç* (білий меч), *Almaz* (*almaz*) (не забере), *Satılmış* (проданий), *Tuzak* (пастка), *Yaşar* (житиме), *Dursun* (нехай зупиниться), *Döndü* (повернувся).

До захисних або обманих імен також належать імена з негативною семантикою: *Bok* (лайно), *İt* (собака), *Şeytankulu* (раб шайтана) й ін. Вважалося, що дитину з таким ім'ям злий дух не схоче чіпати.

Для тюркських антропонімів характерне апелятивне походження і прозора семантика. Як зазначає Г. Ф. Благова, на відміну від давньогерманських антропонімів, де переважає романтична семантика, для тюркських особистих імен характерна предметно-побутова спрямованість значення [1, с. 182].

Ми виділили такі групи особистих імен за прямим семантичним значенням їх компонентів:

1. Імена, що пов'язані з природою:

- **назви тварин:** хижі тварини і птахи: (*Aslan* (лев), *Kaplan* (тигр), *Boğa* (бик), *Akbars* (білий барс), *Kartal* (орел), *Şahin* (сокіл), *Atmaca* (яструб); трав'яні тварини і птахи: (*Sülün* (фазан), *Kumru* (голуб), *Suna* (зеленоголова качка), *Keklik* (куріпка), *Turna* (журавель), *Norozbay* / *Orozbay* (пан півень); *Ahu* (газель), *Ceylan* (газель), *Maral* (марал), *Ceren* (сарна) й ін.

Як можна побачити, назви сильних, хижих тварин і птахів входять до складу чоловічих імен, а назви красивих, граційних, покірних тварин трапляються здебільшого в жіночих іменах. Такі імена в тюрків не були випадковими. Вони вважали, що носії подібних імен будуть мати властивості цих тварин. Часто дитину називали на честь тотемної тварини племені чи роду. Вовк був тотемною твариною в багатьох тюркських народів. Голова вовка прикрашала знамена гунів, туркутів, половців, золотоординських ханів. А під час атаки тюркські воїни імітували вовчий вий, щоб викликати жах у ворога. Тому виникнення таких тюркських імен, як *Kurt* (вовк), *Baykurt*

(пан + вовк), Kurtalp (вовк + хоробрий), Kurter (вовк + воїн), Asena (вовчиця, що є праматір'ю тюрків), не випадкові. У давнину поширеним було ім'я Arslan/Aslan (лев) та похідні від нього: Eraslan (воїн + лев), Alparslan (богатир + лев), Arslanbay (лев + пан), особливо часто вони трапляються серед імен правителів, адже лев завжди був символом влади, сміливості, завойовництва, це – тварина-переможець. Барс (bars, pars) також був тотемною твариною, вважався священним. Тому поширеними були такі імена, як Bars, Aybars (місяць + барс), Taybars (молодий барс), Barsbay (пан-барс).

Серед турецьких антропонімів чимало таких, що позначають домашніх тварин, як-от кінь (at), бик (boğa), баран (koç). Кінь вважався символом успіху та панування тюрків. Також кінь – це незамінний супутник героя. До того ж, любов до цієї тварини пов'язана з кочовим минулим тюрків. Звідси імена Atlıhan (хан на коні), Atlıbay (пан на коні), Ethem (вороний кінь), Alpat (сміливий кінь), Aktaу (білий жеребець). Деякі турецькі дослідники висувають гіпотезу, що слова ad (ім'я) та at (кінь) походять від одного кореня. Бо, отримуючи на спеціальній церемонії ім'я за здійснення подвигу, юнак отримував і коня. У дестанах поряд з іменем героя згадується і його кінь: Kıpıratlı Kazaп (Казан на буланому коні), Ak atlu Ay Bahadır (Айбахадуp на білому коні) [11, с. 10].

- **назви рослин:** Buğday (пшениця), Agra (ячмінь), Çavdar (жито), Çınar (платан), Gül (троянда), Menekşe (фіалка), Orkide (орхідея), Manolya (магнолія), Yasemin (жасмин), Fulya (нарцис), Başak (колосок), Fidan (молоде дерево), Filiz (пагін, паросток), Funda (верес) і др. Здебільшого це жіночі імена, що символізують ніжність, тендітність, молодість та красу дівчат.

- **назви явищ природи:** Yağmur (дощ) і похідні від нього: Yağan, Yağış (опади), Bora (буря, ураган), Tufan (потоп), Yıldırım (блискавка), Nesim (легкий, приємний вітерець) тощо. Назви руйнівних і небезпечних стихій – це чоловічі імена.

- **назви природних речей, що нас оточують:** Doğa (природа), Baуr (пагорб), Bulut (хмара), Yaprak (лист), Bûrkan (вулкан), Kaуa (скеля) та ін.

Стародавні тюрки, як і інші народи на ранньому етапі розвитку, не відокремлювали себе від природи, що їх оточувала. Людина була такою ж частиною навколишнього середовища, як і тварини, рослини, гори, річки, озера, й існувала нарівні з ними. Зважаючи на це, імена власні і загальні не мали чіткого протиставлення. Кожне явище і предмет, а відповідно і його найменування, були унікальними та єдиними. Не випадково практично в кожній річці, камені, дереві в ареалі проживання тюркського племені був свій дух. Тюрки також поклонялися горам. Насамперед через те, що гори через їх висоту є найближчим місцем до Бога неба. Також вірили, що гора – це місце, де збираються духи предків. Култ гір відтворився у таких іменах, як Akdağ (біла гора), Dağaşan (той, хто долає гору) Dağhan (господар гори), Dağlı (горець), Doruk (вершина гори), Akdoruk (біла вершина).

- **сторони світу:** Doğu (схід), Batı (захід), Kuzey (північ), Güney (південь).

- **небесні тіла, космос:** Uzay (простір, космос), Merih (Марс), Nahit (зірка Венери), Süreуa (сузір'я Плеяди), Güneş (сонце), Hilâl/Kamer (півмісяць), Ay (місяць). Згідно з повір'ями тюрків, зірки, сонце, місяць – це творіння Бога Тенгри, і вони є священними. Алтайські тюрки-шаманісти вірили, що Місяць – це батько, а Сонце – це мати. У зв'язку з тим, що Місяць і Сонце були покровителями героїв, а також

символами чистоти, світла, краси, давалися такі імена, як Akaу (білий Місяць), Aybars (місячний барс), Aybegüm (місячна пані), Akgün (біле Сонце), Günaу (Сонце + Місяць) тощо.

2. Імена, що походять від топонімів:

- **назви річок, морів, озер:** Meriç (р. Мариця), Nil (Ніл), Tuna (Дунай), Seyhan (р. Джейхан), Yenisey (Єнісей), Dicle (р. Тигр), Fırat (р. Євфрат), Baykal (Байкал), Ege (Егейське море) та ін. Загалом ці топоніми позначають об'єкти, що знаходяться на території Туреччини чи пов'язані з історією тюрків. Особливе становище займає річка Дунай, від назви якої афіксальним способом чи способом складання основ сформовані численні антропоніми: Tuna, Tunca, Tuncam, Tunacan, Tunadan, Tunam, Aktuna, Altuna тощо.

- **назви гір:** Toros (Тавр), Altay (Алтай), Pamir (Памір), Ural (Урал) та ін.

3. Імена, які походять від назв племен і народностей:

Tatar (татарин), Kırçak (кипчак), Kazak (казах), Kırgız (киргиз), Türkmen (туркмен), Uygur (уйгур), Moğol (монгол), Aраp (араб), Çerkez (черкес), Gürcü (грузин), Mасаr (угорець) та ін.

4. Імена від позначень субстанцій, корисних копалин:

У цій групі найбільш поширеними є імена, пов'язані з **водою**: Obuz (джерело), İrmak (річка), Sel (потік), Sazak (джерельце), Selcan (потік+душа), Baysu (пан+вода), Aksu (біла, чиста вода), Deniz (море) та ін. Як зазначає дослідник турецької міфології Бахаєдін Огел, у давніх тюрків поняття “земля” і “вода” були нероздільними й священними та дорівнювали поняттю “Батьківщина”, що не спостерігається в жодних інших світових культурах, де поняттю “Батьківщина” більшою мірою відповідає поняття “територія”. Тюрки уособили це поняття в особі божества Йер-Су (Yer-Su). Верховний Бог Тенгір ставив над тюрками правителів-каганів, щоб “тюркські земля і вода не залишилися без господаря” [12, с. 315]. Тобто ми бачимо, що водні ресурси мали велике значення не тільки у віруваннях, але і в розумінні державності в тюрків. Крім того, що вода є символом життя, чистоти, вона вважалася святою. Згідно з тюркською міфологією алтайців, вода – це перше, що з'явилося на землі. Такі річки, як Волга і Селенга, були культовими, до них ставилися з великою повагою, на їх берегах відбувалися жертвоприношення, воїни складали присягу (для пор.; тур. “складати присягу, кляту” – “ant içmek” (букв. “пити кляту”)). Багато джерел вважалися священними, у кожного був свій дух. Жінка, яка бажала мати дитину, повинна була посидіти під деревом поруч із джерелом.

- **метали** (в основному, їх назви входять до складу двохосновних слів): Timur (залізо), Demiralp (залізо + богатир), Tunç (бронза), Altın (золото), Altınur (золотий воїн), Altınöz (золота сутність) та ін. Велике значення в турецькій культурі мало залізо. Адже в житті тюрків, що протягом історії прославилися як нація завойовників, воїнів, воно відігравало дуже важливу роль, а тому вони його поважали та шанували. У давні часи кування заліза навіть вважали релігійним та національним святом. Шанування заліза можна побачити і в дестанах. Наприклад, у дестані “Манас” воїни, перед тим як піти на битву, заходили до кузні. Серед турецьких антропонімів можна знайти величезну кількість з елементом на позначення заліза: Demir (залізо), Demircan (залізо + душа), Timur (залізо), Timurkan (залізо + кров; міцна, здорова кров), Tayımur

(жеребець + залізо) та багато інших. Такі імена давались як побажання міцності, твердості характеру, здоров'я. З тією ж метою давались імена, що позначали інші тверді субстанції, метали, як-от бронза, сталь, каміння: Ertunç (воїн + бронза), Ertaş (воїн + камінь), Dinçtaş (сильний + камінь), Kaşa (скеля), Demirkaya (залізна скеля), Çelik (сталь), Polat (сталь).

- **дорогоцінне каміння:** Elmas (алмаз), İnci (перлина) та ін.

- **вогонь:** Alev (полум'я), Yalın (полум'я), Utkan (вогняна кров), Yalaz (язички вогню) та ін. Казахський дослідник А. А. Нуржанов пише: “Култ вогню у тюрків, як і у монголів, був пов'язаний із вірою в його могутню очисну силу від зла, даровану Тенгри. Збереглися відомості візантійського посла Земарха (568 р.), який, перш ніж був допущений до хана, пройшов обряд очищення вогнем” [7]. У хакаських і алтайських тюрків дух вогню мав антропоморфний вигляд в образі “вогненної матері”, яка давала світло і тепло людям, охороняла будинок і сім'ю від злих духів.

5. Імена-абстрактні поняття:

До цієї групи здебільшого належать імена-побажання.

- **почуття:** Özlem (туга), Sevinç (радість), Sevgi (любов), Duygu (почуття) та ін.

- **позитивні чи негативні риси характеру людини:** Fahir (цінний, шановний), Eldem (приємний, милий), Hasan (краса, добро), Emin (людина, якій можна довіряти), Erdem (достойнство), Ergin (зрілий, досвідчений) та ін.

- **життєві блага:** Murat (щастя), Ferhan (радість), Servet (багатство), Ferhat (спокій) та ін.

- **філософські поняття:** Baki (нескінченний), Engin (безкрайї), Dünya (світ), El-gün (весь світ, суспільство), Fikret (мислення, міркування) та ін.

6. Імена, що позначають час:

В основному, такі імена несуть значення періоду доби чи значення майбутності: Ertün (сутінки), Şafak (світанок), Ferda (завтра, майбутнє), Erte (наступний день), Tanal (яскраво-червона зоря). Часто ці імена дають дитині, щоб позначити час її народження: Gündoğan (сонце встає), Tangör (букв. “ти побачиш світанок”), Tandoğan (той, хто народився на світанку).

7. Імена, що пов'язані з військовою діяльністю:

До цієї групи належать чоловічі імена, такі як: Hami (захисник), İlgar (напад), Fethi (переможний), Fevzi (визволення), Gazi (ветеран), Fatih (завойовник), Savaş (війна), Barış (мир), Bayraktar (прапороносець), Pala (палаш), Kılıç (меч), Okay (стріла + місяць), Oktunç (стріла + бронза), Okayer (стріла + місяць).

8. Імена, пов'язані з веденням господарства, побутом:

Імена цієї групи становлять дуже малу частку від кількості всіх турецьких антропонімів. Швидше за все це пов'язано з тим, що тюркські народи тривалий час були кочівниками і не дуже багато уваги приділяли сільському господарству та влаштуванню побуту. Це такі імена, як Eken (той, хто сіє зерно), Ekiner (той, хто займається сільським господарством), Erez (бур'ян, що росте на пшеничному полі), Evin (зеренце пшениці), Başak (колос), İğdemir (стамеска). Про заняття тюркських племен скотарством свідчать складні імена з частиною tay (жеребець): Taycan, Taykut, Taybars.

9. Імена з колоративним компонентом:

Серед кольорів, що входять до складу турецьких антропонімів, трапляються білий (ak), чорний (kara), червоний (al), блакитний (gök, mavî), жовтий (sarı), золотий (altın), світло-коричневий (ala). Окрім прямого, кольори мали широкий спектр переносних значень. Наприклад, білий колір (ak) у тюрків символізував чистоту, шляхетне походження, велич, святість, старість (мудрість). У міфології алтайських тюрків Ак Ата (букв. білий батько), подібно до Адама, був прабатьком людства. Чорний колір (kara) в тюрків мав низку протилежних значень. На прикладі фразеологічних одиниць можна простежити негативну семантику, що народ вкладав у цей колір: kara günler (чорні дні), kara baum (жалобний день), kara haber (погана звістка). Проте, крім негативної семантики, метафоричні значення лексеми kara в тюрській антропонімії включають в себе семи ‘великий, головний, могутній, сильний, грізний, страшний’: Karahan. Червоний колір уважався кольором правителів і кольором, що приносить удачу. Для його позначення в тюрків існувало два слова al і kızıl. У тюрській ономастиці більш поширена лексема al. Матеріальними відповідниками червоного вважалися вогонь та дах. У давніх тюрків існував культ бога вогню. Червоний колір також є символом сонця – небесного вогню, джерела сили й енергії. Слово зі значенням небо “gök” виступає в тюрських мовах детермінативом синього (блакитного) кольору, але його семантика включає також значення “зелений”. Давні тюрки поклонялися богів Неба (Gök Tanrı), внаслідок чого блакитний колір набув значення “великий”, “піднесений”. Більш детально ці імена розглянуті нами у статті “Семантика сучасних турецьких антропонімів з компонентом кольору” [6].

Як бачимо, антропонімічна система турецького народу прямо пов’язана з релігійними віруваннями, тотемічними та анімістичними уявленнями, культом предків, уособленням природних явищ, які стали частиною духовної культури і традиційного світогляду турецького народу. Сучасна система особових імен містить багато давньотюрських одиниць. Але слід зазначити, що смислове навантаження таких імен змінилося. Якщо в давні часи ім’я людини могло змінюватися упродовж її життя, відображаючи зміни в її віці, соціальному статусі, подіях життя тощо, виступаючи здебільшого прізвиськом, то сьогодні в Туреччині батьки обирають ім’я дитині більше з погляду на його благозвучність, позитивну семантику, родинні традиції найменування. І якщо у давні часи на передній план виходило міфологічне значення апелятива, то сьогодні більш значущим є його метафоричне або навіть емоційне навантаження. Наприклад, семантика поширених сьогодні імен із “природним” компонентом, таких як Yaprak (лист), Deniz (more), Damla (крапля), Yağmur (дош), Yasemin (жасмин), несе більше емоційний компонент, ніж поняттєвий. Тобто тут береться до уваги краса фонетичного звучання імені й краса позначуваного предмета чи явища. Тоді як у старих тюрських іменах на передній план виступає метафоричне значення слова: Kaуа – скеля (суворий і міцний), Kaplan – тигр (хижий і сильний), Arslan – лев (сміливий і сильний), İtaу – країна+жеребець (дитя країни). Як зазначає Г. Р. Галліуліна, “такі слова сьогодні не відображають тотемістичних поглядів, вони за своїми лінгвістичними функціями є символами і в них зашифрований культурний код нації, національна пам’ять тюркського народу” [2].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Благова Г. Ф. К характеристике типов раннетюркских антропонимов / Г. Ф. Благова // Вопросы языкознания. – 1998. – № 4. – С. 180-191. 2. Галлиуллина Г. Р. Тюркские традиции в антропонимическом пространстве современных тюркских народов / Г. Р. Галлиуллина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://e-history.kz/media/upload/1466/2014/04/03/347eb37b53b1bbc41b6e0ea71dc444b8.pdf> 3. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Лекции / Г. Д. Гачев. – СПб. : 1994. – 205 с. 4. Голубовская И. А. Этнические особенности языка картин мира: [Монография] / И. А. Голубовская. – К.: Изд.-полигр. центр “Киевский университет”, 2002. – 293 с. 5. Каналаш О. П. Языковая и национальная картины мира как компонент лингвистического исследования / О. П. Каналаш // Lingua Mobilis. – 2011. – № 1 (27). – С. 60-63. 6. Логвиненко І. А. Семантика сучасних турецьких антропонімів з компонентом кольору / І. А. Логвиненко // Сучасні тенденції сходознавства: Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Харків: ХНПУ, 2011. – с. 109-113. 7. Нуржанов А. А. Тенгрианство как культ, духовные символы тюркоязычных народов в эпоху средневековья / А. А. Нуржанов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://articlekz.com/article/10816>. 8. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / Постовалова В. И. // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / под ред. Б. И. Серебrenникова. – М.: Наука. – 1988. – С. 8-69. 9. Gül B. Hayvan Adları ile Kurulan Türk ve Moğol Kişi Adları / B. Gül. // Türkbilg. – 2006. – № 12. – С. 185-191. 10. Gülensoy T. Türk Kişi Adlarının Dil ve Tarih Açısından Önemi / T. Gülensoy // Türk Dili. – 1999. – № 565. – S. 3-8. 11. Kaya H. Çocuk İsimleri Ansiklopedisi / H. Kaya. – İstanbul: Gonca Yayınevi. – 2005. – 472 s. 12. Ögel B. Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) / B. Ögel. – Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. – 2002. – Cilt 2. – 610 s.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2017 р.

*Логвиненко І. А., препод.
Харьковский национальный педагогический университет
имени Г. С. Сковороды*

НАЦИОНАЛЬНАЯ КАРТИНА МИРА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ТУРЕЦКОЙ АНТРОПОНИМИКИ

В статье исследованы некоторые особенности национальной картины мира турецкого народа на базе семантического анализа современных турецких антропонимов. Антропонимы рассматриваются автором как знаки на стыке языка и культуры. Создана классификация турецких антропонимов по их прямому семантическому значению.

Ключевые слова: национальная картина мира, антропонимы, язык, культура.

*Logvynenko I. A., lecturer
H. S. Skovoroda National Pedagogical University of Kharkiv*

NATIONAL PICTURE OF THE WORLD THROUGH THE PRISM OF THE TURKISH ANTHRONYMS

In the article some features of the national picture of the world of the Turkish people are analyzed on the basis of semantic analysis of the modern Turkish anthronyms. Anthronyms are considered as signs on the border of language and culture. There has been created a classification of the Turkish anthronyms based on their direct semantic meaning.

Key words: national picture of the world, anthronyms, language, culture.

**МАКРОСТРУКТУРА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО АКАДЕМІЧНОГО
СЛОВНИКА ЗА РЕДАКЦІЮ А. КРИМСЬКОГО ТА С. ЄФРЕМОВА**

У статті описано макроструктури перекладних російсько-українських словників 20-х рр. XX ст. Проаналізовано типові та інноваційні елементи макроструктур, характерних для тогочасних лексикографічних праць. Описано і детально проаналізовано макроструктуру академічного російсько-українського словника, яка порівняно з макроструктурами інших перекладних словників мала багато нових елементів.

Ключові слова: українська мова, академічний словник, перекладний словник, макроструктура перекладного словника.

Дослідники української лексикографії одноголосно вважають період українізації 20-х рр. XX ст. важливим і плідним часом для розвитку українського словникарства. Однак і в роки, які йому передували, з'явилася низка цінних лексикографічних праць. Зокрема, у 1918 р. за бібліографією Т. Кульчицької було надруковано 43 словники, а загалом у період з 1918 до 1933 р. вийшло друком 237 лексикографічних праць. Частина тогочасних словників детально досліджена, однак деякі з них, зокрема російсько-український академічний словник за ред. А. Кримського та С. Єфремова (далі АРУС) потребує вивчення у багатьох аспектах. Важливим питанням є вивчення побудови макроструктури цього словника в контексті загального рівня тогочасної лексикографічної практики перекладних словників.

Українська лексикографія репрезентована іменами З. Кузелі, П. Горецького, А. Москаленка, С. Головащука, Л. Паламарчука, О. Тараненка, В. Дубічинського, О. Кровицької, ґрунтовні дослідження яких репрезентують аналіз багатьох питань лексикографічної теорії та практики. Аналізу окремих аспектів українського словникарства присвячені праці Ю. Прадіда, І. Скиби, Н. Гордієнко, Н. Зубець, А. Мамалиги. Зважаючи на заборону використання АРУС із 1933 р. до останніх років існування СРСР, повноцінні дослідження саме цього словника стали можливими лише після здобуття Україною незалежності.

Беручи до уваги кількість матеріалу, представленого в цьому словнику, та його загальну цінність для української лексикографії, вважаємо за необхідне всебічно дослідити цей словник. Один із аспектів АРУС, який маємо на меті дослідити у цій розвідці, – макроструктура словника. Отже, **завдання** нашої статті – описати макроструктуру АРУС, порівняти її з макроструктурами інших перекладних російсько-українських словників, з'ясувати, які нові елементи лексикографування були введені в АРУС.

Основним **методом** нашого дослідження є описовий з елементами порівняльного аналізу словників різних авторів, що дозволило виявити специфіку кожного з аналізованих словників, а також загальні особливості лексикографічної практики у 20-х рр. XX ст.

Перекладні словники зазвичай становлять левову частку всієї словникової продукції. У 20-х рр. ХХ ст. серед усіх двомовних словників, виданих в Україні, саме російсько-українські становили більшість. За бібліографією Т. Кульчицької, у період від 1918 до 1933 р. їх було видано 37. Серед них були і маленькі прості кишенькові книжечки на 2-3 тисячі слів, і доволі великі, на 20-30 тис. слів, значно краще опрацьовані. Якість виконання лексикографічних праць виходила доволі строкатою, однак майже усіх авторів об'єднувала одна мета (що можна простежити і в назвах словників) – створювати праці перш за все практичні, для щоденного вжитку різних користувачів. Підходи до написання багатьох тогочасних словників можна узагальнити цитатою з передмови до російсько-українського словника за ред. С. Іваницького та Ф. Шумлянського 1918 р.: “Упорядчики ... не ставили собі завдання дати щось цілком вичерпуюче й науково розроблене. Малоси на думці головним чином задовольнити нагальну потребу широкого загалу українського й неукраїнського громадянства в такого роду словникові, який би містив у собі в можливо найбільшій кількості необхідні задля літературної праці, – (з'окрема для перекладів з російської мови на українську), – українські слова й вислови...” [9, с. 4]. Словником, який порівняно зі згаданими мав значно ширше завдання, став АРУС, у якому була здійснена спроба подати великий масив матеріалу, запропонувати значно розгорнутішу макро- та мікроструктуру, ввести інноваційні елементи лексикографічної практики.

У сучасних лексикографічних дослідженнях підходи до структурування лексикографічних праць різняться. В. Дубічинський, О. Демська, П. Жмігродський виділяють у структурі словника макро- та мікроструктуру. Б. Свенсон вважає, що слід структурувати лексикографічні праці детальніше, а саме на такі елементи [12, с. 77]:

1. Мегаструктура.
2. Макроструктура.
3. Мікроструктура.
4. Розподільча (класифікаційна структура).
5. Структура перехресних посилань.
6. Структура доступу.
7. Адресатна структура.

Учений зазначає, що мегаструктура, макроструктура та мікроструктура є головними елементами, при цьому мегаструктура – це загальна структура словника, макроструктура – це структура реєстру, а мікроструктура – це структура словникової статті.

У нашому дослідженні спираємося на підхід В. Дубічинського, О. Демської, П. Жмігродського, розглядаючи макро- та мікроструктуру словника.

Під макроструктурою зазвичай розуміють загальний уклад словника, що охоплює власне словник, чи взаємне розташування словникових статей за попередньо визначеним принципом, передмову, правила користування словником, список скорочень, можливо, граматичний опис мови (традиційно у перекладних словниках), різного типу списки чи додатки тощо [2, с. 102]. В. Дубічинський зазначає, що макроструктуру словника утворюють загальні принципи структури лексикографічної праці, синонімічні, антонімічні, омонімічні, паронімічні, гіпо-гіперонімічні відношення словникових одиниць, зовнішні зв'язки семантичних полів, тематичних і

лексико-семантичних груп, принципи розміщення мовних одиниць у словнику [3, с. 37]. П. Жмігродський до категорій макроструктури словника зараховує принцип побудови реєстру, добір словникових статей, омонімі зв'язки та систему посилань [13, с. 52]. За класифікацією В. Беркова, окрім власне корпусу, у перекладному словнику зазвичай є передмова, правила користування, список скорочень, граматичний нарис та різні додаткові списки [1, с. 192]

АРУС має доволі розгорнуту макроструктуру, яка охоплює такі елементи:

1. Переднє слово.
2. Список скорочень.
3. Словниковий корпус.
4. Післяслово до 2-го й 3-го випусків II тому.
5. Звернення від видавництва.
6. Список знайдених помилок.

Макроструктура інших перекладних російсько-українських словників 20-х рр., окрім словникового корпусу, зазвичай (проте не завжди) включає передмову, списки умовних скорочень та знайдених помилок.

Першим елементом макроструктури, на який звертає увагу читач, є передмова до словника. У багатьох російсько-українських словниках 20-х рр. передмов немає взагалі, або ж вони дуже короткі і подають мінімальні дані про принцип складання реєстру, граматичний та фонетичний складники словникової статті, правопис. До таких словників належать, зокрема, російсько-український словник І. Перебенді (1918), П. Терпила (1918), М. Канівця (1918). Передмова до словника О. Ізюмова (1926) вирізняється тим, що подає докладний список джерел реєстру, який складається винятково з виданих раніше словників.

Заслужовують на увагу ширші передмови до російсько-українських словників С. Іваницького та Ф. Шумлянського (1918); М. Йогансена, М. Наконечного, К. Німчинова, Б. Ткаченка (1926); Г. Сабалдира (1926). Редактори цих словників звертають увагу на позалінгвістичні фактори, які впливали на написання словників. Наприклад, у словнику С. Іваницького та Ф. Шумлянського автори пишуть, що словник готувався спішно, у несприятливих умовах провінційної техніки, а проблеми в друкарні, страйки робітників та припинення залізничного руху спричинили затримку випуску словника, а також неповноту деяких словникових статей [9, с. 5].

У передмові до словника М. Йогансена, М. Наконечного, К. Німчинова, Б. Ткаченка (1926) наголошується на тому, що призначення словника не в тому, щоб власне *перекласти*, бо такої потреби насправді немає, а в тому, щоб допомогти користувачеві відшукати потрібний український варіант. Автори поставили собі за мету дати реєстр лише актуальних російських слів, уникаючи маловживаних та малозрозумілих, диференціювати відтінки слів і загалом “приспосувати весь словник до потреб українізації, орієнтуючись на мову газети, популярної книжки, політико-економічної літератури і ділову” [8, с. 4].

Через неусталеність на той час літературного варіанта української мови автори словників подекуди пропонують читачеві писати і вимовляти слова на свій розсуд або вживати кілька варіантів слова, наприклад:

- букви “ф” і “х” можна вживати на власний розсуд, можна писати і “футро”, і “хутро”, “фура” і “хура” [9, с. 5];
- два чи три наголоси на одному слові означають можливість наголошувати по-різному. Довелося так робити з огляду на те, що в багатьох словах літературний наголос іще не був усталений [8, с. 4];
- знак [] показує, що звук чи цілий склад, чи афікс можна вживати, чи не вживати – однаково [8, с. 4];
- літери, що стоять у дужках, означають, що слово вимовляється двоюко [7, с. 1].

У передмові до словника Г. Сабалдира (1926) натрапляємо на цікавий факт про те, що мало не кожна радянська установа мала свого “метелика” – довідничка з української мови на 2-3 тис. слів для щоденної роботи. Призначення словника редактор вбачає саме в тому, щоб дати практичну допомогу радянському службовцеві у щоденній роботі, і позбавити його необхідності користуватися 5-6 словниками та допоміжними матеріалами.

Отже спільними рисами для передмов до російсько-українських словників 20-х рр. є такі:

- передмови мають невеликий обсяг;
- подають інформацію щодо фонетичних, граматичних, правописних правил, використаних у словниках, але в низці випадків суперечливі питання наголошування, правопису, вимови залишено невирішеними, запропоновано варіанти, вибирати з яких читач має на свій розсуд;
- як головну рису словників називають практичність, автори не претендують на наукову розробленість та вичерпність;
- редактори звертають увагу на позалінгвістичні фактори, які впливали на написання та друк словників.

Передмова до АРУС доволі розлога порівняно з іншими російсько-українськими словниками, вона має 6 сторінок і узагальнено охоплює таку інформацію:

1. Опис роботи над словником, склад колективу авторів, завдання словника.
2. Джерела реєстру та перекладної частини.
3. Підходи до добору слів реєстру.
4. Принципи включення термінологічної лексики до словника.
5. Система та порядок перекладів.
6. Способи пояснення та ілюстрування слів.

Розглянемо найважливіші питання, на яких акцентовано увагу в передмові. Перш за все привертає увагу те, що ініціатива підготовки словника належала видавництву “Червоный шлях”, а не Академії наук, і отримати його видавництво хотіло якнайшвидше, чим і був спершу обумовлений практичний характер і обмежений обсяг словника. Гостра необхідність у словнику виникла через українізацію, він мав задовольнити “потреби сьогочасного моменту в державному і культурному житті на Україні” [10, Т. 1, с. 5].

Джерелами реєстру словника слугували три перекладні та два тлумачні словники російської мови. Натомість коло ресурсів для написання перекладної частини словника було значно ширшим: лексика художньої літератури; етнографічні видання;

наукові, критичні та публіцистичні твори; записи з преси; слова з народних уст та живої мови української інтелігенції. У результаті між лівою (реєстровою) частиною словника та правою (перекладною) в АРУС виникла виразна “асиметрія” в бік української мови. У цьому вбачаємо мету редакції використати словник як поле для представлення матеріалу перш за все української мови, лексичний та фразеологічний масив якої був поданий читачеві за посередництвом російських слів. Ще одна теза на підтвердження цієї думки – найбільшу вагу словника редакція вбачала в тому, що словник відбиває поступ, який зробила українська літературна мова протягом останніх десятиліть, а надто останніх років. Накопичений Академією наук і використаний в АРУС матеріал редакція розглядає як “початок докладного та систематичного дослідження та обізнання з українською лексикою, потрібною для великого академічного словника української живої мови” [10, Т. 1, с. 7].

У системі перекладу, описаній у передмові, дуже важливим є принцип подачі українських слів, етимологічно пов’язаних із російськими. Якщо таке слово не є частотним в українській мові, його подано серед синонімів, але не як перший відповідник. Саме цей принцип був грубо порушений у пізніших виданнях російсько-українських академічних словників на користь пріоритету українських слів, найбільш співзвучних із російськими, незалежно від частоти їхнього вживання.

У передмові редакція також акцентує увагу на різних лінгвістичних та позалінгвістичних проблемах, пов’язаних із підготовкою словника:

- застарілі словники-джерела реєстру російських слів;
- пропуски або недогляди в реєстрі через укладання його за новим російським правописом;
- непевності та помилки в українській термінологічній лексиці через недостатню її розробленість;
- непослідовність перекладів у деяких статтях або їх брак із міркувань економії місця;
- безсистемність в окремих словникових статтях (матеріал не зовсім оброблений) через відсутність точних російських перекладів;
- редагування відбувалося в дуже несприятливих умовах, редакційні сили були обмеженими;
- не був попередньо зредагований українсько-російський словник;
- редакція не мала змоги перевірити весь словник перед друком;
- за умов спішних термінів не йшлося про ідеальне оброблення словника, вивчення планувалося подати в кінці II та IV томів; опрацювати словник старанніше і систематичніше планувалося у другому виданні.

Наприкінці передмови редакція словника звертається до читачів із проханням взяти участь у роботі над словником, а саме подавати свої зауваження, відзначати недогляди, пропуски російських слів, а також відомі їм українські слова, котрих немає у перекладі.

Отже, передмова до АРУС є доволі розгорнутою і подає відомості про процес опрацювання словника, редакцію, цілі його написання, джерела реєстру та перекладної частини, принцип формування реєстру та перекладної частини. Якщо автори інших тогочасних перекладних словників не ставлять за мету дати науково розроблений

великий словниковий корпус, редакція АРУС прагне виконати словник саме за принципами вичерпності та системності, як і належить академічному словникові. Зважаючи на політичні умови 20-х рр. в Україні, автори усіх словників у передмовях звертають увагу на позалінгвістичні чинники, які ускладнили їхнє написання і друк.

Наступним важливим елементом макроструктури словника є список умовних позначок, більшість яких зазвичай становлять ремарки. У багатьох словниках 20-х рр. списку умовних позначок немає, переважно не тому, що їх не використовують, а тому, що редакція вважає їх для читача зрозумілими, такими, що не потребують пояснення. Наприклад, у словнику М. Йогансена, М. Наконечного, К. Німчинова, Б. Ткаченка (1926) безпосередньо у словникових статтях використовуються ремарки, хоча у окремий список вони не винесені:

взбираться – виби́ратися, бра́тися, видира́тися (сов. вибратися), тут сов. – совершенный вид глагола [8, с. 27];

суфлер – суфлёр; (ирон.) – підбрéхач, тут ирон. – іронічно [8, с. 217];

плотность – 1) щільність; 2) (физическ., химическ., о населении) – гу́стість, тут физическ. – фізика, химическ. – хімія [8, с. 160].

Брак окремого списку умовних скорочень ускладнює користування словником і не дає можливості побачити усю їх систему.

У АРУС список умовних позначок доволі великий і складається з 3 частин:

1. Автори, джерела й місцевості.
2. Терміни і вислови.
3. Знаки.

У третьому випуску II тому, який хронологічно з'явився останнім у 1933 р., також є додатковий список скорочень із 2 частин:

1. Автори, джерела, місцевості.
2. Терміни, номенклатура, вислови.

У першій частині списку скорочень “Автори, джерела, місцевості” подано скорочення прізвищ письменників, твори яких були використані в корпусі словника, місцевості, де були записані цитати та інші джерела. Список авторів, твори яких були використані в АРУС, охоплює понад 150 прізвищ. Окрім художніх та публіцистичних творів, серед джерел подані:

- етнографічні матеріали (народні пісні, приказки);
- словники, атласи;
- Біблія, Святе письмо, Євангеліє;
- преса (“Діло”, “Громадська Думка”, “Життя й Революція”, “Критика”, “Кієвская Старина”, “Нова Рада”, “Пролетарська Правда”).

У списку місцевостей подано назви 67 різних адміністративних одиниць, переважно повітів та губерній. Серед них, окрім українських територій, є і російські та білоруські, де проживало багато українців – Вороніжчина, Липовеччина, Могилівщина. Більш повний список джерел, як вказано у передмові, планувалося подати у IV томі.

Список “Терміни і вислови” містить 239 ремарок, серед яких за класифікацією В. Дубічинського [3, с. 37] можна виділити граматичні, лексичні, семантичні та функціонально-стильові.

Загальним недоліком списку скорочень є варіанти позначень того самого змісту:

- Вин., Винн., Виннич. – Винниченко В.;
- Богодух., Богодухівщ. – Богодухівщина;
- Под. – Поділля, Под. губ. – Подільська губ.;
- науч., научн. (научный термин);
- прил., прилаг., прл., прлг. (прилагательное).

Такі варіанти переважтують корпус словника і ускладнюють роботу з ним для читача.

Список “Знаки” містить пояснення вживання у словнику дефіса, круглих та квадратних дужок. Це невеликий коментар до побудови словникової статті.

Список умовних позначок – обов’язковий елемент макроструктури кожного словника. Одним із цінних нововведень у АРУС, яке відображено у списку скорочень, є велика система ремарок, що була інноваційною для тогочасних словників.

Наступний і найважливіший елемент макроструктури словника – власне словниковий корпус. В АРУС його обсяг складає 64 483 слова. Словникові статті розташовані за алфавітним порядком, побудовані переважно за безгніздовою системою, хоча деякі заголовкові слова об’єднані в одній словниковій статті. У передмові до АРУС не вказано підстави таких об’єднань, за нашими висновками вони переважно такі:

- 1) іменники чоловічого і жіночого роду, утворені від однієї основи (**Ласка́тель, -ни́ца** – 1) пестій, -стійка);
- 2) іменник і похідний прикметник (**Лейб-гварде́ец, -де́йский** – лйб-гвардієць (-ійця), -дійський);
- 3) префіксовані дієслова доконаного і недоконаного виду (**Лелéять, взлелéивать, взлелéять** – (*холить*) кохати, схохати);
- 4) словотвірні синоніми (**Навлáживание, Навлáжение** – наволо́жування; **Навьóчивание, Навьóчение** – нав’ючування).

Загалом підхід до об’єднання словникових статей у АРУС не зовсім системний. У низці випадків заголовкові слова об’єднані у одній статті, у деяких аналогічних – ні. Хоча порядок слів алфавітний, однак має і ознаки гніздового, оскільки охоплює багато похідних слів, наприклад, до слова “лакей” подано 9 похідних слів:

- лакеев;
- лакейничать;
- лакейская (*іменник*);
- лакейский;
- лакейство;
- лакействовать;
- лакейчонок;
- лакеишка;
- лакейщина.

Для інших російсько-українських словників характерний гніздовий тип реєстру, наприклад, у словнику М. Йогансена, М. Наконечного, К. Німчинова, Б. Ткаченка (1926) або алфавітно-гніздовий, наприклад, у словнику Г. Сабалдира (1926). Такий спосіб подачі слів автори обґрунтовують потребою економії місця.

Омоніми в АРУС є окремими словниковими статтями і позначені римськими цифрами.

Зазвичай макроструктуру словника формують до початку роботи над ним й у процесі роботи вже не змінюють. Макроструктура АРУС особлива тим, що частина інформації про словник була подана перед виходом I тому, а частина після виходу інших випусків наступних томів.

Важливим елементом макроструктури АРУС є післяслово до 2-го й 3-го випусків II тому. Ймовірно, редакція підготувала його у кінці 1930 р., оскільки останні аркуші рукопису II тому були здані до друку в грудні 1930 р. У цьому тексті виразно простежується зміна політики щодо української мови, яка вже відбулася на той час. Післяслово починається з критики старої редакційної колегії словника під керівництвом С. Єфремова, роботу якої визнано шкідницькою. Старій редакційній колегії адресовано докори не лише мовознавчого, а й ідеологічного характеру. Помилками попередників нова редакційна колегія пояснює використання старого правопису 1921 р., неповноту і деяку застарілість російських слів, недовикористання ресурсів української мови, надуживання у перекладі російських слів та зворотів етнографічного матеріалу, використання висловів з української дореволюційної мінувшини, подання цитат релігійного змісту, невтриманість і примітивізм у тлумаченнях. Нова редакційна колегія у складі упорядників-редакторів М. Калиновича та В. Ярошенка під головуванням А. Кримського ставить собі за мету “оздоровити академічний словник, не допустити в останній частині шкідливих буржуазних і націоналістичних тенденцій попередніх випусків, зробити його знаряддям будівництва української пролетарської культури” [10, Т. 2, с. 1052]. Редактори зобов’язуються максимально скоротити у доборі реєстрових слів специфічні дворянсько-поміщицькі й церковницькі елементи, ширше запроваджувати цитати з української радянської преси і творів пролетарських письменників, подавати поширені міжнародні слова і терміни у їхній інтернаціональній формі, не перекладаючи їх штучно українською мовою. Тези про шкідницький, буржуазно-націоналістичний характер АРУС, які з’явилися в цьому післяслові, згодом були послідовно використані у працях радянських мовознавців, зокрема у передмовах до наступних видань академічних словників.

Отже, макроструктура АРУС має такі елементи, як передмова, список скорочень, словниковий корпус, післяслово, звернення від видавництва, список знайдених помилок. Вона дає доволі вичерпну інформацію про джерела реєстру та перекладної частини, систему і порядок перекладів, пояснення та ілюстрації до слів. Порівняно з іншими словниками того часу АРУС має розгорнутішу макроструктуру, що містить елементи, яких не було в багатьох тогочасних словниках, зокрема опис роботи над словником, інформацію про редакцію та джерела словника, деякі принципи формування реєстру та перекладної частини, велику систему ремарок. У багатьох тогочасних російсько-українських лексикографічних працях інформація про них не подавалася взагалі, тому АРУС став одним із перших словників, де була здійснена спроба системно подати інформацію про словник та правила користування ним. Недоліками макроструктури АРУС є відсутність чітко означеної концепції словника, повних критеріїв формування реєстру, коментарів до побудови словникової статті, системи посилань. Подальші дослідження цього напрямку можуть бути пов’язані з оцінкою

того, яким чином макроструктура АРУС вплинула на макроструктури українських словників різних типів, виданих пізніше.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берков В. П. Двухязычная лексикография: учебник / В. П. Берков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Астрель: АСТ: Транзиткнига, 2004. – 237 с.
2. Демська О. М. Вступ до лексикографії : навчальний посібник / О. М. Демська ; Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ : Києво-Могилянська академія, 2010. – 265, [1] с.
3. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография / В. В. Дубичинский. – Вена; Харьков, 1998. – 156 с.
4. Ізюмов О. Російсько-український словник / О. Ізюмов. – К. : Книгоспілка, 1926. – 660 с.
5. Канівець М. Російсько-український словник. (Більше як 3000 слів і виразів). – Київ, 1918. – 63 с.
6. Кульчицька Т. Українська лексикографія ХІІ–ХХ ст.: Бібліографічний покажчик Т. Кульчицька. – Львів, 1999. – 359 с.
7. Перебендя І. Російсько-український словник : зложений згідно з найкращими літературними і науковими джерелами : містить більше 18000 слів і виразів, з потрібними поясненнями для ділових, юридичних і літературних робіт / Ів. Перебендя. – В Київі : Видання Ів. Самоненка, [1918?]. – 192 с.
8. Практичний російсько-український словник / М. Йогансен, М. Наконечний, К. Німчинов, Б. Ткаченко. – [Київ] : Державне видавництво України, 1926. – 238 с.
9. Російсько-український словник : в 2 т. / С. Іваницький, Ф. Шумлянський. – Вінниця : Відділ Народної освіти Подільської Народної управи, 1918.
10. Російсько-український словник / гол. ред. А. Е. Кримський [та ін.]; Українська академія наук, Комісія для складання словника української живої мови. – [Київ]: Червоний шлях, 1924.
11. Словник російсько-український : стислий огляд / П. і П. Терпило. – К. : Вид-во Юрія Тищенка, 1918. – 303 с.
12. Svensen B. A handbook of lexicography : the theory and practice of dictionary-making / by Bo Svensen. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 535 s.
13. Żmigrodzki P. Wprowadzenie do leksykografii polskiej / Piotr Żmigrodzki. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009. – 310 s., [1] k. tabl. złoż.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2017

*Лось О. Н., соискатель,
Национальный университет “Києво-Могилянська академія”, Київ*

МАКРОСТРУКТУРА РУССКО-УКРАИНСКОГО АКАДЕМИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ ПОД РЕДАКЦИЕЙ А. КРЫМСКОГО И С. ЕФРЕМОВА

В статье описаны макроструктуры переводных русско-украинских словарей 20-х гг. XX в. Проанализированы типичные и инновационные элементы макроструктур, характерных для лексикографических трудов того времени. Описана и детально проанализирована макроструктура академического русско-украинского словаря, которая в сравнении с макроструктурами других переводных словарей имела много новых элементов.

Ключевые слова: украинский язык, академический словарь, переводной словарь, макроструктура переводного словаря.

THE MACROSTRUCTURE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN ACADEMIC DICTIONARY BY A. KRYMS'KYY AND S. EFREMOV

The article focuses on description of macrostructures of the translating russian-ukrainian dictionaries of 1920th. A typical and innovative elements of those dictionaries macrostructures were analyzed. The macrostructure of the Russian-Ukrainian academic dictionary by A. Kryms'kyy and S. Efremov was described and analyzed in detail. It has many new elements in comparison with macrostructures of other translating dictionaries.

Keywords: *Ukrainian language, academic dictionary, translating dictionary, macrostructure of a translating dictionary.*

УДК 811.161.2'373.43 Ігор Павлюк

*Максимчук Г., асп.
Національний університет "Острозька академія"*

МОВНІ МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СЛОВОТВОРЧОСТІ ІГОРЯ ПАВЛЮКА

У статті узагальнено підходи до розуміння національної ідентичності, окреслено поняття мовні (вербальні) маркери національної ідентичності. З'ясовано, що Ігор Павлюк у словотворчості використовує мовні маркери національної ідентичності кількох лексико-семантичних груп. Охарактеризовано семантику й особливості функціонування новотворів-маркерів національної ідентичності.

Ключові слова: *національна ідентичність, мовний (лінгвальний) маркер національної ідентичності, авторський лексичний новотвір, семантика, конотація.*

Будь-який індивід упродовж свого життя так чи інакше контактує з певною економічною, соціальною, етнічною чи національною групою. Для ґрунтовної смисло-життєвої міжособистісної комунікації людина повинна ідентифікувати себе, окреслюючи не лише власну самототожність, а й певні соціальні ідентичності. Л. Нагорна зауважує, що в соціогуманітарних науках ідентичність розуміють як сукупність специфічних рис, які вирізняють певну спільноту з-поміж інших і є для окремої особи чи групи підставою для віднесення себе до цієї спільноти [1, с. 16].

Дослідники розрізняють дві узагальнені групи ідентичності – особистісну та соціальну, першу з яких розглядають як сукупність уявлень про себе, а другу за належністю до різних груп членують на гендерну, класову й етнічну [1]. У тісному зв'язку з поняттям етнічної ідентичності перебуває розуміння національної ідентичності, завдяки якій "з'являються, накопичуються, актуалізуються та передаються ті етнічні норми, цінності та стереотипи поведінки, яких "homo socius" дотримується у процесі формування його ідентичності як представника певного етносу або нації" [1, с. 117]. Варто зауважити, що Є. Четвертак наголошує на розрізненні цих термінів, аналогічно

диференціації понять “етнос” і “нація” [1]. Однак П. Костючок стверджує: “Національна ідентичність – це комплекс ідентифікаторів – етнічних ознак, якими володіють етнонофори (як окремо взятий індивід, що є представником етнічної спільноти) та етнічна група (як окрема спільнота людей), що дозволяє довести належність або співвіднести їх до певного національного організму” [1, с. 106]. Зважаючи на позицію Е. Сміта, який стверджує, що “національна ідентичність може химерно поєднуватися з іншими різновидами ідентичностей – класовою, релігійною, етнічною, а її ідеологія – хамелеоноподібно перетворюватися на інші ідеологічні різновиди” [1, с. 149–150], вважаємо національну ідентичність сукупністю культурних, історичних, мовних, релігійних та інших ідентифікаторів, за допомогою яких той чи інший індивід може виявляти свою солідарність із певною людською спільнотою на основі “спільності історичної пам’яті, спогадів про єдиних предків та емоційних зв’язків із батьківщиною, а також спільних основних компонентів культури” [1, с. 117].

Як свідчить аналіз наукових розвідок, присвячених вивченню національної ідентичності, цю категорію розглядають у філософії (М. Козловець, Н. Яковенко, В. Малахов), культурології (Т. Воропаєва, К. Бейкер, Е. Сміт, Р. Борисов, О. Кострова), соціології (Є. Біленький, П. Бурк, Г. Буравкіна, А. Динько, А. Санніков), соціолінгвістиці (Н. Мечковська, Н. Вахтін, О. Траченко, К. Річардсон). На межі мовно-літературних дисциплін питання національної ідентичності вивчали М. Жулинський, Г. Сивокінь, Т. Урись, Ю. Мариненко, Л. Сенік та ін. Попри те, що одним із ключових складників національної ідентичності є мова, вивченню лінгвальних маркерів ідентичності присвячено тільки одиничні наукові розвідки, чим і обумовлено **актуальність** нашого дослідження.

За твердженням І. Данилюк, людина ідентифікує себе насамперед мовною ознакою, тож завдяки мові відбувається формування та розвиток національної свідомості як окремо взятої особистості, так і нації загалом [1]. М. Гончарова наголошує, що “помислити власну ідентичність людина може лише в мові, яку вона набуває під час інтеракцій з іншими” [1, с. 63]. Водночас у комунікативному акті індивід презентує не лише особисту, а й національну ідентичність. Оскільки “мову в ролі першоелемента таких форм суспільної свідомості, як фольклор і художня література, можна сприймати як факт і чинник, передумову та символ етнічної самобутності” [1, с. 69–70], письменник, послуговуючись загальнодоступним набором ідентифікаторів, витворює систему лінгвальних маркерів національної ідентичності.

Щоб збагатити образність і розширити виражальні можливості тексту, автори нерідко конструюють лексичні новотвори (АЛН), експліцитні виразники мовно-поетичної картини світу, а отже, і національної ідентичності. Оскільки через мову особа сприймає традиції, звичаї, мораль, систему норм і цінностей свого народу, вивчення лексики в системі лінгвальних засобів національної ідентичності як певного літературного чи територіального угруповання, так і окремого автора, належить до пріоритетних завдань сучасної науки.

Т. Урись підкреслює, що поети кінця XX – початку XXI ст. презентують національну ідентичність своєю творчістю, адже “для їх текстів характерна виразна національна визначеність” [1, с. 253]. **Мета** статті – проаналізувати мовні маркери національної ідентичності в лексичних новотворах Ігоря Павлюка, який “національний

митець за сутністю й поставою слова, за характером проблематики й лейтмотивів, за органічною ритмостиллю й мелодійними малюнками, це український художник за порухами думки, ліризмом манери, епічністю погляду, культурною версифікації, духом світовідчуття” [1].

Т. Урись пише: “Поетія Ігоря Павлюка багатовекторна і багатогранна, але в ній чітко простежується українська тематика. Можна сказати, що лейтмотивом його творчості є її національна спрямованість” [1, с. 223]. П. Іванишин, звертаючись до аналізу теми національного (само)буття протагоніста в ліриці, відзначає, що ключовими в поезії І. Павлюка є архетипи “шаблі”, “могили”, “смерть”, “сльоза”, “кров”, “свіча”, “повстання”, “молитва”, “ріка”, “предки”, “горілка”, “куля”, “душа”, “смерть”, “степ”, “Перун”, “Христос” тощо [1]. Т. Урись розширює цей перелік і наголошує на образах чайки, Дніпра, лірників, тополі, козаків [1, с. 224]. Зважаючи на припущення В. Філіпчук, що маркери ідентичності рухливі, бо обумовлені безліччю чинників: географією культурних ареалів, історичними кордонами соціополітичних утворень, маргіналізацією або націоналізацією суспільства, трансформаціями в будь-якому елементі соціокультурної системи тощо [1, с. 386], усі вищеперераховані ключові образи й архетипи І. Павлюка вважаємо лінгвальними маркерами національної ідентичності.

Мовний (лінгвальний) маркер національної ідентичності – це система лексем певної мови, об’єднана первинними архетипами, образами та символами, які стійко асоціюються з представниками того чи іншого етносу (нації). До мовних маркерів належать топоніми, відтопоніми прикметники, іменники (власні, загальні назви), що позначають культурні символи та національні цінності країни [1]. Сюди також доцільно зарахувати номінації національних кольорів, народнопоетичні символи, стереотипні уявлення про представників певної нації тощо. Зважаючи на місткість поняття, АЛН І. Павлюка, які містять у структурі мовні маркери національної ідентичності, розподілено на такі групи:

- символи державності (*жовто-блакитненький, буришиново-голубий, тризуб-арфа*);
- номінації, що вказують на історичне минуле (*бабуся-повстанка, базарно-советський, “гетьманя”, зататарений, гайдамака-вітер, пам’ятник-Ленін, рай-газета, рай-онно-рай-ський, запорожчений, коза-ки, шаблєня, шабельногнутий*);
- відонімі утворення:
 - відантропонімі АЛН (*корчмарки-килини, ошукевич, ітибрут, іудство, петровість*);
 - відтопонімі назви (*зукраїнений, розчорноблений, по-дніпровськи, бужий*);
- маркери культурно-міфологічної номінації (*коханка-доля, курва-доля, відьма-язичниця, завертепнений, боянний, боянний, мамайськи, мамайіти, кам’янобабий, отець-Перун*);
- маркери-зоолексеми (*вовчо-овечий, журавля, журавлиноокий, чайно, поводирсько-чайчиний*);
- маркери-флоролексеми (*полинно, пракалина, тополино, перекотипольно, калинити, калинно, калиня, вишня-мама, барвінко-хрещатий, вербеня*).

Проаналізуємо детальніше кожну з груп лексики. З-поміж номінацій, що прямо називають державну символіку, І. Павлюк на основі схожості форми конструє АЛН

тризуб-арфа: Нам самим же – / Жовта сіль світання / Тризуб-арфа... Водночас у поезії автор використовує модифікації прикметника *жовто-блакитний*, як колір національного прапора, напр.: *жовто-блакитненький, бурштиново-голубий* (бурштиновий – “який має колір бурштину; прозоро-жовтий” [1, Т. 1, с. 262]). Відзначимо, що перший з ад’єктивів І. Павлюк використовує як означення до іменника *гривня*, чим підсилює лінгвальний маркер національної ідентичності (*В Кіммерії нетрудний так правильно пить, не спіша / Ці от вина червоні за жовто-блакитненькі гривні...*), а другий у час початку активного видобутку бурштину апелює до розуміння національного скарбу: *Тут би жити і про Бога думати... / Ще – колодязь, як хребет, глибокий, / З бурштиново-голубими струмами.*

Номінації-маркери, що вказують на історичне минуле, доречно розподілити на дві окремі групи – з позитивною й негативною конотацією. До позитивних маркерів належать АЛН, що мають семи ‘козак’, ‘повстанець’, ‘шабля’ тощо. Корпус лексики з негативною семантикою становлять слова, творені на позначення тих чи інших реалій СРСР. Автор досягає позитивної конотації АЛН *бабуся-повстанка* завдяки використанню пестливої форми першого компонента: *І бабуся-повстанка в бабусиній вишиванці / На чутливе “Спасибі” відтінює вам “О’key!”*. Новотвори *запорожечений* і *козак-українець* ґрунтуються на прямому значенні слова-мотиватора “козак/запорожець”: *...а може, й не гетьмана, а простого козака-українця...; Наразі в жилах закипає лют / І хоче запороженої каші*. Поеднання сучасних політичних й історичних реалій покладено в основу ад’єктива *козацько-зеківський*, пор.: *Стиль життя козацько-зеківський*. У близькому семантичному зв’язку з маркером *козак* перебувають АЛН із компонентом *шабля*: *шабельно-нарваний, шаблегнутий, шаблення, шаблеокий, шаблитися, шаблюватий*. Прикметники *шаблюватий* і *шаблегнутий* мають значення “чимось подібний до шаблі”, водночас різняться семантичними відтінками: *шаблюватий* – “гострий / колючий, мов шабля” (*І шаблювата молода печаль, / Готовність вмерти кожної хвилини*), *шаблегнутий* – “подібний до шаблі за формою леза”: *Шаблегнута ріка щоб сіяла, / Як втомлений скальпель, / Коли з’явиться лід молодий – / І помруть сніги*. У значенні “гостроокий” І. Павлюк уживає АЛН *шаблеокий*: *Шаблеокі баби кам’яні причащались з чаші...*, а в прикметнику *шабельно-нарваний* акумулює сему ‘нахабний’ як вищий вияв ознаки з маркером національної пам’яті, утворюючи значення “надзвичайно патріотично налаштований”. Оскільки за твердженням Т. Урись у віршах І. Павлюка “послідовно реалізується мотив плекання національного героїзму та козацького духу, що поступово переходить у мотив боротьби, уособлений переважно в образах козаків, гайдамак та опришків” [1, с. 255–256], доповнюємо тлумачення семою ‘здатний боротися’: *Рідна мова розбавлена, / Як самогоном грім. / Прийде хлопець з вітрів – / Ніжний-ніжний, / Шабельно-нарваний, / Щоб Дніпро запалити, / Або втопитися у Дніпрі...*

Водночас у АЛН “*гетьманя*” і *коза-ки* І. Павлюк вкладає сатирично-іронічний зміст: *Якщо таке тут мудре “гетьманя”, / Який же гетьман має бути?* У множинному іменнику *коза-ки* відбувається семантичне розщеплення значень похідних, пор.: *А як почнуть уже “козу водити” / Ті коза-ки... то через все життя*. Відзначимо, що початкове значення сполуки “водити козу” – “старовинна святкова вистава-обрядодія

на Різдво або під Новий рік, коли гурт парубків (один із них перевдягнений “козою”) ходить із вітаннями по хатах” [1, с. 296–297.] в контексті трансформоване до “гуртом розпивати алкогольні напої тривалий час протягом дня чи кількох днів піддряд, перев. у різних місцях” [1, с. 296–297], чим і мотивовано авторське ставлення.

Знижену і відверто негативну конотацію мають АЛН, що містять сему ‘радянський’. П. Іванишин стверджує, що в таких прикладах “ідеться не про паплюження черговим “підпанком”-неомішухом місця свого народження, а про викриття колоніальної радянської свідомості, котра проникла до самих основ національного буття – у село – і перетворила нормальних людей, архетипних українців-селян – землеробів і козаків – у маргіналів” [1]. В АЛН *рай-газета, рай-комний, районненький, рай-онно-рай-ський* І. Павлюк використовує прийом параномазії, аби через зіставлення з позитивним *рай* викрити негативну константу: *А колгосп – рай-онно-рай-ська зона – / Будував і щастя, і мене; Рай районненький мій – / Наче той корабель у пустелі...*

Українська історіософія та міфологія відображені водночас у таких АЛН І. Павлюка, як *дотатарський, зататарений, татаромонголість*, оскільки в контекстах-ілюстрантах двох перших слів ідеться про *аір* (*лелеху*), а в останньому – про птахів, пор. у легендах: “Тоді й почали татари якесь коріння з собою возити, що *аїром* у них називалося. Нібито те коріння водою очищає. Де розкидають його, воно зеленню проростає. Вважали, що лиш у тих місцях, де *аір* виростає, можна воду пити і коней напувати, не ризикуючи нічим” [1] – *І тремтить від молодії ніжності / Дотатарський золотий аір; В нас печеніги, половці і скіфи / З аїром в зататарених очах*; або “Коли на село напали татари, люди поховалися на острівцях поміж непролазним болотом. Із села їх не було видно [...]. Тут увагу ворогів привернули чайки, які кружляли над болотом, непокоїлися, голосно кричали. Татари зрозуміли, що люди переховуються саме там [...]. Через кілька днів татари відступили. А врятовані люди прозвали чайок татарськими птицями за те, що ті видали їхню схованку” [1]: *Що в цьому світі вибрати мені, /.../ Пташок співочих ягідні пісні, / Чи хижих птахів татаромонголість?*

Чималу групу маркерів національної ідентичності становлять відомі імені утворення, зокрема відантропонімі АЛН, сконструйовані на основі імен літературних персонажів (*корчмарки-килини*), історичних (*итибрут, ошукевич*) і біблійних осіб (*їудство, по-їудськи, петровість*). У новотворі *корчмарки-килини* І. Павлюк на основі власного імені персонажа “Лісової пісні” Лесі Українки творить узагальнення лукавих, бездуховних, жадібних жінок-корчмарок: *П’яні мавки, як злидні, / Стоять у корчмі під дверима, / А корчмарки-килини / Степами вкривають столи*. Варто зауважити, що розуміння цього АЛН вимагає фонових знань з історії літератури.

Т. Урись відзначає, що “Ігор Павлюк відчуває причетність до історії України через Павла Бута, якого вважає своїм прашуром” [1, с. 224], тож конструювання новотворів, що апелюють до історичних реалій, цілком зрозуміле. Водночас зауважимо, що АЛН *итибрут* має затемнену семантику, хоч, імовірно, означає “зрадник” (пор. у крилатому вислові “І ти, Брут”, що означає докір зраднику), тобто, крім семантичного навантаження, завдяки вживанню новотвору автор реалізує прийом мовної гри: *І ти бруд, итибрут, і ти, Брут.../ За мене мене заріж*. Персоналізоване обличчя зрадника репрезентує І. Павлюк в АЛН *ошукевич* – від *ошуканець* + *Онушкевич* (козацький

ватажок часів Бута-Павлюка): *Тих... ошукевичів... тих. / Привели їх до Бута.... Семи 'зрада', 'зрадник' і 'зрадливість' нерідко конструйовані І. Павлюком на основі біблійного імені Іуди: ...Ми разом йшли бу бій. / Але ж по-їудськи ти, наче ...ять, / Продавсь тому, хто не свій – "зрадливо"; Хто їудіший: / Розум, наприклад, в столиці, / Чи Калитка якийсь... – "зрадливіший"; А я все більше з Богом, а не з вами, / Тепленькі люде, схильні до їудств – "зрада" тощо. Оскільки в поезії І. Павлюка "в інтерпретації Бога, Божеського, Божественного переважає не релігійне, а ціннісне, акмеологічне начало" [1], цілком закономірним видається те, що автор використовує переносні й узагальнені значення біблійних номенів: *Бо ж Петрове їудство й їудська петровість є...**

Щодо відтопонімних слів-маркерів, І. Павлюк конструює АЛН на основі назв річок (*по-дніпровськи, прибужий*), країни (*зукраїнений*), знакових для держави подій – Чорнобильської катастрофи (*розчорноблений*), Майдану (Револуції Гідності) (*майданно*). Новотвір *прибужий* указує на територіальну близькість до Бугу (*Серце до осені проситься, / Божих прибужних глин*), *по-дніпровськи* – має значення "як на Дніпрі" (*Тому так по-дніпровськи / Смує моя струна*), тоді як прикметник *зукраїнений* містить чітку сему належності до України: *Космічно проступлять / Під юними корамаи знаки, / Один із яких – / Зукраїнена зірка Полин*, що своєю чергою апелює до катастрофи на Чорнобильській АЕС, яка стала національним маркером із негативною конотацією: *Стогне провід АЕС – / Розчорноблений нерв епохи...* І. Павлюк творить АЛН-маркери на основі нещодавніх суспільно-політичних подій. Це, зокрема, предикатив *майданно* в значенні "неспокійно, тривожно": *Майданно. / Не мадонно в Україні. / І знову боєм я плачу за все*. Відзначимо паронімність АЛН *мадонно* і *майданно*, що підкреслює конотативне значення новотвору-маркера національної ідентичності.

Я. Голобородько відзначає: "Для Ігоря Павлюка та його ліричного оповідача світ язичництва залишається одним із джерел живого, достеменного, духовно наснаженого життя, позбавленого спокою та статичності, інертності та інерційності..." [1], тому чи не найчисельнішу групу становлять інновації з маркерами культурно-міфологічної номінації. АЛН цієї групи мотивовані як загальними (*коханка-доля, курва-доля, доля-жінка, доля-зоря, доля-недоля, відьма-мама, відьма-язичниця, відьмово, відьморукий, кам'янобабий*), так і власними назвами (*боянити, боянний, мамайськи, мамайти, отець-Перун*). З-поміж апелятивної лексики автор найчастіше звертається до інновацій із маркером *доля* та *відьма*. Однак ці маркери можна вважати не так національними, як загальнослов'янськими. Водночас АЛН *кам'янобабий* акумулює в собі декілька значень і має виразний національний колорит завдяки лексичній сполучуваності слів у реченні: *Кам'янобаба Мавка, Лукаш худий...; Вигин кобзи кам'янобабий / Гладив він, мов міжкрилля струн...; Хай історія йде своїм поступом кам'янобабим...* Неоднозначним із погляду тлумачення є новотвір *Мамай-поет*, використаний як підпис до поезії "Лист до нащадків", адже, з одного боку, *мамай* – "кам'яний бовван давнього походження на степових могилах; кам'яна баба" [1, с. 643], з іншого, образ козака *Мамая* – узагальнений прототип козаків, здатних на служіння національній ідеї: *Перо моє гостре. / Стріляю незле. // Мамай-поет*. На трактуванні образу козака *Мамая* не просто як уособлення воїна, а й водночас творчої особистості (пор. зображення *Мамая* з кобзою на низці картин), ґрунтуються АЛН *мамайськи* (*А я ще поет*

і вже трохи воїн. / Мамайськи мені, брати) і мамаїти (Я тепер не такий. / Я під струмом. / Я часто Мамаю... / Я в образі не дам / Ні вітчизну, ні музу, ні честь...), вербалізуючи код національної ідентичності.

Важливе місце в словотворчості І. Павлюка посідає маркер *Боян*, адже письменник від імені співця конструє інновації *боянити, боянний, боянно*, які містять сему ‘творчість’, пор.: *Сльозою рибини маляю вічність, / Бояню, бояню теж* – “творити, співати”; *І боянні і буїні стрічались мені друзяки* – “творчі, талановиті” тощо.

3-поміж маркерів-зоолексем розрізняємо АЛН із компонентами-назвами звірів і назвами птахів. Більш репрезентативна друга група новотворів: *журавлино, журавлино-весняний, журавлиноокий, журавліти, журавля, людина-лелека, людино-лебединий, чайно, чайно-журавлиний, поводитисько-чайчиний*, які відображають народні уявлення про того чи іншого птаха, напр., журавель – вісник весни [1, с. 226]: *Історичні вітри не уміють співати з душею /.../ Про заховане в церкві мазепинське золото біле, / Журавлино-весняне забуте весілля садів*. Крім того, журавель символізує сторожкість, відлюдність [1, с. 227]: *Журавлиноока глухомань. / Храм горить у дзеркалі озернім*. На основі ознаки *жури/смутку*, закладеної в народній номінації птахів, що відлітають (лелек, які повертаються з вирію, називають веселиками), І. Павлюк утворює АЛН *журавлино* – “сумно, як журавлям восени”: *Осінь. Журавлино. / Безголосе. / Все жовтіє, та не все помре*. Часто вживані інновації з компонентом *чайка*, яка символізує засмучену матір-удову, а також Україну-матір, що “вивела дітей при битій дорозі” [1, с. 633]: *В чайно-журавлинім голосінні / Минуле чорно-біле і німе*.

Щодо маркерів-зоолексем, то тут переважає образ *вовка* (*вовк-короїд, вовк-язичник, вовчо-журавлиний, вовчо-овечий*). В АЛН *вовчо-овечий* І. Павлюк представляє стягнення фразеологізму “вовк в овечій шкурі” – про лицеміра, який під машкарою доброзичливості приховує злі наміри [1, Т. 1, с. 711], пор.: *Людські душі читаю під шкурами вовчо-овечими, / Мов збираю гриби*. Натомість в інновації *вовк-короїд* відображає біологічні особливості життя цих тварин: *вовки, коли хочуть пити, гризуть кору дерев: Красива й цінічна / Ця дружба ворожість буття. / Вовки-короїди, ліси і поля...* Загалом функціонування новотворів із цим компонентом визначено тотемними уявленнями про вовка, спільними для всіх слов’янських народів.

Для маркерів-флоролексем характерне виразне національне забарвлення, зокрема через використання народнописаних символів і постійних епітетів – хрещатий барвінок, гіркий полин, плакуча верба, червона калина, висока тополя тощо. І. Павлюк у структурі АЛН нерідко використовує традиційні символи України – *вербу* і *калину*. Автор послідовно дотримується народної етимології, пор.: *калина символізує передусім сонце, вогонь, а отже, усе червоне* [1, с. 270]: *Сік беріє при Місяці калініє / І бликає вітер по церквах*; вишня, вишневий сад – символ батьківського дому, господи, родини [1, с. 89]: *Ще щасливі дерева, звірі – / Вишня-мама і вовчик-брат...*; перекотиполе – символ безрідності, бездомності, безпритульності [1, с. 439]: *Краще вмерти поету, аніж перекотипольно жити...* Однак у тлумаченні *полину* І. Павлюк насамперед опирається на семантику гіркоти як смаку рослини, а не народне трактування як символу суму, печалі, душевних мук, гіркої долі, оскільки часто поєднує компонент *полин* із іншими смаковими характеристиками: *Димні струни волосся й*

полинно-солоня туманність, / До якої, в яку буду вічно летіти один...; Ніч була полинново-медова, / Навісна, летюча і легка та ін.

Отже, у словотворчості І. Павлюка трапляються мовні маркери національної ідентичності, що належать до різних лексико-семантичних груп: символи державності, номінації, що вказують на історичне минуле, відоміні утворення, маркери культурно-міфологічної номінації, маркери зоо- й флоролексеми. Найяскравішими виражально-зображальними можливостями автор наділяє маркери, що вказують на історичне минуле, а також відоміні утворення від імен літературних персонажів, історичних і біблійних осіб. Культурно-міфологічні номінації за винятком тих, що походять від власних назв, здебільшого притаманні не лише сфері національної ідентифікації, а й загальнослов'янському культурному простору. Маркери зоо- і флоролексеми здебільшого ґрунтуються на тотемних і народнопісенних уявленнях про те чи інше явище живої природи, тому не вирізняються оригінальною авторською семантикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. (з дод. і допов.) / [Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с. 2. *Голобородько Я.* Між українністю і українськістю: ніша Ігоря Павлюка / Ярослав Голобородько // *Поезія та авторська пісня України*. – 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://poezia.org/ua/publications/831>.
3. *Гончарова М.* Роль мови у формуванні різновидів ідентичностей / Марія Гончарова // *Мова і суспільство*. – Вип. 6. – 2015. – Львів. – С. 60–69.
4. *Данилюк І.* “Мовні конфлікти” та конструювання етнічної і національної ідентичності / І. Данилюк // *Соціальна психологія*. – 2005. – № 3 (11). – С. 43–51.
5. *Жайворонок В. В.* Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с. 6. *Іванишин П.* Магма і бунт: модус національної боротьби у ліриці Ігоря Павлюка / Петро Іванишин // *Поезія та авторська пісня України*. – 2006. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://poezia.org/ru/publications/1597>.
7. *Коваленко Н.* Аїр тростиновий (лепеха) / Наталія Коваленко // *Лікарські рослини, косметика*. – 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rosluna.info/publ/legendi_ta_mifi_pro_roslini/ajir_trostinovij_lepekha/ajir_trostjani/38-1-0-147.
8. *Костючок П.* Культурні маркери національної ідентичності / П. Костючок // *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. – 2012. – Вип. 22. – С. 106–111.
9. *Мечковская Н. Б.* Социальная лингвистика : пособие для студентов гуманитар. вузов и учащихся лицеев / Н. Б. Мечковская. – 2-е изд., испр. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 207 с.
10. *Нагорна Л.* Поняття “національна ідентичність” і “національна ідея” в українському термінологічному просторі / Лариса Нагорна // *Політичний менеджмент*. – 2003. – № 2. – С. 14–30.
11. *Словник української мови* : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
12. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Ентоні Сміт. – К. : Основи, 1994. – 224 с. 13. *Соціологія*: словник термінів і понять / [упоряд. Біленький Є.А. та ін.]. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.
14. *Урись Т.* Мотив як маркер модусу національної ідентичності в сучасній українській поезії / Тетяна Урись // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Філологія”*. – Вип. 2. – 2016. – С. 253–257.
15. *Урись Т. Ю.* Національний модус у поетичному доробку Ігоря Павлюка (на матеріалі збірки “Бунт”) / Т. Ю. Урись // *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. – 2013. – № 4.12. – С. 223–226.
16. *Філіпчук В. О.* Європейська ідентичність: методологічні підходи тлумачення та особливості змістовного наповнення / В. О. Філіпчук // *Теорія та практика державного управління*. – 2013. – Вип. 3. – С. 386–395.
17. *Фоменко О.* Вербальні та візуальні маркери національної ідентичності в комерційних брендах (на матеріалі англійської

мови) / О. Фоменко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 46(4). – С. 201–214. 18. Четвертак Є. О. Національна ідентичність у мовній картині світу / Четвертак Є. О. // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : всеукр. наук. конф., 19–20 квіт. 2013 р. : матеріали. – Суми : Сумський державний університет, 2013. – С. 117–119. 19. Чому чайку називають татарською птицею : [переказ] // Виховання, розвиток, освіта, дозволя. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ditky.info/load/perekazi/chomu_chajku_nazivajut_tatarskoju_pticeju/120-1-0-3838.

**Максимчук Г., асп.,
Національний університет “Острозька академія”**

ЯЗЫКОВЫЕ МАРКЕРЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В СЛОВОТВОРЧЕСТВЕ ИГОРЯ ПАВЛЮКА

В статье обобщены подходы к пониманию национальной идентичности, определены понятия языковые (вербальные) маркеры национальной идентичности. Выяснено, что Игорь Павлюк в словотворчестве использует языковые маркеры национальной идентичности нескольких лексико-семантических групп. Охарактеризована семантика и особенности функционирования новообразований-маркеров национальной идентичности.

Ключевые слова: национальная идентичность, языковой (лингвальный) маркер национальной идентичности, авторское лексическое новообразование, семантика, коннотация.

**Maksymchuk H., postgraduate stud.
National University of “Ostroh Academy”**

LANGUAGE MARKERS OF NATIONAL IDENTITY IN IGOR PAVLUK'S NEOLOGISMS

The article generalizes approaches to the understanding of national identity, defines the notion of lingual (verbal) markers of national identity. It has been found out that Igor Pavliuk uses the language markers of the national identity of different lexical and semantic groups. The semantics and peculiarities of the functioning of the innovations with national identity markers have been described.

Key words: national identity, lingual marker of national identity, author lexical neologism, semantics, connotation.

МОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНИХ ПРАВ

У статті порушено питання мовних прав через призму рівня мовної компетенції громадян у контексті державності української мови. Особливу увагу приділено пошуку балансу між мовною компетенцією та мовними правами і обов'язками представників меншинних етномовних спільнот в Україні.

Ключові слова: мовні права, мовна компетенція, мовні обов'язки, мовне законодавство, мовне планування, етномовна спільнота.

Гарантування мовних прав є пріоритетним напрямком мовної політики кожної цивілізованої держави. Однак законодавчі ініціативи щодо забезпечення цих прав є тільки підмурівком для їх реалізації. Адже значною мірою можливість втілення правових гарантій щодо використання мов залежить не тільки від основ мовної політики держави, зокрема, мовного планування, але й від бажання та можливостей суб'єкта цих мовних прав – громадянина держави. Проблема підвищення мовної компетенції громадян є одним із прикладних питань мовного планування, оскільки втілення права на використання в конкретних комунікативних ситуаціях державної, етнічної чи іншої мови може бути реалізоване тільки за умови розуміння та говоріння певною мовою.

Метою нашого дослідження є пошук збалансованого алгоритму забезпечення мовних прав громадян України з урахуванням їх етномовної самоідентифікації, мовної свідомості та мовної компетенції. **Новизна** й очікувані **результати** аналізу полягають у з'ясуванні мовних потреб представників етномовних спільнот з огляду на мовні обов'язки і мовні права.

Мовна ситуація не існує сама по собі. З одного боку, це мовний простір, створений самими мовцями, з іншого – державна мовна політика, яка регулює мовні питання в офіційному сегменті. Мовна особистість у цих координатах формується під впливом повсякденного мовного середовища, через мову освіти та через вплив інформаційно-культурного сегмента. В таких обставинах відбувається взаємодія особистісного та загального, а суспільство вимагає від комуніканта в різних мовних середовищах і ситуаціях послуговуватися певним мовним кодом. Якість комунікативного акту в кожному випадку залежить від рівня мовної компетенції особи. У контексті загальноєвропейських рекомендацій із мовної освіти “мовна компетенція є сумою знань, умінь і характерних рис, які забезпечують міжособистісне спілкування та дозволяють особі використовувати мову в межах комунікативної необхідності” [4, с. 143].

Пріоритетним вибором для кожного є комунікативна зручність. Сутність її полягає в наступному: я мову знаю; мене цією мовою розуміють. Коли йдеться про мовні права, парадигма комунікативного акту переміщується з рівня міжособистісного спілкування на рівень суспільної комунікації: *громадянин – держава*. Саме у площині

такого комунікативного акту особливо важливим є порозуміння між суб'єктами комунікації. Для цього представники влади і громадянин мають на достатньому рівні володіти мовою, якою написано закони, якою ведеться офіційна документація та діловодство тощо. В державному управлінні найприйнятнішим є використання однієї мови на всій території України. Це не тільки забезпечує цілісність держави, усунення сепаратистських рухів, але й відводить від лінгвістичних маніпуляцій, пов'язаних із проблемами перекладу офіційних текстів. Для того, щоб володіння мовою не було проблемою для представників інших мовних спільнот – громадян України, необхідно запропонувати чітку програму мовної освіти. Механізмом для реалізації цих принципів мовного планування є державне управління і освітній процес. Отож, пріоритетним напрямком щодо гарантування мовних прав з боку держави є сприяння громадянам у вивченні літературної української мови як державної. Це, зокрема, гарантовано ст. 10 Конституції України, адже “забезпечення в повному обсязі прав української мови відповідає інтересам усіх громадян нашої держави, незалежно від національності” [1, с. 54]. Іншими словами, маючи право використання та вивчення будь-якої мови, для громадянина конкретної держави на перше місце виступає необхідність володіння державною мовою. Володіння етнічною мовою для представників меншинних національних спільнот є природним явищем. Невідчужуваність мовних прав щодо рідної мови чи “мов, що історично живаються на певній території” в “Декларації мовних прав” знайшло своє відображення “в принципі спадкоємності мов та спадковості мовних прав” [1, с. 53]. Вивчення етнічної мови як навчального предмета через освітній процес є важливим для підтримки етномовної самоідентифікації. Проте декларативна рівність етномовних спільнот та єдині законодавчі ініціативи щодо мов національних меншин не є гарантією однакового розвитку цих мов та рівноцінних умов для реалізації мовних прав. Якість імплементації нормативно-правової бази значною мірою залежить від стану і статусу етномовних спільнот, від компактності проживання, від впливу та підтримки держав, де певні мови є мовами титульних націй, від соціолінгвістичного статусу мов, а також від зацікавленості самих представників етномовних спільнот щодо власних мов [7].

Мовна ситуація в Україні ускладнена інерцією пострадянської російськомовної експансії, коли не тільки меншинні етнічні спільноти, а й значна частина представників титульного українського етносу з низки відомих постколоніальних причин не володіла достатньо українською мовою. Чи було упродовж чверті століття здійснено ефективні заходи мовного планування з метою забезпечення реалізації мовних прав громадян України щодо державної мови? На жаль, проголошення державності української мови упродовж цих років супроводжувалося політичними спекуляціями та маніпуляціями мовним питанням, що спричинило уповільнення процесу українізації держави. Тому процес підвищення мовної компетенції щодо української мови залишається досі актуальним і для етнічних українців, і для представників національних меншин. Підвищення рівня володіння українською мовою залежить від таких основних чинників: 1) можливості і бажання держави забезпечити право громадян на володіння мовою (модерація мовної освіти; мовна політика в інформаційно-культурному просторі тощо); 2) мовної свідомості громадян (зокрема, ставлення до мови, усвідомлення мовних обов'язків і т. ін.); 3) мовного законодавства.

Коротко проаналізуємо стан рівня володіння державною мовою та ставлення до мов на прикладі типологічно різних етномовних спільнот України: румунськомовної, російськомовної, українськомовної.

Румунськомовна спільнота. Румуни – 7 за чисельністю етнічна спільнота в Україні. 95% румунів при переписі 2001 р. визнали рідною румунську [2]. За даними МОН, на 2017 р. в Україні 82 (0,4% від усіх загальноосвітніх державних закладів) школи з румунською мовою викладання, в яких навчається 0,5 % учнів [5]. 76% всіх румунів України мешкає в Чернівецькій області. Станом на 2016-2017 рр. в Чернівецькій області 63 школи з румунською мовою викладання, 18 – змішаного типу з румунською та українською [11]. Вікову динаміку зміни мовної компетенції представників румунськомовної спільноти можна простежити на короткому аналізі результатів анкетування представників чернівецької студентської молоді, що належать до румунськомовної спільноти.¹

Анкета охоплювала 75 питань, що стосуються мовної компетенції, мовної поведінки, мовної свідомості, оцінки мовної ситуації (діагноз, освіта, ЗМІ, майбутнє). Питання щодо мовної компетенції стосувалося трьох мов (румунської, української, російської) з поділом на рубрики – уміння говорити, здатність розуміти (з оцінками мовної компетенції добре, середньо, слабо, зовсім не розумію). Результати щодо здатності розуміти українську мову з оцінкою ДОБРЕ засвідчили 82% респондентів, серед них близько 64% здатні говорити ДОБРЕ, 33% серед них своє уміння говорити оцінюють СЕРЕДНЬО, 3% – СЛАБО. Звісно, ці результати щодо володіння українською мовою не є показовими щодо всієї румунськомовної спільноти, адже опитування проведено серед студентів вишів. Однак тенденції щодо динаміки мовної компетенції яскраво проявляються при аналізі запропонованого блоку питань: Порівняно з Вами, Ваші батьки знають *румунську*: 1) краще – 4%; 2) гірше – 8%; 3) так само – 87%; 4) не знають зовсім – 1%; *російську*: 1) краще – 52% (з них українську знають гірше близько 90%); 2) гірше (немає); 3) так само – 48% (з них українську знають гірше близько 80%); 4) не знають зовсім 0; *українську* – 1) краще 0; 2) гірше – 82%; 3) так само – 18%; 4) не знають зовсім – 0. Процесу підвищення мовної компетенції сприяє і рівень мовної свідомості громадян та самоусвідомлення себе громадянами України. На питання “Чи треба знати і вивчати українську мову?” із запропонованих відповідей – 1) так, треба знати і розмовляти нею; 2) досить її розуміти; 3) це не має значення – 100% респондентів обрали першу відповідь. Аналіз результатів опитування щодо мовної свідомості засвідчує, що найчастіше мотивацією вивчення є практичний мотив. Зокрема, у відповідях на запитання “Для чого треба знати українську мову?” більшість респондентів з чотирьох пунктів – 1) щоб вільно спілкуватися з українськомовними; 2) з поваги до України; 3) щоб мати ширший доступ до освіти та інформації; 4) розширює можливості при влаштуванні на роботу – вибрали 3 і 4 (деякі обирали дві і більше відповідей).

Таким чином, переведення шкіл змішаного типу на викладання українською (замість російської) та румунською на початку незалежності, збільшення годин предмета

¹ Анкетування проведено у 2015 р. співробітниками відділу мов України Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні за підтримки працівників ЧНУ ім. Ю. Федьковича.

“українська мова” відповідно до наказу МОН №461 “Про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008-2011 рр.”, мета якого “створення належних умов для вивчення української мови і підвищення рівня конкурентноспроможності випускників шкіл” [8], дозволило частково заповнити прогалину в мовній освіті громадян щодо державної мови. Це свідчить про те, що посилення українськомовного компонента в навчальній програмі меншинних етномовних спільнот сприяє інтеграції представників цих спільнот в загальнонаціональний простір. Українізаційні процеси в освіті громадян України, які за етнічним походженням належать до меншинних етнонаціональних спільнот та груп, запропоновані в проєкті ЗУ “Про освіту” (реєстраційний номер 3491-д) [6], є – з боку держави – створенням належних умов для вивчення державної мови новим поколінням представників національних меншин – громадян України. Проте проблемним залишається оволодіння державною мовою для покоління 40-50-річних громадян України, які зазнали впливу росіянізації в процесі радянського мовного планування, коли основною мовою навчання у багатьох школах і більшості вишів, у діловодстві, мовою успішності була російська мова. На жаль, упродовж 25 років незалежності не було створено належних умов для зацікавленості середнього та старшого покоління представників цих спільнот українською.

Російськомовна спільнота сьогодні найбільша меншинна етномовна спільнота України. До цієї етномовної спільноти належать етнічні росіяни, етнічні українці, значний прошарок мігрантів із країн колишнього СРСР. Для неетнічних представників цієї мовної спільноти російськомовність є набутою (неприродною) мовною ідентичністю, що виникла в результаті мовної політики та мовної ситуації. Дисперсне розселення ускладнює статистичний та соціолінгвістичний аналіз російськомовної спільноти. На 2017 рік 1149 шкіл (5,9%) в Україні з російською мовою викладання, в яких навчаються 16,6% учнів [5]. Російськомовних періодичних видань більше, ніж українськомовних. Показовими щодо ставлення до мови та мовної компетенції є результати дослідження в рамках проєкту “Від конфлікту до миру: шляхи взаєморозуміння та примирення” (2016 р.).² Експерти Українського незалежного центру політичних досліджень шукали відповіді на питання щодо мовної самоідентифікації та мовних потреб представників південно-східних регіонів України, що переважно належать до російськомовної спільноти. Аналіз проводився методом інтерв’ювання і дозволив засвідчити основні віхи мовної свідомості респондентів.

Знаковим результатом дослідження є те, що “респонденти в південно-східних регіонах, де домінує російська мова, вказували на необхідність захисту і розвитку української мови для подолання наслідків політики русифікації, яка активно проводилася в СРСР. Вони наводили приклади утисків за мовною ознакою щодо української мови в період незалежності України. Більшість респондентів підтримували державний статус української мови і не говорили про потребу зміни статусу російської мови” [9]. Володіння українською мовою є достатнім. Російськомовні респонденти, що

² Анкетування проведено у 2015 р. співробітниками відділу мов України Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні за підтримки працівників ЧНУ ім. Ю. Федьковича

асоціюють себе з Україною, переважно рухаються в напрямку білінгвізму, додаючи українську у свій побут. Переважна більшість російськомовних респондентів обирають для своїх дітей українськомовні школи і садочки. Проте, як зауважують дослідники, “тренд переходу на українську мову не є масовим серед російськомовних” [9].

Українськомовна спільнота. Найбільша етномовна спільнота в Україні, мовою якої є державна мова. До цієї спільноти належать етнічні українці, а також представники інших етносів, які ідентифікують себе з українською мовою, зокрема через визнання рідною. За даними МОН, на 2017 р. 16594 школи (85,5%) – українськомовні, в яких навчаються 82,3% учнів. Основна частина громадян, що ідентифікує себе з українськомовною спільнотою, володіє українською мовою на достатньому чи високому рівні.

Разом із тим статистика соціологічних опитувань та міркування користувачів соціальних мереж свідчать про те, що забезпечення мовних прав для українськомовної спільноти не завжди є бездоганним і паритетним статусу мови. Зокрема, відсоток української мови в ЗМК (телебачення, радіо, інтернет, преса) порівняно з російською мовою і з огляду на статус мови – низький. На сайтах чи фейсбук-сторінках громадських організацій, які моніторять мовну ситуацію в Україні (“И так поймут”, “Простір свободи”, “Рух за українську мову”, “Портал мовної політики” та ін.), можна знайти досить прикладів про порушення мовних прав представників українськомовної спільноти в сфері обслуговування, порушення права споживачів на інформацію про товар українською мовою, порушення права учнів на навчання у музичних та художніх школах українською (державною!) мовою тощо, проблемою в більшості великих міст і навіть у Києві є пошук курсів іноземних мов, водійських курсів, проведення дитячих квестів і днів народження українською мовою. З цих причин представники українськомовної спільноти в анкетуваннях та інтерв’ю часто наголошують, що у великих центрально-східних містах відчують себе меншинною мовною спільнотою. Це неоднозначно впливає на стабільність мовної свідомості та державницький патріотизм. Разом із тим досвід проведення соціолінгвістичного анкетування серед мешканців Києва та Київської області (2012-2015рр.)¹ засвідчив, що значна кількість респондентів самокритично ставиться до свого рівня мовної компетенції щодо української мови. Зокрема, респонденти, які цілком добре розмовляли українською під час інтерв’ю, в анкетних питаннях щодо уміння говорити та здатності розуміти із запропонованих відповідей (ДОБРЕ, СЕРЕДНЬО, СЛАБО, НЕ ГОВОРЮ (НЕ РОЗУМІЮ)), часто обирали відповідь – СЕРЕДНЬО.

Як бачимо, навіть коротка схематична соціолінгвістична характеристика етномовних спільнот дає виразну уяву про причини і наслідки мовних пріоритетів та мовних потреб громадян. Спільним для цих спільнот є необхідність вирішення прагматичних питань, що стосуються можливості підвищення мовної компетенції щодо державної мови. Для того, щоб громадянин оволодів державною мовою, необхідні підручники, викладачі, мовні курси тощо, тобто паралельно з проголошенням мови державною мусить бути і гарантія з боку держави умов для забезпечення цього права,

¹ Дослідження проведено експертами УНЦПД Ю. Тищенко, Ю. Каздобіною за підтримки INTERNATIONAL ALERT (Великобританія).

права оволодіти і користуватися державною мовою. Значне збільшення шкіл із українською мовою викладання із 49 відсотків до 85,5 (з 1991 до 2017 рр.), обов'язковість ЗНО з української мови для всіх випускників та абітурієнтів дає істотний результат. Водночас ми свідомі того, що збільшення українськомовного компонента та підвищення мовної компетенції через освітній процес у загальноосвітній школі не завжди є достатнім мотиватором для використання державної мови у повсякденному спілкуванні і не завжди визначає позитивне ставлення до державної мови. “Престиж мови і освіти, – як відзначає політолог В. Філіпчук, – визначають не закони, а життєві перспективи, які надає школярам та чи інша країна та її система освіти”. Тому в мовнопланувальній політиці щодо державності української мови потрібен комплексний підхід, який забезпечить не тільки необхідність, а й зацікавленість всіх без винятку громадян у вивченні державної мови та підвищенні мовної свідомості в українському суспільстві. Сьогодні, на жаль, практика звуження функцій української мови самими мовцями часто поширюється і в загальноосвітній процес. Зокрема, відомі численні факти, коли при вивченні іноземних мов у вишах студенти (або й викладачі) використовують для перекладу російську мову. З одного боку, такі явища можна класифікувати як мовний нігілізм, але з іншого – в контексті мовних прав і законодавства щодо мови навчання – такий підхід є порушенням мовних обов'язків. Усвідомлення мовних обов'язків, на нашу думку, мусить приходити і через мовне виховання в навчальному процесі, і через українізацію мовно-інформаційного простору. Звичайне підвищення рівня мовних навичок і навіть успішне складання ЗНО не є гарантією українізації мовного простору. Важливим чинником є ставлення до мови, а особливим аргументом для балансу між власними мовними пріоритетами – розуміння державності мови як цінності.

Значною мірою забезпечення мовних прав пов'язане із зацікавленістю громадянина в реалізації цих прав. У парадигмі суспільної комунікації мовні права опираються на три стовпи: законодавчі гарантії, мовна свідомість, мовна компетенція. Мовні права, як і будь-які інші громадянські права особи, повинні базуватися не тільки на принципах дозволеності щодо використання та вибору мов, але й на принципі відповідальності в разі їх порушення. Інакше втілення мовних прав у мовній практиці матиме елементи хаотизації мовного простору. Гармонізація мовної ситуації в Україні значною мірою залежить від розуміння прав і обов'язків як щодо етнічної, так і стосовно державної мови. Однак найважливішим є створення через законодавство дієвого алгоритму реалізації цих прав, основний мотив якого звучить у Преамбулі до “Європейської Хартії...”, що “охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх” [3, с. 342].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ажнюк Б. М. “Всесвітня декларація мовних прав”: український контекст / Б. М. Ажнюк // Соціолінгвістичні студії. – К., 2010. – С. 51-57.
2. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. – К.: Наукова думка, 2004. – 342 с.
3. Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин // Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві. Збірник наукових праць. – К., 2012. – С. 342-376.
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К.: Ленвіт, 2009.
5. Задоволення освітніх потреб представників

національних меншин України. Загальні відомості // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/694/zagalni-vidomosti/>. 6. Закон України “Про освіту” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19. 7. Михальчук О. М. Етномовна спільнота як суб’єкт мовних прав / О. М. Михальчук // Мовні права в сучасному світі. Зб. наук. пр. – Ужгород, 2014. – С. 210-222. 8. Наказ МОН №461 “Про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008-2011 роки” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/953. 9. Російськомовні: захисту потребує українська мова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://texty.org.ua/20/10/2016>. 10. Шумарова Н. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму : [монографія] / Н. Шумарова. – К. : Київський державний лінгвістичний університет, 2000. – 283 с. 11. 2016 рік в історії освітнього простору Чернівецької області // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblosvita.com/index.php>.

**Михальчук О. И., к. филол. н.,
Институт языковедения им. А.А. Потебни НАН Украины**

ЯЗЫКОВАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВЫХ ПРАВ

В статье затронуты вопросы языковых прав в связи с уровнем языковой компетенции в контексте государственности украинского языка. Особое внимание акцентировано на поиске баланса между языковой компетенцией и языковыми правами и обязанностями представителей этноязыковых сообществ в Украине.

Ключевые слова: языковые права, языковая компетенция, языковые обязанности, языковое законодательство, языковое планирование, этноязыковое сообщество.

**Mykhalchuk O.
O.O. Potebnya Institute of Linguistics of National Academy of Science of Ukraine**

LANGUAGE COMPETENCE AS AN INSTRUMENT OF REALIZATION OF LANGUAGE RIGHTS

The article raises questions of language rights through the prism of the level of language competence of citizens in the context of the statehood of Ukrainian language. Particular attention is paid to search a balance between language competence and language rights and responsibilities of representatives of minority lingual communities in Ukraine.

Key words: language rights, language competence, language responsibilities, language legislation, language planning, lingual community.

РОЛЬ ПРОФЕСІОЛЕКТІВ У ВИЗНАЧЕННІ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Професіолекти є невід'ємною частиною професійного мовлення. Професіолекти сприяють вираженню соціальної ідентичності особистості шляхом застосування професійної лексики: професійної термінології та професійного жаргону. Спеціалізована професійна мова, що використовується фахівцями у формальному спілкуванні, і професійний жаргон, який застосовують представники соціальних груп для вираження професійної ідентичності або для полегшення комунікації та ідентифікації своїх конкурентів, як різновиди соціолектів, є засобами вираження професійної ідентичності.

Ключові слова: професіолекти, професійне мовлення, професійна ідентичність, професійний жаргон.

Мова відіграє роль одного із чинників формування різних видів ідентичності. З. Фрейд увів поняття ідентичності до наукового дискурсу на початку ХХ століття. Розуміння цього поняття було поглиблено науковцями П. Бурдьє, С. Холлом, З. Бауманом; зокрема, основні підходи до пізнання мовної ідентичності розглядали Б. Андерсон, К. Гірц, Е. Сміт, Дж. Фішман. Поняття ідентичності з позицій психології розглядали Л. Шнейдер, Ч. Рідлі, Е. Кейс, Е. Еріксон, з позицій соціолінгвістики – Н. Вахтін, Е. Головка, Р. Ванн, К. Річардсон, Р. Мерсіє; з позицій культурології – С. Кеслінг, К. Бейкер, Е. Сміт, Н. Герман, Н. Мадей та інші науковці.

Американський соціолог П. Дж. Берк пропонує поділ на: 1) рольові ідентичності (що передбачають виконання певної ролі); 2) соціальні ідентичності (передбачають належність до певної соціальної групи); 3) особистісні ідентичності (дозволяють бути унікальною особистістю) [6, с. 2205].

Поділ культурних ідентичностей у науковій літературі здійснюється на основі належності до певних спільнот: етно-релігійних (американці, мусульмани); політичних (демократ, фемініст); професійних (юрист, садівник) [1, с. 23].

Існує безпосередній зв'язок між мовою й ідентифікацією. З одного боку, мова вживається внаслідок ідентифікації культурного смислу, з іншого – за допомогою мови відбувається самоідентифікація людини в культурі [2, с. 184].

Мова є однією з соціокультурних ознак, які допомагають особистості співвіднести себе з іншими в суспільстві. Вона є найпростішим способом вираження ідентичності через окремий різновид мови [13, с. 494-495]. Мова у цьому випадку виступає засобом формування та репрезентації різновидів ідентичностей.

Метою статті є висвітлення ролі, яку професіолекти як різновид мови відіграють у визначенні мовної ідентичності особистості.

Професійна діяльність особистості пов'язана з її професійною ідентифікацією, яка є об'єктивною та суб'єктивною єдністю з професійною групою, справою,

окремою людиною, що обумовлює успадкування професійних характеристик (норм, ролей, статусів) особистості [3, с. 158].

Дослідниця професійної ідентичності Л. Шнейдер виділяє чотири рівні в розвитку професійної ідентичності, де професійна ідентифікація людини виражена в модальностях: хочу → знаю → можу → роблю.

У процесі професійного спілкування застосовується професійне мовлення, в якому розкривається професійна ідентичність. Професійне мовлення розвивається пропорційно до інтенсивності зростання професійного досвіду $=0 \rightarrow \neq 0 \rightarrow \text{const} \rightarrow \infty$ [3, с. 154-155].

Рівень сформованості професійної ідентичності розкривається в професійному мовленні особистості.

Професійне мовлення відіграє значну роль в житті особистості, хоч його місце в загальній системі мов й взаємодія із стандартною мовою до кінця не визначені, а саме: чи варто розглядати його як функціональний різновид певної мови, як вид соціолекта чи як частину стандартної мови. Лінгвісти застосовують такі терміни, як “професійна мова”, “підмова”, “професійний діалект”, “професійне мовлення”, “професійний стиль”, “спеціалізована мова” тощо. Загальноприйнятою є думка, що професійна мова – соціальний діалект.

За трактуванням професійного мовлення як соціального діалекту, варто розглянути основні категорії соціальних діалектів. Наприклад, С. Грабіас пропонує враховувати такі соціолектні категорії, як:

1) професіоналізм – використання лінгвістичних засобів у професійній діяльності певної групи;

2) секретність – здатність кодувати інформацію, щоб зробити її доступною лише для вибраних особистостей;

3) експресивність – засоби передачі ставлення до екстралінгвістичної реальності [9, с. 127].

Для будь-якого соціолекту характерні принаймні дві з цих категорій – професіоналізм та експресивність.

Вважається, що кожний соціолект включає суто професійну термінологію і словниковий склад, який стосується людського існування й світу загалом. Належність соціолекту до професійного чи експресивного залежить від пропорцій між професійним словниковим складом і тим, який не пов'язаний із професійною діяльністю. У випадку професійних соціолектів значна частка професіолектного словникового складу вживається для позначення не лексикалізованих понять і заповнення наявних лексичних прогалин. Члени професійних груп користуються професіолектним словниковим складом, незрозумілим тим, хто до цих груп не належить.

Секретність – ще одна категорія, притаманна соціолектам – відрізняє їх від стандартного і розмовного варіантів мови. Кожний соціолект містить лексику, що є незрозумілою для тих, хто не належить до соціальної групи, яка її створила і користується нею.

Отже, згідно зі згаданими особливостями (професійністю, секретністю й експресивністю), соціальні діалекти поділяються на професійні соціолекти, що стосуються професійної діяльності, та експресивні соціолекти, в яких головною є експресивна функція.

Професійні діалекти поділяються на а) професійні соціолекти (некодовані), в яких мовні одиниці призначені для передачі думок у професійній сфері (соціолект лікарів, військових і т.д.); б) жаргони (цілеспрямовано заковані), які використовуються в групах, загалом виключених із суспільства, таких як злочинці чи ув'язнені. (М. Халлідей називає такі різновиди “антимовами, призначення яких – відображувати цінності антисуспільств” [11, с. 164]).

На відміну від стандартної мови, професійному жаргону притаманний специфічний словниковий склад та фразеологічні одиниці, а також вищий рівень експресивності. Ним послуговуються переважно в неформальному спілкуванні фахівці для обговорення професійних тем. Спеціалізована професійна мова використовується фахівцями у формальному спілкуванні як в усній, так і в письмовій формі. Специфічні риси професійного жаргону виявляються на фонетичному, граматичному та лексичному рівнях.

Професійний жаргон – це спеціалізована лексика, представлена в характерних для певної галузі мікросистемах із професійно обмеженим словниковим складом, яка застосовується різними соціо-професійними групами для професійної комунікації. Л. Андерссон і П. Траджил зазначають, що для сторонньої людини жаргон – це “технічна мова, що застосовується в межах певної групи” [5, с. 17].

Прикладом використання професійного жаргону є бізнес-дискурс, що реалізується в організаційній, корпоративній та управлінській комунікації. Ю. Данюшина визначає такі спеціальні галузі ділового мовлення, як:

- професійне мовлення секторів бізнесу (а саме – банківської справи, торгівлі, бухгалтерії, виробництва, адміністрації тощо);
- мова PR, реклами й маркетингу, спеціальні мовні прийоми, які використовуються для продажу та маркетингу;
- документація – така як ділова кореспонденція або укладання контрактів;
- навчальна та наукова мова бізнесу, економіки та менеджменту, що представлена в підручниках чи в наукових матеріалах, публікаціях, лекціях, тренінгах, консультаціях та семінарах на теми бізнесу;
- лексикографія ділового мовлення;
- мова медіабізнесу;
- міжкультурна ділова комунікація (включаючи навчання ділової іноземної мови; мови для роботи в транснаціональних корпораціях та оцінювання рівня володіння мовою [7, с. 178-179].

Кожна з цих галузей обумовлює застосування специфічного професійного жаргону, притаманного саме їй, який впливає на визначення професійної ідентичності особистості.

У минулому столітті багато уваги приділялося визначенню жаргону як лінгвістичного явища, оскільки стали очевидними його функції в суспільстві. Згідно з визначенням К. Хадсона, жаргон – це “мовне явище, яке позначає намір і зміст, а також характеризує та допомагає нам більш чітко визначити супротивників у суспільстві” [12, с. 3]. Чотири основні елементи, притаманні жаргону, на його думку: 1) жаргон відображає певну професію чи заняття; 2) показний характер жаргону за незначного смислового навантаження; 3) жаргон використовують переважно особи..., які

відчувають необхідність переконати широкий загал у своїй значущості; 4) жаргон спеціально чи неумисно дезорієнтує.

Науковець Т. Адорно запропонував термін формального жаргону. Він пов'язує формальний жаргон із професійними групами, які займаються інтелектуальною роботою, є залежними та економічно слабкими. Для цих людей, як він вважає, “жаргон – це професійна хвороба” [4, с. 5].

Професійний жаргон став частиною бізнес-дискурсу. Його використовують певні соціальні групи, щоб наголосити на своїй належності до цих груп, таким чином визначаючи свою професійну ідентичність або для полегшення комунікації та ідентифікації своїх супротивників чи конкурентів.

Ділова англійська розглядається окремими науковцями як професійний жаргон, який поділяється на низку підгруп, таких як корпоративний жаргон (який використовують у великих корпораціях, адміністративних системах управління та подібних місцях роботи; він передбачає використання довгих, складних чи незрозумілих слів, аббревіатур, евфемізмів та акронімів) та в мові маркетингу (яка використовується в маркетингових прес-релізах, рекламних текстах та підготовлених заявах, які виголошують виконавці та політики; характерними ознаками їх є використання жаргонних професійних термінів, неологізмів, а також термінів, що перейшли до мови маркетингу з спеціалізованих технічних галузей [10, с. 7].

Деякі професійні жаргонні слова, які використовуються як професіоналізми в різноманітних сферах, можуть змінювати форму й значення та виконувати функції компонентів новоутворень. Прикладами таких неологізмів можуть слугувати “philantropreneur” та “cyberslacking”. “Philantropreneur” – це молодий мільярдер, котрий скористався перевагами капіталу й вважає, що його можна використати для доброчинності. “Cyberslacking” – використання під’єднання компанії до мережі Інтернет протягом робочого часу для видів діяльності, не пов’язаних із роботою, таких як шопінг чи відправлення електронних повідомлень особистого характеру [8].

Частим явищем є використання метафор у професійному жаргоні. Метафора стала важливим засобом утворення професійного жаргону. За їх допомогою пояснюють спеціалізовані терміни, фігурально додаючи мовленню експресивного значення. Приклади застосування метафор у професійному жаргоні: *To sift every pool of subprime mortgage loans took him six months...* [14, с. 17]. *Subprime mortgages almost always bore floating interest rates...* [14, с. 45].

Професійне мовлення особистості відображає ступінь формування професійної ідентичності. Оволодіння професійними навичками та мовленням нерозривно пов’язані у процесі формування професійної ідентичності особистості. Формування ідентичності неможливе без застосування мови. Це, в першу чергу, стосується соціальної ідентичності людини, яка відображає її належність до соціальної групи через специфічну притаманну цій групі мову ідентичності. Мова є інструментом конструювання більшості видів ідентичностей через використання особливих мовних актів, властивих відповідним видам ідентичності. Професіолекти, як і професійний жаргон, є засобом вираження соціальної ідентичності, а саме – професійної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Мадей Н.М.* Проблема культурної ідентичності : курс лекцій / Н. М. Мадей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Kaf_kult/Publications/kult_ident_tuty_madey.pdf. 2. *Потанчук Т. В.* Культурна ідентичність особистості : постановка проблеми / Т. В. Потанчук / Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. наук. пр. Сер. : Педагогіка і психологія. – Ялта : РВНЗ “Кримський гуманітарний університет” РВВ КГУ, 2010. – Вип. 27, Ч. 1. – С. 180–187. 3. *Шнейдер Л. Б.* Профессиональная идентичность / Л. Б. Шнейдер. – М. : МОСУ, 2001. – 272 с. 4. *Adorno, T.* The Jargon of Authenticity / T. Adorno. – London: Routledge, 2009. – 188 p. 5. *Andersson L. And Trudgill P.* Bad Language / L. Andersson, P. Trudgill. – London: Penguin. 1990. – 208 p. 6. *Burke J. P.* Identity Control Theory / P. J. Burke // The Blackwell Encyclopedia of Sociology / [ed. by G. Ritzer]. – Blackwell Publishing Ltd., 2007. – P. 2202–2207. 7. *Danyushina Y.* Business Linguistics – A New Interdisciplinary Synergy / Y. Danyushina // International Journal of Arts & Sciences. – International Journal.org, 2011. – 4.18. – P. 177-186. 8. *Erdmann, E.* Neologisms in Business – an Indication of our Incessantly Developing Economy (Part 1) / E. Erdmann// Transliteration Polish Translations. – 2011. – Wednesday, 19 January. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.transliteration.co.uk. 9. *Grabias S.* Język w zachowaniach społecznych / S. Grabias. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1994. – 382 p. 10. *Grygiel M.* Business English from a linguistic perspective / M. Grygiel // English for specific purposes. – World, 2015. – Special Issue №1, Vol. 16. – P. 1-12. 11. *Halliday M.A.K.* Language as Social Semiotic: the social interaction of language and meaning / M. A. K. Halliday. – London: Edward Arnold, 1978. – 256 p. 12. *Hudson K.* The Jargon of the Professions / K. Hudson. – London: Macmillan. 1979. – 146 p. 13. *Kiesling S.* Identity in Sociocultural Anthropology and Language / S. Kiesling // Encyclopedia of Language and Linguistics; [ed. by K. Brown]. – Second Edition. – Pittsburgh, University of Pittsburgh, Elsevier Ltd., 2006. – Vol. 13. – P. 494–502. 14. *Lewis M.* The Big Short: Inside the Doomsday Machine / M. Lewis. – New York : W. W. Norton&Company, 2010. – 325 p.

Мицинская И. В., к. пед. н., доц.,
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины,
г. Хмельницкий

РОЛЬ ПРОФЕССИОЛЕКТОВ В ОПРЕДЕЛЕНИИ РЕЧЕВОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Профессиолекты являются неотъемлемой составляющей профессиональной речи. Профессиолекты способствуют выражению социальной идентичности путем употребления профессиональной лексики: профессиональной терминологии и профессионального жаргона. Специализированный профессиональный язык, используемый специалистами в формальном общении, и профессиональный жаргон, который представители социальных групп используют для выражения профессиональной идентичности, упрощения коммуникации или для идентификации своих конкурентов, являются средствами выражения профессиональной идентичности.

Ключові слова: профессиолекты, профессиональная речь, профессиональная идентичность, профессиональный жаргон.

PROFESSIOLECTS AND THEIR ROLE IN LANGUAGE IDENTITY DEFINING

Professiolects have been an inseparable part of professional speech. Professiolects contribute to one's social identity expression by means of professional vocabulary use, namely professional terminology and professional jargon. Specialized professional language used by professionals in formal communication and professional jargon used by representatives of social groups for their professional identity expression or for easy communication and identifying their competitors have been means of one's professional identity expression.

Keywords: *professiolects, professional speech, professional identity, professional jargon.*

УДК: 801.81:821.134.3

Орличенко О. В., доц.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОРТУГАЛЬСЬКИХ КАЗОК)

Казки португальського народу, в яких сконцентровано багатство його етнокультурного досвіду, розглядаються як віддзеркалення відповідної мовної картини світу.

Ключові слова: *казка, лінгвокультурологічний, ініціальні формули, хронологічні формули, фінальні формули, національно-культурний колорит.*

Казка – це відбиття духовного життя суспільства, стереотипів національного характеру й типових для конкретної етнічної групи символів, тому проблеми взаємин мови й культури, мови й фольклору завжди були, є й будуть **актуальні**. Це пов'язано з тим, що зафіксовані у фольклорі (зокрема, у казках) найдавніші уявлення про світ виявляють формування менталітету будь-якого сучасного суспільства [1], тому що “поняття ідентичності... визначають як усвідомлення самого себе, своїх відмінностей щодо іншого” [2, с. 135].

У цьому зв'язку цікаво проаналізувати, які специфічні риси мають народні португальські казки, мовні засоби яких ще недостатньо вивчені в межах лінгвокультурології і які дотепер **ще не були предметом** спеціального дослідження у вітчизняній португалістиці.

Казки, які будуть проаналізовані в цій статті, зібрані й підготовлені до друку відомим португальським лінгвістом і педагогом Франсішку Адольфо де Коелью (1847-1919), автором таких робіт, як “A Língua Portuguesa” (1868), “Teoria de conjugação em Latim e Português”, “Os Ciganos de Portugal” (1892) і двотомної праці “Obra Et-nopográfica”. Звернення до жанру казки з боку такого відомого вченого свідчить про те значення, яке він надавав народній творчості своєї країни. Coimbra, Ourilbe, Oliveira

Do Douro, Lisboa, Abrantes, Foz Do Douro, Bragança, Epadanedo – ось географія місць появи персонажів португальських казок – вражаючої, дивовижної вигадки народної творчості, згрупованих А. Коельу в збірці “Contos populares portugueses” [3], які й становитимуть **об’єкт** дослідження цієї статті.

Значне коло дослідників-фольклористів [4] підкреслює, що тексти жанру, який розглядається в статті, – це, по-перше, константні структури, тому що в них присутні обов’язкові елементи з обмеженою кількістю функцій; по-друге, непорушною є незмінна послідовність у сюжеті. І, по-третє, характерна для казки двобічність виявляється одночасно в одноманітності й різноманітті: казкових функцій мало, персонажів багато.

Лінгвокультурологічне вивчення вказаного емпіричного матеріалу підтвердило наявність загальнотипових для цього жанру казок: про тварин, рослини, неживу природу й предмети, а також виявило специфічні риси чарівних, побутових та кумулятивних казок (за класифікацією Аарне-Томпсона). Багато в чому вони збігаються з типовими рисами казок будь-яких країн, оскільки дійовими особами в них виступають такі алегоричні персонажі, як вовки, лиси, кролі, віслюки, коти, пацюки, півні та ін. (ці казки мають яскраво виражений соціальний підтекст, оскільки глузують із людських вад – *Passados dias, a raposa, para se vingar, convidou o grou também para comer papas, mas desta vez comeu ela tudo, pois tinha deitado as papas numa laje e o grou não pôde comer*, p. 101), а також королі й королеви, принци й принцеси, маври й мавританки (в цих казках виразно акцентується перевага добра над злом – *O príncipe ficou muito contente não sabendo nunca que a velha fora quem tinha quebrado o encanto que trazia feia a princesa*, p.220), куми й кумоньки, дурисвіти і простаки, студенти, солдати і навіть Богоматір: *O homem então gritou com toda a força: Dizei-me, Senhora da Graça, quem bebeu o vinho, foi a mulher ou foi a gata?*” (p. 275).

Як і багато інших казок народів світу, португальські будуються за допомогою встановлених традицією кліше, першими з яких ідуть **казкові ініціальні формули**.

У португальських казках такими є: *era uma vez...* (ця модель кількісно переважає над всіма іншими), *eram uma vez ..., de uma vez era ..., era um(a) + іменник ..., havia um(a) + іменник ..., noutros tempos havia, havia noutros tempos ...*, що еквівалентно українському зачину “жили-були...”. Як впливає з наведеного вище, структурно вони монотипові, з незначною варіацією дієслів **ser** і **haver** в Imperfeito de Indicativo (**era(m), havia**): *Era uma vez uns casados que não tinham filhos* (p.181).

Рідше казки можуть починатися із зачину “*um(a) + іменник + tinha*”. Наприклад: *Um rei tinha...* - В одного короля була ..., *Um pai tinha...* - В одного батька були ..., *Uma madrastra tinha...* – В однієї мачухи була..., *Um camponês tinha...* – В одного селянина були... з іншими можливими варіантними зміни іменника (ім’ярек) у складі кліше:

Uma beata tinha por costume ir todas as noites rezar a uma capela onde estava um Senhor Dos Passos, e um São Francisco (p. 281).

У поодиноких випадках зустрічаються відхилення від зазначених формул, коли базове дієслово *ter* = *володіти, мати (tinha)* міняється на дієслова руху (*ir, andar*): *Um homem foi viajar ..., Andava um dia um príncipe ...* або на локальну прив’язку до місцевості: *Moravam numa aldeia dois compadres ...: Dois estudantes encontraram numa estrada um azeiteiro que ia guiando um burro carregado de bilhas de azeite* (p. 271).

Єдиним випадком відхилення від традиційного початку казки, тобто втрати ініціальної формули, стала казка “O galo e o pinto”, що становить собою діалог двох персонажів (півня, o galo, і курчати, o pinto), який подається без будь-якого авторського тексту. Починається вона так:

PINTO “*Qui qui ri qui. Faz-me um bolo*”

GALO “*Có, có, ró, có. Não tenho sal*” (p. 92).

Медіальні формули, які використовуються для зв'язку дії, – на кшталт українських “Легко сказати, та нелегко зробити”, “Не так хутко діється, як швидко в казці кажеється”, “Скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться” [5] – у народних португальських казках повністю відсутні, але все-таки наявні **хронологічні формули часу** у вигляді словосполучень, які вказують на те, що дія розвивається дискретно: *depois* = *потім*, *passado algum tempo* = *пройшов якийсь час*, *passados dias* = *пройшли дні*, *passara-se já bastante tempo* = *пройшло вже багато часу*, *muitos anos já passaram...* = *пройшло багато років*: *Passado tempo, tornou o carneirinho a dizer a mãe...* (p. 157).

Зрідка переривчастість розвитку дії може передаватися за допомогою дієслова *caminhar* = *ходити*, *пересуватися*: *Caminhou, caminhou por toda parte até que encontrou uma linda menina* (p. 127). - Він *ішов* і *йшов*, *доки не зустрів гарну дівчину*.

У деяких казках подібна невизначеність відрізка часу може уточнюватися за допомогою числівників. Наприклад, *Минуло тридцять років...*: *Passados trinta anos, andavam dois pobres a pedir e foram pedir àquela casa* (p. 287).

Фінальні формули, подібні до римованих українських “Летів через високі гори сирій горобець, а цій казці — кінець”, “І стали вони жити-поживати і добра наживати”, також не характерні для народних португальських казок, які переважно закінчуються просто, більш-менш логічною розв'язкою історії, що розповідалася: *E o homem arrancou a oliveira e o tacaco ficou com a sua romãseira* (p. 91).

У чарівних казках фінал більш типізований і однозначно більш щасливий. Це одруження героїв і їх довге щасливе життя, натяк на що передається формулами: *foram \ sendo \ viveram muito felizes, tiveram muita fortuna* = *вони жили дуже щасливо, моререм muito velhos* = *померли дуже старими*: *Casaram e viveram no meio das maiores felicidades* (p. 135).

Але непоодиноким є й сумний фінал (справедливе, хоча і люте, покарання або навіть смерть персонажа): *A um madai-o deitar de um poço abaixo; a ao outro andar em volta do jardim agarrado ao rabo do cavalo e um homem chicotá-lo até ele morrer* (p. 151).

Єдиний випадок фінальної формули у вигляді віршованих рядків, непов'язаних із сюжетом оповідання, був зафіксований у казці “João Pequeno”:

A certidão está em Tondela;

Quem quiser vá lá por ela (p. 145).

Так звані “**загальні місця**”, тобто епізоди й повтори, які переходять із тексту однієї казки в текст іншої, в цілому також не характерні для португальських народних казок, хоча окремі приклади все ж були зафіксовані. Скажімо, відомий сюжет приходу лисиці в гості до журавля і навпаки зустрічається у традиційному вигляді в казці: “Raposinha gaiteira”, в якій цей епізод починає оповідь, а потім переходить на опис сумних взаємин між лисицею та вовком, і в казці “A raposa e o lobo”, коли після смерті

вовка чапля (а не журавель) запрошує лисицю в гості, але з'їдає всю страву сама, оскільки лисиця не може їсти з посудини видовженої форми:

...; *a garça fez o caldo numa almotolia; meteu o bico e bebeu tudo porque a raposa não podia bebê-lo pela almotolia* (p. 99).

Показовими в португальському фольклорі є також кумулятивні казки, специфічні повтори яких стають їхньою основною характеристикою: коли одні й ті самі дієслівні форми, питальні речення, репліки або відповіді учасників дії повторюються настільки багаторазово, що навіть у самому тексті оригіналу вони передаються за допомогою латинського скорочення “etc.” = “i так далі”:

Quando o macaco viu a ramãseira nascida, foi-se ter com o dono da oliveira e disse-lhe: “Arranca a tua oliveira para crescer a minha ramãseira”. Responde o homem: “Não estou para isso”. Foi-se o macaco ter com a justiça e disse-lhe: “Justiça, prende o homem para que arranque a oliveira, para crescer a minha ramãseira”. Responde a justiça: “Não estou para isso”. Foi-se o macaco ter com o rei e disse-lhe: “Rei, tira a vara a justiça, para ela prender o homem, para ele arrancar a oliveira, para crescer a minha ramãseira”. Responde o rei: “Não estou para isso”. Foi o macaco ter com a rainha: “Rainha, põe-te mal com o rei, para ele tirar a vara a justiça, etc.” Responde a rainha: “Não estou para isso” ... (p. 90).

Національно-культурний колорит португальських народних казок виявляється в текстотвірних засобах, а саме в широкому використанні суфіксального способу словотвору, наприклад, за допомогою часто вживаного зменшувально-пестливого суфікса **-inho(a)**: *sapatinhos encantados, coelinho, passarinho, cantarinho, bichinha, carochinha, padrinho, cabelinho, netinho, carneirinho, velinha, cacheirinha* та ін.:

Nossa Senhora deu-lhe uma gaitinha e disse: “Toma esta gaitinha e ao sol-posto toca-a que os coelhos vêm para dentro do saco; ...” (p. 215).

За допомогою таких лексем, що дають персонажам незвичну індивідуальну характеристику, і створюється особливий простір португальських казок.

Ще однією виразною особливістю різновиду фольклору, що аналізується, є ономапія, оскільки ономатопоетична лексика безпосередньо пов'язана з тваринами, істотами або предметами – джерелами звуку, які діють у казці. Як відомо, ономатопоетична лексика різниться від мови до мови, хоча ці відмінності лише почасти можна пояснити відмінностями фонологічних систем. Особливий інтерес у цьому відношенні виявляє передача звуків, що продукуються домашніми тваринами чи птахами, які поширені у всіх країнах: собаками, кішками, віслюками, півнями та ін. Порівняйте:

Passou um burro e disse: “Quero eu”. “Como e a tua fala?” Em ó, em ó... Depois passou um porco... “Deixa-me ouvir a tua fala”. On, on, on... Passou um cão... “Deixa-me ouvir a tua fala”. Bêu, bêu, bêu. ... Passou um ratinho... “Deixa-me ouvir a tua fala”. Chi, chi, chi... (p. 80)

В українській мові відповідниками вживаних у португальських казках ономапів є: іа-іа (для *em ó, em ó*); хрю, хрю (для *on, on*); гав, гав (для *bêu, bêu*); пі, пі (для *chi, chi*); ку-ка-рі-ку (для *qui qui ri qui*).

Не менш своєрідною прикметою португальських казок є введення до їх складу маленьких віршиків (як правило, дво- чи трирядкових), частотність вживання яких у

тексті казки варіюється від одного до чотирьох разів. Це може бути: 1) повтор одного й того самого куплету декілька разів:

Quem isto ouvir e contar

Em pedra se há-de tornar (pp. 231-232).

2) чергування двох різних куплетів

...olhou para o rei, dizendo:

Ah! extrangeirinha, extrangeirinha!

Que esta caixa era minha!...

e o rei respondeu-lhe:

Pois se a caixinha era vossa

Pela virtude sereis rainha! (p. 260).

3) поступове нарощування (в ході розгортання сюжету) кількості рядків куплету, максимальний розмір яких може доходити до тринадцяти (с. 79-84).

Ще однією типовою рисою португальських казок є жорстокий спосіб загибелі одного з учасників дії (першорядного чи другорядного героя). Це смерть пацюка в каструлі з квасолею (с. 80), розірвання шлунку від випитої води з колодязя (с. 99), смерть у колодязі (с. 102, 151), падіння лисиці з крил чаплі, що летить у небі (с. 100), смерть kota і кролика від молота-кувалди (с. 112), смерть прив'язаного до хвоста коня від побиття батогами (с. 151) і т.п. Навіть залякування смертю виглядає жахливо: *que te tiro as tripas e furo a barriga* (p. 89), тобто “Я вирву твої нутрощі і прогризу черево”.

Отже, процес дослідження підтвердив, що наявність у португальських казках вищезгаданих мовних засобів надає текстам особливої своєрідності, завдяки чому вони легко впізнаються серед текстів інших жанрів і навіть казок інших народів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Шаблювський В. С.* Казковий дискурс як об'єкт наукових досліджень (на матеріалі слов'янських, англійських, німецьких, французьких, іспанських, новогрецьких народних казок) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ss.etnolog.org.ua/zmist/2009/81.pdf>.
2. *Чередниченко О. І.* Національно-мовна ідентичність у глобальному світі / О. І. Чередниченко // Переклад – Культура – Ідентичність. – К. : Видавель Заславський О. Ю., 2017. – 224 с.
3. *Coelho, Adolfo.* Contos Populares Portugueses. - Lisboa, Publicações Dom Quixote, 2005. – 290 p.
4. *Пронн В. Я.* Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пронн; научная редакция, текстологический комментарий И. В. Пешкова. – М. : Лабиринт, 2000. – 336 с.
5. Сюжетно-композиційна будова чарівних казок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4168.html>.

**Орличенко Е. В., доц.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев**

**НАРОДНОЕ ТВОРЧЕСТВО КАК СПОСОБ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ИДЕНТИЧНОСТИ
(НА МАТЕРИАЛЕ ПОРТУГАЛЬСКИХ СКАЗОК)**

Сказки португальского народа, в которых сконцентрировано богатство его этнокультурного опыта, рассматриваются как отражение соответствующей языковой картины мира.

Ключевые слова: сказка, лингвокультурологический, инициальные формулы, хронологические формулы, финальные формулы, национально-культурный колорит.

**Orlytchenko O.V., Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv**

**FOLK ARTS AS A MEANS OF NATIONAL IDENTITY
(ON THE MATERIAL OF PORTUGUESE FAIRY TALES)**

The richness of ethno-cultural experience is concentrated in traditional Portuguese tales that are considered to be the reflection of the corresponding linguistic picture of the world.

Key words: fairy tale, linguocultural, initial formulas, chronological formulas, final formulas, national and cultural color.

УДК'81'255.4:82-3=161.2=111

**Плющ Б. О., к. філол. н.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ**

**ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ І НОВІ ПЛАТФОРМИ РОЗШИРЕННЯ
ЛІТЕРАТУРНИХ ГОРИЗОНТІВ ЗА МЕЖІ АНГЛОСФЕРИ: ПЕРСПЕКТИВИ
ТА МОЖЛИВОСТІ**

*Translations from English are all over the place,
translations into English are as rare as hen's teeth.
D. Bellos ("Is that a Fish in Your Ear?" 2012)*

У статті здійснено аналіз динаміки представлення української книги в англомовному континуумі, а саме в США, розглянуто перспективи та можливості популяризації перекладів українського інтелектуального продукту в реальному та віртуальному просторі.

Ключові слова: переклад, перекладач, фреймування, мультилінгвізм, *lingua franca*.

У сучасному світі технологій та глобалізації дедалі більшої актуальності набуває полеміка щодо мовної політики та потенціалу мови як інструменту подолання проблем, пов'язаних із мультилінгвізмом та менш поширеними мовами. Перекладна

література є одним із красномовних показників співвіднесення сил між мовами, що ілюструє сюрреалізм віри у їхню рівність. Так, кількість перекладів із англійської мови підтверджує її сучасний статус *lingua franca*. Цікаво, що іншим підтвердженням її домінування на міжнародній літературній арені є парадоксально мізерні показники перекладів англійською мовою в США, домінантному статусу яких на геополітичній карті світу приписують каузальність гегемонії англійської мови. Наскільки стабільною є відсутність інтересу до іншомовного літературного продукту для країни, чия мова є домінантною вихідною мовою перекладів у світі? Яка динаміка змін на ринку перекладної літератури в США? Який *status quo* та перспективи “української книги” на американській літературній арені? Пошук відповідей на ці запитання покладено в основу нашої доповіді сьогодні.

Наприкінці квітня в одному з підрозділів найбільшої щоденної газети Іспанії “EL País” – “Verne” – вийшла стаття “La vuelta al mundo en 144 libros: un mapamundi hecho con portadas” (Повернення у світ 144 книг: карта світу, зроблена з книжкових обкладинок). У статті з пієтетом повідомляється про те, що американський розважальний, новинний онлайн-сервіс Reddit “створив карту світу з літературних творів, які найкраще репрезентують кожну країну” [9]. У статті, крім самої карти, на якій представлені 144 книги на місці 193 держав, визнаних ООН, зазначається також, що така копіяція є суперечливою, але має на меті “дати нові ідеї для наближення нас до маловідомих літературних традицій” [9]. Україна на карті представлена книгою А. Куркова “Death and the Penguin” (tr. 2001), тобто “Пікнік на кризі”, оригінальна назва – “Смерть постороннего” (1996). Цікаво, що це вже друга редакція карти, адже перша зазнала критики та закидів через обрання маловідомих творів. Так, наприклад, у першій версії карти книго-репрезентантом Іспанії було обрано роман Карлоса Руїса Сафона “La sombra del viento” (“Тінь вітру”, 2001). У другій редакції оригінальної мапи світу на місці Іспанії бачимо обкладинку роману Мігеля Сервантеса “Don Quijote de la Mancha” (“Дон Кіхот з Ламанчі”, 1605-1615 р.), який іспанці вважають найвпливовішим твором Золотої доби, а літературознавці взірцем “сучасного роману”. Відтак, адекватність вибору роману А. Куркова для представлення України, як на першій, так і на другій версії карти, викликає подив. Попри розважальну мету розглянутого проекту, його реалізація у такий спосіб є сигналом “кривого дзеркала”, послугуючись терміном Ліни Костенко, себто не повного, якщо не хибного, (не-)сприйняття українського інтелектуального продукту у світі.

Наразі на міжнародному літературному ринку українська книга присутня фрагментарно і мінімально. Наприклад, у книжкових супермаркетах Німеччини з-поміж українських авторів наявні переважно книги тільки Ю. Андруховича, С. Жадана та А. Куркова. Це пов’язано з тим, що головною рисою культури перекладу на Заході є тенденція до перекладу насамперед сучасних зразків художнього слова. Відомий американський перекладознавець Л. Венуті, наприклад, описуючи логіку та стандартну процедуру вибору видавцями (США, Велика Британія) іноземних книг для перекладу, закликає до необхідності змін такої політики видавництва: “видавці повинні перекладати [...] як зразки іноземних текстів сучасності, так і минулого” [14, с. 164]. Саме відсутність контексту є однією з причин того, що книги сучасних українських письменників та їхня проблематика часто незрозумілі іноземному читачеві,

як і Україна в цілому. Твори класиків української літератури XIX та XX століть, що, крім своєї мистецької цінності, є носіями української ідентичності та історії, невідомі іноземним інтелектуалам, попри те, що вони перекладалися іншими мовами. Часто це були переклади з фреймуванням, що представляло твори українських письменників як твори письменників іншої країни або ж непрямі переклади. Ця проблема має безпосередній стосунок до динаміки процесів інтелектуального взаємообміну на літературному ринку США. Так, наприклад, за твердженнями американських видавців англomовному читачеві пропонується велика кількість (зокрема, сучасних) перекладів таких німецьких класиків, як Г. Бюхнер, Райнер Марія Рільке, Ф. Кафка та ін. [8]. Тому закономірним є те, що німецька література більш знана у світі, адже динаміка її перекладів насамперед англійською мовою є порівняно позитивною, попри скарги літературознавців на малу кількість перекладів сучасних німецьких письменників.

Американський перекладач та перекладознавець Д. Беллос влучно зазначає, що “значно легше добитися перекладу книги на будь-яку мову, якщо вона вже існує у перекладі англійською, – і мова оригіналу не має при цьому жодного значення” [4, с. 219]. Він розвиває цю думку в контексті поширеного використання англійської мови як мови-посередника при непрямому перекладі, наголошуючи на постійному існуванні вертикальних зв’язків між мовами упродовж історії людства [4, с. 218]. Схожої думки дотримується й відомий австралійський перекладач, теоретик перекладу та апологет соціолінгвістичного напрямку у перекладознавстві Е. Пім: “Мови не є рівними...через ті цінності, якими їх наділяють люди” [10]. На його думку, хибним є несприйняття чи негативне ставлення до глобального руху у бік англійської мови як *lingua franca*, адже позитивний досвід таких мов як шотландська, ірландська, баскська, каталанська та ін., які зазнали небаченого зростання і розвитку упродовж останніх двадцяти років, свідчить про відсутність загрози мультилінгвізму у світі. Попри це, статус та престиж англійської мови порівняно з якою, на думку М. Кроніна, що її цитує у своїй статті М. Бейкер, решта мов перетворилися на “малі” [2], робить переклади на неї пріоритетом для будь-якої національної літератури.

Такий *Zeitgeist* привернув увагу перекладознавців до іншої сторони медалі. А. Бренчеделл, наприклад, пише про намагання інкорпорувати галузь досліджень “перекладу з менш поширених мов” у так званий культурний поворот у перекладознавстві [6, с. 99]. П. Бандія зауважує надзвичайно високе зацікавлення дисципліни перекладознавства питаннями ідеології, ідентичності та, відповідно, представлення у перекладі міноритарних або менших культур [3, с. 109] і т. ін. Як бачимо, український контекст вписується в міжнародну парадигму пошуків нових вирішень старих проблем.

Таким чином, воліємо зазначити, що вирішення питань, пов’язаних із перекладом маловідомої літератури, у світі корелює з тенденціями на одному з найбільших та найвпливовіших англomовних літературних ринків у світі – американському. А вони видаються не надто оптимістичними, якщо розглянути показники видавництва перекладів у США. Красномовною є назва перекладацького блогу *Three Percent* – “Три Відсотки”, що відповідає кількості перекладених книг, які виходять у США щороку. Так, у період із 2012 року найвищим є показник 2014 року (601 книга у порівнянні з 542 у 2013, 570 у 2015 [7]). Поширеним стереотипним поясненням такого відсотка перекладів є комерційне переконання, що “художня література у перекладі не

продається” [12]. Але чому вона не популярна в США? Консенсусу у відповіді на це запитання не вдається досягнути самим американцям, тому ми не маємо на меті відповісти на нього – лише констатуємо *status quo* літератури у перекладі на ниві американського інтелектуального ринку. Отож, видавництва, котрі публікують переклади в США, невеликі [12]. Наприклад, Dalkey Archive, Seagull Books, Europa Editions тощо. Відтак, 85% усієї літератури у перекладах в Америці – справа малих видавництв (напр., університетських). В українському контексті ілюстративними є показники бази статистичних даних Index Translationum ЮНЕСКО, які у пошуку перекладів з української як мови джерела на англійську за період 1997-2017 років у США виокремлюють тільки двадцять позицій [13], менше половини з яких є художні твори (поетичні збірки, оповідання В. Винниченка, роман Ю. Андруховича тощо). Відтак, чи можна діагностувати безперспективність потрапляння іноземної книги, зокрема й української, на полиці американських книжкових супермаркетів та магазинів? Висвітлення цього питання відповідає нашому часу, адже одним із його детермінантів є Інтернет, який дає могутній поштовх розвитку перекладацької справи у світі. Мова не про crowdsourcing чи інші ініціативи перекладу, що давно набули поширення у мережі, а про нові інтернет-платформи як чинники впливу на літературний ландшафт США, зокрема й на не віртуальні книжкові крамниці.

Головний редактор згаданого раніше блогу *Three Percent* Чед Пост також є засновником Best Translated Book Award (BTBA, 2007), “американського відповідника Man Booker International Prize” [7]. Цікаво, що на відміну від нещодавно заснованого Albertine Prize, проекту французької амбасад у США (Нью-Йорк), який розподіляє винагороду у розмірі \$ 10 000 між автором та перекладачем за співвідношенням 80% і 20% відсотків відповідно, BTBA розподіляє ідентичну суму навпіл. Тобто і автор іноземної книги, і перекладач отримують \$5000. Фінансування цього проекту забезпечує Amazon Literary Partnership, що не є випадковою доброчинністю компанії. Amazon.com – американська електронна комерційна компанія, створена Джефом Безосом у 1994 році [1]. З самого початку вона спеціалізувалася на продажу книги (65% ринку електронних книг належить Amazon), можливо тому закономірним є, що саме Amazon заповзялася змінити ситуацію на книжковому ринку США. У 2010 році на базі Amazon Publishing було створено видавничий підрозділ AmazonCrossing, відповідальний винятково за літературу, перекладену англійською мовою. Цей підрозділ компанії займається не лише продажем книг, а й публікацією видань, себто і їх перекладом. За сім років свого існування AmazonCrossing став найбільшим видавцем перекладів у США. У 2015 році компанія оголосила про \$10 мільйонів інвестицій у видавництво перекладів на наступні п’ять років. Оскільки перекладачі в Америці займаються переважно малі видавництва, іноземні літературні агенти, автори та перекладачі більш охочі до співпраці з Amazon. Фінансовий чинник (економічний капітал, за термінологією, П. Бурдьє [5, с. 249]) також сприяє успіху компанії, адже особливістю Amazon Publishing є нижчі ціни на книги (ближчі до цін на самостійне видавництво \$1.99-\$4.99) та виплата “авторського гонорару” перекладачам [12]. Відтак компанія непомітно створила “видавничу екосистему” [12], вказуючи своїм прикладом на недоліки та відсталість інших видавництв. Таким чином, Amazon є відкритим до співпраці з авторами та перекладачами з усіх куточків світу, прагнучи

розширити тривідсоткову нішу перекладу англійською мовою. Чед Пост, зокрема, висловлює захоплення трьома романами української письменниці Оксани Забужко, що їх вона видала через платформу AmazonCrossing [12]. Приклад письменниці чудово ілюструє потенціал нового порталу для видавництва перекладів із української на англійську мову.

Цікаво також, що останні новини повідомляють про розширення Amazon мережі книжкових магазинів – фізичних, а не віртуальних. Компанія вже володіє такими крамницями у Бостоні, Сієтлі, Сан-Дієго, Портленді та планує розширити мережу до Чикаго, Лос-Анджелеса, Нью-Джерсі та Нью-Йорка [11]. Отже, нові порухи компанії викликають не лише резонанс у пресі, занепокоєння у видавців-конкурентів, а й надію на розширення обріїв для входження іноземної книги англійською мовою до міжнародного процесу інтелектуального взаємообміну. Під іноземною книгою маємо на увазі, зокрема, й український художній літературний контент, що його вже можна знайти на AmazonCrossing.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *amazon.com*. 2. *Baker M.* The Changing Landscape of Translation & Interpreting studies / M. Baker [Електронний ресурс]: [стаття]. – 2014. – Режим доступу: https://www.academia.edu/6311299/The_Changing_Landscape_of_Translation_and_Interpreting_Studies. 3. *Bandia P.* Orality and translation / P. Bandia // *Handbook of translation studies* (edited by Yves Gambier, Luc van Doorslaer), Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010/2011. – Vol.2. – P. 108-112. 4. *Bellos D.* Is that a Fish in Your Ear? The Amazing Adventure of Translation / D. Bellos. – London: Penguin Books, 2012. – 390 p. 5. *Bourdieu P.* The forms of capital / P. Bourdieu // *Handbook of Theory and Research for The Sociology of Education* (edited by J.G. Richardson). – New York: Greenwood Press, 1986. – Н. 241-258. 6. *Branchadell A.* Minority languages and translation / A. Branchadell // *Handbook of translation studies* (edited by Yves Gambier, Luc van Doorslaer), Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010/2011. – Vol.2. – P. 97-101. 7. *Enjeti A.* Do Americans hate Foreign Fiction? Anjali Enjeti on the serious lack of translated literature in America / A. Enjeti. – [Електронний ресурс]: [стаття]. – May 25 2016. – Режим доступу: <http://lithub.com/do-americans-hate-foreign-fiction/>. 8. *Kürten J.* Deutsche Bücher für America. [Електронний ресурс]: [стаття]. – 21.12.2014. – Режим доступу: <http://www.dw.com/de/deutsche-b%C3%BCcher-f%C3%BCr-amerika/a-18128943>. 9. *La vuelta al mundo en 144 libros: un mapamundi hecho con portadas* [Електронний ресурс]: [стаття]. – 18 Abr 2017. – Режим доступу: http://verne.elpais.com/verne/2017/04/18/articulo/1492512207_689285.html. 10. *Пым А.* Translation and language policy. Talk by Anthony Pym at Stellenbosch University, South Africa, April 14, 2016/ А. Пым. – [Електронний ресурс]: [відео]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=wo5RUKmoA1U>. 11. *Rao L.* Amazon's Next Bookstore May Be in This City / L. Rao/ [Електронний ресурс]: [стаття]. – May 19 2017. – Режим доступу: <http://fortune.com/2017/05/19/amazons-bookstore-los-angeles/>. 12. *Shephard A.* How Amazon Quietly Became America's Biggest Publisher of Translated Literature / A. Shephard. [Електронний ресурс]: [стаття]. – Oct 19 2015. – Режим доступу: <https://newrepublic.com/article/123150/americas-biggest-publisher-literature-translation-amazon>. 13. *UNESCO.* Index Translationum Original language = ukr AND Target language = eng AND Country=USA AND year from 1997 to 2017 / Search result // UNESCO. Index Translationum. – Режим доступу: <http://www.unesco.org/xtrans/bsresult.aspx?a=&stxt=&sl=ukr&l=eng&c=USA&pla=&pub=&tr=&e=&udc=&>

d=&from=1997&to=2017&tie=a. 14. Venuti L. Translation Changes Everything. Theory and Practice / L. Venuti. – London and New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2013. – 271 p.

Стаття надійшла до редакції 7.11.2017.

**Плющ Б. О., к. филол. н.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев**

ПЕРЕВОД УКРАИНСКОЙ КНИГИ И НОВЫЕ ПЛАТФОРМЫ РАСШИРЕНИЯ ЛИТЕРАТУРНЫХ ГОРИЗОНТОВ ВНЕ АНГЛОСФЕРЫ: ПЕРСПЕКТИВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ

В статье представлен анализ динамики представления украинской книги в англоязычном континууме, а именно в США, рассмотрены перспективы и возможности популяризации переводов украинского интеллектуального продукта в реальном и виртуальном пространстве.

Ключевые слова: перевод, переводчик, фреймирование, мультилингвизм, lingua franca.

**Pliushch B., PhD.
Taras Shevchenko National University of Kyiv**

TRANSLATING A UKRAINIAN BOOK IN TERMS OF EXTENDING HORIZONS OUTSIDE THE ENGLISH SPEAKING WORLD: NEW PLATFORMS, PROSPECTS AND OPPORTUNITIES

The article presents an analysis of the Ukrainian book representation in English speaking world, particularly in the U.S., as well as consideration of prospects and opportunities for promoting translation of the Ukrainian intellectual product in the real and virtual world.

Key words: translation, translator, framing, multilingualism, lingua franca.

УДК 811.111'373.237

**Пономарьова О. А., викл.
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, м. Умань**

ТИПИ СИСТЕМНИХ ВІДНОШЕНЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ ЗА РОДОМ ЗАНЯТЬ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)

У статті розглядаються відношення полісемії, омонімії, синонімії та антонімії українських, англійських та німецьких фразеологічних одиниць із компонентом-назвою людини за родом занять. На основі фактичного матеріалу визначено фактори, що впливають на розвиток полісемії; здійснено зіставний аналіз фразеологічної синонімії і фразеологічної варіантності; наведено синонімічні та антонімічні ряди, подано їх структурну та семантичну характеристику.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, назви людини за родом занять, парадигматичні відношення, полісемія, омонімія, синонім, антонім, фразеологічний варіант.

Постановка наукової проблеми та її значення. Фразеологічні одиниці – елементи системи мови. Між ними, як і між словами, спостерігаються системні зв'язки, тобто фразеологізм може вживатися в кількох значеннях, вступати в омонімічні, синонімічні, антонімічні відношення. У цій розвідці ми звернемося до дослідження того, що деякі дослідники називають лексико-фразеологічними універсальями [3], тобто таких відношень, які є загальномовними, а не лише фразеологічними феноменами, є спільними для лексики і фразеології, й до яких відносяться категорії полісемії, омонімії, синонімії та антонімії.

Актуальність теми дослідження визначається посиленням у мовознавстві інтересу до вивчення фразеологічних мікросистем у різних аспектах. Поглиблюються обґрунтування ряду важливих теоретичних положень, насамперед пов'язаних із основними ознаками фразеологізмів, принципами їх систематизації, встановленням спільних і відмінних рис між фразеологічними й іншими одиницями мови тощо. Саме тому аналіз фразеологічних одиниць із компонентом на позначення людини за родом занять з точки зору їх системних відношень є важливим.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Системний підхід до проблем структурно-семантичної організації угруповань фразеологізмів починає практикуватися наприкінці 50-х років ХХ ст. Проблеми системності при цьому розглядаються як пов'язані з явищами фразеологічної варіативності, синонімії, антонімії, полісемії та омонімії [6, с. 142]. Усі ці явища досліджували: М. О. Шевчук-Черногородова на матеріалі російських, англійських та французьких сталих виразів із компонентами кольоропозначення, І. М. Патен на прикладі фразеологічних одиниць зі значенням пересування в українській та російській мовах, Н. О. Зубець, залучаючи до розгляду мінімальні фразеологізми української мови тощо.

Мета і завдання статті. Мета нашого дослідження – проаналізувати особливості вияву таких системних відношень, як полісемія, омонімія, синонімія та антонімія, у фразеології української, англійської та німецької мов на матеріалі ідіоматичних фразем, компаративних зворотів та усталених мовних формул, що містять назву людини за родом занять.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- 1) розкрити зміст понять полісемії, омонімії, синонімії, антонімії, а також розмежувати фразеологічну синонімію та фразеологічну варіативність;
- 2) визначити фактори, що впливають на розвиток полісемії у фразеології;
- 3) навести синонімічні та антонімічні ряди, дати їх структурну та семантичну характеристику.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Одним з основних видів системних відношень у мові є парадигматичні (полісемія, омонімія, синонімія, антонімія, паронімія, гіперо-гіпонімія), інакше кажучи, структурно-сміслові взаємозв'язки між одиницями (словами і словосполученнями) та їх організація за семантичними полями [4, с. 68]. Семантичне поле – це сукупність мовних (у нашому випадку фразеологічних) одиниць, які поєднуються спільністю змісту (інколи також спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну чи функціональну схожість позначуваних ними явищ [7, с. 6]. Таким чином, фрази перебувають у різних опозиціях і об'єднуються в різноманітні

парадигми. Парадигматичні зв'язки фразеологічних одиниць із компонентом-назвою людини за родом занять у досліджуваних мовах ми будемо розглядати за принципом семантичного поля, яке об'єднує фраземи за загальною ядерною домінуютьною інтегральною ознакою.

Полісемія – це результат накопичення значень в одній і тій же лексичній одиниці, що зумовлюється неодноразовим її переосмисленням [2, с. 93]. Правомірним є перенесення цього визначення і на фразеологічні одиниці. На відміну від слів, багатозначність фразеологізмів обмежена і має свої специфічні особливості, обумовлені ступенем семантичної цілісності, структурно-семантичною залежністю певних компонентів стійких словосполучень. У деяких випадках полісемія фразеологічних одиниць виявляє вторинний зсув цілісного значення. Приміром, українська фразема **майстер на всі руки** “людина, яка все вміє робити, вправна, тямуща у будь-якій справі” може набувати протилежного іронічного значення “людина, яка за все береться, але робить невправно, неякісно” [11, с. 364]. Англійський вираз *the devil among the tailors* (досл. “диявол серед кравців”) “метушня, галас, сварка, бійка” [8, с. 269] також є назвою старовинної англійської гри, в якій м'яч (“диявол”) обертається серед дев'яти дерев'яних кеглів (“кравців”), розставлених у три ряди. Фразема виникла на початку XIX ст. під час скандалу, що відбувся при показі п'єси “The Tailors: a Tragedy for Warm Weather”. Лондонські кравці, які були присутні на виставі, сприйняли сатиру як образу на адресу їхнього ремесла, після чого усередині і біля театру почалося безладдя. Був викликаний загін лейб-гвардії, який навів лад настільки швидко й ефективно, що їхній загін порівняли з м'ячем, який збивав кеглі [13, с. 281]. Таким чином, двозначність виразу виникає як наслідок вторинного використання ідіоматичного виразу-назви гри для позначення скандалу, спершу спричиненого людьми саме кравецького ремесла, потім і будь-якого іншого.

Розглянемо англійську ідіому *pull devil, pull baker!* У першому значенні “валяй, шквар, давай, а ну ще!” вираз є вигуком заохочення осіб, що змагаються, у другому – це описова назва змагання з наданням йому негативного експресивного забарвлення: “запекле змагання, жорстока боротьба, хто-кого” [8, с. 779]. Вираз широко використовувався у XIX – на початку XX ст. Зазвичай стосується ретельно спланованого змагання між двома особами або групами людей, яке нагадує перетягування каната. Джерелом походження ідіоми є стара байка, яку з середини XVIII ст. переказували у вигляді лялькових вистав, що містили сцену бійки пекаря з дияволом. Тож поява ідіоматичного значення пояснюється повторним використанням вихідного мотивування (поперемінного руху туди і назад учасників змагання). З часом відбувається розширення та зсув цілісного змісту виразу, у результаті чого він отримує й інші тлумачення: “відкинути брехню, обман і суперечки” [13, с. 281], “боротися з мінливою долею”, “підбурювання двох осіб або сторін докладати більших зусиль у боротьбі за володіння чимось” [14].

Явище полісемії властиве і німецькій фразеології. Приміром, ідіома *ein ruhiger Beamter* має 3 значення: “1) чиновник, чинуша; 2) флегматична людина; 3) неприємна особа” [9, с. 67]. У цьому випадку явище полісемії спричинене розширенням цілісного змісту, його генералізацією.

Розмовний німецький вираз *der stumme Diener* [9, с. 125] (букв. “німий слуга”) та його еквівалент в англійській мові *dumb waiter* (або *dumb-waiter*) [8, с. 295] мають однакове первинне значення “столік для закусок у вітальні”. У результаті метафоричного зсуву цілісного значення *der stumme Diener* нині позначає ще один предмет, приналежний до категорії меблів, – підлогову вішалку; вид меблів, призначений для розміщення одягу, зазвичай чоловічого. Англomовний еквівалент цього виразу набуває значення “вантажний ліфт” в американському варіанті англійської мови [8, с. 295].

Отже, у випадку наявності у фразеологічній одиниці декількох ідіоматичних значень одне з них може породжуватися іншим (напр., при повторному метафоричному або метонімічному зсуві цілісного значення), або ж вони є “паралельними” щодо вихідного дослівного смислу (напр., при повторному використанні вихідного мотивування).

Поява нових значень може призвести до руйнування семантичної тотожності одиниці самій собі і виникнення відношень омонімії. Це явище у фразеології менш поширене, ніж полісемія. Омонімічних фразеологізмів із компонентом-назвою людини за родом занять у проаналізованих лексикографічних джерелах нами не виявлено.

Розглядаючи явище синонімії, ми стикаємося з проблемою розмежування синонімічних виразів і варіантів тієї самої фразеологічної одиниці. Синонімічними вважаються такі фраземи, які характеризуються близькими чи тотожними цілісними фразеологічними значеннями, розрізняючись, однак, внутрішньою формою, етимологічними образами і експресивно-емоційними властивостями [1, с. 70]. Фразеологічними варіантами слід вважати ті видозміни фразем, які характеризуються відносною тотожністю фразеологічного значення і етимологічного образу, розрізняються окремими компонентами плану вираження, що надає їм певну експресивно-стилістичну своєрідність [1, с. 69].

Подібність у семантиці синонімічних фразеологізмів ґрунтується на тому, що вони позначають того самого денотата, по-різному називаючи і представляючи його, тобто у них збігається предмет позначення, а не його осмислення. Синоніми за сигніфікатом є фразеологічними варіантами (пор. [5, с. 50]).

Через це найважливішою ознакою, яка дозволяє відмежувати фразеологічні варіанти від фразеологічних синонімів, є єдність образу та внутрішньої форми фразем. Якщо при заміні одного компонента іншим істотним чином змінюється внутрішня форма (напр.: укр. *баглаї напали* [11, с. 22] і *баглаї били* [11, с. 27] (“ледарювати”), англ. *tailor's dummy* [8, с. 908] і *hairdressers' dummy* (“вилощений молодий чоловік”) [8, с. 446], нім. *Meister Fips* і *Meister Zwirn* (“кравець”) [10, с. 50]), то перед нами синоніми, і, навпаки, якщо заміна компонентів не порушує цілісної семантики фразеологізму, ані призводить до зміни образної уяви (внутрішньої форми), то в таких випадках спостерігаємо варіантність фразеологізму (із можливістю перехідних випадків), наприклад: укр. *лицар печального образу* і *лицар сумного образу* [11, с. 339], *майстер своєї справи* і *майстер свого діла* [11, с. 364], англ. *bad sailor* і *poor sailor* (“людина, що погано переносить морську качку”) [8, с. 60], *the bishop has put the foot in it* і *the bishop has set the foot in it* (“страва підгоріла”) [8, с. 136], нім. *jemanden vor den Richter schleppen* і *jemanden vor den Richter schleifen* (“подавати до суду на

когось”) [9, с. 460], *toben wie ein Berserker* і *rasen wie ein Berserker* (“лютувати, сатаніти”) [9, с. 75]. Явище варіантності властиве переважно таким фразеологізмам, до складу яких входять компоненти, що перебувають між собою у відношенні синонімії, пор. укр. *печальний* – *сумний*, *справа* – *діло*, англ. *bad* – *poor*, *to put* – *to set*, нім. *schleppen* і *schleifen*, *toben* і *rasen* є семантично подібними, належать до однієї і тієї ж частини мови і є лексичними синонімами.

Проаналізований нами матеріал дозволяє встановити випадки не лише внутрішньомовної, але і міжмовної синонімії. Так, в українській мові наявні синонімічні ряди зі значеннями: “далекий (або зовсім не) родич”, куди відносяться фразеологічні каламбури на означення рідні, свояцтва, які вказують на дуже віддалену або сумнівну спорідненість – *через вулицю бондар* [11, с. 36]; *куминої свахи наймичка*; *коваль бабі рідний швець*; *дідового сусіда молотники* [12, с. 415]; *кумовому молотникові зять* [12, с. 606]; “дуже могутній” – *пан над панам* [11, с. 484]; *цар і бог* [11, с. 754]; “страшно” – *ковалики в паністарі кують* [12, с. 593]; *почув короля в жилі* [12, с. 217]; “причепитися” – *причепитися як шевська смола до чобота (або кожуха)* [11, с. 671], *вчепитися як злидні бондара* [12, с. 155]; “байдикувати” – пор. вище *баглії напали*; *баглії бити*; *ледаря празнувати* [11, с. 556]; “ризикувати” – *або (чи, хоч) пан* або *(чи, хоч) пропав* [11, с. 484]; або *полковник* або *покойник* [12, с. 213] тощо.

В англійській мові ми можемо виокремити синонімічні ряди, що виражають наступні значення: “балакуча людина” – *hot-air artist* [8, с. 506]; *hot-air merchant*; *barber's cat* [8, с. 63]; “диявол, чорт” – *the prince of darkness (of evil, of fiends, of the air, of the world)* [8, с. 775]; *the great fisher of souls* [8, с. 439]; *the author of all evil* [8, с. 56]; *the Lord Henry* [8, с. 626]; “обманути, обдурити” – *to put the doctor on* [8, с. 798]; *to play the merchant with one* [8, с. 766]; *to play the jack with one* [8, с. 765]; *to come the old soldier over one* [8, с. 230]; *to play the traveller* [8, с. 766]; “командувати кимось” – *to come the quarterdeck over one*; *to come the old soldier over one* [8, с. 230]; “ставитися зарозуміло, з погордою до когось” – *to come captain Stiff over one* [8, с. 225]; *to come the quarterdeck over one*; “вигадане, брехливе оповідання” – *a sailor's yarn* [8, с. 834]; *a piper's tale* [8, с. 758] та ін.

Якщо фразеологічна одиниця має більше одного значення, вона може входити до декількох синонімічних рядів (пор. вище *to come the old soldier over one*; *to come the quarterdeck over one*). Тож ми спостерігаємо взаємозв'язок явищ полісемії та синонімії: поява у фраземи нових значень призводить до продовження синонімічних рядів.

У німецькій мові наявні фразеологічні синонімічні ряди зі значеннями: “кравець” – пор. вище *Meister Fips*; *Meister Zwirn*; “диявол, чорт” – *der Fürst dieser Welt*; *der Fürst der Finsternis* [9, с. 194]; *Meister Urian* [10, с. 275]; “звертатися до суду” – пор. вище *jemanden vor den Richter schleppen* (або *schleifen*); *jemanden zum Kadi schleppen*; *jemanden vor der Kadi zitieren*; *zum Kadi laufen* [9, с. 310]; “володіти собою” – *seiner selbst Meister sein* [10, с. 50]; *über sich Herr sein* “тримати себе в руках” [9, с. 276]; “байдуже / роби, як знаєш” – *das steht dem Wirt zu* [9, с. 626]; *das kannst du halten (або machen) wie (der) Pfarrer Aßmann* [9, с. 43] тощо.

Розглянемо приклади міжмовної синонімії. Уявлення про підлу, підступну, ненадійну людину, авантюриста вербалізують фраземи-синоніми: укр. *продувна бестія*

[11, с. 27]; **майстер** на всякі штуки [11, с. 364]; англ. *chevalier of fortune* (або *industry*) [8, с. 212]; *a soldier of fortune* [8, с. 874]; *knight of the whipping-post* [8, с. 579]; *knight of the elbow* [8, с. 579]; *bad actor* [8, с. 59]; *a Philadelphia lawyer* [8, с. 755]; нім. *ein unsicherer Kantonist* [9, с. 313]. Дворушника, людину, яка намагається служити і нашим, і вашим позначає англійська ідіоматична фразема **Jack of** (або **on**) **both sides** [8, с. 559] та німецький крилатий вираз *der Diener zweier Herren*. Домінантне значення “нерозумний” мають фразеологізми у синонімічному ряді: укр. *без царя* (без царка) *в голові* [11, с. 755]; дурний *nin хрестив* [11, с. 752]; нім. *jemand ist dummer, als (es) die Polizei erlaubt* [9, с. 441]. В один синонімічний ряд поєднуються вирази ідеографічної підгрупи на позначення стилю поведінки – “поводитися гордовито, зазнатися”: укр. *тримати себе королем* [11, с. 723]; *помазатися в паню* (паном) [11, с. 539]; нім. *den Meister spielen* [10, с. 50], *den großen* (або *vornehmen*) *Herrn spielen* [9, с. 277]; англ. *to be one's own trumpeter* [8, с. 112]; *to be unwilling to call the king one's cousin* [8, с. 127], останній із яких має найбільш негативне емоційне забарвлення. Значення часу “дуже давно” мають українська фразема *за царя Гороха* (Панька, Тимка, Хмеля) [11, с. 756] та англійська *when Queen Anne was alive* [8, с. 1004].

Серед досліджуваних фразеологічних одиниць зустрічаються також синоніми, які належать до різних варіантів англійської мови, напр.: *afternoon farmer* і американізм *drugstore* (або *drug-store*) *cowboy* зі спільним значенням “нероба”; *Jack of all trades* і американський іронічний варіант *a chief cook and bottle-washer; fiddler's news* і шотландський вираз *piper's news*.

Синонімічні ряди об'єднують вирази з максимально близькою семантикою, однаковим категоріальним (лексико-граматичним) значенням. Периферію того чи іншого синонімічного ряду утворюють семантично лише співвідносні, приблизно синонімічні фразеологізми, які, у свою чергу, можуть утворювати самостійне синонімічне гніздо. Приміром, до синонімічного ряду *pedlar's / tinker's / barber's / fiddler's / piper's news* [8, с. 63] співвідносним за змістом є наступний: *every barber knows that* [8, с. 307], *Queen Anne is dead! Queen Elizabeth is dead!* [8, с. 803]. І в тому, і в іншому випадку фразеологізми виступають з оцінним значенням. Ці вирази представляють новину як спізнілу, стару інформацію, в якій немає нічого нового. Однак одиниці першого синонімічного ряду мають лексико-граматичне значення предметності, є номінативними фраземами і співвідносяться з іменниками, а другого – мають структуру речення, є усталеними мовними формулами, часто вживаються як відповідь на повідомлення застарілої новини.

Для виявлення явища антонімії в корпусі досліджуваних фразеологічних одиниць ми вважаємо основним визначення В. П. Жукова, згідно з яким антонімія будується на повному протиставленні, розходженні смислорозрізнявальних семантичних ознак.

Антонімічні фразеологічні одиниці з компонентом-назвою людини за родом занять ми розділяємо на ті, які частково збігаються за складом, але мають компоненти, протилежні за значенням, і ті, що повністю різняться за своїм складом і, відповідно, внутрішньою формою з властивим їй образом. До першої групи відносяться: укр. *з царем в голові – без царя* (без царка) *в голові* (протиставлення “розумний – дурний”); *і швець, і жнець, і на* (в) *дуду грець – ні швець, ні мнець, ні чортзна-що* [12, с. 164];

ні швець, ні кравець, ні в дуду грець (“вправна, тямуща – бездарна людина”); *великий пан – невеликий пан; велика пані – невелика пані* [11, с. 484] (“значна – незначна особистість”); англ. *good sailor* [8, с. 424] – *bad sailor* [8, с. 60] (“людина, що добре – погано переносить морську качку”); (as) *sober as a judge* (або *a parson*) [8, с. 873] – (as) *mad as a hatter / as a weaver* [8, с. 634] (“розсудливий – божевільний”); нім. *über sich Herr sein* [9, с. 276] – *nicht (mehr) Herr über sich selbst* (або *seiner selbst, seiner Sinne*) *sein* [9, с. 276] (“тримати себе в руках – не мати влади над собою”) тощо. Компоненти, які надають таким одиницям протилежного значення, у багатьох випадках є лексичними антонімами, наприклад, українські сполучники з – без, англійські прикметники *good – bad, sober – mad*. Крім того, заперечні частки укр. *ні*, нім. *nicht* та заперечний префікс укр. *не* також можуть вносити протилежне значення у зміст фразем.

До другої групи антонімічних пар, які практично не збігаються за компонентним складом і, відповідно, образною внутрішньою формою, належать: укр. *молотники із миски* [11, с. 404] – *не косарі ви* [12, с. 527] (“завзятий – нікудишний ідець”); *яко (як) тать [в ночі (вночі)], зі сл. з’явитися, прийти* [11, с. 707] – *як відьми вкрали* [11, с. 108] (“раптово з’явитися – безвісти зникнути”); англ. *a square shooter* [8, с. 883] – *knight of fortune* (“чесна, порядна людина – авантюрист”); (as) *fit as a pudding for a friar’s mouth – as much use for it as the Queen has for a yeld-hook* (“те, що треба – щось непотрібне”); *curb (або kerb) merchant* [8, с. 250] – *merchant prince* [8, с. 671] (“дрібний – великий торговець”); нім. *leicht wie ein Schneider sein – hatte sich ein Ränzlein angemäst’t als wie der Doktor Luther* [9, с. 449] (“худий – повненький”) тощо.

Міжмовна антонімія засвідчена наступними прикладами: укр. *майстер своєї справи (свого діла)* [11, с. 364] – англ. *fair-weather sailor* [8, с. 315] (“фахівець з досвідом – новак”); нім. *aus seinem Herzen keine Mördergrube machen* [9, с. 400] – англ. *to put the doctor on* (“бути відвертим – обманювати”); пор. вище укр. *продувна бестія* – англ. *a square shooter* та ін.

Як і у випадку з синонімією, антонімія також тісно пов’язана з явищем полісемії. За наявності кількох значень в одній фраземі, вона може належати до різних антонімічних пар. Приміром, англійський компаративний зворот (as) *sober as a judge* (або *a parson*) у значенні “розсудливий” протиставляється, як уже зазначалося, виразу (as) *mad as a hatter / as a weaver*, а зі смислом “зовсім тверезий” – фраземі (as) *drunk as a fiddler / as a piper / as a lord / as a potter*.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проаналізувавши особливості вияву системних відношень у фразеології української, англійської та німецької мов на прикладі ідіоматичних фразем, компаративних зворотів та усталених мовних формул, що містять назву людини за родом занять, можна зробити наступні висновки:

1. Фразеологічні одиниці з компонентом-назвою людини за родом занять найчастіше вступають в синонімічні та, рідше, в антонімічні відношення. Багатозначні фразеологізми в усіх трьох мовах представлені різною мірою (полісемія найбільше властива англійській мові), а явище омонімії взагалі не спостерігається.

2. На розвиток полісемії впливають такі фактори, як метафоричний або метонімічний зсув цілісного значення фразеологічної одиниці, повторне використання вищого мотивування, звуження або розширення цілісного змісту.

3. Виявлено фразеологічні синонімічні ряди з кількістю членів від 2 до 8 в межах однієї мови (найдовші ряди представлені в англійській фразеології), і до 10 – в межах трьох досліджуваних мов.

4. Явища полісемії, синонімії та антонімії тісно взаємопов'язані. За наявності кількох значень в одній фраземи вона може одночасно належати до різних синонімічних рядів та антонімічних пар.

Наступним кроком у нашому дослідженні буде простежити синонімічні та антонімічні системні відношення у пареміях української, англійської та німецької мов із компонентом-назвою людини за родом занять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алефиренко Н. Ф.* Фразеология и паремиология: Учебное пособие для бакалаврского уровня филологического образования / Н. Ф. Алефиренко, Н. Н. Семененко. – М. : Флинта: Наука, 2009. – 344 с. 2. *Амосова Н. Н.* Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1963. – 250 с. 3. *Добровольский Д. О.* Основы структурно-типологического анализа фразеологии современных германских языков: дисс. ... д-ра филол. наук 10. 01. 20 / Д. О. Добровольский. – М., 1990. – 283 с. 4. *Новоставська О.* Парадигматичні відношення (синонімія та антонімія) у філософській термінології Івана Франка / О. Новоставська // Українська мова. – 2013. – № 2. – С. 68–75. 5. *Редін П. О.* Типи системних зв'язків фразеологічних одиниць у мові / П. О. Редін // Мовознавство. – 1994. – № 4-7. – С. 50-52. 6. *Сніцар І. В.* Типологічні особливості фразеологічних синонімів в англійській та українській мовах / І. В. Сніцар, В. О. Співачук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: наук. журн. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 38. – С. 142–145. 7. *Щур Г. С.* Теории поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М. – Л., 1974. – 256 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

8. *Англо-український фразеологічний словник* / уклад. К. Т. Баранцев. – 3-тє вид., стереот. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2006. – 1056 с. 9. *Немецко-русский фразеологический словарь* / сост. Л. Э. Бинович, Н. Н. Гришин. Под ред. д-ра Малиге-Клаппенбах и К. Агрикола. Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Русский язык, 1975. – 656 с. 10. *Німецько-український фразеологічний словник*: в 2-х томах / Уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – К. : Радянська школа, 1981. – Т. 2. – 384 с. 11. *Словник фразеологізмів української мови* / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 2008. – 1104 с. 12. *Українські приказки, прислів'я і таке інше* / уклад. М. Номис, упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с. 13. *Brewer's Dictionary of Phrase and Fable* / [E. Cobham Brewer, ed. Ivor H. Evans]. – USA, New York: Harper and Brothers Publishers – 1979. – 990 p. 14. *Oxford English Dictionary*. The definitive record of the English language. – Oxford University Press, 2016 [Electronic resource]: – Mode of access: <http://www.oed.com/>.

Стаття надійшла до редакції 14.09.17 р.

*Пономарева О. А., препод.
Уманский государственный педагогический университет
имени Павла Тычины, Умань*

**ТИПЫ СИСТЕМНЫХ ОТНОШЕНИЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ
С КОМПОНЕНТОМ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА ПО РОДУ ЗАНЯТИЙ
(НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО, АНГЛИЙСКОГО И НЕМЕЦКОГО
ЯЗЫКОВ)**

В статье рассматриваются отношения полисемии, омонимии, синонимии и антонимии украинских, английских и немецких фразеологических единиц с компонентом-названием человека по роду занятий. На базе фактического материала определены факторы, влияющие на развитие полисемии; осуществлен сопоставительный анализ фразеологической синонимии и фразеологической вариантности; приведены синонимические и антонимические ряды, представлена их структурная и семантическая характеристика.

Ключевые слова: фразеологическая единица, названия человека по роду занятий, парадигматические отношения, полисемия, омонимия, синоним, антоним, фразеологический вариант.

*Ponomarova O. A., lecturer
Pavlo Tychyna State Pedagogical University of Uman*

**TYPES OF SYSTEMATIC RELATIONS OF PHRASEOLOGICAL UNITS
WITH A COMPONENT NAMING PEOPLE BY THEIR OCCUPATION
(WITH REFERENCE TO UKRAINIAN, ENGLISH AND GERMAN
LANGUAGES)**

The article deals with the relations of polysemy, homonymy, synonymy and antonymy of Ukrainian, English and German phraseological units with a component naming people by their occupation. The author determines the factors influencing the development of polysemy on the basis of factual material; she carries out a comparable analysis of phraseological synonymy and phraseological variation, gives synonymic and antonymic series, their structural and semantic characteristics.

Key words: phraseological unit, naming people according to their occupation, paradigmatic relations, polysemy, homonymy, synonym, antonym, phraseological variant.

УДК 001.4:292.11:81'253

*Попович Н. М., к. філол. н., доц.
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”, м. Ужгород*

**ДАВНЬОГРЕЦЬКА БОГОСЛОВСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ
IV СТОЛІТТЯ ТА ЇЇ ПЕРЕКЛАД**

У статті проаналізовано підґрунтя запровадження концептуально-трансцендентної еквівалентності як додаткового критерію оцінки якості перекладів текстів релігійного стилю. Доцільність запровадження цього критерію базується на результатах сучасних різномовних перекладів давньогрецької богословської термінології IV століття. На прикладі жанрограми

богословського стилю показано диференціацію різновидів патристичної літератури IV-V століть.

Ключові слова: *релігійний стиль, давньогрецька богословська термінологія, концептуально-трансцендентна еквівалентність, золотий вік патристики.*

У цій статті окреслено особливості перекладу текстів релігійного стилю і запропоновано шляхи вирішення досягнення еквівалентності у перекладі давньогрецьких текстів релігійного стилю сучасними мовами на прикладі перекладів давньогрецької тринітарної термінології святоотцівської літературної спадщини середини IV століття.

Українську релігійну термінологію у різних аспектах досліджували Г. Баран, С. Бібла, С. Богдан, О. Білецький, С. Білик, Т. Вільчинська, Л. Вороновська, С. Гарбуз, І. Грималовський, Я. Джоганик, Г. Дидик-Меуш, У. Добосевич, Є. Жерновой, В. Задорожний, Л. Закреницька, О. Іващенко, З. Каспришин, М. Кольбук, З. Куньч, Г. Т. Кузь, О. Курганова, І. Лопушинський, Т. Маркотенко, О. Матушек, Г. Наконечна, В. Німчук, Т. Новікова, Іларіон (Огієнко), Ю. Осінчук, Л. Осташ, М. Петрович, Н. Піддубна, Л. Полюга, М. Приймич, О. Прискока, Н. Пуряєва, М.В. Скаб, К. Сімович, Н. Солюгуб, Л. Струганець, Г. Тимошик, Ю. Чернишова, М. Фабіан, Л. Федаш, П. Чучка, І. Шевченко, М. Штець, А. Ясіновський, О. Ясіновська [4, с. 1 – 2].

Мета статті – обґрунтувати необхідність у редагуванні вже здійснених перекладів із застосуванням нового додаткового критерію оцінки якості перекладу тексту релігійного стилю – концептуально-трансцендентної еквівалентності та здійсненні нових перекладів із застосуванням цього додаткового критерію.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що його результати становлять внесок у вивчення проблем перекладу релігійної термінології в межах текстів різними – близькостпорідними і неблизькостпорідними – мовами (східнослов'янськими українською і російською, германськими англійською і німецькою, романською італійською), особливостей формування їх канонічних релігійних стилів [4].

У зв'язку з науковими пошуками різновидів та диференціації сучасного релігійного стилю у сучасній теорії літературознавства постає проблематика узагальненої класифікації релігійного стилю сучасної української літературної мови. Запропоновані дослідниками парадигми у перекладознавчому вимірі (як в історичному розвитку релігійного стилю, так і на сучасному етапі) не вдається узагальнити під виглядом однієї класифікації без урахування історичного розвитку релігійного стилю в конкретній релігійній традиції конкретної літературної мови [10]. У зв'язку з різними специфікаціями різновидів та родів, представлених дослідниками цього літературного стилю, у різних культурах та мовах акцентуються також явища транскультурності та неперервності [1; 3].

Витоки розвитку цього літературного стилю співпадають з активним поширенням християнства на теренах Римської імперії. Найбільш активно цей стиль урізноманітнюється та збагачується видами та жанрами релігійної літературної творчості у період “золотого віку” патристики IV – V століття. Цей період християнського літературного розвитку хронологічно співпадає з чотирма першими Вселенськими Соборами: Нікейським (325 року), Константинопольським (381 року), Єфеським (431 року) та Халкедонським (451 року) [7]. Таку жваву богословську текстову творчість у

цей історичний період спричинено насамперед необхідністю оборони догматичного вчення єдиної Вселенської Церкви проти таких ересей, як аріанство (а пізніше євно-іанство), несторіанство, монофізитство [9].

Конфлікт релігійно-культурних традицій християнства та греко-римського надбання створив антиподи у формі літературного вираження: Божоявлення, передання і Біблія проти античної класики. Переслідування і заборони християнського самовираження в тогочасних школах ще більше спонукали християнських авторів створювати якісно нову літературу: класичну за звичними для тогочасного суспільства жанрами і стилем та християнську за змістом [10, с. 252]. Завдяки процесу змішування двох культур – християнської і поганської – патристична література IV-V століть успадкувала максимум жанрово-стилістичних особливостей греко-римської літератури і репрезентує унікальні жанри релігійного стилю, що стали прикладом для наслідування іншим епохам християнського літературного надбання.

Ми дотримуємося класифікації богословської літератури золотого віку патристики IV-V століть за такими літературними різновидами: апологетичний, догматичний, моральний, аскетичний, екзегетичний [10]. Саме наприкінці IV століття чітко утверджується літургійний різновид [1, с. 54-79]. Така специфікація всередині релігійного стилю пояснює існування трьох видів інформації у таких текстах. За аналогією до класифікації Некрjч-Чалої – поділу інформації на два види – нова концепція засобу додаткової оцінки якості перекладу текстів релігійного стилю (концептуально-трансцендентної еквівалентності) базується на поділі інформації релігійного тексту на три роди: 1) концептуально-трансцендентну; 2) іманентно-формальну (предметно-логічну); 3) суб'єктивну [2].

“Концептуально-трансцендентна еквівалентність – це відповідність мовної одиниці оригіналу мовній одиниці перекладу на рівні їх смислового наповнення через наявність у них концептуально-трансцендентних сем (змістових елементів семеми, що характеризують Бога, Його природу та властивості). Наприклад, компонентний аналіз перекладних давньогрецьких тринітарних термінів середини IV століття показав, що будь-який із тринітарних термінів має щонайменше одну таку сему” [4, с. 8].

На шляху досягнення концептуально-трансцендентної еквівалентності є мовні, культурні і конфесійні перешкоди. Перекладність та адекватність перекладу тринітарного терміна здебільшого залежить від подолання цих перешкод. Мовні (культурні, конфесійні) перешкоди – історико-інформаційне нагромадження, яке отримує термін під час історико-контекстуального існування в конкретній галузі науки, що унеможливилює або ускладнює його відтворення з мови оригіналу мовою перекладу. Про ці перешкоди доцільно говорити в зв'язку з можливостями / неможливостями збереження зовнішньої та внутрішньої форми оригінальних християнських творів, віддалених у часі.

Завдяки використанню концептуально-трансцендентної еквівалентності як критерію оцінки якості перекладу текстів релігійного стилю було виявлено численну кількість невідповідностей у перекладі, наприклад, форм та похідних дієслова ὁφίστημι – ключового дієслова для давньогрецької тринітарної термінології епохи Вселенських Соборів. Було виявлено такі невідповідності перекладу давньогрецького терміна ὁλόστισις (похідного іменника від дієслова

ὁφίστημι), як: “substance”, “essence”, “person” – англійською мовою; “die Person”, “die Substanz”, “das Wesen” – німецькою мовою; “sostanza”, “essenza”, “persona” – італійською мовою; “істота” – українською мовою [4, с. 11].

Впливи (лінгвістичні та екстралінгвістичні), які доцільно враховувати для досягнення концептуально-трансцендентної еквівалентності у релігійному перекладі, зведено до таких категорій:

- 1) умови функціонування релігійних термінів у сучасних загальнолітературних мовах;
- 2) залежність тлумачення перекладного терміна від тлумачення його в оригіналі;
- 3) існування термінів-дуплетів в оригіналі та мовах перекладу;
- 4) різні ступені розвитку релігійного стилю та розгалуженість його системи в різних літературних мовах;
- 5) брак тлумачень релігійних термінів у словниках загальнолітературної мови;
- 6) зміна значення термінів в одній мові у процесі богословського та доктринального розвитку догми;
- 7) відповідність/ невідповідність еквівалентів у зв'язку з урахуванням чинників (2),(3) і (6);
- 8) різний ступінь розвитку релігійного стилю мови оригіналу та мов перекладу.
- 9) вплив історико-богословського підґрунтя на ідіо-догматичну термінотворчість у ідіостилі окремих авторів.

Потреби вдосконалення в релігійному перекладі мотивовані такими чинниками:

- 1) вдосконаленням якості наявних перекладів;
- 2) поповненням перекладів новими працями з критичним апаратом, що базується на найновіших розвідках досліджень у галузі патрології та патристики і перекладознавства;
- 3) поповненням корпусу української літературної мови текстами релігійного стилю, в т. ч. з метою використання автоматизованих систем перекладу (SDL Trados, memoQ, memsourceCLOUD, matecat та ін.);
- 4) укладанням тлумачного словника богословських термінів;
- 5) укладанням повного тлумачного словника релігійних термінів української літературної мови;
- 6) існуванням розгалуженої системи релігійного стилю у конкретній спадщині окремо взятої конфесії чи релігійної деномінації (наприклад, християнській літературній спадщині);
- 7) особливостями формування ідіостилу кожного окремого автора релігійного стилю незалежно від догматичних постулатів того часу.

З урахуванням соціо-релігійних та догматико-становлювальних впливів у перекладі, концептуально-трансцендентної еквівалентності можна досягнути з урахуванням ендоперекладу в діакронному розвитку смислів та смислотворень і екзовпливів на розвиток власне релігійної термінології, особливо віддаленої у часі, та її переклад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арранц М. Избранные сочинения по литургике. Т. I. Таинства Византийского Евхология / М. Арранц. – М. : Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2003. – 616 с.
2. Некряч Т. С. Через терни до зірок: труднощі перекладу художніх творів. Для студентів перекладацьких факультетів вищих навчальних закладів: Навчальний посібник / Т. С. Некряч,

Ю. П. Чала. – Вінниця: Нова Книга, 2010. – 195 с. 3. *Неперервна філологія*. Класичні, візантинологічні та неоелліністичні студії в Україні ХХ століття // Клименко Н. та ін. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 269 с. 4. *Попович Н. М.* Відтворення давньогрецької тринітарної термінології в українській богословській терміносистемі (на матеріалі християнської догматичної літератури 351-362 років): автореф. дис...канд. філол. наук – 10.02.16 / Н. М. Попович; Державний заклад “Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського” МОН України. – Одеса: 2015. – 20 с. 5. *Скаб М. В.* Комплексний історико-лінгвістичний аналіз назв богослужінь, обрядів і священнодій / М. В. Скаб, М. С. Скаб // Українська мова. – № 1. – 2010. – С. 143-147. 6. *Степовик Д.* Українська богословська термінологія: потрібна нова концепція / Д. Степовик // Єдиними устами: бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. – 1997. – № 1. – С. 5-7. 7. *Kelly J. N. D.* Altchristliche Glaubensbekenntnisse. Geschichte und Theologie / J. N. D. Kelly. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1972. – 343 s. 8. *Nida E. A.* The Theory and Practice of Translation / Eugene A. Nida, Charles R. Taber. – Leiden: E. J. Brill, 1982. – 218 p. 9. *Simonetti M.* La crisi ariana nel IV secolo/ M. Simonetti. – Roma: Institutum Patristicum “AUGISTITUANUM”, 1975. – 598 p. 10. *The Cambridge History of Early Christian Literature* / [ed. by F. Yang, L. Ayres, A. Louth]. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – P. 251-317.

**Попович Н. М., к. філол. н., доц.,
ГВУЗ “Ужгородський національний університет”, Ужгород**

ДРЕВНЕГРЕЧЕСКАЯ БОГОСЛОВСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ IV СТОЛЕТИЯ И ЕЁ ПЕРЕВОД

В статье проанализированы обоснования введения концептуально-трансцендентной эквивалентности как дополнительного критерия оценки качества переводов текстов религиозного стиля. Целесообразность введения этого критерия основана на результатах аспектного переводоведческого сравнительного анализа современных разноязычных переводов древнегреческой богословской терминологии IV века. На примере жанрограммы богословского стиля показана дифференциация разновидностей патристической литературы IV-V веков.

Ключевые слова: религиозный стиль, древнегреческая богословская терминология, концептуально-трансцендентная эквивалентность, золотой век патристики.

**Popovych N., Ph.D., Associate Prof.
State National University of Uzhhorod**

THE 4TH CENTURY ANCIENT GREEK THEOLOGICAL TERMINOLOGY AND ITS TRANSLATION

The reasons of conceptually transcendental equivalence as an additional quality evaluation criterion of religious texts' translation are discussed in the article. Appropriateness of its introducing is based on the results of contemporary multilingual translations of the 4th century Ancient Greek theological terminology. On the example of the theological genres classification the differentiation between genres of patristic literature of the 4th – 5th centuries is made here.

Key words: religious style, Ancient Greek theological terminology, conceptually transcendental equivalence, golden age of patristic literature.

ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД ЯК ЗАСІБ КОНСТРУЮВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті розглядаються способи використання художнього перекладу як засобу конструювання радянської ідентичності. Починаючи з 1930-х рр. радянський перекладацький проект слугував ефективним засобом конструювання нової (над)національної ідентичності через створення та укріплення міжетнічних культурних зв'язків, а також через сприяння культурній гомогенізації, а фактично русифікації багатонаціонального населення СРСР завдяки домінуванню перекладів творів російських авторів та створенню несприятливих умов для розвитку національних шкіл перекладу.

Ключові слова: художній переклад, радянська ідентичність, культурна колонізація, русифікація, культурна гомогенізація.

Ціла низка проблем сучасного українського суспільства у культурній, соціальній і навіть політичній сферах пов'язана з недостатнім усвідомленням наслідків радянської культурної і національної політики. Радянська ідентичність, приналежність до якої і сьогодні виявляє значна кількість населення України [8, с. 39], цілеспрямовано формувалася на теренах колишнього СРСР, починаючи з 1930-х рр. різноманітними засобами, серед яких художня література в цілому і художній переклад зокрема виконували важливу роль. Зазначені факти визначають актуальність цієї розвідки, мета якої – визначити способи використання художнього перекладу як засобу конструювання радянської ідентичності.

Про тісний зв'язок між художнім перекладом і формуванням нації та національної ідентичності свідчать численні історичні факти. Наприклад, на теренах Галичини, як зазначає Й. Кобів, “перші серйозні спроби перекладання з іноземних мов... пов'язані з пробудженням тут національної свідомості” [4, с. 258]. Для багатьох українських літературних діячів та перекладачів перекладацька діяльність була свідомим внеском у процес українського націєтворення як на межі XIX-XX ст. (П. Куліш, П. Ніщинський, І. Франко, А. Кримський, Леся Українка), так і за радянської влади (М. Зеров, М. Рильський, Г. Кочур, М. Лукаш та багато інших) [9, с. 11-12]. Сучасні вітчизняні перекладознавці також розглядають український художній переклад як важливий засіб творення нації (зокрема, Р. Зорівчак [2], Л. Коломієць [6], М. Стріха [9]).

На значущості перекладу для формування нації і національної ідентичності наголошує американський перекладознавець Л. Венуті, який зазначає, що переклад може сприяти формуванню національної ідентичності через вибір текстів і стратегій перекладу. Іншомовний текст може обиратися через тотожність соціальних ситуацій (в якій він був створений і в якій відбувається переклад), адже він висвітлює проблеми, з якими нація стикається в період формування; текст може обиратися, оскільки його форма і тема сприяють утворенню національного дискурсу у приймаючій культурі. Певна стратегія перекладу може обиратися завдяки її домінуванню у перекладацькій

традиції приймаючої культури; також вибір цієї стратегії може бути пов'язаний із національним дискурсом завдяки використанню діалекту, що набув статусу літературної або національної мови [11, с. 180].

У СРСР, починаючи з 1930-х рр. і до розпаду країни, художній переклад цілеспрямовано використовувався як засіб формування радянської ідентичності. Ефективність його впливу була зумовлена принаймні двома важливими чинниками. По-перше, перекладацька практика і теорія перекладу в Радянському Союзі були складовими великого державного проекту; слушно видається думка С. Вітт, яка оцінює останній як, напевно, найбільший у світі відносно когерентний перекладацький проект, зважаючи на “географічний обсяг, кількість залучених мов (і напрямків) і часовий діапазон; когерентний в сенсі єдиної ідеологічної основи... та централізованого планування” [12, с. 167]. По-друге, націєтворчі проекти, ініційовані елітою, можуть бути ефективними у конструюванні національної ідентичності лише за умов прийняття масовим читачем (див., прим. Л. Венуті [11, с. 180]), а у країні Рад протягом перших десятиліть через масову еміграцію та винищення освіченого населення масова читачка аудиторія складалася перш за все з людей малоосвічених, готових споживати будь-яку доступну літературну продукцію; це забезпечило успішність радянського ідеологічного перекладацького проекту.

Згідно з визначенням, радянський народ – це “нова історична, соціальна та інтернаціональна спільність людей, що мають єдину територію, господарство, соціалістичну за змістом культуру, союзню загальнонародну державу й загальну ціль – побудову комунізму; виникла в СРСР внаслідок соціалістичних перетворень та зближення трудящих класів і прошарків, *всіх націй і народностей*” [3, с. 25] (*виділення наше. – Н.Р.*).

Для забезпечення такого зближення у культурній сфері переклад ефективно використовувався радянською владою 1) для створення та укріплення міжетнічних культурних зв'язків через взаємний переклад творів літератур “радянських народів”; 2) для забезпечення культурної гомогенізації, а фактично російської культурної колонізації (через переклад російських (до)радянських письменників); 3) для нав'язування єдиного соцреалістичного канону через переклад “канонічних” творів із російської на інші мови народів СРСР.

Ці три функції передбачали сконцентрованість на перекладі з російської та між мовами “радянських народів” і реалізовувалися відповідно до курсу культурної політики, спрямованого на “взаємозбагачення” мов і літератур народів СРСР, ініційованого радянськими культурними ідеологами наприкінці 1920-х рр. Початок курсу оголосив М. Горький у статті “Літературна творчість народів СРСР”, опублікованій газетою “Правда” 29 вересня 1928 р. Незважаючи на інтернаціоналістичну риторику, радянська внутрішня культурна політика насправді була спрямована на культурну гомогенізацію і русифікацію різних народів у складі Радянського Союзу (див. Д. Монтічеллі [10, с. 102]). Аналіз статистичних даних щодо друку перекладної літератури свідчить, що це був період інтенсивної російської культурної колонізації, оскільки перекладалися мовами різних народів СРСР в основному твори російських авторів (як минулих століть, так і тогочасних). Так, у 1935 р. (див. Табл. 1) переклади різними мовами “радянських народів” з російської складали близько 75%, в той час як

переклади з інших мов народів у складі СРСР всього 8%; переклади цими мовами творів іноземних літератур склали 17%.

Таблиця 1. Перекладна література у СРСР у 1935 році¹

Мова перекладу	Мова оригіналу		
	Російська	Інші мови народів у складі СРСР	Іноземні мови
Вірменська	9	5	5
Азербайджанська	6	7	3
Білоруська	24	-	6
Грузинська	3	-	6
Грецька	19	1	-
Їдиш	19	-	6
Казахська	13	3	-
Татарська	16	-	-
Узбецька	8	2	1
Українська	90	5	20
Разом :	207 (75%)	23 (8%)	47 (17%)

Цілком логічно, що об'єктом внутрішньорадянського перекладу (тобто перекладу творів, створених у СРСР, мовами інших народів цієї країни) ставали твори, що повністю відповідали настановам панівної ідеології; трактування радянськими літераторами теми батьківщини підлягало суворому цензурному контролю. Результати порівняльного перекладознавчого аналізу внутрішньорадянських перекладів свідчать про широке застосування ідеологічної адаптації, що мала на меті усунення теми національної ідентифікації і визначення будь-якої з “радянських республік” як самостійної етнічної спільноти із власною історією і культурою. Також вилученню підлягали теми міжетнічних конфліктів у межах СРСР і радянського “великодержавного шовінізму”².

Повертаючись до порівняльного аналізу статистичних даних щодо перекладу російською та іншими мовами народів СРСР, треба зазначити, що вибір джерел для перекладу російською був абсолютно унікальним. На відміну від ситуації з перекладом іншими мовами, російською твори іноземних літератур і літератур “радянських народів” перекладалися приблизно в однаковій кількості. Так, у 1935 р. було опубліковано 161 видання перекладів творів літератур “радянських народів” і 164 видання перекладів іноземних творів.

¹ За даними “Щорічника Книги СРСР” 1935 р., на матеріалі десяти найбільш поширених мов СРСР після російської (згідно перепису населення 1926 р.); мови наводяться в алфавітному порядку.

² Докл. аналіз проблеми див. у статті: Рудницька Н. М. Радянський переклад російською мовою як засіб боротьби з “українським націоналізмом” / Н. М. Рудницька // Наукові записки. – Вип. 144. – Серія : Філологічні науки. – Кіровоград : Вид. Лисенко В.Ф. – 2016. – С.218-221.

Крім домінування перекладів російської літератури, для 1930-их рр. характерним було також набуття особливого статусу російськими перекладами творів іноземних авторів. Опублікований переклад російською мовою, ретельно відцензований перед публікацією, вважався абсолютним еквівалентом оригіналу, забезпечуючи його канонічну інтерпретацію для радянських читачів. Крім того, він функціонував як “медіаційний фільтр” (термін Д. Монтічеллі [10, с. 102]) між іноземним оригіналом і перекладами мовами народів у складі СРСР аж до кінця 1980-х. У деяких республіках, прим. в Естонії, це означало, що він мав слугувати вторинним оригіналом [10, с. 103]. В Українській РСР іноземні твори, як правило, перекладалися безпосередньо з оригіналів, але всі переклади перевірялися на відповідність російському перекладу для відтворення схваленої цензурою, ідеологічно коректної інтерпретації [5, с. 40; 7, с. 19].

Офіційний статус перекладів мовами “радянських народів” був відповідний: у “Щорічнику Книги у 1935 році” ці переклади позначалися як “перевидання” (“перезидання”), прим.: “Перезид.(ание): Киев – укр. 10 000, Ташкент – узбек. 4120” [1, с. 1060].

Зазвичай переклади російською мовою були більш доступні читачам будь-якої з “радянських республік”, адже виконувались у першу чергу і друкувались багатотисячними накладами. Переклади іншими мовами оприлюднювали пізніше навіть за умов існування сильної школи художнього перекладу у відповідній республіці. Так, переклади українською могли “затримуватись” як на декілька років, так і на декілька десятиліть, як-от переклад Селінджерова “The Catcher in the Rye”, який побачив світ російською 1965 р., а українською – 1984 р. Надзвичайну важливість російського домінування у сфері художнього перекладу підтверджує і “розгром” редакції часопису “Всесвіт” і заміна головного редактора у 1978 р., які сталися через надзвичайну популярність журналу, що випереджав подібні російськомовні видання, друкуючи якісні переклади популярних іноземних творів першим на теренах СРСР [9, с. 16].

Така політика проводилась аж до розпаду СРСР. Незважаючи на значні зміни у сфері художнього перекладу в останні роки існування Союзу (публікацію раніше заборонених творів, як-от А. Кестлера, Дж. Орвела, та комерціалізацію видавничої сфери, яка спричинила зростання друку перекладної популярної літератури), переклад російською мовою зберігав домінуючу позицію. Так, згідно результатів аналізу даних Щорічника книги у 1989 р. серед перекладних видань іноземних авторів, чий твори найбільше публікувалися того року, 84% становлять переклади російською мовою, а переклади мовами більш ніж сотні інших народів у складі СРСР – всього 16% (див. Таблицю 2).

Таблиця 2. Переклади творів найбільш друкованих у СРСР іноземних авторів у 1989 р.

Автор	Кількість видань (залежно від мови перекладу)	
	російською	Іншими мовами народів СРСР
О. Дюма (батько)	18	1
А. Крісті	10	1

А.К. Дойл	9	1
В. Гюго	7	3
Ч. Діккенз	5	4
Е. Гемінгвей	7	2
Дж. Х. Чейз	6	-
Разом:	62 (84%)	12 (16%)

Говорячи про український переклад радянської доби, треба відзначити, що як провідні перекладачі, так і радянські культурні ідеологи усвідомлювали всю важливість перекладу для конструювання (над)національної ідентичності – радянської або української. Саме тому, як зазначає М. Стріха, “...об’єктом пильної уваги літературних і не тільки літературних спецслужб стали і вибір об’єктів для перекладання, і лексико-стилістичні технології, і життєве становище самих перекладачів” [9, с. 10].

Таким чином, радянський перекладацький проект, починаючи з 1930-х рр., слугував ефективним засобом конструювання радянської ідентичності через створення та зміцнення міжетнічних культурних зв’язків завдяки внутрішньорадянському перекладу, а також через сприяння культурній гомогенізації, а фактично зросійщенню багатонаціонального населення СРСР завдяки домінуванню перекладів творів російських (до)радянських письменників та знищенню (чи принаймні, створенню несприятливих умов для розвитку) національних шкіл перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ежегодник книги СССР* : систематический указатель. – М. : Изд-во Всесоюзной книжной палаты, 1927-1991.
2. *Зорівчак Р.* Художній переклад в Україні як чинник формування нації : Спроба історико-літературного осмислення / Р.П. Зорівчак // Мовні і концептуальні картини світу / 36. наук. праць : спец. випуск : Мови, культури та переклад у контексті європейського співробітництва. – К., 2001. – С.129-132.
3. *Калтахчян С. Т.* Советский народ // Большая Советская Энциклопедия : 3-е изд. / С. Т. Калтахчян, А. М. Прохоров (гл. ред.). – М. : Советская энциклопедия. – Т. 24, Кн. 1. – 1976. – С. 25.
4. *Кобів Й.* Нарис історії українського перекладу з класичних мов у Галичині до 1939-го року // Іноземна філологія. – 2009. – Вип. 121. – С. 258-268.
5. *Ковганюк С.* Практика перекладу (з досвіду перекладача) / С. Ковганюк. – К. : Дніпро, 1968. – 275 с.
6. *Коломієць Л. В.* Український художній переклад та перекладачі 1920-30-х років : матеріали до курсу “Історія перекладу” : навчальний посібник / Л. В. Коломієць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2013. – 559 с.
7. *Коханська І.С.* Літературна репутація роману Е. Хемінгвея “По кому подзвін” в американському, російському та українському літературознавстві [Автореф. дис. ... канд. філол. наук] / І.С. Коханська. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2007. – 24 с.
8. *Молдавська Т.* Радянська ідентичність і її вплив на формування сучасних суспільних стереотипів людей похилого віку (за матеріалами усної історичної джерел півдня України) / Тетяна Молдавська // Наукові записки [Національного університету “Острозька академія”]. Сер. : Культурологія. – 2013. – Вип. 12(2). – С. 38-48. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2013_12\(2\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2013_12(2)_7).
9. *Смпіха М.* Український художній переклад: між літературою і націстворенням / Максим Стріха. – К. : Факт, 2006 – 344 с.
10. *Monticelli, Deniele.* Translation and Totalitarianism : The Case of Postwar Soviet Estonia / Deniele Monticelli, Anne Lange // The Translator. –

2014. – Vol. 20:1. – Pp. 95-111. 11. *Venuti L.* Local Contingencies : Translation and National Identities // Nation, Language, and the Ethics of Translation / Lawrence Venuti, Sandra Berman and Michael Wood (eds.). – Princeton & Oxford : Princeton University Press, 2005. – Pp. 177-202. 12. *Witt, Susanna.* Between the lines : Totalitarianism and translation in the USSR / Susanna Witt // Contexts, Subtexts and Pretexts : Literary Translation in Eastern Europe and Russia [ed. by Brian James Baer]. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2011. – Pp. 149-170.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2017 р.

*Рудницька Н. Н., к. філол. н., доц.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОД КАК СРЕДСТВО КОНСТРУИРОВАНИЯ СОВЕТСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

В статье рассматриваются способы использования художественного перевода как средства конструирования советской идентичности. Начиная с 1930-х гг. советский переводческий проект служил эффективным средством конструирования новой (над)национальной идентичности через создание и укрепление межэтнических культурных связей, а также через содействие культурной гомогенизации, а фактически русификации многонационального населения СССР благодаря доминированию переводов произведений русских писателей и усиленному идеологическому контролю деятельности национальных школ перевода.

Ключевые слова: художественный перевод, советская идентичность, культурная колонизация, русификация, культурная гомогенизация.

*Rudnytska N.M., PhD., Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

LITERARY TRANSLATION AS A MEANS OF THE SOVIET IDENTITY CONSTRUCTION

The article deals with mechanisms of using literary translation as a means of the Soviet identity construction. Starting from 1930-s the Soviet translation project served as an effective means of constructing the new identity through creating and enhancing interethnic cultural bonds, as well as promoting cultural homogenization, de facto russification of multiethnic Soviet population through overrepresentation of translated works by Russian authors and double ideological control over activities of national schools of translation.

Keywords: literary translation, Soviet identity, cultural colonization, Russification, cultural homogenization.

АКТУАЛЬНІСТЬ ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИХ ІДЕЙ ВАСИЛЯ ЧАПЛЕНКА В СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті схарактеризовано розвиток наукових уявлень про українську літературну мову початку XIX ст., проаналізовано процес формування нової літературної мови в науковому до-робку Василя Чапленка, актуальність його ідей в українському мовознавстві.

Ключові слова: історія української літературної мови, нова літературна мова початку XIX ст., українське мовознавство, періодизація, Василь Чапленко.

Діаспорні студії з історії української літературної мови репрезентовані в дослідженнях П. Коваліва [2], І. Огієнка [3], В. Чапленка [6], Ю. Шевельова [7] та ін. Процес формування національної літературної мови українців систематизовано в “Історії нової української літературної мови” В. Чапленка.

В “Енциклопедії українознавства” [8] зазначається, що основний внесок В. Чапленка узагальнений в його книгах “Українська літературна мова (XVII ст. – 1917 р.)” (1955) та “Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933 р.)” (1970). П. Ковалів у статті “Професор Василь Кирилович Чапленко та його наукова діяльність” [2] окреслює коло наукових інтересів мовознавця із зазначенням бібліографічних відомостей про його праці, аналізує дослідження, в яких висвітлюються особливості мови окремих письменників, наводить список рецензій В. Чапленка на мовознавчі праці. У цій статті П. Ковалів аналізує найважливішу мовознавчу працю В. Чапленка – “Історія нової української літературної мови”.

В аналітичному огляді з історії українського мовознавства С. Бевзенко згадує цю роботу [1]. На працю В. Чапленка покликається В. Русанівський в найновішому підручнику з історії української літературної мови [5].

У статті осмислюються ідеї В. Чапленка, які є актуальними для вивчення історії нової української літературної мови, зіставляється виклад літературної мови початку XIX ст., зокрема мовотворчості П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, харківських поетів-романтиків та “Руської трійці”, за працями П. Плюща [4], В. Русанівського [5] та В. Чапленка [6]. Перспективи дослідження – у порівнянні підходів до оцінки нової української літературної мови у дослідженнях Г. А. Левченка, автора “Нарисів з історії літературної мови першої половини XIX ст.” (1946), а також у відповідних розділах “Історії української літературної мови” І. Огієнка [3] та ін.

Концепція історії літературної мови В. Чапленка ґрунтується на ідеї національної ідентичності українців. Показово, що мовознавець починає розгляд нової української літературної мови із XVII ст., від інтермедій Я. Гаватовича як перших спроб репрезентувати вплив народнорозмовної мови в літературній. В. Чапленко послідовно, ще від часу XVII ст., використовує термін “українська літературна мова”: “в XVII-XVIII в. – з'явилися перші твори, властиво українською мовою писані” [6, с. 11].

У працях дослідників реформаційних перекладів (І. Огієнка та ін.) сформулювалася думка про те, що від часу входження української (староукраїнської) літературної мови в конфесійну сферу (Переспиницьке Євангеліє, Крехівський Апостол) варто відзначати початок формування національної літературної мови. За В. Чапленком, початок нової української літературної мови – від творів “низького” слогу – інтермедій початку XVII ст.

Періодизація історії літературної мови ґрунтується на власне мовних чинниках розвитку мови: “два показники – жанрово-функціональне розширення та якісно-стилістичне досконалення – і визначають певні етапи в історії української літературної мови” [6, с. 13].

В “Історії нової української літературної мови” В. Чапленка акцентується увага на ролі письменника, громадського діяча в літературно-мовному процесі, його мовній діяльності: “історичні умови зумовили великою мірою характер *мовотвірної* діяльності українських діячів та характер усього *мовного* процесу” [6, с. 12].

Концепція національної ідентичності українців (В. Чапленко), національної свідомості (В. Русанівський) визначає основні критерії дослідження українського мовотворчого процесу початку XIX ст. (П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ’яненка, харківських поетів-романтиків та “Руської трійці”).

В. Чапленко характеризує бурлескний стиль П. Гулака-Артемовського, на творення якого впливають мовні засоби “перших спроб” та “Енеїди” Котляревського [6, с. 52]. Своєрідний стиль свідчить про “антикварне ставлення П. Гулака-Артемовського до української мови” [6, с. 53], відмежування українського від російського.

Характеризуючи мову П. Гулака-Артемовського, П. Плющ вбачає недоречності в мовному стилі балади через вплив бурлеску, оскільки “ще не зовсім подолані труднощі у створенні “середнього” стилю мови засобами розмовної української мови” [4, с. 273]. В. Русанівський звертає увагу, що хоч бурлескні тенденції продовжуються у мові П. Гулака-Артемовського, але їх перериває романтична течія; автор “дав перші зразки романтичних балад та цікаві переклади класиків літератури” [5, с. 167]. На мою думку, П. Гулак-Артемівський свідомо використовував розмовні, просторічні форми для створення бурлескності.

Дослідники історії нової літературної мови оцінюють мовотворчість П. Гулака-Артемовського за різними критеріями: В. Чапленко висвітлює ідею бурлескності твору, П. Плющ аналізує вплив бурлеску на романтичні балади, В. Русанівський осмислює формування романтичної течії.

Національно-мовній позиції Г. Квітки-Основ’яненка В. Чапленко присвятив розділ “Мова Квітиної прози”, в якому називає письменника “свідомим піонером прозової мови” [6, с. 57], а його твори – “живим гумором” [6, с. 60]. Мовознавець зазначає, що Г. Квітка-Основ’яненко “хоч і писав по-російському, але це була силована творчість, писання для заробітку, тим часом як українська творчість давала йому самому естетичну насолоду, і тільки в ній він почував себе повноцінним творцем-письменником” [6, с. 57]. Він характеризує особливості його творів: “умисно-простакуватий тон” (Зеров), імення як засіб ховання автора за маску оповідача, вульгаризми, здрибініло-пестливі форми.

В. Русанівський визначає те, що “Г. Квітка-Основ’яненко не тільки не засуджував добровільну русифікацію українського дворянства, а навпаки, бачив у цьому явищі закономірне прилучення української інтелігенції до загальноросійської і світової культури” [5, с. 157]. З іншого боку, Г. Квітка-Основ’яненко вказує на відмежування українського народу від російського. Підкреслюються мовні засоби письменника, зокрема “він залучає й загальноукраїнську, і місцеву, слобожанську ідіоматику” [5, с. 162].

П. Плющ розкриває вплив І. Котляревського на мовотворчість Г. Квітки-Основ’яненка, проте його твори на серйозні теми (“Маруся”, “Сердешна Оксана”) довели “абсолютну придатність народної української мови для створення великої національної української літератури” [4, с. 275].

Із романтизмом 30-40 рр. (Л. Боровиковський, А. Метлинський, І. Срезневський, М. Костомаров) в Україні зароджуються “ідеї відродження поневоленого народу, спочатку, мовляв Л. Боровиковський “въ ее словесному значеніи”, а потім і в політичному” [6, с. 64]. Ідеї відродження виявлялися в ідеалізації минулого, а також у спробах “науково ґрунтувати право української мови на саме звання “мови”, а не “наріччя” [6, с. 68].

У П. Плюща звернення до минулого описується лише як ознака мовотворчості конкретного автора: “Слова у них наповнюються суб’єктивним змістом залежно від світовідчуження поета, зверненого в ілюзорне минуле України” [4, с. 276]. В. Русанівський детально розглядає творчість поетів-романтиків у контексті проголошення ними права української мови на рівний розвиток із мовами інших слов’янських народів, відстоювання життєздатності української мови [5, с. 167-168], звернення до козацької доби як “певного символу існування українського народу” [5, с. 168]. Велика заслуга романтиків – у формуванні абстрактної лексики, неологізації літературної мови. В. Чапленко наводить близько 20 слів, які ввійшли в українську мову після появи творів романтиків, як-от: *самотній, поцілунок, подарунок, визволення, вибачити*.

За В. Чапленком, уміщені в “Русалці Дністровій” твори і висловлювані в них погляди “були українським відлунням західноєвропейського романтизму і його ставлення до народу як носія національних традицій” [6, с. 65-66]. П. Плющ зазначає, що діяльність “Руської трійці” почалася під впливом російської літератури того періоду, де широко використовувалася народна мова, тому в Галичині, за прикладом української літератури Східної України, виник рух за реалістичну літературу, і тому вони видали альманах “Русалка Дністровая”, який “був живим втіленням ідей “руської трійці” [4, с. 288-289]. В. Русанівський наголошує на тому, що галицькі романтики не цуралися рідної мови, “зробили великий внесок у розвиток літературної мови своєю збиральною діяльністю в галузі фольклору, етнології, народного прикладного мистецтва, а також лексикографії” [5, с. 170].

Отже, тенденції мовотворення початку XIX ст. виявляються у: поширенні літературної мови на поважний (романтичний) стиль, розбудові літературної мови “для вираження найкращих сторін душі українця – і простолюдина, і дворянина”, розвитку абстрактної лексики, упорядкуванні фонетичного і граматичного багатства української мови [5, с. 172].

Актуальність ідей В. Чапленка полягає в об'єктивному розгляді зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку літературної мови нового часу (без надання переваги першим, тобто історичним), формуванні концепції національної ідентичності, уточненні періодів функціонального розширення нової української мови, акцентуванні на мовній діяльності відомих постатей у мовотворчому процесі початку XIX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1991. – 231 с.
2. Ковалів П. Професор Василь Кирилович Чапленко та його наукова діяльність / П. Ковалів // Нові дні. – 1970. – Жовтень-листопад. – Ч. 249 – 250. – С. 2 – 7.
3. Огієнко І. І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. І. Огієнко (Митрополит Іларіон) / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та прим. М. С. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
4. Плющ П. П. Історія української літературної мови / П. П. Плющ. – К. : Вища школа, 1971. – 425 с.
5. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. – К. : “АртЕк”, 2001. – 392 с.
6. Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933 р.) / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1970. – 445 с.
7. Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 т. / Ю. Шевельов. – Т.1 Мовознавство. – К. : Вид. Дім “Києво-Могилянська Академія”, 2008; 8. *Encyclopedia of Ukraine*. Volume I. A – F. Edited by Volodymyr Kubijovyč. University of Toronto Press. Toronto. Buffalo. London. Reprinted 1985. Printed in Canada. – 737 p.

Ружанская К., студ.,

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

АКТУАЛЬНОСТЬ ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИДЕЙ ВАСИЛИЯ ЧАПЛЕНКО В СОВРЕМЕННОМ КОНТЕКСТЕ

В статье охарактеризовано развитие научных представлений об украинском литературном языке начала XIX в., проанализирован процесс формирования нового литературного языка в научном наследии Василия Чапленко, актуальность его идей в украинском языкознании.

Ключевые слова: история украинского литературного языка, новый литературный язык начала XIX в., украинское языковедение, периодизация, Василий Чапленко.

Ruzhanska K., stud.

Taras Shevchenko National University of Kiev

VASYL CHAPLENKO'S HISTORICAL AND LINGUISTIC IDEAS OF CURRENT IMPORTANCE IN MODERN CONTEXT

The article describes scientific points of view on evolution of Ukrainian literary language in the beginning of the 19th century, the author analyzes formation process of new literary language in a scientific legacy of Vasyl Chaplenko, his ideas of current importance in modern linguistics.

Keywords: the history of Ukrainian literary language, the new literary language in the beginning of the 19th century, Ukrainian linguistics, periodization, Vasyl Chaplenko.

КОНЦЕПТ “ІДЕНТИЧНІСТЬ” У ЧИЛІЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Статтю присвячено вивченню концепту ІДЕНТИЧНІСТЬ у чилійській мовній картині світу, її лексичній репрезентації шляхом аналізу іспанських лексикографічних джерел та чилійських сучасних художніх видань. У статті аналізується поняття “мовна картина світу” та обґрунтовується національно-специфічний зміст концепту на прикладі концепту ІДЕНТИЧНІСТЬ.

Ключові слова: ідентичність, концепт, мовна картина світу, концептосфера.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що концепт ІДЕНТИЧНІСТЬ є найбільш соціально та культурно значущою складовою частиною національної концептосфери та концептосфери сучасної людини. Ідентичність – важливий складник сучасного життя та посідає чинне місце в мовній свідомості сучасного чилійця. Дослідження основних концептів дає можливість краще зрозуміти особливості національної чилійської концептосфери загалом, а саме більш глибоко проникнути в чилійську мовну свідомість, картину світу, наблизитися до розуміння чилійського менталітету.

Метою дослідження є вивчення фрагмента чилійської мовної картини світу, представленого концептом ІДЕНТИЧНІСТЬ, виокремлення його семантичних компонентів та аналіз лексичної репрезентації в сучасних художніх виданнях.

Об’єктом дослідження є лексичне представлення концепту ІДЕНТИЧНІСТЬ як складової частини мовної картини світу, вербалізованого в лексикографічних джерелах та сучасних художніх виданнях.

Предметом дослідження стали лексичні одиниці, що реалізують поняттєвий зміст концепту ІДЕНТИЧНІСТЬ у чилійській мовній картині світу.

Матеріалом дослідження слугують енциклопедичні та тлумачні словники іспанської мови, що розкривають зміст поняття ІДЕНТИЧНІСТЬ, та художні тексти чилійської сучасної літератури. Вибір матеріалу пояснюється тим, що саме художня література чітко фіксує поточну мовну реальність та максимально відображає актуальне вживання мови.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше аналізується концепт ІДЕНТИЧНІСТЬ та його місце в чилійській мовній картині світу, який, незважаючи на свою особливу соціальну значущість, ще не був предметом комплексного лінгвістичного аналізу.

Антропоцентричний підхід для дослідження мовних процесів у зв’язку з потребами комунікативної діяльності спровокував необхідність вивчення складного феномену, якому лінгвісти дали назву “мовна картина світу”. Це поняття розуміється як сукупність уявлень людини про світ, певний спосіб концептуалізації дійсності, втілений у вербально виражених знаках.

Взаємодія колективної мовної свідомості, реального світу і мови як засобу репрезентації знання про світ призводить до формування особливого феномену – національно-мовної картини світу – “вираженого етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізованої інтерпретації мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі” [1, с. 29].

Із терміном “мовна картина світу” тісно пов’язаний термін “концепт”. Система концептів утворює концептосферу людини, яка є визначальним фактором у формуванні картини світу. Концепт є основою одиницею концептології та лінгвокультурології та характеризується неоднозначністю та суперечливістю свого тлумачення.

Зміст концепту як складової мовної картини світу завжди національно специфічний, тобто відображає особливості культури і світобачення конкретної лінгвокультурної спільноти, а тому дослідження будь-якого концепту є цінним для реконструкції мовної картини світу.

Попри те, що етноспецифічність концепту не підлягає сумніву, його семантико-понятійна база має багато в чому загальнокультурний і наднаціональний характер [2, с. 54]. А. Вежицька використовує термін “лексичні універсали” для визначення тих основних понять, які підлягають лексикалізації у всіх мовах світу і вказують на спільний поняттєвий базис, що є підґрунтям для людської мови, мислення і культури [3, с. 331–332].

Безсумнівно, концепт ІДЕНТИЧНІСТЬ як суспільний, культурний та загальнолюдський феномен належить різним національним мовним картинам світу та є універсальним. Однак у чилійській картині світу в його змісті з’являються національно-специфічні риси, емоційні конотації, ціннісні характеристики, аналіз яких допомагає краще зрозуміти чилійській національний менталітет.

Безперечно, що чилійці живуть у різних реальностях. Соціально-економічний рівень, політичні погляди, релігія, якість освіти впливають на це. Кожен регіон має свої традиції, страви, музику, танці, і навіть спосіб життя відрізняється. Незважаючи на всі ці культурні та соціальні відмінності, є риси, які об’єднують усіх чилійців.

Чилійська ідентичність становить процес, який поступово розвивається та який залежить від розташування і географії країни, історії перших жителів та їх звичаїв.

Звичайно, глобалізація впливає на процес формування ідентичності, але основа завжди одна. Вже можна спостерігати вплив іноземних культур у великих містах, але в сільській місцевості чилійська ідентичність зазнає менших трансформацій, особливо у літніх людей.

Чилі здатна адаптувати вклад іноземних культур у свою власну, формуючи таким чином нову модель, яка відповідатиме її ідіосинкразії.

Для виявлення поняттєвої основи концепту ІДЕНТИЧНІСТЬ нами був проведений аналіз дефініцій тлумачних та енциклопедичних словників іспанської мови.

Словник іспанської мови *Diccionario de la lengua española* дає таке визначення поняттю “ідентичність”: (від лат. *“identitas, -ātis,”* – утотожнений, однаковий) – 1) якість нічим не відрізнятися від інших у чому-небудь; бути таким самим; 2) сукупність ознак, притаманних мовній особистості (індивіду) або (мовному) колективу, які вирізняють їх з-поміж інших; 3) усвідомлення (уявлення), яке мовна особистість має

сама про себе і про те, що її відрізняє від інших; 4) факт припущення бути кимось або чимось [6].

Аналіз словникових дефініцій тлумачних, енциклопедичних та етимологічних словників полінаціональної іспанської мови дозволив виділити ядерні семи, що складають структуру концепту ІДЕНТИЧНІСТЬ:

1) однаковість (тотожність): *uniformidad, igualdad, coincidencia, homogeneidad, armonía*;

2) схожість: *semejanza, parecido, similitud, exactitud, equivalencia, paralelismo, paridad, símil, comparación, afinidad, sinonimia, proximidad, aproximación, cercanía, vecindad, concordancia, contigüidad, consonancia, equiparación, imprecisión*;

3) ідентифікація: *analogía, relación, parangón, parentesco, hermanamiento, suplencia, correlación, correspondencia, vinculación, conexión, contacto*;

4) особистість: *personalidad, ecuanimidad, justicia, honradez, alma, transcendencia, importancia, fundamento, carácter, valor, quid, propiedad, cualidad, intimidad, particularidad, mente, conciencia, humor, inteligencia, pensamiento, espíritu, consciente, inconsciente, subconsciente, emotividad, inhibición, pasión, vivencia, abstracción, asociación, cognición, conocimiento, duda, idea, imaginación, percepción, noción, voluntad, representación, tensión, obsesión, frustración, fantasía*;

5) підтвердження особистості: *carne, carnet, documentación, credencial, tarjeta de identidad, documento, certificado, cédula de identidad, comprobante, justificante, permiso, licencia, autorización, pasaporte, visado, salvoconducto, pase, pasavante, partida de nacimiento, de defunción*;

6) консолідація: *apaciguamiento, paz, aproximación, concordia, acuerdo, pacto, arreglo, unión, armonía, reanudación, componenda, olvido, adhesión, amistad, compañerismo, continuación, aproximación, conciliación, fraternidad, hermandad, restablecimiento, renovación, cordialidad, inteligencia, mediación, intercesión, negociación* [4; 5].

Мовні контакти іспанської мови та автохтонних мов Чилі (кечуа, аймара, мапудунгун, кунса, кавашкар, яганська) знайшли як культурно-антропологічне, так і внутрішньоструктурне мовне втілення. Сучасна іспанська мова Чилі є красномовним відображенням динаміки процесів просторової і часової диференціації та інтеграції іспанської мови. Чилійська нація сформувалася на основі індіанського, європейського (переважно іспанського) компонентів. Метисне ядро чилійської нації склалося до XIX століття. Сучасні чилійці є носіями синтетичної культури, що увібрала й зберегла скарби культурної спадщини як індіанських народів Чилі, так і традиційні форми іспанської культури.

Концепт ІДЕНТИЧНІСТЬ в іспанській мові чилійського національного варіанта представлений низкою основних концептуальних моделей, аналіз яких дозволяє сформувати чилійську мовну картину світу.

Ці моделі дозволяють краще розуміти світосприйняття й поведінку людей, розкривають універсальні риси, менталітет народу, а також розкривають лексичну репрезентацію концепту ІДЕНТИЧНІСТЬ.

Модель “*nosotros vs otros*”: поділ на *своїх* і *чужих* продовжує мати принципове значення в чилійському суспільстві. Варто відзначити, що з представниками своєї

культури чилійці поводяться більш відкрито, досить легко заводять з ними ділові стосунки, в той час як *чужих* вони можуть поважати, дотримуючись дистанції і всіх встановлених правил і не довіряючи їм [8].

Показово, що дотримання формальностей і дистанції при комунікації з *чужими* закріпилося в чилійському національному варіанті іспанської мови, наприклад, звернення за посадою або титулом, а також займенникова форма “Usted” мають набагато ширшу сферу вживання, ніж у піренейському варіанті іспанської мови. Цінності нової культури, які значно відрізняються або які раніше були зовсім відсутні в іспанців та індіанців, і нова національна ментальність відображаються не тільки в манері спілкування чилійців, але і в лексичному складі чилійського варіанта іспанської мови і, перш за все, в пласті культурно-специфічної лексики. Мова, будучи засобом комунікації, виступає інструментом самозбереження етносу і відокремлення своїх від чужих, відображаючи та закріплюючи відомості про предмети-реалії й специфічні поняття, вироблені або створені народом. Наприклад, коли чилійці описують іноземців, то зазвичай вживають такі якісні прикметники, як *canchero, descueve, mina, mino, pituco, grosso, raja, rucio*. Для чилійця це іноземець із білявим волоссям або дуже світлою шкірою, а *taquillero* – якась річ, привезена з-за кордону, яка на хвилі популярності користується великим попитом. Якщо до цієї речі в магазині додають невеликий подаруночок, то його чилійці називають “**yapa**”. Селянина, який живе на півдні Чилі, прийнято називати **huaso**, а їх типову їжу *curanto*. Народні свята відіграють важливу роль у житті чилійців: місце їх проведення вони називають **fonda** і **ramada**.

Модель “**profunda y horizontal camaradería**” представлена такими лексичними одиницями: *yunta, paleta, papurri*, що означають “хороший вірний та надійний друг”. Лексема “*socio*” позначає близького друга на роботі або ділового партнера. **Arrugón/a** – друг, який не виконує своїх обіцянок, а *paleteado*, навпаки, завжди готовий прийти на допомогу.

Модель “**conócete a ti mismo**” складається із лексем, що характеризують риси характеру сучасного чилійця:

lenteja, pasmado – тихий, повільний;

bacán, rica/o, rayado, rajado, caballo, cachilupi, grosso, mortal, macanuda, wua-chon – дуже хороший, чудовий, неймовірний, відмінний;

leso, pelotudo, pelota, gansa, hueco(a), huevón, jetón, jilberto, lerdo, burra, mamerto, menso, merme, mingo, mongolico, vaca – дурний, невіглас, нахаба, безсоромний;

roteque, roto, burra – погано вихований, без манер;

ñurdo, amermelado – несміливий, замкнений;

amarrete, apretado – егоїстичний;

kalifa, pillo – швидкий, безстрашний;

ratón, achunchado – сором’язливий;

pinga, pinganilla, pililo – простий, вульгарний.

Модель “**chilenidad**” складається із сукупності культурних характеристик, які виникли та адаптувалися на території Чилі. Ці характеристики формувалися протягом тривалого часу та передавалися від одного покоління до іншого. Нині вони є ядром національної ідентичності. Наприклад, *paucapa* – традиційна чилійська гра, яка чимось схожа на хрестики-нолики, **Viejo Pascuero** для чилійців – як для нас Дід Мороз.

Вартим уваги також є найменування національної валюти: **arturito** – купюра номіналом 10 тисяч песо, **Gabriela**– 5000 чилійських песо, **Quina** – 500, а **Gamba** – 100.

Результати проведеного дослідження стали ключем до розуміння фрагмента чилійської мовної картини світу, представленого концептом ІДЕНТИЧНІСТЬ, та відкрили **перспективи** для подальшого аналізу зазначеного концепту у взаємозв'язку з його репрезентацією в піренейському та мексиканському національному варіанті іспанської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: [монографія] / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
2. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя :Прем'єр, 2008. – 332 с.
3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
4. *Diccionario de ideas afines*/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ideasafines.com.ar/>.
5. *Diccionario Etimológico español* / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://etimologias.dechile.net/>.
6. *Diccionario de la lengua española* / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dle.rae.es/?id=KtmKMfe>.
7. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики ХХ сторіччя): [монографія] / О. М. Кагановська. – К. : Видав. центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
8. *La cuestión de la identidad chilena*/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icsol.cl/images/documentos/encuestaudp/2008/11-la-cuestion-de-la-identidad-chilena.pdf>.

*Сечина С. И., асп.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

КОНЦЕПТ “ИДЕНТИЧНОСТЬ” В ЧИЛИЙСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Статья посвящена изучению концепта ИДЕНТИЧНОСТЬ в чилийской языковой картине мира, ее лексической репрезентации путем анализа испанских лексикографических источников и чилийских современных художественных изданий. В статье анализируется понятие “языковая картина мира” и обосновывается национально-специфическое содержание концепта на примере концепта ИДЕНТИЧНОСТЬ.

Ключевые слова: идентичность, концепт, языковая картина мира, концептосферы.

*Siechina S. I., postgraduate stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

CONCEPT “IDENTITY” IN CHILEAN LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

The article is dedicated to the concept of IDENTITY in Chilean language picture of the world, its lexical representation by analyzing Spanish lexicographical sources and Chilean modern literature. The article analyzes the notion of “language picture of the world” and substantiates the content of the national specific conception the example of the concept IDENTITY.

Key words: identity, concept, language picture of the world, complex of concepts.

ВІРТУАЛЬНИЙ ОБРАЗ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ)

Статтю присвячено реконструкції віртуального образу мовної особистості на матеріалі американського та українського політичного дискурсу. Віртуальний образ мовної особистості політиків реконструйовано на основі аналізу моноактів, комплексних і заміщених мовленнєвих актів, які розрізняються за роллю у процесі комунікації та використовуються в різних жанрових формах політичного дискурсу.

Ключові слова: мовна особистість, віртуальний образ, політичний дискурс, моноакти, комплексні мовленнєві акти, заміщені мовленнєві акти.

Мовна особистість, а саме її колективний, індивідуальний, узагальнено-символічний та віртуальний портрети, змодельовані у сучасному американському й українському політичному дискурсі, можуть бути реконструйовані за допомогою методів і прийомів порівняльно-історичного та зіставно-типологічного мовознавства, лінгводикурсології і лінгвоперсонології.

Ключовим поняттям лінгвоперсонології є мовна особистість із певним віковим, гендерним, професійним, соціальним статусом, світоглядом, особливостями мислення. З позицій лінгвістичної персонології мовну особистість вивчають як колективну або ідіолектну [6; 7; 11]; стандартну та нестандартну, яка відрізняється від установлених мовних зразків [11, с. 114]. У дослідженні розглядається мовна особистість політика (лідера) не лише першого рангу (президентів), а й нижчих рангів.

Свого часу Ю. М. Караулов представив модель мовної особистості, що включає вербально-семантичний, когнітивний і мотиваційний рівні [8]. Останні рівні пов'язані з проблемою когнітивно-ономасіологічної природи мовної особистості, яку можна розкрити через процедуру реконструкції – центрального методологічного поняття класичної лінгвокомпаративістики. Аналіз діяльності мовної особистості в політичному дискурсі є конгломератом медійного, інтернет та інституційного видів дискурсу, тобто наявним є дискурсивний симбіоз. Кожний із зазначених рівнів отримує мовну реалізацію й об'єктивується у вигляді окремих текстів, жанрових груп і дискурсів.

Дискурс є комплексним явищем і, як правило, трактується неоднозначно в лінгвістичній науці [1; 2; 3; 4; 7; 10; 13; 16; 17; 19; 21 та ін.]. Різні критерії покладені в основу дефініцій цього поняття. Спостерігається тенденція до його розгляду як суто комунікативного або когнітивного явища, але безперечною є роль людського фактора та антропоцентричності цього поняття.

Під **дискурсом** ми розуміємо модель мовленнєвої поведінки людини, що виражається системою типових комунікативних актів, які регулярно здійснюються в стереотипних ситуаціях соціальної взаємодії.

Одним із найпоширеніших типів дискурсу, який перебуває в центрі уваги лінгвістів, є політичний дискурс [5; 12; 14; 15; 18; 20 та ін.]. Це зумовлено тим, що сфера політичного дискурсу розвивається в багатьох лінгвокультурах. Типові жанри цієї дискурсивної сфери мають ідіоетнічні особливості як і з позиції їхнього типового набору для певної лінгвокультури, так і з позиції мовної (і невербальної) репрезентації [9, с. 339]. Дискурсивні практики є національно маркованими, з одного боку, але можна говорити про певні універсальні особливості в структурі дискурсу – з іншого боку.

Політичний дискурс визначаємо як поєднання вербальних та невербальних знаків, орієнтованих на обслуговування сфери політичної комунікації. Тезаурус прецедентних висловлювань, моделі типових мовленнєвих дій, типові мовленнєві дії та типові жанри спілкування у цій сфері з опорою на поняття мовної особистості також входять до основних складників цього типу дискурсу. Політичний дискурс має свої комунікативні стратегії та тактики, які потребують вивчення. Центральним поняттям політичного дискурсу є мовна особистість як когнітивно-дискурсивний феномен, вивчення якої у такому ракурсі становить нову теоретико-методологічну проблему і є об'єктом зіставної політичної лінгвоперсонології. З таких позицій мовну особистість політика визначено як узагальнений образ, що втілює типові риси представників цієї сфери та специфічні риси, притаманні конкретній лінгвокультурі.

Мета статті – реконструкція віртуального образу мовної особистості на матеріалі американського та українського політичного дискурсу.

Матеріалом дослідження є американський та український політичний дискурс сьогодення: письмово фіксовані тексти та коментарі до нього, вилучені з американських та українських Інтернет-джерел та періодичної преси кінця XX – початку XXI століття (1992 – 2013 роки).

Для відтворення віртуального портрета мовної особистості використано елементи методу дискурс-аналізу, зокрема для з'ясування ситуативно-контекстуальних особливостей використання мовного коду у жанрових формах політичного дискурсу. Зіставний метод супроводжував всі етапи реконструкції мовної особистості американського та українського політичного лідера і дав змогу встановити закономірності і відмінності у віртуальному його портреті.

Віртуальний образ мовної особистості політиків реконструйовано на основі аналізу моноактів, комплексних і заміщених мовленнєвих актів, які розрізняються за роллю у процесі комунікації та використовуються в різних жанрових формах політичного дискурсу.

Моноактами називаємо мовленнєві акти, які в межах одного дискурсу виконують лише одну, притаманну їхній природі, комунікативну функцію.

Спільними моноактами є:

– *констативи*:

англ. *There are people here I've known all my life, and people here I met in the course of running for president, and people here who are here because they worked in this administration and they believed in what we were doing* [Інтернет-ресурс];

укр. *Сьогодні, я думаю, правильне рішення прийняте, [...] І я не вважаю, що в меморандумі МВФ повинен бути перелік законів із чітким указанням, що нам робити. Я вважаю, що це неправильно, і думаю, що в даному випадку [...]* [Інтернет-ресурс];

– директиви (ін'юнктиви й реквестиви):

англ. *So stand up with me, my friends. Stand up and fight for America, for her strength, her ideals, and her future. Contest begins tonight* [Інтернет-ресурс];

укр. *Керівники цих органів повинні посилити вимогливість до своїх підлеглих [...]*

У разі потреби – вирішуйте питання щодо їх заміни на більш професійних та відповідальних фахівців [Інтернет-ресурс];

– експресиви:

англ. *Thank you. It's an honor to stand with a courageous leader of a free Ukraine* [Інтернет-ресурс];

укр. *Насамперед я хотів би висловити щиру подяку вельмишановному пану [...]* [Інтернет-ресурс];

– промісиви:

англ. *And we'll do something more. Over the objections of powerful voices in both parties, we'll ensure that our laws shine a bright light [...]* [Інтернет-ресурс].

укр. [...] *буде запропоновано склад уряду, який представлять керівникам фракцій. Якщо будуть якісь відводи, або категоричні протести, будуть внесені корективи. [...] Якщо ця процедура буде дотримана, то, я думаю, Україна зробить великий крок до демократії [...]*» [Інтернет-ресурс];

– квестиви (переважно в діалогічних формах спілкування):

англ. *When will we hear from the State Department?* [Інтернет-ресурс].

укр. *А якісні зміни конституційні які повинні бути?* [Інтернет-ресурс].

До зони розбіжності належать менасиви в українському політичному дискурсі: [...] *ми мусимо діяти по відношенню до опозиції теж чесно і послідовно, бо інакше вони будуть діяти до нас нечесно і непослідовно* [Інтернет-ресурс].

Під заміщеним мовленнєвим актом розуміємо мовленнєві акти, які в дискурсі демонструють ознаки (вербальні маркери) актів одного типу, проте виконують функції актів іншого типу. Серед цих актів до зони збігу належить констати в функції квестива:

англ. *KURTZ: You're suggesting that journalists like to sort of claw at those who seem to be doing well?*

MYERS: I would suggest exactly that [Інтернет-ресурс].

укр. [...] *як діяти в таких умовах опозиції – коли ми бачимо, що владу де-факто узурповано* [Інтернет-ресурс].

До зони розбіжності належать констати в функції директивів в українському політичному дискурсі: *І можливо, тоді ви не будете в меншості. А ви будете впливати на ухвалення цих рішень* [Інтернет-ресурс].

Теорія складних мовленнєвих актів [210] отримала певне висвітлення у сучасних лінгвістичних розвідках. Комплексними називаємо мовленнєві акти, які в межах одного дискурсу виконують дві й більше комунікативні функції, одна з яких є первинною, притаманною їхній природі, а решта – додатковими. Комплексні мовленнєві акти в американському політичному дискурсі належать до зони розбіжностей:

Промісиви політика можуть супроводжуватися директивами: [...] *if you will give the Palestinians a state in the West Bank and Gaza, with appropriate compromises – essentially,*

what I proposed in 2000 that Israel accepted then – we will strongly support it. We will urge the Palestinians to sign it. We will help them succeed economically. We will relocate them [Інтернет-ресурс].

Промісив політика може супроводжуватися констативами: *I will bring this war to an end when I'm president of the United States of America* [Інтернет-ресурс].

Функціонування зазначених типів прагматичних речень узгоджується з настановами комунікантів та жанровою формою спілкування. До активних моноактів американського політичного дискурсу відносяться репрезентативи, констативи, директиви (ін'юнктиви й реквестиви), експресиви, промісиви. Комплексні мовленнєві акти активні в діапазоні промісивів у супроводі директивів та промісивів у супроводі констативів. Заміщені мовленнєві акти представлені констативом у функції квеситива та констативом із ілюквативною силою квеситива.

Використання моноактів (репрезентативи, констативи, промісиви, експресиви, директиви, ін'юнктиви, реквестиви, менасиви, квеситиви), та заміщених мовленнєвих актів (констативи у функції директивів, констатив у функції квеситива) в українському політичному дискурсі також узгоджується з цілями та мотивами комунікантів. Прагматичні типи речень (констативи (речення-твердження); промісиви й менасиви (речення-обіцянки та речення-погрози); директиви (речення-спонукання адресата до дії); квеситиви (питальне речення в його традиційному розумінні) є адресатно-орієнтованими. Найуживанішими комунікативними актами українського політичного дискурсу є репрезентативи та промісиви. В діалогічних жанрових формах слід відмітити частотність використання квеситивів, які слугують стимулом для подальшої реакції.

Змодельовано портрет віртуальної мовної особистості політика, який остаточно уявляється в обох політичних соціумах шляхом аналізу домінантних стратегій у формуванні інститутом спічрайтерства мовлення конкретних політиків.

Таким чином, зонами збігу у використанні домінантних комунікативних актів американського та українського політичного дискурсу є моноакти: констативи, директиви (ін'юнктиви й реквестиви), експресиви, промісиви, квеситиви (переважно в діалогічних формах спілкування); до зони розбіжності належать менасиви в українському політичному дискурсі; зоною збігу у використанні заміщених мовленнєвих актів є констатив у функції квеситива, а зоною розбіжності – констативи у функції директивів в українському політичному дискурсі. Комплексні мовленнєві акти зафіксовано лише в американському політичному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
2. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. – К. : Изд-во Киевск. нац. ун-та имени Тараса Шевченко, 1997. – 288 с.
3. Борботько В. Г. Общая теория дискурса: Принципы формирования и смыслопорождения : автореферат диссертации на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / В. Г. Борботько ; Кубанский государственный ун-т. – Краснодар, 1998. – 48 с.
4. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика / Р. Водак. – Волгоград : Перемена, 1997. – 139 с.
5. Жуковець Г. Л. Лінгвопрагматичні особливості сучасного лейбористського дискурсу Великої Британії : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Г. Л. Жуковець ; Київськ. нац.

ун-т імені Тараса Шевченка, 2001. — 21 с. 6. *Иванцова Е. В.* Проблемы формирования методологических основ лингвоперсонологии / Е. В. Иванцова // Вестник Томского государственного ун-та. — Серия: Филология. — Томск : изд-во Томск. ун-та, 2008. — № 3 (4.). — С. 27–41. 7. *Карасик В. И.* Язык социального статуса / В. И. Карасик. — М. : Гнозис, 2002. — 333 с. 8. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. — М. : Наука, 1987. — 263 с. 9. *Кашкин В. Б.* Сопоставительные исследования дискурса / В. Б. Кашкин // Концептуальное пространство языка : сб. науч. тр. — Тамбов : изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2005. — С. 337—353. 10. *Макаров М. Л.* Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. — М. : Гнозис, 2003. — 280 с. 11. *Нерознак В. П.* Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины / В. П. Нерознак // Сб. науч. тр. Моск. гос. лингв. ун-та. — 1996. — Вып. № 426. Язык. Поэтика. Перевод. — С. 112–116. 12. *Петлюченко Н. В.* Харизматика: мовна особистість і дискурс : монографія / Н. В. Петлюченко. — Одеса : Астропринт, 2009. — 464 с. 13. *Потапенко С. І.* Зіставна медіалінгвістика: перспективи дослідження новинного інтернет-дискурсу / С. І. Потапенко // Сучасна англomовна публіцистика: лінгвістичний вимір : монографія / А. Е. Левицький, С. І. Потапенко, А. О. Худолій та ін. ; [за заг. ред. А. Е. Левицького, С. І. Потапенка]. — Ніжин : Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2010. — С. 229–240. 14. *Чудинов А. П.* Политическая лингвистика / А. П. Чудинов. — М. : Флинта: Наука, 2006. — 256 с. 15. *Шейгал Е. И.* Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. — М. : ИТДК «Гнозис», 2004. — 326 с. 16. *Blommaert J.* Discourse: a Critical Introduction / J. Blommaert. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. — 299 p. 17. *Brown G.* Discourse Analysis / G. Brown, G. Yule. — Cambridge : Cambridge University Press, 1996. — 288 p. 18. *Chilton P.* Analysing Political Discourse. Theory and Practice / P. Chilton. — London and New York : Routledge, 2004. — 226 p. 19. *Cook G.* Discourse / G. Cook. — Oxford : Oxford University Press, 1989. — 168 p. 20. *Dijk T.A. van.* The Study of Discourse / T.A. van Dijk // Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. — London; Thousand Oaks; New Delhi. — 1997. — Vol. 1: Discourse as Structure and Process. — P. 1–34. 21. *Dijk T.A. van* Political Discourse and Political Cognition / T.A. van Dijk // Politics as Text and Talk. Analytical Approaches to Political Discourse. — Amsterdam : Benjamins, 2002. — P. 204–236.

Дата надходження 21.11. 2017

*Славова Л. Л., д. филол. н., доц.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

ВИРТУАЛЬНЫЙ ОБРАЗ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ АМЕРИКАНСКОГО И УКРАИНСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА)

Статья посвящена реконструкции виртуального образа языковой личности на материале американского и украинского политического дискурса. Виртуальный образ языковой личности политиков реконструирован на основе анализа моноактов, комплексных и замещенных речевых актов, которые различаются по роли в процессе коммуникации и используются в различных жанровых формах политического дискурса.

Ключевые слова: языковая личность, виртуальный образ, политический дискурс, моноакты, комплексные речевые акты, замещенные речевые акты.

VIRTUAL IMAGE OF A LINGUISTIC PERSONALITY (ON THE MATERIAL OF THE AMERICAN AND UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE)

The article is devoted to the reconstruction of the virtual image of a linguistic personality on the material of the American and Ukrainian political discourse. The virtual image of the linguistic personality of politicians is reconstructed on the basis of analysis of single acts, complex and substituted speech acts, which differ according to their role in the process of communication and are used in different genre forms of the political discourse.

Keywords: linguistic personality, virtual image, political discourse, single acts, complex speech acts, substituted speech acts.

УДК 811.222.1: 398.3

Сопільняк С. В., магістрант
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПЕРСЬКІ ПРИКМЕТИ ТА ЗАБОБОНИ: ЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті розглянуто поняття забобону і прикмети як одиниць лінгвокультурного простору; викладено стислу історію вивчення цього мікрожанру усної народної творчості в Ірані; подано лінгвістичну характеристику перських прикмет і забобонів на лексичному та синтаксичному рівнях.

Ключові слова: перська мова, прикмета, забобон, лінгвокультурологія, лінгвістичний аналіз.

Важливе місце у світорозумінні людини займають численні вірування, пов'язані із пересторогами, обмеженнями, табу тощо. І освічений європеець, і кочівник пустелі із племені туарегів вірять у чудесну силу талісманів і остерігаються лихого ока. Тож не дивно, що переважна більшість людей, що належать до різних етнічних спільнот, у тій чи іншій мірі пов'язують своє життя із народними прикметами та забобонами.

На особливу роль народних прикмет та забобонів у створенні мовної картини світу вказує відомий фольклорист З. К. Тарланов: “Мова усної народної творчості – це особлива сфера, котра повинна бути самостійним об'єктом лінгвістичного дослідження” [2, с. 9].

Метою цієї статті є визначення мовної специфіки смислопобудови перських прикмет і забобонів як особливого мікрожанру усної народної творчості, з одного боку, і як одиниць перського лінгвокультурного простору, з іншого. **Об'єктом** дослідження є перські прикмети і забобони, **предметом** – лінгвістичні особливості побудови цих лінгвокультурних текстів на лексичному та синтаксичному рівнях. Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше в українській іраністиці зібрано і проаналізовано з позицій сучасної лінгвістики прикмети та забобони різних провінцій Ірану. **Матеріалом дослідження** стали 202 одиниці текстів.

Лінгвістику ХХІ століття відрізняє посилена увага до взаємозв'язку мови й культури, що зумовило виокремлення окремої галузі – лінгвокультурології. За визначенням російського дослідника В. В. Воробйова, лінгвокультурологія – це “наукова дисципліна синтезуючого типу, що вивчає взаємозв'язок та взаємодію культури й мови у процесі її функціонування, досліджуючи прояви культури народу, що відбилися і зафіксувалися у мові” [1, с. 5].

Народні прикмети, що є невід'ємною ланкою національної культури, досі залишаються одним із найменш вивчених у лінгвістиці фольклорних мікрожанрів. Науковці відзначають величезний пізнавальний потенціал, який несуть у собі ці тексти, їхню значну етнографічну, мовнотворчу і художню цінність. На думку О. Є. Тонкової, “у цьому жанрі концентрувалися точні і правильні спостереження, які дійшли з глибини століть, перевірені життєвим досвідом і які внаслідок цього не тільки не втрачали свого змісту, але часто підтверджували його або частково переосмислювали” [3, с. 5].

Народні прикмети та заборони характеризуються комплексом лінгвокультурологічних та лінгвокогнітивних ознак. З одного боку, вони є лінгвокультурними текстами, оскільки в них міститься закарбований засобами мови важливий пласт людської культури, сформований текстами, що протягом століть передаються із покоління до покоління. З іншого боку, дослідження цих текстів допомагає краще зрозуміти специфіку світосприйняття носіями певної етноментальності.

У перській мові слово “заборон” передається арабським за походженням словом **خرافه** **xorāfe**. В багатотомному енциклопедичному словнику А.А. Дегхода вказано, що **xorāfe** – це ім'я чоловіка, який жив у селі Азаре і, начебто, водився з джинами та феями і говорив на різні теми їхньою мовою [4, с. 387–388]. У книзі С.М. Хосейні Дашті “Просвітителі і видатні люди” (**معرف و معارف**) зазначено, що **xorāfe** (**خرافه**) – це арабське слово, його корінь **xarafa** (**خرف**) означає “збирати фрукти” (**چیدن میوه**) чи “старість і немічність” (**پیری و فرتوتی**), а саме слово **xorāfe** (**خرافه**) є масдаром від цього кореня. Як зауважує автор, “у перській мові так називають неприємні нісенітниці, укорінені звички, які не спираються ні на розум, ні на закони шариату, а ґрунтуються на чиїхось снах чи на діях предків, що залишилися нам на згадку” [8].

Збір і запис фольклору іранського народу має доволі тривалу історію. Ще за часів Сефевідів (1501–1722 рр.) видатний вчений і богослов Д. Хансарі уклав збірку текстів під назвою “Бабуся Колсум” (**كلثوم ننه**) [14], у якій зібрав значну кількість повір'їв і переконань мешканців тогочасного Ірану. Іранський літературознавець, поет і перекладач ХІХ ст. М.Х. Есфгані (1835–1893 рр.) зібрав і записав ідіоми і фольклорні тексти у книзі “Дивовижні надбання народу” (**غرائب عوائد ملل**) [9]. У 1932 р. А.А. Дегхода, іранський лінгвіст, лексикограф, письменник, професор Тегеранського університету, опублікував “Прислів'я і приказки” (**امثال و حکم**) в чотирьох томах [5]. Важливе значення має праця відомого іранського письменника, філолога, перекладача С. Гедаят “Нейрангестан”, яка стала першою в Ірані книгою з етнографії і фольклору [7]. Наступним видатним дослідником фольклору у ХХ ст. став відомий поет, письменник і перекладач Ахмад Шамлу, який більше сорока років свого життя присвятив збиранню текстів народної мудрості. Працю свого життя він виклав у багатотомній енциклопедії “Книга вулиці” (**کتاب کوچه**), яка вважається визначною національною пам'яткою перської мови та культури [15].

Аналіз різноманітних перськомовних джерел призводить до висновку, що забобони досліджувалися в Ірані в різних аспектах із погляду різних гуманітарних наук. Дослідження ж забобонів у лінгвістичному висвітленні нам знайти не вдалося. Як показує особистий досвід спілкування автора статті з іранцями, вони є достатньо забобонними людьми, попри те, що іслам не схвалює марновірства. Крім того, доволі часто і у класичній, і у сучасній перській літературі можна натрапити на певні перестороги або повір'я, які важко пояснити.

Основний фонд перських забобонів – це фольклорні тексти з незначним естетичним компонентом, що пояснюється тією прагматичною функцією, яку вони виконують у житті людини. Саме прозаїчна форма існування забобону і компоненти з прямим значенням свідчать про архаїчність жанру. Як показав аналіз, перським народним прикметам та забобонам властива побутова лексика з використанням розмовно-просторічних елементів. Це звичайна лексика, яка вживається для позначення одягу, їжі, предметів домашнього вжитку тощо.

Наведемо приклади вживання побутової лексики:

"اگر حبه قند که دست شماست بی اختیار و ناخودآگاه افتاد داخل استکان چای باور بر این است که آن روز برایتان مهمان خواهد آمد"

"Якщо шматочок цукру ненароком упав у стакан із чаєм, то вірять, що в цей день прийде гість".

Як бачимо, у цьому реченні слова **حبه قند** habbe-ye qand 'шматок цукру', **استکان** estekân 'стакан', **چای** čāy 'чай' вживаються для позначення буденних подій, які трапляються у повсякденному житті.

Щодо стилістичного аспекту забобонів, варто зауважити, що мовному оформленню деяких перських народних прикмет властиве використання розмовних форм дієслів, прийменників, множини іменників, що підкреслює дещо знижений реєстр мовлення. Розглянемо такий забобон:

"وقتی دربارهی آیندهی کاری که تصمیم به انجام آن دارند صحبت می‌کنند، می‌گویند: "بی حساب پیش،

گوش شیطان کر، چشم شیطان کور، شیطان رو سرم نخنده، توکوها سیاه بخنده". سپس سر را به دو

"Коли говорять про роботу, яку вирішили зробити у майбутньому, кажуть: "Щоб не наврочити, хай оглухне шайтан, хай осліпне шайтан, щоб шайтан наді мною не сміявся, а у чорних горах сміявся". Після цього повертають голову в обидва боки і сплювають, вірять, що нечистий піде геть від них" [10, с. 24].

Як бачимо, у цьому тексті вживаються розмовні форми дієслова "сміятися": **نخنده** naخانه 'щоб не сміявся' (літ. форма – naخانه), **بخنده** beخانه 'щоб сміявся' (літ. beخانه), прийменників: **رو** ru 'над' (літ. ru-ye) і **تو** tu 'в' (літ. dar) та множини іменника **کوها** kuhā 'гори' (літ. kuhhā).

Разом із цим існує певна кількість забобонів, яким властива специфічна система художніх засобів (порівняння, метафори, метонімії тощо), а також притаманні явища синонімії та антонімії. Спочатку проілюструємо на прикладах специфіку вживання у забобонах синонімів і антонімів.

Так, у забобоні “ای از غم و اندوه است دیدن کلاغ ز غای نشانه” *“Побачити сороку – знак смутку і печалі”* [12] використовуються синоніми “смуток” і “печаль”. У реченні *“Тому, хто ввіймає пташку у черев, буде добро і благо”* синонімами виступають лексичні одиниці “добро” і “благо”.

Помічено, що синонімічними у забобонних текстах постають не тільки слова, а й словосполучення та ідіоми (перс. *estelâhât*). Для частотного виразу “принести удачу” зафіксовано декілька синонімічних позначень, як-от у таких текстах: “اوردگویند بودن یک جبرجیرک در خانه خوش شانسى مى‌مى” “*Кажуть, що цвіркун у домі приносить удачу*”, “یعنى آن روز استددین کیوتر در آغاز روز نشان خوش” “*Побачити зранку голуба – удача на весь день*” [12].; “آینه اگر از دست کسی بیفتد و بشکند، اگر صاحب” “*Дівчину, у якої впаде і розбилось дзеркало, чекає удача*” [10, с. 20]. Як бачимо, словосполучення зі словом “удача” передається трьома різними способами: *اوردخوش شانسى مى* *خوشšānsi miāvarad* (букв. ‘приносить удачу’), *یعنى آن روز است خوش* *хошyamni-ye ān ruz-ast* (букв. ‘є хорошим знаком у той день’), *شودبخش باز مى* *baxt-aš bāz mišavad* (букв. ‘ті щастя розкриється’).

Досить вживаними у забобонній лексиці є слова “смерть”, “помирати”, які також представлені низкою синонімів: “اگر سه مرغ دریایی در یک خط مستقیم و بالای سرتان”, “ایدر حال پرواز باشند, علامت این است که مرگ به زودی می آید”, “Якщо три чайки летять над вашою головою в одну лінію, то це знак, що скоро **прийде смерть**” [12]; “اگر رنگ”, “اولین پروانه سفید باشد, یک نفر خواهد مرد”, “Якщо перший метелик буде білого кольору, то хтось **помре**” [7].

На лексико-фразеологічному рівні забобонних текстів спостерігається вживання синонімічних ідіом, зокрема таких, як “дурне око” та “зле око”. Наприклад: “آهو و یک چشمشان شور است و نباید آنها را در منزل نگه داشت” “Газель та куріпка мають **дурне око**, тому не можна їх тримати в домі” [10, с. 17]; “اسفند کنند و روى زغال مشتعل برای رفع چشم زخم و اثر چشم حسود دود مى ریزند” “Руту і ладан запалюють над вузільям і обкурюють ними (приміщення, дітей) проти пристріту і злого ока” [6].

Значне місце у смислопобудові перських забобонів на лексичному рівні займають антонімічні конструкції, зокрема “приносити удачу” та “приносити невдачу”:

شانسى مى آورد، اى را كه از سمت پهلواها به زمین افتاده باشد برادرديد، برايتان پدشانسى مى اگر شما سكه “*Підняття монети, яка впадала від вас збоку, приносить нещасття, але якщо монета впадала перед вами на землю лицевим боком, то підніміть її, вона принесе удачу*” [12].

Лінгвістичний аналіз показав, що серед художніх засобів, які вживаються при побудові забобонів, найвагоміше місце займають символ, метафора, порівняння, метонімія, антитеза та рефрен. Розглянемо декілька прикладів:

1) СИМВОЛ: “شودوصل کردن سنجاق به لباس مانع جن زدگی می” *“Прикріплена на одязі шпилька відганяє злих духів”* [12].

У забобонах іранці досить часто надають значення символу простим побутовим предметам, які, на їхню думку, приносять удачу або захищають від пристріту. У даному випадку “шпилька” є символом захисту від лихого.

2) Метафора: “شوداگر کسی بمیرد و باران روی نعش او ببارد از گناه پاک می” “Якщо хтось помер і на труп полився дощ, то значить померлий *очищується від гріхів*” [13]. У цій прикметі наявна метафора “очищуватися від гріхів”.

3) Порівняння: “خداي زمستان مانند گرگ زوزه بکشد، آن شب برف سنگين اگر سگ در شب” “Якщо *собака* у зимову ніч *завиє як вовк*, то тієї ночі піде сильний сніг” [13]. У цій прикметі виття собаки порівнюється з вовчим, тобто використовується художній засіб порівняння.

4) Метонімія: “کننداز درب بعضی منازل نمک یا لنگه دمپایی آویزان می” “На *дверях* деяких будинків *підвишують сіль* чи *домашній капець*” [10, с. 23].

У реченні застосовано метонімію “підвішувати сіль”.

5) Антитеза:

“خوردن انار را ثواب می‌دانند و معتقدند انار سیر را گرسنه و گرسنه را سیر می‌کند و از آن برای” “Істи гранат вважають доброю справою і вірять, що гранат *ситого голодним, а голодного ситим робить*, і тому його дають як милостиню увечері поминальної п'ятниці” [13]. У цьому забобоні спостерігаємо протиставлення “ситого голодним, а голодного ситим робить”.

6) Рефрен:

“وقتی درباره‌ی آینده‌ی کاری که تصمیم به انجام آن دارند صحبت می‌کنند، می‌گویند: “بی حساب پیش، گوش شیطون کر، چشم شیطون کور، شیطون رو سرم نخنده، توکوها سیاه بخنده.” سپس سر را به دو طرف حرکت می‌دهند و تف می‌کنند، معتقدند شیطان از آنها دور می‌شود”

“Коли говорять про роботу, яку вирішили зробити у майбутньому, кажуть: “Щоб не наврочити, хай оглухне *шайтан*, хай осліпне *шайтан*, щоб *шайтан* наді мною *не сміявся*, а у чорних горах *сміявся*”. Після цього повертають голову в обидва боки і спльовують, вірять, що нечистий піде геть від них” [10, с. 24].

У цьому забобоні відбувається триразове повторення слова “шайтан” та дворазове повторення слова “сміятися” для підкреслення важливості цих лексичних одиниць.

Існує цілий ряд забобонів, яким властиве вживання релігійної та міфологічної лексики. Іранці остерігаються джинів, шайтанів, злих духів. Наприклад: “ریزند اگر بسم الله نگویند ممکن است آن آب روی چن ریخته وقتی که آب گرم به زمین می” “Якщо *вилити на землю гарячу воду і не промовити “В ім'я Бога”*, то можливо, що ця вода пролетиться на *джина* і обпече його і, у результаті, людина захворіє або збожеволіє”. На цьому прикладі можна бачити, що релігійний вислів بسم الله bismillā ‘в ім'я Бога’ використовується для запобігання негативним наслідкам [13].

Протягом усього періоду розвитку перської мови одним із головних джерел поповнення її лексичного складу були запозичення. Історично склалося так, що у перській мові велику кількість слів складають арабізми (за різними оцінками, до 60-70%). У лексичному складі прикмет також спостерігається доволі значна частка арабських слів. Наприклад, у реченні “اگر کلاغی صبح زود روی” “Якщо *рано вранці на даху чи стіні будинку заспіває ворон*, то вірять, що *прийде гарна новина*, чи *мандрівник повернеться з подорожі*” слова “ранок” (“صبح”), “вірять”

(“مسافر”) і “подорож” (“سفر”), “мандрівник” (“مندرینک”), “новина” (“خبر”), (“معتقدند”), мають арабське походження. Проте варто зауважити, що співвідношення арабських і перських слів у текстах перських прикмет і забобонів не має такого “кричущого” характеру, як у текстах офіційно-ділових чи наукового стилів перської мови, де кількість арабських запозичень сягає 70-80% тексту. Навпаки, у досліджених нами текстах кількість перських слів переважає кількість арабських слів приблизно на третину.

Цікаво відзначити, що у лексичному складі забобонів трапляється і лексика, запозичена з європейських мов. У забобоні “قبل از استفاده کردن از چوب بیس” “Перед тим, як користуватися новою бейсбольною битою, поплуйте на неї, щоб була удача” [12] словосполучення čub-e beysbāl (“бейсбольна бита”) містить запозичення з англійської мови; у забобоні “روشن کردن سه سیگار با یک کبریت نشانه بدشانسی است” “Запалювати три цигарки однією запальничкою – до невдачі” [12] слово sigār (“цигарка”) має французьке походження. Вживання у забобонах слів “цигарка”, “запальничка”, “бейсбольна бита” вказує на їх сучасне походження. На нашу думку, це засвідчує, що і в наші дні іранці продовжують створювати ці фольклорні тексти.

За синтаксичною структурою перські забобони є закінченими реченнями. Аналіз показав, що досліджувані нами мовно-культурні одиниці складаються з простих і складних речень, причому із досліджених 202 одиниць 10% склали забобони, які є простими реченнями, а інші 90 % – це складні речення з підрядними зв'язком. Причому складні речення з підрядними умови реального типу склали найбільшу групу. У підрядній частині речення найчастіше вживається теперішній час умовного способу (аорист). Такі складні речення склали 82%. Наприклад, “شوداگر گربه دست و پای خود را در کنار دریا بلیسد یعنی هوا بارانی می” “Якщо кіт облизувати-ме свої лапи біля моря, то підуть дощі” [11].

Слід зауважити, що деякі забобони складаються з кількох речень, тобто мають форму мікротекстів з кількома простими і складними реченнями. Наприклад:

ضعبا“یتقوی کسی یب یشد رام و حدس زند که بر اثر چشم شور بوده است، برای او تخم مرغ می‌شکنند و معتقدند به این وسیله هم، کسی که چشم زده است شناخته می‌شود و هم اثر آن باطل می‌گردد. بی‌روظن من سکیم تسد رد ار غرم مخت یگی‌لاحرد و درید هک یرگی‌فارطا مان ی‌اسمه و نای ار نانامهم و ناگ نابز ربمی‌آورد، با ذغال روی تخم مرغ نشانه می‌گذارد و تخم مرغ را کمی می‌فشارد و این کار آن قدر تکرار می‌گردد تا تخم مرغ بشکند. ندوب نابز رب هک سکره مان. یور رب تسد ای‌دشاب هتفرگراق سکره مان، و ا”تسا دزد مشچ

“Іноколи, коли хтось захворів і думають, що цій людині наврочили, то для хворого розбивають куряче яйце. Вірять, що таким чином дізнаються ім'я того, хто наврочив, і наслідки пристрасті зникнуть. Для цього беруть у руку куряче яйце і, називаючи імена родичів, сусідів, друзів, вугіллям ставлять позначку на яйці і трохи тиснуть на нього. Ці дії повторюють доти, доки яйце не трісне. Вважають, що наврочила та людина, на чиєму імені тріснуло яйце” [16].

Відзначимо, що всі досліджені нами 202 одиниці забобонних текстів і мікро-текстів є доволі сучасними за своєю синтаксичною будовою, тобто оформлені за сучасними правилами синтаксису, на відміну, скажімо, від перських прислів'їв, деякі з яких мають доволі архаїчну синтаксичну будову. Як видається, це якнайкраще засвідчує сучасний характер функціонування фольклорного мікрожанру забобонів і прикмет в перському лінгвокультурному середовищі, його актуальність і затребуваність для носіїв перської етноментальності.

Отже, проведені дослідження дозволяють зробити декілька висновків щодо мовного оформлення перських прикмет і забобонів як одиниць перського лінгвокультурного простору. По-перше, широке використання у складі забобонів мають слова побутової лексики, частотними є розмовно-просторічні елементи зниженого регістру мовлення. Це пояснюється самою сферою функціонування цих фольклорних текстів – повсякденним спілкуванням людей у побуті. По-друге, у смислобудові частини забобонів активну участь беруть художні засоби, такі як символи, метафори, порівняння, метонімії, рефрени, антитези, вживання яких, проте, має дещо специфічний характер. По-третє, вагоме місце у побудові перських прикмет на лексичному рівні займають явища синонімії та антонімії. По-четверте, досліджувані мовно-культурні одиниці притаманне вживання запозиченої лексики. Використання слів англійського і французького походження на позначення реалій сучасного життя свідчить про те, що іранці продовжують дотепер складати забобони та прикмети. По-п'яте, аналіз перських забобонів на синтаксичному рівні дозволяє стверджувати, що за своєю синтаксичною будовою перські забобони є переважно складними реченнями з підрядним умови.

Отже, попри те, що забобонні вірування беруть своє коріння з глибокої давнини, їхня лексична та синтаксична структури є достатньо сучасними. Цей факт, на нашу думку, пояснюється тим, що забобони завжди існували у вигляді творів усної народної творчості, ніколи не записувалися, а передавалися із покоління до покоління, а тому лексично і синтаксично пристосовувалися і продовжують пристосовуватися до мови певного періоду часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы) : монография / В. В. Воробьев. – М. : Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 1997. – 331 с. 2. Тарланов З. К. Русские пословицы: Синтаксис и поэтика / З. К. Тарланов. – Петрозаводск : [б.и.], 1999. – 448 с. 3. Тонкова Е. Е. Народная примета с позиций лингвокогнитивистики и лингвокультурологии: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Тонкова Елена Евгеньевна. – Белгород, 2007. – 189 с. 4. *Dehxodā A.* نامه دهخدا، اکبر دهخدا، علی. ۱۴ جلد اکبر دهخدا؛ یعل / تهران: ۱۳۸۳. – علی اکبر دهخدا؛ ۴ جلد/امثال و حکم *Dehxodā A.* ۵. دسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۲. م. هدايت، صادق. تیرنگستان. 7. *Hedayat S.* Available at: <http://www.mypersiancorner.com>. 8. *Hosseyni Dašti S.* سيد مصطفی، صادق هدايت. – تهران : جاويدان، ۱۳۱۲. – ۱۴۰ ص. معرف و. حسيني دشتي، سيد مصطفی. Available at: http://nahjeali.com/motoon/maaref_maarif/index.htm. 9. *Isfahani M. H.* ميرزا حبيب غرابي، اصفهاني، ميرزا حبيب. ۱۳۰۳: مشهد. – يب اصفهان/يرزا حبيب /عوائد ملل. – سازمان كتابخانه ها، موزه ها و مركز اسناد استان قنس رضوي، ۱۳۰۳: مشهد. – يب اصفهان/يرزا حبيب /عوائد ملل. ۱۰. *Jahānshāhi Afšar A.* ریشه. علی. ۲۵۹ ص. ۱۱. *Matin F.* [Electronic] 11. جهانشاهی افشار // دوفصلنامه فرهنگ و ادبیات عامه. – تهران، ۱۳۹۳. – ص. ۲۷-۳۱.

فرزانه متین. همه باورهای خرافی ایرانیان درباره گربه/ متین، فرزانه [resource]

کویرها و بیابان [Electronic resource] 12. *Persian desert*. Available at: <https://www.aparat.com> 12. - ۱۳۹۵

Available at: <http://www.persiadesert.com/> 13. Rabi Zāde. علی ربیع زاده، علی. / [تیس]های ایران

گردآوری فرهنگ عامیانه شهرستان دامغان // علی ربیع زاده، علی. Available at: <http://damghanvage.blogfa.com/post-22.aspx> 13۸۹ - ربیع زاده. ۱۳۸۹

۱۳۵۵، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران: تهران - خوانساری جمال / کلثوم ننه. خوانساری، جمال. 14. *Xānsāri J.*

15. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 15. *Šāmlu A.*

16. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 16. *Šāmlu A.*

17. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 17. *Šāmlu A.*

18. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 18. *Šāmlu A.*

19. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 19. *Šāmlu A.*

20. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 20. *Šāmlu A.*

21. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 21. *Šāmlu A.*

22. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 22. *Šāmlu A.*

23. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 23. *Šāmlu A.*

24. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 24. *Šāmlu A.*

25. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 25. *Šāmlu A.*

26. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 26. *Šāmlu A.*

27. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 27. *Šāmlu A.*

28. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 28. *Šāmlu A.*

29. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 29. *Šāmlu A.*

30. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 30. *Šāmlu A.*

31. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 31. *Šāmlu A.*

32. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 32. *Šāmlu A.*

33. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 33. *Šāmlu A.*

34. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 34. *Šāmlu A.*

35. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 35. *Šāmlu A.*

36. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 36. *Šāmlu A.*

37. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 37. *Šāmlu A.*

38. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 38. *Šāmlu A.*

39. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 39. *Šāmlu A.*

40. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 40. *Šāmlu A.*

41. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 41. *Šāmlu A.*

42. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 42. *Šāmlu A.*

43. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 43. *Šāmlu A.*

44. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 44. *Šāmlu A.*

45. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 45. *Šāmlu A.*

46. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 46. *Šāmlu A.*

47. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 47. *Šāmlu A.*

48. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 48. *Šāmlu A.*

49. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 49. *Šāmlu A.*

50. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 50. *Šāmlu A.*

51. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 51. *Šāmlu A.*

52. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 52. *Šāmlu A.*

53. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 53. *Šāmlu A.*

54. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 54. *Šāmlu A.*

55. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 55. *Šāmlu A.*

56. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 56. *Šāmlu A.*

57. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 57. *Šāmlu A.*

58. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 58. *Šāmlu A.*

59. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 59. *Šāmlu A.*

60. *Šāmlu A.* شاملو، احمد. کتاب کوچه / احمد شاملو؛ در ۱۳ جلد. - تهران جلد ۳. - ۱۳۷۹. - ۷۴۰ ص. 60. *Šāmlu A.*

Сопільняк С. В., магістрант,

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПЕРСИДСКИЕ ПРИМЕТЫ И СУЕВЕРИЯ: ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

В статье рассматриваются понятия приметы и суеверия как единицы лингвокультурного пространства; излагается краткая история изучения этого микрожанра устного народного творчества в Иране; подается лингвистическая характеристика персидских примет и суеверий на лексическом и синтаксическом уровнях.

Ключевые слова: персидский язык, примета, суеверие, лингвокультурология, лингвистический анализ.

Sopilniak S., graduate stud.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

PERSIAN SIGNS AND SUPERSTITIONS: LINGUISTIC CHARACTERISTICS

The article observes the concept of “superstition” and “sign” as units of linguistic and cultural space; a brief history of the study of this microgenre of oral folklore in Iran is set forth; the linguistic analysis of Persian signs and superstitions at the lexical and syntactic levels is presented.

Key words: the Persian language, sign, superstition, cultural linguistics, linguistic analysis.

УДК811.161.2*81:82-17Глазовий

Феджора С. З., студ.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

МОВНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО В ГУМОРЕСКАХ ПАВЛА ГЛАЗОВОГО

У статті розглянуто вербальні засоби творення комічного на різних мовних рівнях у гуморесках Павла Глазового. Акцент зроблено на виявленні специфічних способів використання мовних засобів із метою висвітлення актуальних проблем радянської і пострадянської доби та доброзичливого висміювання суспільних вад.

Ключові слова: мовні засоби творення комічного, Павло Глазовий, гуморески, комічне.

Явище сміху як унікальна здатність, притаманна людині, здавна цікавило дослідників. Одним із перших про здатність людини сміятися написав давньогрецький філософ Арістотель: "...серед живих істот спроможна сміятись тільки людина" [1, с. 56]. За Арістотелем, основним джерелом творення смішного став контраст і зіставлення антонімічних понять: урочистого і вульгарного, прекрасного і потворного, важливого і непотрібного.

У тлумачному словнику за редакцією В. Жайворонка зазначено, що *сміх* – '1. Переривчасті, характерні звуки, що утворюються короткими видихальними рухами як вияв радості, веселощів, нервового збудження і т. ін. 2. *предикативне*. Проте, що здатне розсмішити або чого не слід сприймати всерйоз' [Ж, с. 1069]. Як бачимо, це реакція людини на зовнішній подразник: неочікувані слова, які вона почула, людей, яких вона побачила, чи комічні ситуації, що відбулися з нею чи кимось іншим.

У народній фразеології явище, коли людина сміється, описано так: *заливатися (залитися) від (од) сміху; заливатися (залитися) сміхом, залягатися (залягтися) від (од) сміху; захлинатися (захлунутися) сміхом (від сміху); заходитися (зайтися) сміхом; качатися від (зі) сміху; кидає (кидало, кинуло) в сміх; кишки рвати (порвати і т. ін.) зі (зо, від) сміху; лопнути від сміху – дуже сміятися; лускати зі (зо) сміху; лягати від (од, зо) сміху; [мало не] падати зі сміху* [СУМ 9, с. 409]. Такий промовистий синонімічний ряд, у якому передано поняття "сміятися", свідчить про те, що в мовній картині світу українців сміх посідає одне з чільних місць.

До лінгвістичного аспекту теми комічного в художніх творах зверталися В. Білоноженко, О. Бойко, Т. Кріль, Б. Пришва, В. Ужченко, О. Линтвар, О. Шумейко та інші дослідники, які зосереджували свою увагу на вивченні мовних засобів творення комічного, специфіці їх використання в гуморесках, пародіях, ліричних творах.

Мета статті – виявити специфіку вербальних засобів творення комічного в поетичному доробку Павла Глазового.

Вибір теми зумовлений потребою розглянути засоби творення комічного на різних мовних рівнях та визначити найефективніші з них для сприйняття сучасними мовцями твору як смішного

У нашому дослідженні ми розглядали "смішне" і "комічне" як синонімічні поняття, посиляючись на пояснення в одинадцятитомному "Словнику української мови": *комічний* – '1. Пройнятий комізмом; який викликає сміх, смішний' [СУМ 4, с. 248]. Як зазначає О. Шумейко, "комічне є художньо-естетичним феноменом, який відображає осмислення стану речей у полі аксіологічної семантики (справжній / фальшивий, добрий / злий, гарний / поганий і т. ін.). Отже, і сама структура комічного образу більшою чи меншою мірою імплікує мовні одиниці з емоційно-оцінним значенням" [5, с. 339].

Відомо, що розрізняють різні види комічного: гумор, іронія, сатира, сарказм та гротеск. Дуже важливо провести межу між цими поняттями, щоб усвідомити особливості використання мовних засобів для вираження певного емоційного стану. Цікаво звернутися до ЕСУМ, в якому зазначені історичні витоки цих слів: **гумор** – "характер, вдача, соки в організмі" (XVII ст.); запозичено через посередництво

польської мови з латини; лат. humor “волога” (в середньовічній медицині також “соки організму, що впливають на настрій”) [ЕСУМ 1, с. 619]; **іронія** – запозичення з західноєвропейських мов; нім. Ironie “іронія, глузування”, фр. ironie, англ. irony “тс.” походять від лат. ironia “приховане глузування”, яке зводиться до гр. εἰρωνεία “удаване незнання; іронія”, пов’язане з εἶρων “хитрун, облудна людина” [ЕСУМ 2, с. 317]; **сатира** – запозичено з латинської мови, можливо, через французьку; лат. “вид поетичного твору” [ЕСУМ 5, с. 184]; **сарказм** – запозичення із західноєвропейських мов; н. Sarkasmus, фр. sarcasme, англ. sarcasm походять від лат. sarcasmus, яке зводиться до гр. σαρκασμός “уїдливе глузування”, похідного від σαρκάζω “розриваю, роздираю (м’ясо)” [ЕСУМ 5, с. 182]; **гротеск** – через посередництво французької мови (фр. grotesque) запозичене з італійської; іт. grottesca “гротескний живопис” (первісно живопис, малюнки в гроті, печері) пов’язане з grotta “печера; крипта; склеп, грот” [ЕСУМ 1, с. 602]. Етимологічне підґрунтя дає нам усвідомлене розуміння цих понять як різних на етапі не тільки сучасного розмежування, але й історичного формування.

До нашого аналізу залучено творчий доробок Павла Глазового як однієї з найяскравіших постатей у гумористичній літературі кінця ХХ століття, чийі гуморески та жартівливі твори почасти викривального змісту збирали заповнені концертні зали й донині залишаються досить актуальними, а відтак і здійснюють певний вплив на суспільство.

Увагу привертають передусім лексичні засоби творення комічного. Насамперед впадають в око антропоніми з кумедним поєднанням імені та прізвища персонажів на основі контрасту нейтрального / зниженого, піднесеного / зниженого або екзотичного / примітивного чи навіть вулгарного, що промовисто підкреслює ключові риси описаних дійових осіб: “У **Матвія Гризуна** дім є і садиба. / Він по дворищу своїм, як куркулик, диба. / Очі жиром запливли, потонули в салі: / Бачить тільки власний тин і нічого – далі” (3, с. 7); “**Оверко Гнида** із “Головпродтіста” / Добрячий шмат грошви собі урвав...Хотілося, щоб для сімейства Гнид, / Куди не глянь, був симпатичний вид” (3, с. 10); “У **Гертруди Бараболі** кепсько йдуть діла: / Перша зморшка появилася посеред чола. <...> Добула Гертруда книгу в **Ельзи Ковбаси** / “Про секрети туалету, свіжості й краси” <...> Вже давно на лобі в тебе зморшки не було б, / Якби яйця розбивала ти об власний лоб” (3, с. 25); “Має **Мина Липкорукий** загребущу вдачу: / Дім поставив, купив дачу ще й “Волгу” добрячу. / Дуже йому сподобався **Жора Кривоп’ятко**, / Той, що з яйця вареного висидить курчатко” (3, с. 37); “У великім кабінеті все лаком покрито. / За столом там возсїдає **Ничипір Корито**. А Корито головою ліниво хитає: / – Прийшла мати? / Я такої / щось не пам’ятаю...” (3, с. 42); “**Вахтер Фока** – дуже пильний: / не пройдуть пролази. / Він Явдоху так затримав аж двадцять два рази. / І доки цей **Недрімайло** був у караулі, / Баба вкрала у їдальні двадцять дві каструлі” (3, с. 46); “Як вернувся з-за кордону / **Едуард Мурло**, / так його і розкрутило, / Так і по-вело – / Де не ходить, розказує: / – Там не те, що в нас <...> І считав його сердито / **Слюсар Опанас**: / – А ти знаєш, що потрібно, / Щоб усе було? / – Ні, не знаю, – оскалився **Едуард Мурло**. / – Треба менше тинятися / По різних турне. / Особливо в тому разі, / Якщо ти дурне!...” (3, с. 51); “Голова сльради **Сидір Півторакожуха**

/ *Якось, випивши, Секлеті відкусив піввуха. <...> Згодом листа надіслала **Секлеті** газета. / В ньому було написано: / “Шановна Секлета!” / Ваші факти не ствердились. Отже, / ви – брехуха. / Ви самі собі відгризли половину вуха”* (3, с. 68).

Як бачимо, часто прізвищами головних героїв жартівливих поезій П. Глазового виступають лексеми зниженого стилю на позначення побутових речей (*корито*) або їжі (*бараболя, ковбаса*), які в поєднанні зі старовинними чи іноземними іменами створюють комічний ефект. Його посилює невідповідність власників цих імен їхнім посадовим обов’язкам (*Гнида* з “*Головпродтіста*”, *вахтер Недрімайло, голова сільради Півторакожуха*). При цьому автор вдається також і до основоскладання як засобу творення характеристики персонажів з метою увиразнення рис характеру як поведінки, а також засудження суспільних вад.

Автор часто використовує розмовну лексику, просторіччя, жаргонізми, вульгаризми, суржик, росіянізми, передаючи їх на письмі українською абеткою, що тільки посилює контраст між високим і низьким, створюючи тим самим комічний ефект. Дуже промовистими є приклади з гуморесок “Нове прізвище”, “Перевертні”, “Лягідна вдача”, “Про рідну міліцію й чужу амуніцію”, “Нові українці”, “Виряджала мати сина”: “*Прибіг якось до райради / Тягнирядно Сава: / – Хочу прізвище змінити! / Ось моя заява. / Бо це в мене несучасне, / Щоб воно пропало. / Я нове собі придумав: / Тягнуодіяло*” (2, с. 124); “*Як опинивсь / В них під лапами, / Вони панькатись / Не намерени. / В етом можеє / Бить увєрени...*” (1, с. 5-7); “*У нас простий адміністратор / Таку мармизу наїда, / Що поруч з ним чужий сенатор / Шулявським бомжем вигляда <...> Тому й радіє телезящик, / Тому й випендрюється він <...> Нам жалко міліціонера, / Щоб з нами клопоту не мав*” (1, с. 8-11); “*Телевізор бубонить, / Радіо мовляє, / Як міліція живе / Й сили укріплює <...> Причандаля то таке / Хитре і дотепне, / Що по черепу озгріє – / Він, як диня, репне. <...> А підвернеться студент – / Хряпни і студента, / Хай свій уряд поважа, / Раду й президенту*” (1, с. 12-15); “*Пруть на сцени косяками / Чесних і гулящих, / Калібрують сексапільних, / Тобто геть пропацих, – / І вивозять за кордони <...> Покривляються на сцені / Для “блізиру” й преси / І прожогом, сторч лобами / Лізуть в “мерседеси”... <...> Наша ж леді / деє шутіла, / Зблиснувши очима, / Шо Людміла Ніколавна – / Непереводіма*” (1, с. 21-26); “*Це ж сусіди будуть знати, / Що така у мене мати. / Ти мене шокіруєш / І компроментіруєш. / Сильно действує на нерви / Ця корзина драна. / В тебе що – немає грошей / Купить чамайдана?*” (2, с. 11-12). Наведені приклади показують, як П. Глазовий торкається наболілих політичних питань, проблеми руйнування моральних цінностей, а також гостро порушує мовне питання (на контрасті української і російської мов), яскраво ілюструючи чого є хоча б слово *непереводіма*. Такий іронічний натяк, притаманний стилю творчості гумориста, на думку дослідниці Т. Кріль, “дає можливість авторові, не вступаючи у конфлікт із владою, доводити до відома читачів основні проблеми часу” [3, с. 366].

Широке використання розмовної лексики в поєднанні з суржилом, вульгаризмами чи жаргонізмами дозволяє П. Глазовому, по-перше, відтворити весь колорит побутового мовлення неосвіченої частини суспільства радянської чи пострадянської

доби, а по-друге – представляти себе як звичайного члена цього суспільства, який кепкує сам із себе, висміюючи загальні вади і присоромлюючи подібних до своїх героїв людей, що виконують виховну і навчальну функції.

Напрочуд промовистим є пласт оказіоналізмів, які Павло Глазовий творить за вже наявною в мові словотвірною моделлю шляхом додавання відповідних словотворчих засобів – суфіксів або префіксів. Такі новотвори засвідчені в його поетичних гуморесках “Нові українці”, “Перевертні”, “Новий паспорт”: “*Конкурсують молодичок / І дівчаток всюди*” (1, с. 21); “*А ми скалимося / Та підтакуєм, / Та підитокуєм, / Та піддакуєм*” (1, с. 7); “*Ти тепер свій рід і плем'я / Як захочеш, так назвеш / По селу чи по району, / Де родився чи живеш. / Як зі Шполи, ти – шполяк, / З Шепетівки – шепетяк, / Із Бердичева – бердяк, / Із Донбасу – донбасяк... / А поїдеш, в інший край, / Кого хочеш представляй: / Ти в Парижі – парижак, / А у Осло – ти осляк, / У Торонто – торонтюк, / У Гавані – гаванюк*” (1, с. 28-30). У такий спосіб автор торкається проблеми ідентичності, доводячи до абсурду критерій виокремлення національної належності.

В останньому з наведених прикладів П. Глазовий вдається до ще одного прийому творення комічного ефекту – гри слів, унаслідок чого накладається семантика лексеми *осля* як ‘маля ослиці’ [СУМ 5, с. 772] й авторського оказіоналізму *осляк* ‘мешканець міста Осло’. За О. Линтварем, “застосовуючи такий прийом, автор намагається показати не очевидне, а приховане” [4, с. 71-72].

Окрему увагу слід приділити інтертекстуальності творів Павла Глазового, у яких крізь рядки прочитуються і зразки українських класиків, як-от у рядках “*Бо забули, яких батьків / І чиї ми діти*” (1, с. 27) наявна алюзія на послання “І мертвим, і живим...” Т. Шевченка: “*Чиї сини? яких батьків?*” (5, с. 146). Крім цього, гуморист вдається до використання фразеологічних одиниць не лише для влучного й красномовного опису явища, але й для творення нових асоціативних рядів у кожного з читачів на основі вже наявних у власному досвіді. Зрозуміло, що такі близькі кожному народнопоетичні сталі вирази та слівця додають гострішої іронії чи навіть сарказму зображуваному. Промовистими можуть бути приклади з гуморесок “Заковика”, “Нові українці”: “*Терапевт його оглянув / З голови до ніг*” (4, с. 41); “*Живемо в столиці навіть, / Як незвані гості. <...> Про хахлів-антисемітів / Точать баяндраси <...> І такі в своїх промовах / Викида колінця, / Що стискається від болю / Серце українця. <...> Ріс між нами, жив між нами / Та клепає ракети, / Але вивчить мову нашу / Не було кебети. <...> Наша мова не до шмиги / Президентській жінці, / Бо вони ж у нас обоє – / “Нові українці”*” (1, с. 21-27).

До того ж автор не просто вводить певний вислів у текст, він нерідко трансформує чи переосмислює його шляхом заміни одного компонента на інший, заперечення вислову або ж надання йому нових значеннєвих відтінків. Ось, наприклад, у гуморесці “Нові українці” (“*Чоловік насупив брови: / – Ти мов з печі впала <...> Нам підсунули хазари, / Як kota в торбині. <...> І не знаєм, з чого риба / Почина смердіти*” (1, 21-27)) бачимо, як заперечення провокує читача або слухача на швидку відповідь, оскільки той прочитує явний натяк (*риба починає смердіти з голови*) на очільника країни, тобто “*Льоню-президента*”. А ось у гуморесці “Про

каску і кепку” маємо посилення на відоме прислів’я (прикметно, що російське): “Не родись красивой, а родись счастливой” у контексті контрасту Михайла Жванецького та донецьких шахтарів: “*Правду кажуть: не родися / Шахтарем донецьким, / А родися популярним / Хохмачем Жванецьким...*” (1, с. 19).

Як зазначає В. Білоноженко, такі семантичні трансформації традиційного фразеологізму “спричинені його актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, унаслідок чого узуальне фразеологічне значення набуває додаткових відтінків або ж реалізується семантична двоплановість чи то окремих компонентів фразеологічних одиниць, чи словосполучення в цілому” [2, с. 84]. Так, Павло Глазовий був вписаний у контекст свого часу і небайдуже реагував на події, що суперечили будь-яким нормам моралі й совісті.

Із граматичних засобів творення комічного в текстах П. Глазового засвідчені згрубілі / зменшено-пестливі суфікси разом зі складними словами. Яскравими прикладами використання таких засобів можуть слугувати уривки з гуморесок “Лагідна вдача”, “Про рідну міліцію й чужу амуніцію”, “Остання мода”: “*А ми фанерки почіпляєм / На зголоднілі животи / І мітингуєм, вимагаєм / Та на всі боки поглядаєм, / Як від міліції втекти*” (1, с. 8-11); “*Так шахтарикам хотілось / Правду розказати, / Як їм важко працювати / Її жити без зарплати*” (1, с. 16-19); “*Наяложу нігті лаком, / Обпиляю трішки*” (4, с. 38-39); “*Нині хлопці-молодці / Мають дубиняки, / У середину яких / Вперто заліяжи <...> Доторкнешся тим кийком! До якоїсь бабці, – / Забирай і узуйай / У біленькі тапці*” (1, с. 12-15).

Як бачимо, зменшено-пестливі суфікси нерідко надають словам зневажливого значення або ж, навпаки, використовуються для вираження співчутливого ставлення до зображуваного. Семантика префіксів у деяких випадках набуває дещо гіперболізованого відтінку за рахунок сполучування слів (порівняйте, *підпиляти* має префікс *під-*, що означає незначну корекцію, тоді як *обпиляти* – це добряче спиляти щось велике і повністю, наприклад гілки на дереві), тому сполука *трішки обпиляти* створює комічний ефект. А згрубілі суфікси мають тільки одну функцію – позначити збільшення розміру чогось, додаючи негативної конотації.

Серед стилістичних засобів вираження комічного передусім привертають увагу поєднані в пари словникові та контекстуальні синоніми й антоніми, що передають різкий контраст зображуваного, а нагромадження чи перерахування їх підсилює комічний ефект: “*Сюди вузько, туди тісно, / Не кухня, а клітка <...> Біжи шукай більшу кухню, / Або меншу жінку!*” (2, с. 6); “*Сперечаються / Ліви з правими, / Голомозії / З черевякими, / Сухорлявії / З череватими, / Недоношені / З дурнуватими*” (1, с. 6); “*Візьму завтра ж та й надіну! Жінчину спідницю. / Не якусь там, а джинсову, / Всім надивовижу*” (4, с. 38); “*Вітряк удень і уночі / Крутився, тихо скриплячи <...> Крутився б він ще довго так, / Та якось мчався полем вскач / Райкомбінатівський діяч, / Уздрів вітряк і заявив: / – Це примітив і самоплив! / Я край безладдю покладу, / Я тут порядок наведу! / І згодом в полі, як з води, / Будівель вирости ряди: / “Головправління вітряка”, / “Жорноуправа”, “ВеТеКа”, / “Підвідділ дерті”, “Склад мішків”, / “Пожжежна”, “Сектор мірчуків”, / “Бюро погоди”, “Вітрозбут”. / Конторатам, / конторатут...*” (2, с. 3). Додаткового

іронічного підтексту в останньому прикладі надає нагромадження цілком правдоподібних для свого часу абrevіатур, створених словоскладанням.

П. Глазовий майстерно використовує різноманітні художні засоби, зокрема такі:

а) несподіване для описаної ситуації порівняння, яке усуває потребу розлогого опису, красномовно передаючи увесь колорит авторського гумору, викривальної сатири чи повного абсурду: *“Ходить модниця-дівиця / По вулицях міста. / В неї зачіска коротка, / Як у футболіста. / Штани на ній чоловічі, / Сорочка хлопчача. / В руці сумка з мішковини, / Як шанька коняча. / На платформах товстелезних / Плутає ногами, / Гатить ними по асфальту, / Наче утюгами <...> Це опудало городнє — / Дама чи мужчина?”* (4, с. 38-39); *“Тільки ставши президентом, / Взявся за букварик / І читає по шпаргалках, / Як тупий школярик”* (1, с. 21-27); *“Занедужав наш Омелько, / Кілька літ хворів. / Побував у кабінетах / Всяких лікарів. / Порошки й пілюлі всякі / Без кінця ковтав, / Доки висох, як тараня, / Аж зеленим став”* (4, с. 41); *“Хоч вони такі семіти, / Як ми – папуаси”* (1, с. 24);

б) **анафора**, за допомогою якої накопичуються однотипні конструкції, що призводить до посилення експресії: *“Будеш, паспорт той вертїти, / Повертати сяк і так, — / І не зможеш зрозуміти, / Хто ти — турок чи козак, / Чи прибудний чужоземець, / Чи безбаченко-нацмен, / Чи затурканий туземець, / Чи якийсь абориген, / Чи безрідний неборака, / Чи безпам'ятний Хома, / У якого ані роду, / Ані племені нема”* (1, с. 28-30);

в) **метонімія**, що допомагає узагальнити подію і тим самим підкреслити її значення й масштаб, як-от у гуморесці *“Про каску і кепку”, — “Приключилася подія / Дивна й небувала. / Вся Одеса святкувала / І торжествувала”* (1, с. 16);

г) **гіпербола** використовується з метою висміювання або ж засудження дій певних осіб: *“А їхні місиси і леді / Мішками снікерси їдять”* (1, с. 8-11); *“Обїллю себе духами, / Щоб кругом пахтіло <...> Наквацюю під бровами / Темно-сині смуги, / Щоб були красиві очі, / Наче у папузи”* (4, с. 39);

г) **персоніфікація** : *“Хвалилась перед книжкою афіша: /— Та я ж за тебе втрое красивіша! / Ти ж надто скромна і проста / І, вибачай мені, товста. / Стоїш в куточку на полиці / В бібліотеці чи в крамниці. / А ось, голубонько, мене / Ніхто у місті не мине, / Мене всі чисто знають люди — / Я ж тут і там, я скрізь і всюди”* (2, с. 13).

Отже, досягнення ефекту комічного в гуморесках Павла Глазового відбувається завдяки використанню мовних засобів на лексичному, граматичному і стилістичному мовних рівнях. Кожен із мовних засобів слугує лише окремим прийомом реалізації авторського задуму в гуморесці, тому для загального сприйняття і розпізнавання комічного ефекту важливо прочитувати від початку до кінця весь поетичний твір. Адже останній часто починається гумористичною замальовкою, потім переходить через гірку іронію та сарказм аж до висміювання чи відкритої зневаги, зокрема до псевдопатріотів, і завершується мораллю та застереженням до читачів бути обачними й думати. Кожен із цих етапів супроводжується вміло дібраним набором мовних засобів, які в гармонійному поєднанні і створюють самобутній комічний ефект.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аристотель и античная литература*. – М. : Наука, 1978. – 376 с. 2. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 154 с. 3. *Кріль Т. І.* Засоби та прийоми творення комічного у ранній публіцистиці Остапа Вишні (на матеріалі творів кам'янецького періоду 1919-1920 років) [Електронний ресурс] / Т. І. Кріль // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2011. – Вип. 25. – С. 365-368. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2011_25_116. 4. *Линтвар О.* Вираження елементів комічного в художньому тексті / Вісник ЛНУ імена Тараса Шевченка №14 (273), – Ч.ІІІ. – 2013. – С. 69-73. 5. *Шумейко О.* Засади лінгвістичного аналізу комічного в українській поезії / Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна” : збірник наукових праць / укладачі : І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецька. – Острого : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2015. – Вип. 56. – 368 с. – с. 337-340.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1: А – Г / Укл.: Р. В. Болдирев та ін. – 1982. – 632 с.; – Т. 2: Д – Копці / Укл.: Н. С. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с.; – Т. 5: Р – Т / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін. – 2006. – 704 с.

Ж – Словник української мови / відп. ред. В. В. Жайворонок. – К. : Просвіта, 2012.

СУМ – Словник української мови : в 11 томах. – Т. 4, 1973 – 840 с.; – Т. 5, 1974 – 840 с.; – Т. 9, 1978 – 916 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Глазовий П. П.* Архетипи : [Гумор. Сатира] / П. П. Глазовий; Павло Глазовий. – Київ : МАУП, 2003. – 234 с. 2. *Глазовий П. П.* Вибране : байки, гуморески, усмішки / П. П. Глазовий. – Київ : Дніпро, 1974. – 142 с. 3. *Глазовий П. П.* Коротко і ясно: гуморески / П. П. Глазовий. – Київ, 1965. – 126 с. 4. *Глазовий П. П.* Хай вам буде весело! : байки, усмішки, жарти / П. П. Глазовий. – Київ : Радянський письменник, 1981. – 69 с. 5. *Шевченко Т. Г.* Кобзар / Передм. П. Мовчан; Приміт. Є. Нахліка. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2006. – 344 с.

Феджора С. З., студ.,

Інститут філології КНУ імени Тараса Шевченка, Київ

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ КОМИЧЕСКОГО В ЮМОРЕСКАХ ПАВЛА ГЛАЗОВОГО

В статье рассмотрено языковые средства создания комического на разных языковых уровнях в юморесках Павла Глазового. Акцент сделан на проявлении специфических способов использования языковых средств с целью выяснения актуальных проблем советской и постсоветской эпох, а также доброжелательного высмеивания общественных пороков.

Ключевые слова: языковые средства создания комического, Павло Глазовий, юморески, комическое.

LINGUAL MEANS OF CREATING A COMIC EFFECT IN PAVLO HLAZOVYI HUMORESQUES

The present article covers verbal means of creating comic effect at different lingual levels in Pavlo Hlazovyi humoresques. Revealing specific ways of using lingual means in order to clarify actual problems of the soviet and post-soviet epochs, and to kindly deride social vices is a central topic.

Keywords: *linguistic means of creating a comic, Pavlo Hlazovyi, humoresques, comic.*

УДК 811.134.2'37

Фокін С.Б., к. філол. н., доц.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЯКІСНІ ВІДМІННОСТІ МІЖ ЕЛЕКТРОННИМ ТА ПАПЕРОВИМ СЛОВНИКОМ З ПОГЛЯДУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Електронні словники, на відміну від паперових, характеризуються високим рівнем гіпертекстуальності. Автоматизація обробки частин словника на основі повторів певних структурних одиниць дозволяє встановлювати корисні для користувача зв'язки між компонентами словника або навіть створювати принципово новий словник. Певною мірою ці властивості можуть бути використані для автоматичного перекладу та в алгоритмах штучного інтелекту, що проілюстровано на прикладі роботи розробленого автором статті багатомовного словника фразеологічних синонімів "Onomultifras".

Ключові слова: *фразеологія, електронний словник, фразеологічний синонім, штучний інтелект, гіпертекстуальність, синапс.*

Одна з найочевидніших переваг електронних словників – це їхній відносно необмежений обсяг. На відміну від традиційних словників у паперовому форматі, електронні словники можуть містити набагато масштабнішу базу даних, оскільки для їхньої публікації немає потреби заощаджувати папір, скорочувати кількість сторінок тощо. Можна вважати, що словники, в яких заради заощадження кількості знаків гасла розташовувалися гніздовим способом у рамках однієї словникової статті, залишилися в минулому. Відтак, електронний словник здатний охопити набагато більше даних, ніж це може собі дозволити паперовий словник. Приміром, В. Селегей стверджує, що словникова стаття має містити випадки паремії, елементи розмовника, ілюстрації узусу, типові мовні труднощі [3]. Втім, переваги електронних лексикографічних ресурсів не обмежуються кількісними параметрами.

Окрім власне кількісних розбіжностей, що очевидні, необхідно наголосити на якісних відмінностях, які вказують на суть та перспективи словників нового покоління. Однією з найвиразніших рис комп'ютерних лексикографічних ресурсів є наявність у них численних гіперпосилань (зазвичай представлених у формі слів, традиційно виділених синім кольором, рідше – іншими кольорами). Розгалужена система

гіперпосилань дає змогу пов'язувати заголовне слово та будь-які інші знаки, присутні в словнику, з іншими знаками, якщо такий зв'язок корисний для користувача. Причому, зручно, коли під час читання тлумачення певної лексеми можна зазирнути в тлумачення кожного з тих слів, що використано в дефініції. Завдяки використанню гіперпосилання читання словника перестає бути лінійним, і кожен користувач проходить "власний маршрут" при використанні словника, а кількість таких маршрутів видається такою ж безмежною та неосязною, як кількість шахових партій. Цю особливість словника використав Милорад Павич у "Хозарському словнику". Щоправда, невичерпність маршрутів прочитання властива майже будь-якій довідковій літературі, але як специфічна риса художнього жанру це було використано вперше саме згаданим автором.

Інтертекстуальність певною мірою властива і паперовим словникам, а надто енциклопедіям, у яких прийнято виділяти курсивом ті графічні слова, які зустрічаються в заголовних словах. Однак ступінь інтертекстуальності комп'ютерних словників на порядки вищий, зокрема, в них кожне слово словникової статті може сприйматися як потенційне заголовне, і саме за таким принципом працює словник DRAE (версія на диску). У сучасних електронних енциклопедіях, натомість, як гіперпосилання функціонують не всі слова статті, а тільки ті, що виділені синім кольором, хоча цей недолік можна вирішити простим технічним доопрацюванням. Окрім питання власне кількості гіпертекстових зв'язків, одним із важливих висновків щодо функціонування комп'ютерного словника є те, що зв'язки між його частинами, що потенційно корисні для користувача, стануть неочікуваними і певним чином непередбачуваними для самих упорядників словника, факт, що вже сам собою викликає науковий інтерес.

Деякі електронні словники оснащено можливістю проводити складний пошук за декількома категоріями водночас, що немислимо у паперовому форматі: до прикладу, цілеспрямований пошук слів, що містять певний суфікс, або слів певного походження, або якоїсь заданої граматичної характеристики. Такого роду формальний пошук напорчуд легко реалізувати з програмної точки зору. Більше того, якщо лексеми у словнику анотовано відповідними тегами, то пошук можна проводити і за семантичними розрядами, категоріями, як абстрактні іменники, акціональні дієслова, перехідні дієслова, іменники певної відміни тощо.

Кількість комп'ютерних словників щоразу більшає, однак з-поміж них зустрічаються принципово дуже відмінні ресурси. Умовно всі електронні словники можна розділити на дві групи: ті, що раніше існували в електронному вигляді і згодом були переведені в електронний формат, а також ті, що укладені власне комп'ютерами автоматично [1, с. 12-13]. Словники останнього типу становлять надзвичайно високий інтерес, оскільки виступають яскравою ілюстрацією штучного інтелекту.

Комп'ютерні словники характеризуються високим рівнем гіпертекстуальності. І хоча сучасні паперові словники шляхом виділення курсивом теж можуть функціонувати як внутрішньотекстові посилання, електронні словники мають можливість на своїй базі генерувати декілька словників. Наприклад, "Тлумачний словник іспанської мови" Королівської академії іспанської мови у дисковій версії дозволяє здійснювати пошук за всіма мислимыми параметрами: стилістичними та соціолокальними помітками, за гаслами, за оберненою формою. Відтак, одним кліком мишки словник може

перетворитися на інверсійний; так само одним кліком можна згенерувати словник іспанських дієслів, а, за потреби, іспанських перехідних дієслів, окремо – іспанських неперехідних дієслів. Якщо обрати помітку “vulg.”, можна автоматично скомпілювати словник вулгарних слів і т. інш. Тобто, можливість сортування та перетворення за одним із таких критеріїв, властивість, якої позбавлені паперові словники, перетворює їх на потужний ресурс штучного інтелекту. Так само, як і при роботі головного мозку, ступінь розвиненості інтелекту вимірюється не кількістю нейронів і не масою мозкової тканини, а кількістю зв’язків, так званих синапсів. Тому можна за аналогією стверджувати, що електронний словник тим більший, що більша кількість потенційно корисних зв’язків між його частинами. Усі потенційно корисні зв’язки не піддаються перерахуванню, але вважаємо, що добрим орієнтиром може стати вимірювання повторених знаків. Будь-який повтор може виявитися функціонально важливим, оскільки може розглядатися як корисний зв’язок.

Ця ідея втілена нами під час укладання багатомовного словника фразеологічних синонімів “Onomultifras”, на прикладі якого проілюструємо деякі з зазначених особливостей електронних словників. У ньому пошук синонімів відбувається програмою саме на основі ідеї повтору. Оскільки кожен фразеологізм супроводжується дескрипторами (або семантичними тегами), що відповідають його значенню, програма може віднайти фразеологізми, у складі яких теги повторюються. На теперішній момент у словнику нараховується близько 3 тисяч фразеологічних одиниць, з яких 300 були залучені також із іспансько-українського словника, що його під керівництвом автора статті розробили студенти: Краснодзей Василь Анатолійович, Ярина Владислава Ігорівна, Бучака Іван Васильович, Шепета Патриція Юрійвна, Устинова Владислава Леонідівна, Гороховська Лариса Володимирівна, Якименко Юлія Олександрівна, Медюк Зоя Юрійвна, Пустовійт Анна Робертівна, Савенкова Наталія Анатоліївна, Сім’ячко Дарина Сергіївна, Калініченко Оксана Олександрівна, Остриніна Валерія Дмитрівна, Дембіцька Катерина Олександрівна, Левандовська Кіра-Кароліна Геннадіївна, Сім’ячко Дарина Сергіївна, Чумаченко Дар’я Валентинівна. І хоча ці напрацювання потребують корекції, словник уже можна використовувати.

“Onomultifras” організовано як ономасіологічний багатомовний словник. Позаяк алгоритм пошуку фразеологізму за алфавітом не завжди однозначний, з огляду на велику кількість варіацій та труднощів під час визначення ключового слова, а також зважаючи на те, що переклад фразеологізмів із однієї мови на іншу не просто часто, а навіть у більшості випадків хіба що приблизний: або не зберігає образ, або відрізняється за мовним регістром чи за наповненням значення, саме перекладний словник фразеологізмів як заду в еру електронної лексикографії видається малоефективним. За таких умов багатомовний словник фразеологічних синонімів відкриває широкі перспективи. Не беремося стверджувати, що такий словник на сто відсотків витіснить і замінить перекладні словники, однак наполягаємо, що це принципово новий словник, який покликаний розв’язувати широке коло завдань, що не можна розв’язати шляхом використання перекладних словників.

Поза тим, як зауважує іспанський науковець А. Памієс Бертран, у галузі фразеології семасіологічні словники не такі явні конкуренти ономасіологічних [6, с. 207]. Крім того, як показує практика, шлях пошуку від дескриптора до фразеологізму коротший, ніж

в ономасіологічному словнику загальноновживаної лексики. Тому, цілком імовірно, фразеологічні ономасіологічні словники з'являться в обігу раніше, ніж загальні. Успішними напрацюваннями на цій ниві слід вважати "Словник фразеологічних синонімів" 1985 р. публікації (упорядники – М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський) [2], на наш погляд, несправедливо недооцінений і безнадійно відсутній на полицях українських книгарень, або електронний словник "Multilingual Electronic Phraseological Dictionary "AUTOFRAS" [5], який, на жаль, не спрацьовує у версіях Windows, старших за XP. У зазначених словниках функція пошуку синонімів не реалізована, тому в "Onomultifras" цю функцію введено як експериментальний пілотний проект.

Як зазначено, пошук синонімів відбувається автоматично на підставі збігів семантичних дескрипторів або тегів. З цієї властивості випливає ще одна важлива прикладна особливість. Оскільки словник шукає як синоніми тією ж самою, так і іншими мовами, на цьому принципі можна автоматично згенерувати перекладні словники усіх можливих мовних пар із наявних у словнику мов. Цей факт можна розглядати як елемент комп'ютерного перекладу, який ґрунтуватиметься не на традиційному статистичному алгоритмі, не на перекладацькій пам'яті, а вже на певному аналізі значення.

Синонімічними фразеологізмами не обов'язково вважати ті, семи яких збігаються, адже для комп'ютера значущим є насамперед формальний збіг. Це значно обмежує можливості як пошуку фразеологічних синонімів, так і перекладу фразеологічних одиниць з однієї мови на іншу. Однак потенціал електронного інтелекту зростає, якщо брати до уваги не тільки повні збіги семантичних тегів, а й синонімічну подібність. Для цього необхідно залучити до бази даних словника базу синонімів тією мовою, яка відповідає метамові словника. Окремо створюється функція, яка не лише порівнює збіг тегів, що її в різних мовах програмування часто іменують *equals()*, а й перевіряє, чи не є порівнювані теги синонімами. Позаяк семантичний опис фразеологічних одиниць за допомогою тегів – процес, що виконує людина, не позбавлений суб'єктивності. Не створено також і універсального семантичного словника або алфавіту, який би допоміг уникнути використання тегів-синонімів. Тому через наявність синонімів, які програма не сприймає як повтори, випадає з уваги велика кількість корисних зв'язків. Відтак, процес пошуку дескрипторів для структурних одиниць словника важко регламентувати, і він не позбавлений певної суб'єктивності [4, с. 71-72].

Часом колишній паперовий словник після сканування переводиться у цифровий формат і інколи дістає назву "електронний словник". Насправді ж, з огляду на викладене вище, вважаємо: аби словник справді міг називатися електронним, у ньому має бути забезпечений високий ступінь інтертекстуальності, настільки високий, коли всі можливі типи корисної взаємодії між його складовими перевищують за кількістю ті, які може передбачити упорядник, що є прямим виходом у простір штучного інтелекту. Проілюструємо це явище прикладом автоматично згенерованих фразеологічних синонімів, відповідно до сформульованого запиту.

ЗАПИТ
(вихідний
фразеологізм)

ПЛІСТИ ТЕНЕТА

Блефувати, нагріти руки, фальшива нота, мати козир у рукаві, лити воду, замилювати очі, пускати пил в очі, тримати карти в рукаві, білими нитками шитий, брати на пушку, ведмежа послуга, відбивати хліб, відвести очі, водити за ніс, заскочити зненацька.

ФАЛЬШИВА НОТА

Плести тенета, поховати рога, мати козир у рукаві, тримати карти в рукаві, білими нитками шитий, впихнути kota в мішку.

БУТИ ЦАПОМ-
ВІДБУВАЙЛОМ

Вішати всіх собак на когось, дістатися комусь на горіхи [за чужу провину], сухим вийти із води.

Як бачимо, з-поміж автоматично згенерованих синонімів трапляються казуси, варті уваги дослідника, зокрема, програма віднаходить подібні за змістом фразеологізми, але з іншим синтаксичним керуванням, іншим частиномовним наповненням, а також інколи знаходить антоніми. Це й не дивно, адже антоніми характеризуються збігом більшості сем. У свою чергу, це спонукатиме розробника для пошуку алгоритмів, здатних відокремлювати синоніми від антонімів, можливо, за допомогою залучення окремої бази даних антонімів.

У підсумку зазначимо, що характеристикою електронних словників нового покоління має стати високий ступінь гіпертекстуальності. Однак гіпертекстуальністю характеризуються і паперові словники, адже в них теж є відсилання до інших складових частин. В електронному словнику, натомість, ця гіпертекстуальність відрізняється в кількісному та якісному планах. У кількісному – тому що таких зв'язків у ньому незрівнянно більше, а в якісному – тому що ці зв'язки можуть бути певним чином упорядковані, й на цій основі може бути автоматично згенерований ще один або декілька словників. Використання зазначених властивостей дозволяє реалізувати окремі елементи штучного інтелекту, зокрема, пошуку синонімів, автоматичного перекладу, заснованого не на статистичному аналізі і не на використанні перекладацької пам'яті, а на аналізі значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клименко Н. Ф. Нові підходи до укладання комп'ютерних словників / Н. Ф. Клименко // Мовознавство. – К., 1996. – № 4-5. – С. 11-15.
2. Коломієць Н. Ф. Словник фразеологічних синонімів / Н. Ф. Коломієць, Н. Ф. Регушевський. – К.: Радянська школа, 1988. – 200 с.
3. Селегей В. Електронні словари и компьютерная лексикография / В. Селегей. [Електронний документ]. – Режим доступу: www.lingvoda.ru.
4. Фокін С. Б. Вибір дескрипторів для онімасіологічного словника: питання методології / С. Б. Фокін // Г'ята Всеукраїнська наукова конференція романістів. Структурно-семантичні і когнітивно-дискурсивні парадигми сучасного романського мовознавства. – Одеса: Одеський національний університет, 2015. – С. 71-72.
5. Pamies Bertrán A. Multilingual Electronic Phraseological Dictionary "AUTOFRAS" / A. Pamies Bertrán, E.M. Iñesta Mena, M. Bálmacz, O. Káloustova // Tempus Language Toolbox. – Granada, 1998 (CD-version)
6. Pamies A., Balmacz M., Iñesta E.M. Criterios para una fraseología onomasiológica automatizada / A. Pamies, M. Balmacz, E.M. Iñesta // Léxico y Fraseología. – Granada, Método, 1998. – P. 207-217.

Стаття надійшла до редакції 25.10.17 р.

**Фокин С. Б., к. филол. н., доц.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев**

КАЧЕСТВЕННЫЕ ОТЛИЧИЯ МЕЖДУ ЭЛЕКТРОННЫМИ И БУМАЖНЫМИ СЛОВАРЯМИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Электронные словари, в отличие от бумажных, характеризуются высокой степенью гипертекстуальности. Формализация автоматической обработки частей словаря, содержащих повторы в отдельных структурных разделах, позволяет устанавливать существенные связи между разделами словаря, которые могут стать полезными для пользователя либо создавать на его основе принципиально новый словарь. Данная особенность в определенной степени также применима к автоматическому переводу либо в алгоритмах искусственного интеллекта, что иллюстрируется на примере использования многоязычного фразеологического словаря синонимов "Onomultifras".

Ключевые слова: фразеология, электронный словарь, фразеологический синоним, гипертекстуальность, синапс.

**Fokin S.B., PhD., Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv**

QUALITATIVE DIFFERENCES BETWEEN ELECTRONIC AND PAPER DICTIONARIES FROM THE POINT OF VIEW OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Electronic dictionaries, unlike those in paper format, are characterized by a high level of hipertextuality. Automatic processing of dictionary entries containing repetitions of certain structural unites allows to establish relations among parts of a dictionary which might be useful for the user; or even to create a conceptually new dictionary on its base. These features may be harnessed to some extent for automatic translation as well as in other algorithms of artificial intelligence. These theses are illustrated through the usage of a multilingual dictionary of phraseological synonyms «Onomultifras».

Key words: phraseology, electronic dictionary, phraseological synonym, hipertextuality, synapse.

Наукове видання

Мовні і концептуальні картини світу

Випуск 2 (62)

Макет і комп'ютерне верстування: *О. Мумінова*

Підписано до друку 11.07.2018 р.

Формат 60 x 84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».

Обл.-вид. арк. 19,49. Ум.-друк. арк. 15,57. Наклад 300 прим. Зам. № 1875-2.

Видавничий Дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

04080, Україна, м. Київ-80, а/с 41

Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-86; e-mail: conf@burago.com.ua

www.burago.com.ua